SÖYLENCE, DİN VE ANAERKİ

Çeviren: Nilgün Şarman

J. JAKOB BACHOFEN

J. J. BACHOFEN

❑

SÖYLENCE, DİN VE ANAERKİ

❑

ÇEVİREN: NİLGÜN ŞARMAN

PAYEL YAYINLARI : 125
Bilim Kitapları : 44

ISBN: 975-388-098-7

Dizgi	:	**Payel Yayınevi**
Düzelti	:	**Birgül Kılıç**
Baskı	:	**Özal Matbaası**
Kapak filmleri	:	**Ebru Grafik**
Kapak baskısı	:	**İpomet Matbaası**
Cilt	:	**Esra Mücellithanesi**

Bachofen, 22 Aralık 1815'de Basel'de doğdu, 25 Kasım 1887'de gene aynı kentte öldü. Basel Üniversitesi'nde Roma hukuku tarihi profesörlüğü yaptı. 1842-66 arasında Basel'de ceza mahkemesi yargıcı olarak çalıştı. Roma medeni hukuku üzerine iki yapıt yazdı. İtalya ve Yunanistan'da eski mezarlardaki simgeleri inceledi. İlk insanlar ile yasaları ve dinleri hakkında önemli bulgular elde etti.

Das Mutterrecht (Anaerki) kitabını 1861'de kaleme aldı. Bu yapıtta toplumsal bir kurum olarak ailenin ilk kez bilimsel bir tarihini yazar Bachofen, tarihte analık hukukunun babalık hukukundan önce geldiğini göstermektedir.

Türkçe'de ilk kez yayımlanan *Anaerki* Çağdaş toplumsal insanbilime öncülük etmiş önemli bir yapıt olarak kabul edilmektedir.

Yapıtın özgün adı: *Mutterrecht und Urreligion*

●

Türkçe birinci basım: Ekim 1997

JOHANN JAKOB BACHOFEN

SÖYLENCE, DİN VE ANAERKİ

Çeviren
NİLGÜN ŞARMAN

PAYEL YAYINEVİ
İstanbul

EDİTÖRÜN NOTU

Elinizdeki kitap J.J. Bachofen'in yazılarından bir seçmeyi içeren ve Rudolf Marx tarafından düzenlenerek ilk kez 1926 yılında Stuttgart'ta, Alfred Kröner Verlag tarafından yayımlanmış olan *Mutterrecht und Urreligion* adlı yapıtın bir çevirisidir. Bazı noktaların aydınlatılması ve ek bilgilerin sağlanması için Karl Meuli tarafından düzenlenmiş olan *Johann Jakob Bachofen: Gesammelte Werke*'den yararlanılmasına izin vermesi nedeniyle Basel'deki Schwabe & Co.'ye teşekkür ederiz. Schwabe & Co.'ye, ayrıca bu yayınevinin 4. Cildinden, I, III ve V no.lu çizimleri almamıza, Harcourt, Brace & World, Inc.,'e Robert Fitzgerald'ın, Sofokles'in *Oedipus Kolonos'da*'nın çevirisinden alıntı yapılmasına izin vermesi nedeniyle şükran borçluyuz.

Bachofen, Yunan ve Roma tanrılarıyla kahramanlarının, birbirleriyle bugün olduğundan daha fazla özdeşleştirildiği bir dönemde yapıt vermiş, ve genelde, Yunan formlarını daha uygun bulacağımız durumlarda bile Latin formlarını kullanmıştır. Ancak editörler, onun bu kullanımını değiştirmeyi uygun görmemişlerdir. Okur, gerekli karşılıkları, sözcük dizininde bulabilir.

I, III ve V nolu resimlerde betimlenen sanat yapıtlarının bulundukları yer ve koşullar hakkında bilgi veren Ernest Nash'a özel olarak teşekkür ederiz. Dizinlerin hazırlanması, metinle ilgili değerli önerilerde bulunan ve yakınlarda yitirdiğimiz A.S.B. Glover sayesinde gerçekleşmiştir.

İÇİNDEKİLER

Resim Dizelgesi 11
Önsöz (George Boas) 13

SÖYLENCE, DİN VE ANAERKİ

Geçmiş Yaşamım 29

ESKİÇAĞ ÖLÜM SİMGECİLİĞİ KONUSUNDA BİR DENEME'DEN

Önsöz 47
Üç Gizemli Yumurta 50
Alan Gösterilerindeki Yumurtalar 58
Sanctum ve *Sacrum* 67
Amor ve Psyche Söylencesindeki Kandil 71
Simge ve Söylence 75
İp Ören Ocnus 78

ANAERKİ'NDEN

Giriş 97
Likya 150
Atina 190
Lemnos 207
Mısır 213
Hindistan 233
Lesbos 237

Giriş 247
Kaynakça 285
Adı Geçen Yapıtlar Dizelgesi 287
Sözlük 295

RESİM DİZELGESİ

I. Üç Gizemli Yumurta
Roma, Villa Pamphili'deki kül gömütlüğünden alınmış bir gömüt resmi. Onsekizinci yüzyılda ortaya çıkarılmış ve sonra yok olmuştur. Carlo Ruspi'nin çiziminden.

II. Amor ve Psyche
Gabinetto della Venere, Capitoline Müzesi, Roma. P: Anderson.

III. Roma, Porta Latina'daki kül gömütlüğünde yer alan tapınak alınlığı ve duvar süsü.
Sıva neredeyse bütünüyle aşınmış olduğu için tapınağın fotoğrafını çekmek artık olanaksızdır. Campana'nın çiziminden.

IV. İp Ören Ocnus
Vatikan'da, Sala dei Candelabri'de. Yuvarlak mermer sunak ya da kuyu taşındaki kabartma. P: Alman Kazıbilim Kurumu, Roma.

V. Dinlenen Ocnus
Roma, Villa Pamphili'deki kül gömütlüğünden alınmış bir gömüt resmi. 1911'de Özgün resimli duvar, Museo delle Terme'ye taşınmıştır; şimdi buraya giriş izni verilmemektedir. Carlo Ruspi'nin çiziminden.

I, III, ve V numaralı resimler *Johann Jakob Bachofen: Gesammelte Werke, Cilt 4*'den alınmıştır.

ÖNSÖZ

JOHANN Jakob Bachofen'in adı, başvuru kitaplarında en azından insanlık tarihinin ilk döneminin anaerkil olduğunu belirten toplumsal gelişim kuramıyla birlikte anılır. Ve eğer bu kuramın tartışmasına bir şeyler eklenecekse, bu da neredeyse evrensel olarak kuşkuyla bakılan sonucuna olacaktır. Aslında bu, Bachofen'in toplum felsefesine katkılarının yalnızca küçük bir bölümüdür ve bir sınıflama gerekirse onu budunbilimcilerle toplumbilimciler arasına koymaktan çok, tarih felsefecilerinin yanına yerleştirmek daha uygun düşer. Çünkü, bu kitaptaki incelemelerin de göstereceği gibi, onun ekinsel tarihe bakışı deneysel insanbilimcilerle tarihçilerinkine benzemez. Onun ilgi odağı, insan gelişiminin yüzeysel olayları dediği durum değil, insanların iç yaşamlarıdır. O, ister tek başına ister büyük bir karmaşa içinde olsun, ekonomik etmenler, askeri serüvenler, toprak genişletmeleri, işbaşına gelen yöneticiler, nüfus artışı ve devrimlerden çok, yazın, dil, mimarlık ve öbür sanatlarla ilgileniyordu. Bu kitabı oluşturan üç bölümlük denemelerdeki amacı, elden geldiğince, tarihin evrensel yasasını bulgulamaktı.

Böylesine bir amacın başarısının, insan doğası hakkındaki belirli öncüllerin, salt Avrupalılar için değil bütün insanlar için geçerli kılınmasına bağlı olduğu açıktır. Bütün tarih felsefecileri böyle öncüllere gerek duyar, çünkü bunlar olmaksızın hiçbir zaman bağdaşıklığını elde edemeyecekleri birbirinden farklı veriler kümesiyle karşı karşıya ka-

lırlar. Örneğin bir Marx'çı, ana öncül olarak bütün toplumsal yönetim biçimlerinin tutumbilimsel belirlenimini; Augustinusçu, insan yazgısının temel dayanağının Tanrı buyruklarına uyulup uyulmamasına bağlı oluşunu alır. Kısaca, eğer olgular topluluğunu kapsayan tek bir evrensel yasa varsa, bunu tüm topluluk için geçerli olarak tanımlamak asaldır. Ama her zaman birkaç ortak özellik bulma olasılığı olduğundan, en önemlisine felsefeci karar vermek zorundadır. Sıralamadaki kararı, onun gözler önüne sereceği yasanın türünü —özdeksel, mantıksal, aktöresel ve giderek güzelduyusal— saptar. Ayrıca bu sırayla peşinde olduğu olgu türünü ve, doğal olarak, okuyucularına vereceği yorumun türünü de saptar.

Şimdi insanlar hakkında kesin olan bir şey varsa, bu da onların iç yaşamlarını simgesel olarak ilettikleridir. Bir iç yaşamımız olduğunu kabul eden hiç kimse, bunun ait olduğu kişiden başkasının incelemesine açık olduğuna inanamaz. Eğer kitapların dışında böyle bir varlık yaşıyorsa, saf bir gerçekçi bile başka birinin duyumsadıklarını duyumsayamayacağını, düşlerini göremeyeceğini, onun anlatımıyla, başkasının kafasına giremeyeceğini kesinlikle kabul eder. Bizim iç yaşamımız, dinsel ereklerimizin, korkularımızın, ara sıra düşmanımız, ara sıra dostumuz olan bir çevrede yaşama çabalarımızın, yanılsamalarımızın, düşlerimiz ve hayallerimizin karmaşasıdır. Ama biz yalnızca sessizlik içinde tapınmayız: insanüstü güçlere tapınışımızı dinsel törenlerde ortaya koyarız ve her kuşağın kendinden sonra gelecek olanlara anlatılacak söylencelerini, —mevsimlerin dönüşümü ya da beklenmedik bir anda oluveren depremler ya da su taşkınları gibi— doğal olayların açıklamasına benzer görünen söylenceleri, ya da yalnızca resimsel, imgesel ya da saygı belirten davranışları gösteren söylenceleri oya gibi işleriz. Genel olarak bu söylenceler olaylarla doğal nesne kümelerinin insana özgü özelliklerle donatıldığı belirtkelerin somut biçimini alır. Bu eğilim, John Ruskin'in duygusal saptırma adını verdiği durumda vardır, ama aynı zamanda özensiz bir yazarın, Doğanın yalınlığından, elektrikteki artı eksi uçların çekiminden ya da sonucu doğuran nedenden söz ettiği bilimsel yazılarında beklenmedik bir anda ortaya çıkıveren söylencelerin kalıntılarında da bulunur. Ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında, Bachofen'in zamanında, bu tür konuşmalara şid-

detle karşı çıkılırdı ama onun insanları düşünmeye ve bunun sonucunda konuşmaya yönelten şeyin ne olduğunu bu biçimde sorgulaması özgünlüğünün bir parçasıydı.

Bachofen'in yanıtı, insanlığın yok edilmesi olanaksız dinsel yapısıydı. Düşüncelerle olgular adını verdiği durumlar arasında keskin bir ayrılık kurmuştu. "Olmuş olması mümkün olmayan, hiç değilse düşünülmüştür," diyordu.(*) Ayrıca o, insanların düşünmelerine yol açan özdeksel koşullardan çok, onların düşündükleriyle ilgileniyordu. Çünkü eğer tarihten, hakkında yazdığımız kişilerin iç yaşamlarını çıkarıp atarsak elimizde öykünün çok küçük bir bölümü kalır. İnsanların yemek, kendilerine barınacak yer bulmak ya da kurınak, türünü sürdürmek, çocuk yetiştirmek ve ölülerini gömmek zorunda olduğu yadsınamaz. Ama böylesi durumlarda insan soyunun yalnızca fiziksel davranışlarını gözlersek, ne olup bittiği hakkında hiçbir şey anlayamayız. Bir insanın bir hayvanı avladığını, derisini yüzdüğünü, pişirdiğini, yediğini görür ve onun aç olduğunu, açlığını gidermeye çalıştığını söyleriz. Ama bu hiç de açlıktan kaynaklanan bir davranış olmayabilir: bu dinsel bir törenden bir bölüm, izleyen kişinin bilmediği bir tanrıya sunulan bir kurban olabilir. Hıristiyan olmayan bir ekinden gelen bir kişi günlük ekmek ve şarap törenini yerine getiren bir papazın eylemlerini anlayabilir mi? Öyleyse kuşları ve yaşama biçimlerini bilmeksizin yuvasını yapan dişi kuşu izlediğimizde, hayvanın dirimsel yönetiminin bir parçası olan bu süreçten kavradıklarımız, eğer oyunu bilmiyorsak, dama tahtası önünde karşılıklı oturup ara sıra kırmızı-siyah pulları oynatan iki kişiye baktığımızda anladıklarımızdan fazla değildir.

Bachofen herkesin kesinliğini kabul ettiği durumlarda bile bir sorun bulan kişilerdendi. Roma Hukuku tarihçisi ve uzmanıydı. Bunun sonucu olarak, simgeler takımının, kendi içinde açıkça bulunmayan bir düşünceyi belirlediğini biliyordu. Ama apaçık görülebilenlerden bile habersiz olan uğraştaşlarıyla çatışma içindeydi. Bütün simgesel iletişimlerde görünen imle birlikte bunun yüklendiği anlam vardır. Hukuk tarihini bir dizi eylem değişikliği gibi yazmak saçmadır. Bu Haç'ın

(*)250. sayfaya bakınız.

bütün görünümlerini sıralayıp hep aynı anlamı taşıdığını söylemeye benzer. Adam öldürme gibi neredeyse herhangi bir hukuk kavramının tarihi, insanların insan yaşamında, toplumsal örgütlerdeki değişikliklerde, toplumsal sınıfların yeniden yorumlanışında —ele aldığımız bu durumda— gelişen toplumsal ve siyasal eşitliklerde, kadın özgürlüğünde, uygulayım değişkelerindeki büyük değer yargısı ayrımlarını ortaya koymaktadır. Ama bütün bunlar tartışmasız kabul edilir. Bachofen için önemli olan, bütün bu değişikliklerin nedenini, olabildiğince, açıklamaktır. İnsanları, bir köylüyü öldürmenin bir toprak sahibini öldürmek kadar ciddi olduğuna inandıran nedir? Önceden tasarlanmış bir düzenle birini öldürmenin, onu kaza sonucu öldürmekten daha ciddi olduğunu düşünmeye iten ne olmuştur? Dıştan görünen olgu birinin bir başkasını öldürmesidir. Biz ne de olsa, insan yaşamının kutsallığı ve güdüleri gibi belirgin olmayan birtakım düşünceleri dikkate alarak yetiştik ama böyle şeyler dolaysız olarak gözlenemez. Kişi, kutsallığı ya da öç alma arzusunu *göremez*.

Bachofen gözlenebilenleri inceledikten sonra, bunun anlamı, yani dinsel, aktöresel, güzelduyusal inançlarla olan uyumu hakkında kesin sonuçlara varmıştı. İlk olarak vardığı sonuçlar arasında toplum ilerlerken, bunun insan ruhunu "yaşamın acunsal-dirimsel görünümünü felce uğratan bukağılardan"(*) kurtarması düşüncesi de yeralıyordu. Yani, insan fiziksel doğa ile hep bir çatışma, kazanacağı ya da kaybedeceği bir çarpışma içindedir. Ama insan toplumunun ilk başlarından bu yana, "doğal gereklilikler'e"(**) karşı kazandığımız utkularda düzenli bir çıkış olagelmiştir. Bu iyimser sözler 1870'de yayımlanmıştı. O zamanlar ya da yüzyılın bir sonraki çeyreğinde bunu akıldışı gösterecek çok az şey vardı. Gerçi, Bachofen bizim çağımızın dertlerini ya da kendimize zorla kabul ettirdiğimiz, doğal gerekliliğe acı bir alayla boyun eğişimizi önceden görüp bilmiş olsaydı bile, bu dönemin yalnızca içinden geçerek daha büyük bir özgürlüğe kavuşacağımız bir gerileme zamanı olduğunu söylerdi.

(*) 273-74. sayfaya bakınız.

(**) 275. sayfaya bakınız.

Bachofen, o zamanlar tarihin anlamı hakkındaki araştırmalarının ardından gidebilmek için, yalnızca insanların uzak geçmişte inandığı şeylere ipucu veren belgelere yönelmişti. Bunları ilk kez Akdeniz ekinindeki gömüt taşlarında bulmuştu. Tıpkı hemen hemen bütün Sokrates öncesi düşünbilimcilerin evreni karşıt güçlerin etkileşimi olarak ele alışı gibi, bu belgeler de ölümü yaşamla kuşatılmışlık olarak gösteriyordu. Hem Yunanlıların hem de Mısırlıların, ölülerini yaşarken gerek duyacakları eşyalarla donattıklarında bazen safçasına, ya da ayrılış sahnelerini betimlerken bazen de imgesel olarak, ölümü başka bir yaşama geçiş gibi gösterdiğini hepimiz biliriz. İnsan cansız bir nesneye hoşça kal demez; eskidiğinde fırlatıp atar. Varoluşun temel ikiliği erkekle dişinin, etkenle edilgenin (dilbilgisine bile yansımıştır), cennetle dünyanın, güneşle ayın karşı olumunda gözlenebilirdi. Böyle bir ikilik çözümlenmeden bırakılamazdı. Yoksa evren ikiye bölünür, ve eğer gerçekten bir evren varsa, bu da düşünülemezdi. Bu ikilemden kurtulmak için kişi, bu çatışan varlıklardan birini ya da ötekini yadsıyabilir, her ikisinin de kaynağı olan bir üçüncüsünü bulabilir, ya da bunların ilişkilerini ikisinden de daha gerçek olan tek bir sürecin aşaması olarak görebilir.

Bachofen'in eski insanların inancı olarak bulduğu, bu olasılıkların sonuncusuydu. Soyut bilimlerin henüz formülleştirilmediği bir zamanda, insanlar düşüncelerini, matematik simgelerinin bizim için açık oluşu gibi, onlara anlaşılır gelen simgelerle iletmek zorundaydılar. Ve bu tür simgeler söylence biçiminde elde kalmıştır. Pliny, Ocnus bir ipi bükerken, arkasında duran eşeğin, büktüğü ipin ucunu kemirdiğini gösteren ressam Sokrates'in yaptığı bir resmi anlatır.(*) Bu resim hem tembelliğin hem de insan çabalarının boşluğunun bir eğretilemesi olarak yorumlanmıştır. Ama bu temsil ettiği şeylerde aykırılık gibi görünen öbür simgelerle de bağdaştırıldığında, sonuç bu simgelerin daha çok bir varoluş durumundan tersine olan bir geçişi anlatmasına benzer. Böylece yaratılış yok oluşun sonu, yok oluş da yaratılışın başlangıcı olmaktadır. Bu Herakleitos'un ünlü "Yukarı çıkanla aşağı giden yol tek

(*)81. sayfa da dipnota bakınız.

ve aynıdır" deyişinde de böyledir. Tek olan, sürecin kendisidir; aşamaları, elbette çeşitlidir.

Bunu kavradığımız zaman, Bachofen'in felsefesinin ipuçlarını da elde etmiş oluruz. Bunun için, ekinsel tarihteki karşıolumları hep, tek bir dönüşüm sürecinin kutupları olarak tasarlamalıyız. Sürecin kendisinin tek amacı vardır ama bildirişimi yalnızca elde bulunan özdeksel araçlarla sağlanabilir. Söylenceyle simgelerin güzelliği, onların bireşimsel gücünde yatmaktadır; biraz daha açıklamak gerekirse, bunlar kendi kendisiyle çelişebilecek ayrı öğeleri tek bir görünümde birleştirir. Ocnus'un resminde hem başlangıç hem de son tek bakışta birleşik olarak görülebilir. Kuşkusuz bu bir resim olarak insan, ip, eşek ve içinde bulundukları konum açısından farklı öğelerden oluşmuştur. Ama simge olarak anlamıyla birleştirilmiştir. Eğer kişinin yararlanabileceği sözcükler varsa, anlamı sözcüklere dökmek olasıdır ama bir anlatı olarak Ocnus'un öyküsü olayları gene birbiri ardından anlatma gerekliliğini doğurur. Simgeyse bütün bunları hemen ortaya koyar ve yorumlama işi de izleyicinin kafasında sürer gider.

Bachofen, öbür tarihçilerden farkını tam olarak biliyordu. "İnsanın tüm varoluşunu biçimlendiren" yaratıcı güçler arasında dine ilk sıranın verilmesi düşüncesi, "dargörüşlü yetersizliğin belirtisi sayılır" diyordu. Ancak Bachofen bu varsayıma sıkı sıkıya bağlıydı, çünkü bunun tek başına insanların neden kendilerini dünyadaki bağlarından kurtarmak için çabaladığına, neden oturup keyfine bakmakla yetinmediğine bir açıklama getirebildiğini belirtiyordu. Bunun yazıldığı zamanlarda, 1860'dan birkaç yıl önce, uğraşıp didinmeyi bırakan, zamana ve değişime meydan okumak yerine ölmeyi seçen kabileler hakkında çok az şey biliniyordu. Ama Bachofen temelde olmadıkça bütün değişiklikleri kabul etmeye hazırdı ve onun kuramında, dinin gücünü yitirdiği yerde, tarihin ilerleyişinin de yavaşlayacağını yadsıyan hiçbir şey yoktu. Değişimin hep derece derece olduğunu; iniş ve çıkışları bulunduğunu kabul ediyordu.(*) Ayrıca biz, tarihte çevrimler, sonu başlangıcına dönen çevrimler buluruz. Bütün dünyada tarihin farklı aşamalarında

(*) Bakz. s. 94.

bulunan insanlar görürüz, bu nedenle herhangi bir zamanda insanlıktan bir kesit alamaz ve bütün insanların aynı gelişim noktasında olmalarını bekleyemeyiz.

Evrimcilik güncel olmaktan çıktığından beri, insan gelişimi konusu bir bütün olarak son yıllarda yeniden ele alınmıştır. Artık Kuzey Amerikalı Kızılderilileri, Polinezyalıları, Afrikalıları ve Eskimoları insanlık tarihinin başlangıcında tüm insanların geçtiği aşamayı temsil eden eski anlamıyla, ilkeller olarak düşünmek geçerli değildir. Bu nedenle, 1966'ya kadar Bachofen tarafından kullanılan simgelerle söylencelere sahip hiç kimsenin kalmayacağını belirtmek, onu çürütmek değildir; bununla birlikte bunu da gerçek olgu olarak öne sürmüyoruz. Bu düşünce, yalnızca insanbilimcilerin, rastgele cinsel ilişkiyle ya da anaerkilliğin olduğu hiçbir kabileyle karşılaşmadıklarını söyleyip, bu ikisinin evlilik tabuları ve ataerkil geleneklerle karıştığını belirttiklerinde bunun bu tür kabilelerin tarihinde rastgele cinsel ilişkinin uygulandığı ve kadınların baskın olduğu bir dönem olmadığını hiçbir biçimde kanıtlamayacağını göstermek için ortaya atıldı.

Aslında eğer cinsel ilişkiler yasalarla bir düzene sokuldu ve rastgele cinsel ilişki yasaklandıysa, bunların daha önce düzensiz ve rastgele ilişkilerin yaygın oluşu nedeniyle yapıldığı savunulabilir. Çünkü insan, hiç kimsenin yapmak istemediği bir şeyi yasaklamaz. Eğer hiç kimsede akrabayla cinsel ilişkiye girme eğilimi yoksa, ayrıntılı bir akraba zinası yasağına da gerek duyulmazdı. Kişi, biraz akıl yürütmeyle, eğer cinsel ilişkiler yasayla düzenleniyorsa, bunlar bir zamanlar düzene sokulmadığı içindir sonucuna ulaşabilir. Bachofen'in ilkel rastgele cinsel ilişkiyi öne sürme nedeni, "alt sınıflar" arasındaki deneysel açıklık ve erkeklerin çoğunda görülen çokeşlilik eğiliminden başka, anaerkil toplumlardaki cinsel ahlâkın, yalnızca dayanılmaz bir biçim alan bir dizi ilişkiye gösterilen tepki olarak açıklanabileceğini vurgulamaktı. Bachofen'in elinin altında büyük bir söylence demeti ve Demeter gibi, üstün bir ana tanrıçayı saygıyla yücelten tapınma öyküleri vardı. Bunlar tarihçiler tarafından tanımlanıncaya kadar, kullanılmaz olmuşlar ya da yalnızca üyelerinin bilgi sahibi olduğu gizli dinsel törenlere dönüşerek başkalaşım geçirmişlerdir. Bu tür dinsel izlekler zamanında,

hiç kimsenin üstünlüğü yadsıması olası değildir. Çünkü, Evrensel Yumurta ile Toprak Ana gibi belirtkeler ekinsel tarihte yalnızca çok önceleri ortaya çıkmakla kalmamış, aynı zamanda eski söylencebilimciler tarafından bunların eskiden beri var oldukları kabul edilmişti. Aslında bunların çekicilikleri eskiliklerinde yatıyor olabilir.

Eğer, o zamanlar, rastgele cinsel ilişki yok sayıldıysa, bunu yasaklamak için de çok az neden olurdu. Ve eğer yasaklandıysa, başka bir şey bunun yerine geçmiş olmalıydı. Bachofen'e göre bunun yerine geçen şey, ananın yalnızca aile içinde değil, toplumda ve panteonda da baskın olduğu toplumdu. Çocuklar ananın adını alır ve mallar da anadan kız çocuklara geçerdi. En aşırı biçimde ilişkilerin bu durumuna Bachofen tarafından Amazonluk adı verilmişti. Söylenceye göre Amazonlar toplumlarından bütün erkekleri atan insanlardı. Bachofen, böyle bir söylence için tarihsel bir temel varsa, bu soyun kadınların sıkı denetimi altında sürdürüldüğü anaerkil bir toplumdur diye düşünüyordu. Belgesel kanıtların bir söylence olmasına karşın bunun mantıksız birşey olmadığı, bebeklerin yalnızca ananın bakımıyla yaşamayı sürdürdüğü ve bunun sonucu olarak herhangi bir toplumun temel öğesinin anayla çocukları olması gerektiği olgusuyla gösterilmiştir. Herkesin bildiği gibi hâlâ, soyun babadan çok anadan geldiği toplumlar yaşamaktadır ve bunun da analık dolaysız bir gözlem işi olduğu halde, babalığın sık sık tartışma konusu yapılması nedeniyle olduğu savunulabilir.

Bachofen'in içinden çağdaş ataerkil toplumların çıktığı anaerkil toplumlar kuramı, yaklaşık yirminci yüzyılın başlarına kadar toplumbilimciler arasında oldukça yaygın bir biçimde kabul görüyordu. Bu, tarihçiler için izlenecek klasik modeldi. *History of Human Marriage* (İnsan Evliliğinin Tarihi) adlı kitabında Westermarck 1891 gibi erken bir tarihte, Bachofen'den bu savın başdestekçisi olarak söz etmiş ve bu modele karşı çıkmıştı. Ama Westermarck, kendi dönemindeki uğraştaşları gibi, çağdaş okur-yazar olmayan kişilere, bu durum açıkça öne sürülen bütün kanıtları haksızca çürüten bir varsayım olmasına karşın, ilkel toplumların nasıl olması gerektiğini gösteren örnekler olarak bakıyordu. Bachofen, söylencelerin ortak belleği koruması ne-

deniyle, tarihsel durumun kanıtlarını söylencelerde buluyordu. Hem sanat hem de dinde deneysel bilim tarafından bir yana atılan düşüncelere kendi adımıza uymayı sürdürdüğümüz için, bu açık söylemek gerekirse gözlemlenmiş bir olgudan çok anlaksal bir bileşim olmasına karşın, bu tür bir uslamlamanın inandırıcılığını önsel bir biçimde yadsıyamayız. Ama daha başka ne olabilir? Kişi artık toplum kurumlarının başlangıçta var olan geçmişine, kendi yaşamında yapabildiğinden fazla uyamıyor. İnsan —açık söylemek gerekirse yanlıştır— ikinci durumda belleğine birinci durumdaysa ortak belleğe güveniyor.

Erkeklerin kadın yönetimine duydukları özlemin kanıtı olarak, Bachofen'in rastgele cinsel ilişki dediği durum olan kapatmalıktan anaerkilliğe geçiş kuramı, Bachofen'i anlama konusunda, yüzeysel tarih açısından belki de o kadar önemli değildir. En azından biz Batı Avrupa'da Homeros söylencelerindeki kadınların konumunun tarihsel Atina'da olduğundan, eğer "yüksek" sözcüğünü daha onurlu, saygın ve yetkin anlamında kullanıyorsak, çok daha yüksek olduğunu biliyoruz. Homeros tanrıçaları hiçbir biçimde Zeus'a boyun eğen köleler değildi; *Odysseia*'daki öyküler de, hem iyi hem de kötü olmalarına karşın, sarayın iç odalarına kapatılmış kadınlar olmayan Nausicaä, Circe, Calypso ve Penelope gibi kişileri anlatır. Ayrıca Roma Cumhuriyeti'nde ve, kuşkusuz daha sonraki dönemlerde de, kadınların aile içinde ve toplum ilişkilerinde gittikçe artan bir önem kazandığını biliyoruz. Hıristiyanlık biraz da kadınların etkisiyle ilerlemiştir. Şövalyelik dönemine doğru kadınlar yalnızca Meryem tarafından erişilen yüksekliğe eşdeğer bir konuma getirilmişti. Biz bir toplumun düzeyini, kadınlar tarafından kazanılmış, erkek egemenliğinden kurtuluşla belirleriz, ve bu "kazanılmış" sözcüğünü de bile bile kullanıyoruz. Bunu kabul etmeye razı olmamak, toplumsal değişikliklerin insan tutkularıyla başlatıldığını kabul etmeye razı olmamaktır.

Bachofen, ister Hegel'in eytişimsel evrimden geçen gelişim kuramından yola çıksın ister çıkmasın —ve bu konu da zamanındaki benzeşen düşüncelerin yaygınlığı bakımından açık kalmak zorunda olsun ya da olmasın— o, Hegel'le kötüye kullanmanın toplumsal ge-

lişime yolaçtığı konusunda aynı kanıyı paylaşır.(*) Herhangi bir tekelci hak üzerinde direnme, onun geçersizleşmesine yolaçar. Bunun sonucu olarak kadınlar kendilerini isteyen erkeklerin avı olduğu zaman, durum dayanılmaz bir biçim almış, kadınların yönetimiyle ve mal ortaklığıyla soy ortaklığından vazgeçişle sonuçlanmıştı. O zaman evlilik düzenleyici bir ilke olarak kurumlaştırılırdı. Ama kadınlar çocuklarla malların tekelci sahipliğiyle birlikte toplum yönetimini de ele geçirdiklerinde, bu aynı ölçüde dayanılmaz bir duruma yolaçtı, çünkü özellikle savaş zamanında savunma, bir yandan çarpışırken öte yandan da analık ve yöneticilik işleriyle uğraşmak zorunda kalmayan bir savaşçı kitlesine gerek duyuyordu. Buradaki usavurma Hobbes, Locke ve Rousseau gibi felsefecilerin bir üst aşamaya geçişi anlaşılabilir kılan anlaksal bir model olarak gösterip kanıtladığı doğal durumu, doğal haklar temelinde savunan felsefecilerinkine benzer. Bachofen'in dizgesindeki bir üst aşama kuşkusuz ataerkillikti. Bu çizeme göre üç aşamadan birincisi evlenmeden ana olunabilen, tarımın yapılmadığı ve görünüşe bakılırsa devlete benzer hiçbir şeyin olmadığı dünya aşamasıydı; sonra, evlilikle ana olunan ve yasal ya da tanınmış doğumların yeraldığı, yerleşik topluluklarda tarımın yapıldığı ay dönemi yeralıyordu; ve son olarak da evliliğe bağlı babalık hakkının, işbölümünün ve bireysel sahipliğin bulunduğu güneş dönemi geliyordu. Bachofen'in bu dönemlere verdiği söylenbilimsel (mitolojik) isimler çağdaş okuyucuya şaşırtıcı ya da giderek boşinan gibi gelebilir ama bütün bunlar bugün hâlâ —sözlü kurallarla açıkça iletilmese de en azından duygularımızda, sanatımızda ve simgelerimizde yeralarak— gelişen dinsel inançlara tam olarak uymaktadır. Ama önemli olan, kişinin dünya dönemine özgü düşüncelerin bulunduğu yerde, insanın yeryüzüne bağımlılığının, cinsel ve anababalık ilişkilerine, yiyecek toplamaya ve öbür dünya inancına yansıdığının görülmesidir. Kadınların üstün konuma geldiği dönemde, tarım ve ay ile, koruyan ve bereketi simgeleyen tanrılar arasında da aynı benzerlik görülmektedir. Ayrıca, üçüncü ya da güneş dönemi konusunda da benzeşen bilgiler bulgulanabilir. Ama bunları eskiden günümüze kalanların varlığının, eski çağların sonraki dönemlere bıraktığı izlerin yok sayılması anlamında söylemiyoruz.

(*) 183. sayfaya bakın.

Bachofen'de, Nietzsche'ninkilerle güçlü benzerlikler taşıyan belirli izlekler vardır. Nietzsche'nin herhangi bir yapıtının dizininde Bachofen'in adı yeralmamakla birlikte, Nietzsche Bachofen'in uğraştaşı Jacob Burckhardt'ın büyük bir hayranıydı ve Jacob Burckhardt da Bachofen'e hayranlık duyuyordu. Hem Nietzsche hem de Bachofen her büyüklüğün kaynağını bir savaşım içinde görüyor ve her ikisi de bütün ulusların egemenlik tutkusunda kendini dile getiren ayırıcı bir niteliği olduğuna inanıyordu. Nietzsche'nin olgun döneminde peşine düşülen erk, büyük ölçüde kişinin kendi üzerinde kurduğu erkti ve Zerdüşt'ün deyişiyle kartalın gözleri boğanın boynundan yukarıdaydı. Söylenceye göre kartal güneşe gözünü kırpmaksızın bakabiliyordu ve Bachofen'in kendini özdeksel dünyanın bukağılarından kurtarmaya çalışan çağdaş insanı da öyle yapmak için özgürlük sevgisinden başka bir nedene sahip değildi. Nietzsche'nin ilk yapıtlarından olan *Tragedyanın Doğuşu*'nda, Bachofen'in Dionysosçu ve Apolloncu terimlerini istencin iki türü yani yaratıcı ve düşüncesel olarak ele aldığını ve bunların Euripides zamanından önce Yunan tragedyasında bir bütün olarak kaynaştırıldığını belirttiğini de ayrıca söylemeliyiz. Schopenhauer'in etkisinde olduğu yaşamının bu döneminde bireyselliğin değerine çok az saygı duyuyordu çünkü bireysellik yaşama istencinin bir anlatımı olarak düşünülüyordu.

Ama sonraları, *Tragedyanın Doğuşu*'ndan ve Schopenhauer'e ters düşmesinden sonra Nietzsche'nin felsefesinde, Bachofen'inkinden büyük ayrılıklar görülmeye başladı. Böylece ortak duygular kavramından soğuma ve hakları toplum haklarına aykırı düştüğü zaman bireyi yadsıyan kurama karşı da nefret yeralmaya başladı. Artık, insanın istenci ya buyurucu ya da köle olarak görülüyor ve daha önce sözü edilen iki istenç türünden Dionysosçu, Apolloncu'ya yeğleniyordu. Özgürlük insana hiçbir zaman toplum tarafından verilemez, bu ancak topluma başkaldırarak elde edilebilirdi. Nietzsche, herkes tarafından Gobineau'dan etkilendiğine inanılan uğraşının bu döneminde, ülküsü için İtalyan Yenidendoğuşu'na yöneldi ve Cesare Borgia'nın kişiliğinde örneğini buldu. Şimdi buyruklarla iyi ve kötüyü yaratan topluluğun değil, bireyin istenciydi. Erk arzusu hem Nietzsche'nin hem de Bachofen'in insanında ortak olarak görülmekle birlikte, Nietzsche insanı biçim-

lendiren toplumdan çok, toplumla çatışma içinde olan insanı vurgulama eğilimindeydi.

Bachofen'le Nietzsche'nin kuramlarındaki bu önemli ayrılığa karşın, her ikisi tarafından söylenceye yüklenen rolde bir özdeşlik unsuru kalmıştır. Bachofen'e göre söylence "simgenin yorumudur".(*) Aynı biçimde *Tragedyanın Doğuşu*'nda (10. Bölüm) söylencenin "Dionysos doğrusu" konusunun bütününü kendi ilgi alanı içine aldığını görürüz. Dionysos doğrusu sezgisel ve bu niteliğiyle de sözlere dökülemeyen doğruydu. Ama tıpkı Bachofen'de sezgilerimizin simgelerinin düşünbilimsel bilgiye doğru gelişim gösteren söylenceyle yorumlanışı gibi, Nietzsche'de de söylence, anlatımını tragedya ve müzikte bulur. Yani, her ikisi de insan aklının, iletişimin birdenbire kesilmesini istemediğini bilir, ama topluma duyduğu nefretle Nietzsche insanların izleyici olarak tragedya üzerinde düşünmesini kabul etmezken, Bachofen söylencenin aşama aşama anlatılabilir simgelere dönüşümünde, onun gizilgüçlerinin tamamlanışını görür. Kısacası, Bachofen için iletişim bilginin özüdür. Bilgi insanları birleştiren bir bağdır. Ama bu bağ salt biliş olarak değil aynı zamanda dinsel biliş olarak da birleştirir.

Olgunluk döneminde Nietzsche'nin bireyciliği kuşkusuz Burckhardt'dan kaynaklanıyordu. Burckhardt'ı sürekli okuduğunu söylerdi. Çok iyi bilindiği gibi. Burckhardt İtalyan Yenidendoğuşu'nda, kendi istençlerinin dışında yasa tanımayan güçlü bireylerin ortaya çıkışını görmüştü. İnsanlığın bu durumu, kişinin ulaşabileceği en yüksek yerdi. Devletin ve sonra da dinin baskın güçler olduğu durumlara karşı çıkarken "ekin" olarak adlandırdığı şey buydu. Ekinden önce gelen dönemlerde, bireyin özgürlüğü inanılmaz ölçüde kısıtlanmıştı ve eğer birey kendini kanıtlamaya kalkışırsa, bunu toplum düzenine karşı gelerek yapmak zorundaydı. Ama bireyciliğin doğasında yaşayan kargaşacılık eğilimi, Burckhardt'ın dediği gibi(**) insan "kendi kusuruyla olsun, olmasın, inancını, sevgisini ve umudunu yitirdikten sonra" da

---

(*) 75. sayfaya bakınız.

(**) Jacob Burckhardt, *The Civilization of the Renaissance in Italy* (İtalya'da Yenidendoğuş Uygarlığı), çeviren: S.G.C. Middlemore (New York ve Londra, 1944), s. 263.

genellikle varolmayı sürdüren fazlasıyla gelişmiş bir onur duygusu, törel bilinç ve bencillik karışımı tarafından zayıflatılmıştı. Ama onur duygusu bireyin içinde yer alır ve bencillikle törel bilinç karışımı olarak tam doğası gereği, bir asker madalyası gibi insana herhangi bir dış güç tarafından bağışlanamaz. Ayrıca Hegel'de "zamandan bağımsız insan" toplumun bütün erek ve ülkülerini somutlaştırırken, Burckhardt'a göre tüm düşünbilimciler, ozanlar, devlet adamları kitlelerin karanlıkta kalmış sorunlarının ayrımına varıyor ve ozanlar da bunları açık seçik simgelerle belirliyorlardı. Ozanın bu işlevi Bachofen, Burckhardt ve Nietzsche'yi birleştirir, çünkü üçü de bilimsel olmayanın, ya da isterseniz diyelim ki ekini (kültürü) biçimlendirip üyelerine en derin duyguları aktaran usçuluğa uygun olmayan içgörünün farkındaydılar.

Biz toplumu ya çeşitli işlerle uğraşan kadınlarla erkeklerin oluşturduğu dağınık bir topluluk olarak ya da, öte yandan, birtakım gizemli yöntemlerle bireysel unsurların yaşamını yönlendiren bireyüstü bir öz olarak görmeye alışığızdır. Bachofen'e göre her iki kavram da geçerli değildir. O, insan aklını, içindekileri açıkça söylemeye iten belirli genel örüntülerle (kalıplarla) düşünüş ve duyumsayış olarak görür. Bu örüntüler önce simgesel biçimler olarak sonra da söylencelere dönüştürülerek anlatılır. Söylencelerse, usçuluğa uygun bir dille anlatılmış ve çeşitli bilimlere dönüşmüştür. Ama bu süreç sürüp giderken, her toplumda bir gün alışılmışın dışında bir tipin usçuluk dizgesine dönüşecek olan yeni simgeler kullanarak yeni içgörüler anlatan kadınlarla erkekler olacaktır. Bununla birlikte başlangıçta var olan içgörülerle sezgiler, simgesel örtüleri yeni olsa bile, yinelenir. Bachofen, bunları özgün biçimleriyle koruyup anımsamanın felsefecilerin görevlerinden biri olduğunu belirtir.

Bu bakış açısı açıkça Carl Jung'un özgün örnekler kuramına benzer. Eğer özgün örnekleri ana karnına düşmeden önceki belleğe bağlayan bu kuramın yorumunu gerçek anlamıyla ele alırsak o zaman bunun saçmalığa dönüşmesi kaçınılmazdır. Çünkü ana karnına düşene kadar olup biteni anımsayabilen hiçbir birey yoktur. Ama bu kuramı eğer bütün insanların temelde aynı arzulara, korkulara, düşünüş biçimlerine kısacası aynı ruhsal yaşama sahip olduğu anlamında alırsak, o zaman

bunların inceden inceye işlediği simge ve söylenceler, akrabalık çizelgelerinden, çanak çömlekçilikten, temel besinlerden ve bunların üretim geleneklerinden, barınak türlerinden daha çok anlam kazanır. Çünkü eğer bütün insanlar için geçerli olan bir şey bulabilirsek, türdeşimiz olan insanları ve onların sorunlarını daha çok anlamamıza yolaçan bir bilgelik kazanacağımız yadsınamaz. Bu bizim dar görüşlülüğümüzü azaltır ve sevecenlik duygularımızı güçlendirir. Ama farklılıklarına karşın bu üç felsefeciden oluşan küme, yüzeydeki duygusal yaşantıların altında ve bunun görüngülerine dayalı genellemelerin ötesinde ekin kaynaklarının bulunabileceği bir alanın yattığını çok iyi biliyordu. Bu kaynaklar yüzeyin altında kaldığı için doğrudan izlenemez ama nitelikleri, sanat ve dindeki anlatımlarından çıkartılabilir. Şimdiye kadar hiç kimse, değil tanrı korkumuz, gelecek yaşam için umutlarımız, düzen arzumuz, örneğin, kişisel bağlılık gibi bir olayı bile açıklayamamıştır. Bunları toplumsal açıdan yararlı birtakım belirli sonuçlara yükleyebiliriz. Ama o zaman da, bazen daha güçlü olan karşıtlarının varlığını gözden kaçırabiliriz. Ussal terimlerle dolaysız iletişimi sağlayamamak bireyselleştirilmiş yaşantının doğasıdır. Bu mantığın yalnızca başlangıcıdır. Ama —tümü kadınlarla erkeklere değerli gelen olayları tanımlayan— şiir ve düzyazının sonsuz dizisi, bunlara koşut giden aynı ölçüde sonsuz oyunlar, resimler, yontular dizisi, eğer yaşam kusursuz olacaksa, insanların fizik teoremlerinden ve sayılama çizelgelerinden daha çoğuna gerek duyduğunu gösteren kanıtlardır. İnsanlar en azından ussal bilginin somut bir biçimde bir bütün olmasını ister, ve Bachofen'in de ışık tuttuğu kesinlikle işte budur. Yorumlarının ayrıntılarına kuşkuyla bakılabilir — kendini dogmatik olarak ileri süren son kişi o olurdu. Ama araştırmalarını başlattığı bakışaçısı hâlâ insanlık tarihinin yüzeysel görünümünden daha çoğunu isteyen kişiler tarafından dikkate alınmalıdır. Durum şu biçimde yalınlaştırılabilir: İnsanların davranışı dış görüngülere gösterdikleri tepkilerden mi kaynaklanmaktadır, yoksa iç yaşamımız dirimsel izlencelerimizi mi belirler?

George Boas

SÖYLENCE, DİN VE ANAERKİ

GEÇMİŞ YAŞAMIM

Bachofen bu özyaşamöyküsel yazıyı eski hocası, Berlin Üniversitesi Roma Hukuku Profesörlerinden Friedrich Carl von Savigny'nin önerisi üzerine yazmıştır. Yazı, Savigny tarafından, 1916'da Bachofen'in kâğıtları arasında, kapatılıp adreslenmiş ve onaylanmış bir zarfın içinde bulunmuştur.

SON onbeş yıl içindeki çalışmalarımın yeniden incelenip gözden geçirilmesi hafife alınarak yapılmamalıdır. Geçmişteki uğraşıların anımsanması kişiyi o zaman sürdürdüğü yaşama götürür ve sonsuza kadar gömülmüş gibi görünen anıları canlandırır. Çünkü iç yaşamla dış yaşam birbirinden ayrılamaz ve her yazınsal emek kaçınılmaz bir biçimde kişinin geçmişteki etkinlikleriyle ruhsal durumunun genel görünümündeki yerini alır. İç yaşantılarla bozulmadan kalmış dış koşullar yapıtımızı biçimlendirmek üzere birleşir. Biri olmaksızın öbürünü düşünmek olanaksızdır. Dolayısıyla erken dönem çalışmalarımı düşününce yaşamımın imgelerini anımsadım ve Ekselanslarının yazmamı istediği bu yazı bir yazın tutanağı olmaktan çıkıp bir özyaşamöyküsüne dönüştü. Kabul etmeliyim ki bu bende, kendi resmini gören kişinin duyumsadığına benzer bir tür tatsızlık duygusu yaratıyor — ve ayrıca birçok noktada okuyucunun sabır ve hoşgörüsünü gerektirdiğine de kuşku yok.

Ben hukuk öğrenimine dilbilimden geçtim. Hukuk öğrenimimin beni döndürüp dolaştırıp getirdiği yer burasıdır. Bu açıdan bakıldığında kendi alanımdaki tutumum her zaman değişmeden kalmıştır. Roma hukuku klasiklerin, özellikle Latin dilbiliminin bir dalı olarak, dolayısıyla da bütün klasik dönem uygarlıklarını kapsayan geniş bir alanın bir bölümü olarak bana hep çekici gelmiştir. Beni çeken, eski dünyanın kendisiydi, verdiği derslerin bugünün gereksinimlerine uygulanabilirliği değil; asıl incelemek istediğim eski Roma hukukuydu, çağdaş değil. Dilbilimden edindiğim davranış biçimleriyle kendimi sık sık öğretmenlere ve yol gösterici olarak seçtiğim kitaplara üzüntü verici bir biçimde karşı çıkar durumda buldum. Gittikçe çağdaş bakışaçısına kayıtsız kalmaya ve onu eski ölçütlerin yanında daha az önemsemeye başladım. Bütün çağdaş dizgelere karşı gittikçe artan bir hoşnutsuzluk duyuyordum. Özdeği kendi özgün biçiminde görmek istiyor ve bunu çağdaş kavramlara uyarlama girişimlerine, eski çağlardaki arı yaşam anlayışını boşa çıkartmaya zorunlu bir yöntemin salt bir yalanı olarak yalnızca uzaktan bakıyordum. Bu durum beni, yalnızca yanlışlık ve karışıklıkla sonuçlanabilecek haksız bir dogmalaştırma olarak etkilemişti. Ayrıca Jüstinyen'in kuşku ve çelişkilerden uzak hukukbilimi düşlerinden daha iyi bir yanı olmamasıyla beni etkileyen tartışmaları çözümleme yönteminden de hoşnut değildim. Üstünlüğü birbirine eşit hukuk uzmanlarının, bütünüyle farklı sonuçlara varışındaki derin nedenlerin araştırılması bana çok daha yararlı olur gibi görünüyordu. Şaşırtıcı görünmekle birlikte hukukbilimi sorunlarındaki karşıt görüşlerin genellikle aynı derecede savunulabilir olması bütünüyle doğrudur. Jüstinyen'in düşünce özgürlüğü olan her yerde hep ortaya çıkan tartışmaların bütün izlerini yok etmeyi başaramayışına seviniyordum. Ayrıca, Roma Hukuku'nun altın çağının, bütün hukuk dallarında birçok sapma ve çatışmaya kaynaklık etmiş olabileceğine inanıyordum. Böyle düşündüğüm için, kendi hukuk kaynaklarımızı yorumlamaktan çok büyük bir keyif alıyordum; ve bana kalsaydı, Pandect başlıklarının açıklamasını, dogmatik ilkeleriyle bütün o sistematik derslere ve bu ilkeleri desteklemek üzere büyük çabalarla toplanmış kanıtlarına yeğlerdim.

Ama bu düşüncelerim, kısa bir zaman sonra yüzyüze kalacağım büyük bir gerilemeye yolaçtı. Hukukbiliminin yalnız birkaç somut kuralını ezberlemiştim ve kurallarla kuraldışı olanları anlatmaya zorlandığımda şaşırıp kalıyordum. Anlaksal (entelektüel) bakışaçısından bana çok fazla birşey yitirmişim gibi gelmiyordu. Ama çalışma yöntemim sınav amaçlarına göre tasarlanmış değildi. Bunu çok iyi biliyordum. Böylece eksiklerimi gidermek için bir yıl boyunca kaynak kitapları bir yana bırakıp ders kitaplarından ezberlemeye giriştim. Göttingen'de bir *privatissimum*'la bilgilerimi yineledim ve Basel'deki birkaç ay da çalışmalarımı tamamlamaya yetti. Mühlenbruch'un *Doctrina*'sını neredeyse sözcük sözcük bildiğim ve istenen bölümceyi (paragrafı) parçalanmış eski ciltlerden karanlıkta bile bulup çıkarabileceğim kısa bir dönem oldu. Herhangi bir kitaptan herhangi bir göndermeyi bir ipucu ya da dizinsiz bulabilen kişi doktora için kusursuz aday sayılıyordu. Çalışmalarım boşuna değildi. Hem eleme hem de bitirme sınavlarında parlak bir başarı elde ettim ve en yüksek notları aldım. Bir kez daha ders kitaplarımı *corpus juris*, klasikler ve Cujas'ın yapıtlarıyla değiş tokuş edebilirdim. Tam zamanıydı. Çünkü bu yazınsal yapıtlardan aldığım eski çağların soluğu bana kısa bir zaman önce gittiğim Engadin'deki Alp dağlarının havası gibi tazeleyici geliyordu. Mühlenbruch'a kıyasla Gaius ve Cicero'yu çok daha eğlenceli buluyordum; tezim de[1] bana bu kaynaklarla son derece keyifli ve doyurucu birkaç ay geçirme olanağı verdi. Çalışma bitmişti, kendimi küçük bir kitapta *res mancipi* ile *res nec mancipi*[2] arasındaki farkı anlatmaya vermeyi düşündüm. Sonra bu düşüncemden, bir ölçüde belirli bazı kitapları okumak konuyu benim açımdan bütünüyle tatsızlaştırdığından, bir ölçüde de 1839-40 kışı için tasarlanmış olan Paris yolculuğumu geciktireceğinden vazgeçtim. İsviçre ve Almanya'dakilerden sonra bir Fransız üniversitesine konuk gitme umudu bana çok çekici geliyordu ve Paris'te klasikler hakkında öğrenecek çok az şey olmasına

---

[1] *De Romanorum iudiciis civilibus, de legis actionibus, de formulis et de condictione dissertatio historico-dogmatica* (Göttingen 1840).

[2] *Res mancipi*, Roma hukukuna göre, mülkün yönetiminin ele alınıp tutulmasını (manicipum) sağlayan resmi işlemlerle aktarıldığı nesnelerdi; *res nec mancipi* ise mülkün yalnızca verme yoluyla geçtiği nesnelerdi.

karşın, Hukuk Okulu'nda bir yıl geçirdim. Fransa'da Roma Hukuku'nun ikincil bir konumda bulunmasına söyleyecek bir sözüm yoktu. Ben bunu hep çağdaş yaşamdan çok eski zamanların bir bölümü, klasik dilbilimin bir parçası, uzun zaman önce unutulmaya bırakılmış koşulların bir ürünü, Hıristiyan-Germen halklarınınkiyle çok az bağlantısı olan düşüncelerin doğal sonucu olarak görüyordum.

O zamana kadar hep eskiçağ hukukuyla uğraşmış, bunun çağdaş uyarlamasını bütünüyle göz ardı etmiştim. Şimdi ilk kez, çağdaş yaşamın geniş alanlara yayılmış, en ünlü dallarından biriyle ve bunun üzerine kurulu yazın ve hukukbilimiyle yakından ilgilenmeye başlamıştım. Bu bana eskiçağ Roma uygarlığını incelemekten aldığım düşünsel hazzı vermemekle birlikte, bütünüyle kılgısal (pratik) bu alana girmekten çok hoşlandım, eskiçağ bilgilerini dışlamasına karşın günümüzün tüzel yaşamına gömülmekten çok büyük keyif aldım. Hukuk çalışmalarında yeralan eskiçağ ile çağdaş arasındaki bu tür bir ayrılığın, o zamanların Almanya'sında geçerli olan ikisinin kaynaştırılması düşüncesinden çok daha iyi olduğuna inancım o günlerden kalmadır. Klasik ile çağdaş dönemler, birbirinden bağımsız kendi doğrularına uydurulursa, en kusursuz bilimadamlarıyla uygulayıcılara sahip oluruz. Hukukbiliminin yeniden canlanıp bunu korumasını sağlayacak iki yol vardır; eski bilgeliklerle dolaysız ilişki ve güncel yaşamla uğraşmak. Paris klasik hukukun değerlendirilmesiyle ilgili hiçbir şey yapmamış olsa da, çağdaş tüzel uygulamalarda arzulanan sonuçları yerleştirme söz konusu olduğunda Almanya okullarından çok daha üstündür. Bu nedenle, Fransa çağdaş hukuka geçiş yolunu açarken, Almanya da eski dünyayı önüme serdi diyebilirim.

Farklı dallarda olmakla birlikte alanımıza önemli katkılarda bulunmuş kişiler olan Pardessus, Kont Pellegrino Rossi ve o zamanki Fransa Şansölyesi yaşlı Kont Pastoret'yle o sırada tanıştım. Rossi ve Pastoret'nin İsviçre'yle ilgili gençlik yıllarından kalan çok hoş anıları vardı ve sanırım evlerine içtenlikle kabul edilmemi de bu duruma borçluydum. O sıralarda Rossi, bir zamanlar kendisini taşa tutan öğrenciler tarafından sevilmenin tadını çıkarıyordu. Uzun zaman korumalığını yapan iki jandarmaya çoktandır gerek kalmamıştı. Onun jüri tarafından yargılanmayı savunarak, bu konuda sık sık verdiği çabucak

hazırlanmış ve kuşkusuz içten olmayan bildirileri, anayasal ayrıcalıklar, basın özgürlüğü, Polonya'nın bağımsızlığı ve buna benzer günün devrimci basınının savsözlerini kullanması öğrencilerin duygularındaki bu değişikliğe neden olmuştu. Yoksa kişiliği değişmiş değildi. Onda, konumunun parlaklığıyla artan ya da en azından kabalaşan ve Roma'da beklenmedik bir biçimde gözden düşmesine neden olan İtalyanlara özgü, aşağılayıcı bir küstahlık vardı. Topluluklar karşısında ateşlice övdüğü Fransızların bu niteliklerinden aslında yüreğinin derinliklerinde nefret ettiğine inanıyorum. İngilizlere duyduğu saygı çok daha yüksekti ve önüne çıkan her fırsatta belirttiği bu ulusun siyasal niteliklerine olan hayranlığı, Temmuz monarşisinin[3] en parlak günlerinde insanların duygularına temsilci olmaktan çok, kökleşmiş bir inancın anlatımı ve kesinlikle Fransız kendini beğenmişliğine ayna tutmak için seçilmiş bir yoldu.

Paris'te kalışımdan sonra Londra'da da biraz zaman geçirme kararlılığımı pekiştiren, İngiltere konusunda sık sık dile getirilen görüşler oldu. Blackstone ve birkaç Fransız yapıtı bana İngiliz siyasal ve tüzel kurumları hakkında genel bir bilgi vermişti; bu da öğrenme isteğimi arttırıyordu. Tasarım başarıya ulaştı. Çalışma, öğretme ve zevk alma açısından yaşamımın hiçbir yılı, İngiltere'de geçirdiğim yıl kadar verimli olmamıştır. İnsanın yaşamındaki böyle dönemlerin değerini tam anlamıyla bilebilmesi enderdir. Gençliğin esnekliği insanı bütün öğrenme yollarına eşit ölçüde açık kılar ve birçok farklı alandaki çalışmalar kişiye durmadan başarıya götüren bir ilerleyiş duygusu verir. Londra'ya yerleştiğim zaman, hâlâ özellikle neyin peşinde olduğumu tam olarak bilmiyordum. Her şey, diye düşünüyordum, ya da en azından her şeyin bir parçası geleceğin gereç ve düşünleridir. Her şeyin bütünüyle benim olduğu ve her şeyin bile yeterli olmadığı bir yaştaydım ve ruhumun, bu geniş alanın hangi köşesinde durulacağı konusunda en küçük bir düşünceye sahip değildim. En ataerkil görkemiyle mahkemelerde sürüp giden yaşam karşısında büyülenmiştim, öte yanda da bütün o değerli nesneleriyle British Museum vardı. Bu iki yanı birleştirme, ikisini yan yana geliştirip güçlendirme olanağı yok

[3]Fransa'da Temmuz 1830 ile 1848 yılları arasında süren, Louis Philippe yönetimi altındaki Orléancı düzen.

muydu? Deneyimlerim, bu iki uğraşın birbiriyle çelişmek şöyle dursun, karşılıklı yardımlaşma içinde olduklarını gösterdi.

İngiliz Hukuku hakkında hiçbir şey yazmadım. Şimdi bunu düşündüğümde, o sırada en önemli gereçleri hakkındaki genel görüşlerden bile yararlanabilecek olduğuma şaşırıyorum. Bütün bu koşuşmalar arasında kış sonu, yaşlılık gibi ağır ağır yaklaştı. Sisten sıyrılmak, büyük kentin itiş kakışından çıkmak istiyordum. Esin perilerinin sessiz sığınağı — yaşadığım, öğrendiğim ve düşüncelere dönüştürdüğüm her şeyi gözden geçirmek için gereksinme duyduğum buydu. Oxford umutlarımı boşa çıkardı. Aksoyluluğun (aristokrasinin) buz gibi soğuk havası, boş gösterişi, her şeyi örten devinimsizlik, kırlar, insanlar ve özellikle erkeklerin düşünüş biçimi beni buradan uzaklaştırdı. Cambridge'e gittim ve aradığımı burada buldum: bilimsel etkinlikler, hoş arkadaşlıklar ve hepsinin üstünde huzur ve sessizlik. Büyük bir mutluluk duygusuyla, şimdi halk kitaplığıyla bazı yüksekokulların kitaplıklarında ortaçağ yöntemcileri hakkındaki araştırmalarımı sürdürebilirdim. Cambridge'li iyi insanlar günümüzde bu çalışmaların neresini ilginç bulduğumu anlayamıyorlardı.

İngiliz okullarının amacı bilimadamları ve kamu görevlisi yetiştirmek değil, kırsal bölgedeki yüksek sınıfları eğitmektir. Ayrıca bilim, özellikle konu bir İngiliz yurttaşına, anayasayla geleneklerin ayrıcalıklı sınıflara bağışladığı hak ve görevlerin nasıl uygulandığının öğretilmesi olduğunda, üniversitelerde verilen eğitimin yalnızca küçük bir bölümünü oluşturur. Bu yüksek amaca yalnız okullarda okutulan derslerle; dahası öğrenci salt kendi kaynaklarına bırakılarak, ders ve dersdışı etkinliklerinin seçiminde kendisine tam bir özgürlük verilerek ulaşılamazdı. Dolayısıyla, İngiltere'de öğrenciye bir özel öğretmen veriliyordu. Öğrenci bu öğretmenin okulunda kalır ve aralarındaki ilişki dinlence dönemlerine ve geleneksel Kıta Avrupa'sı gezilerine kadar uzanıyordu.

O günlerde Alman öğrencilerin yaşamına öylesine yakındım ki, İngiliz dizgesindeki bu karşıtlık üzerimde güçlü bir etki bıraktı. Berlin ya da Paris'te yirmi yaşındaki bir gencin, ailesi güvenle kendisini üniversiteye gönderdiğindeki durumu nedir? Bu soru kuşkusuz ayrıntılı bir biçimde ele alınıp incelemeye değer. Ben buna Basel'le bağlantılı ola-

rak oldukça uzun bir düşünme süreci ayırdım, çünkü sorunların kılgısal yönünü kavrayabilmek için insan bunların ortasında yaşamalıdır. Burada da bu tür bir şeyin olabileceği umudunu da yitirmiş değilim. Bununla birlikte, amacın elde edilmesi koşuluyla, yolu bellidir: salt uzmanlık bilgileri yerine insan bilimleri temeli üzerine kurulu genel eğitim. Bunun yanı sıra eldeki özdeksel eğilimler baskınsa, belki de öğretim bir kez daha devlet desteğinden yoksun bir papazlığa dönüşür ve özel para kaynaklarıyla her türlü özel etkinlikten yardım dilemek zorunda kalır. İşte ancak o zaman sözünü ettiğim ülküyü kavrayıp, bütün kötü sonuçlarıyla alt sınıf yazınını kökünden silip atmak olanağı doğar. Cambridge'deki konukluğum, İngiltere'de son uzun kalışıma damgasını vurdu.

Yurduma dönüşte "Yazgın Isparta'dır"[4] sözlerinden müthiş etkilenmiştim. Beni kuşatan sıradan olayların yerine Paris ve Londra'nın geniş görüngelerini koymaya çalıştığım dönemde, böyle bir düşünsel avuntuya gerçekten gereksinimim vardı. Gerçi burada da kısa bir zamanda hiç de az olmayan iyi ve değerli bir şeyler bulabilecektim. İnsanın güçlü bir biçimde kök salabileceği tek yer kendi öz yurdudur. Kişinin yaşamın büyük deneyimlerini öğrenebileceği tek yer orasıdır, çünkü ailelerin ve devletin yazgısı tek bir kişinin yaşamında değil, birbirini izleyen kuşaklar zincirinde gerçekleşir.

İsviçre'de, öğrenim gören hiç kimse kamu işlerinde görev almaktan kaçınamaz ya da en azından hukuk doktorası yapan bir kişi, dükkâncılar gibi, ben karışmam diyemez. Öğrenim uğruna öğrenim, kişiliği belli başlı günlük kaygılarla belirlenmiş insanlar tarafından kavranılacak bir şey değildir. Ama benim tasarılarım öz yurdumun kamuoyuna şiddetli bir biçimde ters düşüyordu. Fransa ve İngiltere'deki bütün koşuşturmalardan sonra, aydın ülkemde dilbilim ve hukukbilimi alanında sessiz bir yer edinmek istiyordum. O sıralar, her ikisi de gençlik gözüpekliğiyle basılan eskiçağ Roma Borçlar Hukuku ile Voconia yasaları konulu kitaplarım üzerinde çalışmayı sürdürüyordum. "Doğa Yasası ve Tarihsel Yasa" konulu bir konuşma yazısıyla birlikte

[4] *Spartam nactus es*: Cicero'dan alınan bir atasözünün ilk bölümü (*Atticus'a Mektuplar*, 4.6.2) aşağı yukarı anlamı "Isparta yazgının sana seçtiği yerdir, ona layık ol."

taslak biçiminde basılan Roma Hukuku tarihi derslerime başlamıştım.[5] Bu konuşma her tür tarihsel görüngüyü kabul edip onayladığı için felsefecileri, insan istencinden bağımsız üstün hukuk dizgelerinin kökenini vurguladığı için de siyasal bilimcileri öfkelendirmişti. Gene de üstlerim benden umut kesmemişlerdi. Belki yeteneklerimi denemekte bir sakınca görmüyorlardı. Ne olursa olsun, devrimci bir yapıya sahip görünmüyordum, giderek belki tam tersine, Savigny'e gereğinden fazla yakındım. Kısacası, ilk yer açılışında Büyük Konsey beni Basel ağır ceza mahkemesi hukuk üyeliğine atadı ve az bir zaman sonra da *Statthalter* yani başkan yardımcısı konumuna getirildim.

Kesintisiz bilimsel etkinlik umutlarım bir kez daha yıkılmıştı. Ama gene de önemli ölçüde boş zaman bulabiliyordum. Hukuk ya da hukukdışı bütün klasikleri baştan başa en az bir kez okuma tasarımı yürürlüğe koydum, ayrıca belli başlı çağdaş (hukukbilimsel) yazın yapıtlarını inceledim.

Yazınsal incelemelerim iki yapıtla sınırlanmıştı, Blume'nin *Iter Italicum*'uyla, Fernow'un notlarını içeren Winckelmann'ın *History of Art*'ı (Sanat Tarihi). Bunların birincisinden, sonraları Milano, Torino ve Roma kitaplıklarında yararını göreceğim, geniş bilgiler veren imler dizgesini öğrendim. Ama Winckelmann'ın yapıtlarını okumak bana çok daha yüksek düzeyde bir keyif verdi — gerçekten de bu benim yaşamım boyunca tattığım en büyük hazlardan biri oldu. O zamandan beri, özellikle hiçbir şeyden tat alamaz olunca bu yapıtların önüme serdiği ülkelerde yaşarım. Eski dönemlerin sanatı duygularımızı, hukuk bilimiyse aklımızı klasik dönem uygarlıklarına çeker. Bu ikisi ancak birlik içinde olursa uyumlu bir zevk verir ve insan ruhunun iki yarısını da doyurur. Sanat yapıtlarına ilgi göstermeyen dilbilim cansız bir iskelet olarak kalır. Cicero'nun Archias'ının[6] bütün sanatlarda en yüce

---

[5] *Die lex Voconia und die mit ihr zusammenhängenden Rechtsinstitute* (Basel, 1843). *Voconia Yasaları* (MÖ 169) kadınların miras yoluyla mal sahibi olmasını yasaklıyordu.

[6] Bachofen'in Archias'a yaptığı göndermede bir yanlışlık gibi görünüyor. Belki de aklında Cicero'nun *De oratore*'deki oyuncu Roscius'a göndermesi kalmıştı (çeviri Sutton ve Rackham cilt 1, s. 93): "her zaman sanatta en önemli şeyin beğeniye dikkat etmek olduğunu söylediğini duyduğum büyük Roscius'un kendisi (*id quod decet*)."

öğe, öğretilip öğrenilemeyecek şey saydığı *id quod decet* (yerli yerindelik) — insanın eski sanatlarla işbirliğinden elde ettiği işte bu her şeydeki ölçü ve olgunluk duygusu, insanlığın yüce uyumudur. Winckelmann'ın sanat tarihinin büyüsü bütün kitaba yayılan bu kusursuzlukta, çağdaş dans öğretmenlerininkiyle hiçbir ilgisi olmayan o soylu klasik inceliklerde yatmaktadır. İnsan bu kitabın sıcak İtalyan güneşi altında, her şeyin, acının ve sevincin, nesnelerin gerçek anlamının çok daha derinden duyumsandığı bir yerde yazıldığını anlamadan edemez; bu, gaz lambalarımızın, donyağı mumlarınızın çürüksü kokusuyla dolmuş dumanlı çalışma odalarımızın ürünü değildir.

Bütün İtalya müzelerini dolaşırken, bu engin hazinelerin bir yönü, yani eski dönemlerin en büyük güzelliklerinin gösterildiği ölümle ilgili sanat dikkatimi çekti. Bu derin duyguyu, eski dünyanın yaşamına değer kazandıran insan sıcaklığını düşününce, çağdaş dünyamızın yoksulluk ve kısırlığından utanç duyuyorum. Eski gömütler (mezarlar) bize neredeyse tükenmek bilmez bir varlık sunmuş. İlk bakışta gömütlerin incelenmesini kazıbilimin uzmanlaşmış bir alanı olarak görebiliriz, oysa sonunda kendimizi bütünüyle evrensel (dinsel) bir öğretinin ortasında buluruz.

Eskiçağ sanat müzelerimizi dolduran bütün değerli nesneler gömütlerden elde edilmiştir ve genelde insan uygarlığı bunlara sanıldığından çok daha fazlasını borçludur. Göçebe toplumlarda gömüt ilk ve tek durağan yapıydı. Yapılar, yaşayanlardan çok ölüler için büyük bir istekle yapılıyordu: dayanıksız tahta yaşayanlara ayrılan kısa yaşam için yeterli görülürken insanın son durağının sonsuzluğu için yeryüzünün som taşına gerek vardı. Başı ve sonu olmayan kökenine hâlâ bu denli yakın kişilerden beklediğimiz gibi, vazgeçilemez şeyler konusunda ilk insanlar kusursuz ve doğru bir biçimde düşünüyordu. En eski inanışlar gömülme yerini belirleyen taşlarla ilintiliydi; sanat ve süs eşyaları gömütlerin süslenmesinden ortaya çıkarken, ilk tapınaklar da gömütlüklerle yakın ilişki içindeydi. *Sanctum* kavramını, kımıldamaz ve değişmez olanı doğuran gömüttaşlarıydı. Bu kavram gömüttaşlarının yanı sıra *res sanctae*'yi[7] oluşturan sınır sütunları ve duvarlar için

[7]Sayfa 67 ve izleyen sayfalara bakın.

de geçerliydi. Eskiçağ insanı bunların içinde başlangıçta varolan erkin (gücün) imgesini görüyordu; bu erk yeryüzünde yaşıyor ve bu nedenle her üçü de onun simgesini taşıyordu. Yeryüzü, gömüttaşlarını, sınır sütunlarını ve duvarları, Platon'un dediği gibi daha önce uyumakta oldukları dölyatağından çıkartıyordu; kamış (phallus) onun göstergesiydi. Sunak tapıncının da (kültün) gömütlerle ilişkisi vardı, gömütün kendisi Hıristiyan yeraltı gömütlüklerinde olduğu kadar çoğu eski kavimler arasında da sunaktı: yaşam verene kurban sunma, ölünün yattığı yerde gerçekleştirilirdi. Simge gömütlerde ortaya çıktı ve en uzun burada korundu. Gömütlerin üzerinde uyanan düşünceler, duygular, sessiz yakarılar sözcüklerle anlatılamaz, ancak sonsuza kadar değişmeyen gerçekliğiyle, simgeler aracılığıyla iletilebilir. Eskiçağ, sanatında en derin ve sürekli biçimde simgeselden yararlanmıştır.

Eski gömütlere duyduğum derin ilgiyi anlatmam, yazıtlardan, yazıtları okuma biliminden ve bunlara ilişkin öbür alanlardan da söz etmem gerekir mi? Ben bu gömütleri gezmeye gittiğimde aldığım zevki düşünmeyi yeğlerim. Bilgiye giden iki yol vardır — ussal bileşimin uzun, yavaş ve çetin yoluyla, elektrik hızı ve gücüyle devinen imgelemin kestirme yolu. İmgelem eski zaman kalıntılarıyla canlanarak aracı gerektirmeyen bağlantılarla doğruyu tek bir atılımda kavrar. Bu ikinci yolla kazanılan bilgi anlak (zekâ) ürünlerinden çok daha canlı ve renklidir.

Güney Etrurya gömütlükleri Floransa ile Roma arasındaki büyük askeri karayoluna çok yakındır, ama gene de buraya çok az gidilir. Castel d'Asso, Vorchia, Bieda, Toscanella, Corneto[8] çağdaş anıtların insanın geçiciliği konusunda yaptığı gibi keder verici düşünceler uyandırmaz. Roma örenleri gibi bunlar da insanlara özgü her şeyin kaçınılmaz sonla buluşacağını gizliden gizliye bildirir. Hiçbir acı dolu duygu gelişimin bu doğal akışını düşünmemizi engelleyip bozamaz ve bu örenler insanoğlunun zayıflığından çok gücünü anımsatır. Ben günlük işler peşinde koşmayan, bütün etkinliklerinde sonsuzluğu akıldan çıkarmayan kavimlerle çağları severim. İlk kuruldukları günkü gibi

[8]Son iki kent şimdi sırasıyla Toscania ve Tarquina olarak yeniden adlandırılmıştır.

ayakta kalan gömütlere sahip olmayı hak etmişlerdir. Yapay bir kama gibi tavandan dışarı fırlayan, kapının bir bölümünü yarıp geçen ve onu karanlıklara savuran kökte bir kusur bulamayız. Doğanın sessizliği sonsuz sığınağımıza en çok yakışan ortamdır. Bütün her şey insanoğlunu yüzüstü bırakıp gittiğinde, bitkileriyle yeryüzü onun taştan sığınağını sevecenlikle kucaklamayı sürdürür. Eski çağ anlayışına göre bu salt bir imge değil bir doğrudur da. Bütün bu eski kent gömütlükleri bir akarsuyun yanında yer alır. *The Greek Anthology*'deki (Yunan Güldestesi) bir yazıtın belirttiğine göre, suların şırıltısı ölülere yakılan sonsuz övgüleri tekdüze bir sesle söyler gibidir; *Prometheus* adlı yapıtında Aiskhylos'a göreyse kutsal ırmakların akıp giden pınarları onların kederini mırıldanır. Gene bunlar yalnızca imgeler değil, doğa dinlerinin en derindeki özünden yükselen doğrulardır. Kuşkusuz bize göre bu dizeler, en zengin kaynağı ölü doğa görüngüleri ile kendi duygularımız arasında var olan içten ilişkilerin açığa vurulmasında yatıyor gibi görünen şiirdir.

Bütün bu izlenimler, eski gömüt alanlarının her şeyden uzak bırakılmışlığıyla çok daha acılaşır. Bunlara yaklaşan herkes bir keşif duygusuna kapılır. Ama bu sessizlik bize, yaşayanların ölülere gösterdiği saygı olarak ulaşır. Hiçbir şey bizlerle onların arasına giremez. Güneş, ölülerin bu dinlenme yerini olağanüstü güzellikte ısıtıp aydınlatır ve sevinç dolu yaşamın büyüsüyle korkunun barınağının içine işler. Söz konusu gömütlerin hâlâ bu denli özlettiği çağda kimbilir nasıl bir güzellik vardı. Kimbilir atalarımız söylencelerinden ne denli güzel törel düşünceler çıkartmışlardı. Tarihin en eski anılarını içeren bu hazine daireleri aynı zamanda en eski törel doğruların kaynağı olma görevini de üstlenir ve ölmekte olanlara avuntuyla umut verir. Yaralı Penthesilea gönlünü çelen Akhilleus'a ölüm anında iki kat daha güzel görünür; Akhilleus ancak Penthesilea ölürken onun büyüleyici çekiciliğini tam olarak görebilmiştir. İmgeye bu anlamı yükleyen Platon'dur.

Evet, Roma surlarında insanın içini uyandıran birşeyler vardır. Bronz bir diske vurduğunuz zaman, titreşimleri durdurmak için parmağınızı dokundurana kadar ses çıkar. İşte yaşayan kişileri eski uygarlıklarıyla Roma böyle etkiler. Ruhumuzun her köşesi canlanıp so-

nunda içimizde uyuyan her şeyin ayırdına varana kadar bir vuruş ötekini izler. Roma'dan yurduma zenginleşmiş bir ruh, geleceğimle yüzleşmeye hazır tinsel bir ağırbaşlılık, çalışmalarım için çok daha canlı ve olumlu bir birikimle döndüm. Burada yaşam çarkı çok daha derin bir yol kazmıştı. Beni büyüleyen en gözde imgeler arasında Campagna'dakiler yer alıyordu. Sık sık perdeyi yana çeker ve büyük bir hazla dünya tarihi için kıyaslanamaz ölçüde önemli olan bu geniş yeşil ovaya akşam güneşinin düşürdüğü uzun gölgeleri izlerdim. Burada, Platon'la söyleşmek için gelen ölümsüzlerin ayakları birden fazla iz bırakmıştı. Ama insan bilimleri bu izlerin ardından gitmek yerine çoğunu bile bile silip yoketmiştir. Her şey, boş bir kendini beğenmişlikle, eski dünyanın büyük tarihinin, hep kendi kafalarındaki küçük orantılara indirgenebileceğini sanan Hyperboreliler tarafından suskunluk içinde eritilip yok edilmiştir.[9]

Ben Roma'ya artık yedi kraldan söz edildiğini duymak istemeyen bir cumhuriyetçi, hiçbir geleneğe saygısı olmayan bir inançsız, dümenini dikkatle kıyıya yakın tutup güvenilir sağlam toprağı gözden kaçırmamak yerine gemisini açık denizlere sürme kararı vermiş bir serüvenci olarak gitmiştim. Bütün bunları İtalya'da ardımda bıraktım. O parçamı ayrılış armağanı olarak bu toprakların eski tanrılarından birine seve seve kurban etmiş olmalıyım. Ama tanrılar, geçmişteki saygısızlığım yüzünden korkunç bir öfkeye kapılarak yüzlerini benden gizlediler. Her şey kafamda yavaş yavaş bütünüyle farklı bir biçime girdi. İtalya bilimlerinin uzun zamandan beri sürgünde tuttuğu o ırak yontu tahtından inmişti. Doğudaki ataları kafamda açıklığa kavuştu ve anladım ki hiçbir ekin (kültür) tek başına tam anlamıyla anlaşılamaz. Geleceğin gücü gittikçe artan bir pekişmeyle yerleşip oturmuş gibi görünür olmuştu. Tarih gitgide geriye uzanıyor ve git gide daha görkemli boyutları gösteriyordu. Roma'nın kurucusu bana bir tür İtalyan Adem olarak tanıtılmıştı, ama şimdi onu son derece çağdaş bir kahraman gibi görüyordum; Roma bin yıllık dönemi aralayan ekinsel bir çağın gerçekleştirilişi ve sonuydu.

---

[9]Burada eleştirel tarihsel yöntemin kurucuları olan Barthold Georg Niebuhr (1776-1831) ve Theodor Mommsen'den (1817-1903) söz edilmek isteniyor.

Devletlerin ve ulusların toplum yaşamında yazgıcılığa yenik düştüğü anlar olmuştur. Biz de şimdi böyle bir anda yaşıyoruz. Ayrıntıları düşündüğümüzde yeni ve değerli olan birçok şey gerçekleştirilebilir, iyi olan birçok şey de korunabilir. Çalışmalarımla geçmişim bana taşrada bir kürsü hazırlamıştı. Bu konumda gerçekten tarihsel anlamdaki ilkeleri izledim ve bilimin bağışlanabilir gösterişine boyun eğmek yerine kendimi toplumun çıkarlarını gözetmeye adadım. Alçakgönüllülükle belirli tarihsel koşullara uymayı öğrendim.

Sözünü ettiğim dönemin emek ve öğretimi 1848'e kadar uzanır. Bundan sonra Roma'ya bir kez daha gitmeye karar verdim. Başlangıçta çalışmalarım içimi İtalya'ya karşı büyük bir özlemle doldurmuş, sonra da İtalya bende klasikleri yeniden daha geniş bir biçimde ele alma arzusu uyandırmıştı. Alışveriş yeniden başlamıştı ama şimdi öncekilerle kıyaslanamaz ölçüde zengin kaynaklara sahiptim. Çeşitli alanlardaki bilgilerimi tamamlamayı istiyor ve Roma'nın bana yeni bir esin vereceğine inanıyordum. Ama gerekli iç dinginliğim kısa bir süre sonra arena olarak Roma'yı seçen vahşi tutkularla paramparça edilecekti. Gelişimin ikinci günü Rossi düştü. Quirinal'in ele geçirilişi, Papa'nın kaçışı, Anayasa Değişikliği Toplantısı, Cumhuriyetin duyurulması hızla birbirini izledi.

Bütün bu korkunç olaylara karşın ortam gürültülü patırtılı ama zararsız bir şenliği andırıyordu. Garibaldi'nin adamlarının gelişi ve İtalya'nın her yanından yurtsever yığınların akınıyla her şey daha da gerçekdışı bir görünüme girmişti. Beyaz bir ata binmiş Afrikalı koruyucusu eşliğinde alev kırmızısı gömleği ve siyah aygırıyla Garibaldi görününce şapkalar havalara uçuyordu. Her türlü düzensizlik vardı. İtalyanların ilerleyen Fransızlara karşı ilk kahramanlıklarına tanıklık etmek için tanrı beni seçmişti; kısa bir süre sonra Tivoli'de Fransız casusu olduğum kuşkusuna kapılan halktan istemediğim ölçüde ilgi gördüm; ve sonra da yurda dönüş yolculuğumda bütün düzenin yerle bir oluşunu gözlemledim. O zamandan bu yana fırtına dindi. İtalya benim için bir kez daha eski uygarlıklar ve dingin çalışmalar ülkesi oldu. Bu deneyimlerden sonra ölüke sellerinin uzun zaman önce yatıştığı topraklarda, yüzyılların sessizliğinde yıkanan nesnelerle dönemlerin arasında, iki kat artan bir dinlenme gereksinimi duyuyordum.

Taşıdığı ada karşın insan büyük ölçüde anonim bir varlıktır; sahibi, sık sık içyüzünü değiştirse de adı aynı kalır. Ortaçağ yöntembilimcilerinin bana büyük haz verdiği, uzun süredir unutulmuş, rastlantıyla karşılaştığım adlarının içimi sevinçle doldurduğu dönemi anımsıyorum. Daha sonra Pandect'teki güzel bir bölüm uğruna tüm dünyayı unuttum ve başarılı bir yorumu uzun sürmüş bir işin büyük ödülü olarak gördüm. Derken bütün bu hazlar yavaş yavaş beni yüzüstü bırakıp gitti. Okuduklarımla incelediklerimi gün ışığında ele aldığımda, bunlar bana önemsiz şeyler, ruhuma yetmeyen tatsız yiyecekler, içimdeki ölmeyen şeyin yaşama geçirilmesi ile ilgisi olmayan şeyler gibi gelmeye başladı. Çalışıp çabalayan herkesin yaşamında olduğu gibi kendimi bir geçiş döneminde buldum. Buna neyin yolaçtığına gelince — kim insan ruhunu bu denli derinlemesine görebilir ki?

Bu geçiş dönemi acılarla doluydu, ama şimdi ona çok şey borçlu olduğumu düşünüyorum. Bir bilimadamının, çalışmalarını en büyük hakikatlerle ilişkisi açısından irdelediği gün, bu geçiş dönemi kaçınılmaz olarak gelir. Bir arzunun, zorunlu bir gereksinimin, nesnelerin ölümsüz anlamına biraz daha yaklaşmanın ayırdına varır. Dıştaki kabuk artık yeterli değildir. Yalnız değersiz dış görünüşlerle böylesine uzun süre uğraşmış olma düşüncesi eziyete dönüşür. Ve sonra insan bu tür şeylerde bile "ölümsüz ayakizini" bulabileceğini anlayınca rahata kavuşur. Artık hangi tehlikelerle kuşatıldığımı çok iyi biliyorum. Doğaötesi yollara sapabilir ve doğru yolu sonsuza kadar gözden kaçırabilirdim. Bu uzun dönüp dolaşmalar beni Huschke[10] türünden düşlemlere sürükleyebilirdi. Böyle şeylere karşı son derece sağlıklı bir ruh yapısına sahip olduğum için tanrıma şükrediyorum. Ben farklı bir çözüm buldum. O günden bu yana bütün eskiçağ düşünüş ve yaşam biçiminin dinsel temeli, bana yolgösteren düşünce oldu. Hiç kuşkum yok ki, birçok kilidi açan anahtar işte buradadır. Hattâ bazen bu yolun sonunda insanlarla ilgili düşünlerin tanrısal ve ölümsüz anlamındaki birşeylerin tanrısal bir esinle bana açıklanacağı kanısına kapılırım. Aristoteles'in, benzer olanların yalnız benzerler tarafından kavranabileceği[11] sözü

[10] Philipp Eduard Huschke (1801-1886) Breslau'da Roma hukuku profesörü, hukuk çalışmalarını Schelling'in gizemcilik düşüncesiyle karıştırmıştı.

[11] Aristoteles, *Metaphysics*, 3, 4, 17.

doğruysa, o zaman tanrısal olan da kendini tarihin üstünde tutan uçuluk felsefesine özgü bir kendini beğenmişlikle değil, yalnız tanrısal bir anlayışla sezilebilir. Bilgi çokluğu her şey demek değildir, giderek asal bile sayılmaz. Bütün varlığımız tepeden tırnağa bir dönüşüm geçirmedikçe, eskiçağların yalınlığıyla ruh sağlığına geri dönülmedikçe, eski günlerin ve düşünüş biçimlerinin; insan soyunun henüz yaratılanlarla aşkın yaratıcı arasındaki uyumdan kopmadığı çağlardaki yüceliğinin ayrımına bile varamayacağımız en içten inançlarımdan biridir. Ayrıca eskiçağ insanının siyasal hukukunun temeli olan düşün, tüm etkinlik ve düşünüş biçimlerinin öbür yönlerine de egemendir. Her şeyi tek bir yasanın yönettiği ve ilk insanın yeryüzündeki yaşamını, sanki hayvanlara özgü bir içgüdü düzenliliğiyle tasarlayıp yürüttüğünü gittikçe daha iyi anlıyorum.

Eski düşünüş biçiminin bu niteliğinin özellikle siyaset ve hukuk açısından irdelenmesi benim bütün çalışmalarımla yazınsal etkinliklerimin ereğidir. Şimdi üzerinde çalıştığım konu, doğanın doğru irdelenmesidir. Yalnız gereçler benim öğretmenimdir. Önce toplanmalı, sonra incelenip çözümlenmelidirler. İnsan, bizim öznel tinimizde değil, özdeğin doğasında var olan yasayı yalnız bu biçimde açımlamayı umabilir. Buna karşın ne kadar az bilimadamı özdeği en yüce yargıç olarak ele almıştır. Çalışmalarım sırasında derlediğim seçme yazılar öylesine çoğaldı, o denli çok gereç birikti ki, aralarında boğulup kalmamak için, artık büyük bir aklı başındalıkla keskimi taşa sallamayı, işlenmemiş ama gene de tanınabilir durumda içimde uyuyan imgenin bütün ayrıntılarıyla ortaya çıkacağı noktaya doğru ilerlemeyi düşünmem gerekir. Çalışmalarım sırasında her şeyi son derece parlak bir biçimde aydınlattıktan sonra, eskiçağla ilgili gereçlerin en az bir bölümündeki herhangi bir düşünceyi açıklamayı başaramayan öylesine çok kitapla karşılaştım ki, en önemsiz konuda da olsa bunun tersini yapan kişi önünde büyük bir saygıyla şapkamı çıkarırım. Görevimi çabucak gerçekleştiremem, ayrıca istediğim de bu değil. Bu uğraştan aldığım hazza yıllarımı vermek ve çalışmalarımın tadını, insanlardan çok kendim için uzun zaman çıkartmak istiyorum. Adıma gelince, bütün bilimadamları gibi ben de ün değil onur kazanmayı umuyorum. Kuş-

kusuz, bu yaşımda ereğimi hiç aklımdan çıkarmamam ve etkinliklerimi istemediğim kadar —tüzel görevlerim ve bunlara bağlı hukuksal incelemelerim zamanımın büyük bir bölümünü aldığı için epeyce— kısıtlamam gerekiyor.

Bu yazıyı bitirmeden sözü edilmesi gereken bir başka umutsuz durum daha var. Yolculuklarımda aylarca evden uzak kalıyorum. İngiltere'ye ilk gidişimden bu yana, British Museum'da, bir ölçüde başka hiçbir yerde elde edilemeyecek yazına başvurmak için, bir ölçüde de Likya ve Asur yontularını incelemek uğruna, iki çalışma dönemi geçirdim. Ama gene de en önemlisi 1851 baharında gerçekleştirdiğim, bugünkü topraklarının her yanını kapsayan ve son derece başarılı geçen Yunanistan yolculuğu oldu. Sürekli okumalarımla eskiçağ yazınının bütün yönlerini ele almaya giriştiğim sırada, klasik eskiçağların önemli olaylarının geçtiği yerler hakkında kişisel bilgilerimi arttırmak ve dolaysız bir ilişki aracılığıyla o yazın konusundaki düşüncelerimi zenginleştirmek üzere bu yolculuğu tasarlamıştım. Şimdi Yunan yazarlarını incelemek için canlı ve renkli bir birikim kazanmış durumdayım. Bütün okuduklarımda olayların geçtiği zengin ortam gözlerimin önünde.

Açıklamalarımın sonuna geldim. Kendi hakkımda gereğinden çok, konumla ilgili olaraksa çok az şey söylediğime hiç kuşku yok. Böyle bir eleştiriyi bekliyor ve haklı buluyorum. Ayrıca bu yazının çok ayrıntılı ve gevezeliklerle dolu olduğunu da kabul etmeliyim. Ragaz'daki[12] ince kabulünüzün verdiği yüreklilikle, Ekselanslarından bu ikinci kusuru güvenilir bağlılığımın kanıtı olarak bağışlamanızı diliyorum.

1854'de 24-27 Eylül arasında yazılmıştır.

[12] İsviçre'deki Bad Ragaz dinlence yeri.

ESKİÇAĞ ÖLÜM SİMGECİLİĞİ KONUSUNDA BİR DENEME'DEN

1859

ÖNSÖZ

ROMA yakınlarında yeralan eski Via Aurelia üzerinde Porta San Pancrazio yakınlarındaki eşsiz yerleşimi nedeniyle bu denli ünlü olan Villa Pamphili, topraklarında ortaya çıkarılan kül gömütlüğüyle (mezarlık)(*) çeşitli zamanlarda eskiçağ öğrencilerinin dikkatini çekmiştir. Bu bulgular, 1838'de yeni bir gömütlük bulunduğunda hemen hemen unutulmuştu. O yıl gün ışığına çıkarılan kül gömütlüğü kapsadığı sayının çokluğu ve duvar resimlerinin çeşitliliğiyle öbürlerinden ayrılıyordu. Gene de çok az ilgi toplamıştı. Artık hayatta olmayan Emil Braun[1] tarafından yazılmış bir tanım dikkatimi çekti ve 1842 sonlarında gömütlüğe gittim. Birkaç yıl önce Campana'nın[2] ortaya çıkarttığı iki kül gömütlüğü dışında o zamana kadar hiç bu denli büyük bir yapı görmemiş olduğumdan, üzerimde derin bir etki bıraktı. Gömütlüğün bulunduğu alanın, kitaplığında birçok sabahımı geçirdiğim Vatikan'a yakınlığı, bana buraya birçok kez gidip gelme olanağı sağladı. Bahçelerin güzelliği, eşsiz görünüm, bizi eskiçağlardan ayıran yüzyılların, en azından bir anlığına sürgüne gönderdiği eski sanat yapıtları ve bunlara ek olarak Roma'ya ilk kez gelen bir delikanlının tazelik ve diriliği — bütün bunlar içimde o günden beri yakamı bırakmayan bir merak uyandırmak üzere birleşmişti. Eski gömütler dünyasını incelememe

---

(*)Columbarium (çoğulu columbaria), ölülerin küllerini içeren kapların koyulduğu duvar oyukları bulunan gömütlük.

[1]Emil Braun, "Scavi romani: Villa Pamfili."

[2]Giovanni Pietro Campana, *Illustrazione.*

yolaçan ilk tepiyi —beni iki kez İtalya'ya getiren ve Yunanistan'da yeni bir besin kaynağı bulan anlaksal (entelektüel) uğraşımı— bu gidiş gelişlere borçluyum. Eski yazarları durmadan okurken, onların gömütler ve gömüt tapınçları hakkında söyledikleri her şeye çok dikkat ederim. Bu nedenle yıllar geçtikçe git gide artan bir ivedilikle bilimsel olarak ele alınması gerekli gibi görünen bir yığın gereç biriktirdim. Basel Eski Yapıtlar Uzmanları Derneği'nde(*) bu konudaki bir dizi konuşmam çok beğenilmişti. Bundan yüreklenerek, böylesine zevkli bir incelemenin başlangıç noktası olan Villa Pamphili'deki kül gömütlüğüne yeniden gittim. Surlardan çıkarttığım birkaç kopya zaten bana hep orayı düşündürüyordu. Çok sayıdaki duvardan özellikle ikisi çok dikkatimi çekmişti. Birincisi beni, Campana'nın kül gömütlüğünde de bulunan, ip örücü Ocnus örgesinin yeni bir çeşitlemesi oluşuyla; öbürü de üç ayaklı alçak bir masa üzerinde bulunan siyah, beyaz üç yumurtayı öne çıkartmasıyla büyülemişti.

Üç gizemli yumurta ve ip örücü, sanat ve kazıbilim dünyasının ötesindeki anlamını açıklamaya çalıştığım eski gömüt simgeciliği konulu iki yazımın temelini ve başlangıç noktasını oluşturdu. Bu çok az ele alınmış alanın daha çapraşık olan yönlerini irdeledim ve belirli örgeleri genel eskiçağ kavramlarına bağlamaya uğraştım. Geçmiş yüzyılların ve bunların getirdiği yeniliklerin gömütler ve gömüt tapınçları üzerinde etkisi çok az olmuştur. Bunların sonunda artık anlaşılmaz olmakla birlikte ırkımızın en eski sezgilerinde köksalan simgeciliği, gücünü yitiren çoktanrıcılık dönemine ve hattâ İsa'nın varoluşuyla açılan yeni çağa değişmeden geçmiştir. Bu eski ve yeni kuşaklar arasında zaman, uzam, ulus ayrımlarını ortadan kaldırarak bir bağ oluşturur. İp örücü Ocnus örgesi ulus engellerini geçip Mısır, Asya, Yunanistan ve İtalya'da görülürken, yumurta simgesi de zamanı aşan dikkate değer bir örnek oluşturur.

Eski gömütleri bu denli anlamlı kılan işte bu sürekliliktir. Ve bu anlam zenginliği, gömütlerin gönülgözümüzü eskiçağ ruhunun en güzel yönlerine açmasıyla daha da artacaktır. Kazıbilimin öbür alanları düşüncelerimizi büyüleyebilir, gömütler üzerinde düşüncelere dal-

(*)10, 24 Şubat ve 10 Mart 1853'de.

maksa yüreğimizi etkiler; bu, yalnız bilgilerimizi zenginleştirmekle kalmaz, aynı zamanda tinsel gereksinimlerimize besin sağlar. İşin bu yönünü olabildiğince çok dikkate alırım ve eski insanların ölümle karşılaşınca kavradığı, sözlerle değil simgelerle iletilebilen bu yüce düşünleri açıklamaya çalışırım. Bu konuda, öncelikle kendi doğamda varolan bir gereksinimi karşılıyorum, ama belki aynı zamanda kazıbilimin yüce amacını kavramaya, nesnelerin dış görünüşü ve biçimiyle sınırlı bir yaklaşımla olabileceğinden daha çok yaklaşıyorum. Ve inanıyorum ki bu amaç, aşırı bir yeniden doğuş gereksinimi duyan çağa geçmişin son derece güzel düşüncelerini iletmeyi de kapsamaktadır.

ÜÇ GİZEMLİ YUMURTA

BİRİNCİ fotoğrafta tıpkıbasımı yapılan gömüt resminde tüm ayrıntılar kusursuz bir kesinlik ve açıklık içinde görülmektedir. Beş genç adam üzerinde üç yumurtanın bulunduğu üç bacaklı küçük bir masanın çevresinde oturmaktadır. Bu kişiler, giysilerinin düzenlemesindeki çeşitlilik, el devinimleriyle duruşları ve bütünün becerikli bir biçimde yerleştirilmesiyle tekdüzelikten kurtulmakla birlikte tam bir düzeni sergilemektedir. Başı açık delikanlılar arkalıksız iskemlelerde oturmuş; dikkatleri alanın ortasındaki masaya çevrili, büyük bir ciddiyetle yumurtaları tartışıyor gibi görünmektedir. Arkadakiler daha çok dinleyici işlevini üstlenmiş gibi dururken, önde sağ ve solda yeralan iki kişi konuşmayı yönlendirir gibi görünmektedir. En edilgen görünüşlüsü sağ yandaki gençtir: bir ölçüde topluluğun dışında yeralmakta ve orada bulunuşu resmi çizenin beş sayısını tutturma kaygısından kaynaklanmaktadır. Gençlerden biri başında mersin dallarından yapılmış bir çelenk taşımakta, bir başkası ise öne uzattığı sol elinin avucunda yanan bir kandil tutmaktadır. Bu iki özellik, ayakkabıların bulunmayışı ve saçların taranış biçimi yeterince ortaya koymamış olsa bile, yapıtın dinsel içeriğini açıklamaktadır. Kandilin kutsallık taşıyan anlamı, uzaktaki bir evle bir tapınağın ana çizgilerini gösteren gün ışığı tarafından iyice belirginleştirilmiştir.

Resmi betimlerken, tüm tartışmamız için başlangıç noktası görevini yüklenecek bir konuyu bütünüyle unuttuk. Masanın üzerindeki üç yu-

murta, resmimizde Münih kopyasıyla(*) ortak bir özelliği sergilemektedir. Yumurtaların renkleri çok yoğun değildir; ancak yukarı bölümleri beyaz, alt bölümleriyse koyu olmak üzere enlemesine bölünmüştür. Bu bölünme her üçünde de eşit oranda belirgindir. Bu başlıbaşına ayrı bir görüngü olsa bile, gene de anlamlıdır ve bir açıklama gerektirir. Eski gömütler hep aynı özelliği gösterir, bu nedenle göz yanılması ya da sanatsal düşlem tezleri bir yana atılmalıdır.(**)

Bunun anlamı kuşkuya yer bırakmaz. Birbirini izleyen açık ve koyu renkler karanlıktan aydınlığa, ölümden yaşama sürekli geçişi anlatır. Bu bize, sonsuz oluşumla sonsuz yok oluşun sonucu olarak, iki kutup arasında hiç bitmeyen bir devinim gibi, dünyadaki varlıkların yaradılışını gösterir. İçinde gizlenen doğruluk nedeniyle bu düşünce tüm dikkatleri üzerine çekmeye hak kazanır; aynı zamanda simgenin yalın anlatımına da hayranlık duymamak elde değil. Açık ve koyu renklerin yalın karşıtlığı, en büyük eskiçağ düşünürlerinin bile tam olarak sözlere dökmeyi başaramadığı derin bir düşünceyi somut bir biçimde gözler önüne sermektedir. Delikanlıların bu ciddi ve ateşli söyleşilerinin, simgesel yumurtaların bu yönüyle ilgili olduğunu düşünmekte haklı sayılmaz mıyız? Kuşkusuz, hiçbir konu gömütün ağırbaşlılığına bu denli uygun olamaz. Ve elbette ki, ölümün varlığı, yeryüzü yaşamının devindiği bu iki kutup arasındaki ilişkiden daha önemli bir başka soruyu ortaya koyamaz. Ayrıca yumurtadan başka hiçbir simge, tini bedensel varoluşun sınırları üzerine çıkarıp insanın kendi yeniden doğuşunu daha iyi bir biçimde anıştırmak üzere tasarlanamaz; bu simge yaşamla ölümü ayrılmaz bir bütünlük içinde birbirine bağlayıp görünmezliğe gömülen her şeye bir kez daha can vererek, ikisini de içinde barındırır. Simgenin bu yüce değeri ve zenginliği kesinlikle farklı düzlemlerdeki yorumlara yolaçmakla kalmayıp bunları yüreklendirmesi ve bizi bedensel yaşamın doğrularından yola çıkarıp daha üstün bir tinsel düzenin doğrularına yöneltmesi olgusunda yatmaktadır.

(*)Münih'teki Eski Yapıtlar Müzesi, Bachofen'in tıpkıbasımına temel olarak aldığı, Carlo Ruspi tarafından yapılmış duvar resminin bir kopyasını sergiliyordu.

(**)Burada, akla karanın birbirine zıt anlamlarıyla ilgili, eskiçağ sanat ve yazınından alınmış birkaç sayfalık bir belgeler dizisi yeralmaktadır. Bununla birlikte, elimizde bulunan örnekteki yumurtaların kara alt bölümlerinin perspektif sağlamak amacıyla yapılmış olabileceğini belirtmeliyiz.

Dinde yumurta her şeyin (yaradılışın başlangıcının) özdeksel (maddi) kaynağının simgesidir. Bütün yaşama kendinden can veren nesnelerin özdeksel kaynağı, hem oluşumu hem de yok oluşu kapsar. O doğanın hem karanlık hem de aydınlık yanını içerir. İlk Orphik yumurtanın yarısı beyaz yarısı da siyah ya da kırmızıdır — yıkıcı güç Typhon'un da[1] kırmızıyla gösterildiği anımsanabilir. Bu renkler yaşamla ölüm, gündüzle gece, oluşumla yok oluş kadar aralıksız birbirinin içine akar. Bunlar varlıklarını yalnızca yakın olarak değil, birbirlerinin içinde sürdürürler. Ölüm yaşamın önkoşuludur ve yaratıcı güç ancak, yokoluşun ilerlemesine eş oranda bir etkiye sahip olabilir. Oluşum ve sona eriş her an yan yana devinir. Her canlı örgenin yaşamı iki katlı, yaratıcı ve yokedici bir gücün ürünüdür. Yalnız, biri alıp götürürken öteki yenisini getirebilir. Eski insanların simgecilik ve söylencelerinde hiçbir düşünce bu denli geniş bir yer tutmamıştır. Biz bunu Ocnus'un(*) dişi bir eşek tarafından kemirilen ipinde ya da Penelope ile Tarchetius'un(**) kızının işlediği, her gece sökülen dokumasında,[2] Mısır'ın Rhampsinitus[3] söylencesindeki son derece kurnaz hırsızlarda ve kralın Demeter'le oynadığı bir kazanıp bir yitirdiği zar oyununda da görürüz:(***) sonsuz yok oluştan yola çıkarak türün sonsuz yeniden dirilişine neden olan doğanın sonsuza dek boşa giden emeklerinin tüm imgeleri. Bunu, Gyges'in yüzüğünde de görürüz. Sırayla bir içe bir dışa

---

[1] Plutarkhos, *De İs. et Os*. 22. 359 E; 31. 363A.

[2] Plutarkhos. *Romulus* 2. 4 ve sonrası.

[3] Herodotos, 2.121-3.

(*) 78. sayfa ve sonrasına bakınız.

(**) Tarchetius'un kızı ocaktan çıkan kocaya varmayı kabul etmez. Hapsedildiğinde, Hestia ona bir kumaş dokumasını öğütler; dokuma tamamlanınca kendine bir koca bulacaktır. Ama Tarchetius uşaklarına, gün boyu dokunan bölümü gece olunca sökmeleri emrini vermiştir.

(***) Rhampsinitur (Mısır'ın III. Ramsesi) büyük servetini koymak için bir hazine dairesi yaptırmıştır. Ama tuttuğu duvarcı ustası bunu öyle yapmıştır ki taşlardan biri hiçbir iz bırakmaksızın yerinden çıkarılıp yeniden yerleştirilebilmektedir. Duvarcı ustası ölürken bu gizi oğullarına aktarır ve onlar da çeşitli düzenlerle, zaman zaman taşı yerinden çıkarıp içerdekilerin bir bölümünü çalarlar. Rhampsinitus'un Hades'e canlı olarak indiği ve yeryüzüne gölümek üzere ona altından yapılmış bir peçete veren Demeter'le zar attığı da söylenir.

çevrilmesi, doğanın birbirine zıt iki gücünün birliğini çarpıcı bir biçimde simgeler.[4] Aynı düşünce, aynı yumurtadan doğup karşılıklı renklerin anlamını bütünleştiren birbirine zıt Dioskur'ların[5] alışık yaşamında da yinelenir. Yaşamla ölüm kadar ayrılmaz olan Elea'lı Molione kardeşler de, sonsuz oluşumla sonsuz yok oluş gibi, birlikte sürdükleri arabalarıyla evreni baştan başa kayıtsızca dolaşırlar.

> Madem ki Aktor'un oğulları ikizdi; biri zamanı oldukça tutardı dizginleri,
> Tutardı dizginleri oldukça zamanı, öbürü kamçılarken atları.[6]

Bu düşünce resimlerle, biri açık biri koyu olmak üzere farklı renkte, yanyana yarışan iki atla anlatılmıştır. Romus'la Romulus da doğanın aydınlık ve karanlık yanlarını temsil eder. Hermes'in sırayla bir aydınlık yükseklerde bir yeraltı dünyasının karanlık odalarında yaşamasına neden olan yarısı ak yarısı kara şapka da onun iki yönlü doğasına uygun düşer. Castor ve Pollux gibi, Oedipus'un oğulları da yönetim başına sırayla geçerler. Sonsuza kadar zıt yönlere savrulan sunaktaki ateş iki direk arasında bölüştürülmüştür. Gül bahçesinde ele geçirilen Silenus Midas'a sevinç pınarıyla keder pınarının gizini açıklar.[7] Plutarkhos Apollonius'a[8] "ne doğuşun durmadan akan ırmağı ne de onun tersi yokoluş ırmağı, Acheron ile Cocytus, ya da ozanlar onlara ne ad verdiyse o, hiçbir zaman durgun kalmayacaktır" diye yazar; ve eski insanlar yeryüzünün yaratılışında temel yasa olarak aynı düşünceyi vurgular. Plutarkhos *İsis ve Osiris*'te[9] "barbarların arasında olduğu kadar Yunanlıların arasında da, dinsel törenlerle kurban törenlerinin hepsinde iki temel varlık ve çatışan güç vardır; bunlardan biri güvenilir bir biçimde ileri doğru götürürken öbürü zıt yönde geri çeker." diye yazar. Bunların her ikisi de yaratılışın ilerleyişi için eşit ölçüde gereklidir. İşte İsis bu nedenle tutuklu Typhon'u özgürlüğüne kavuşturur. O, bu iki

[4]Platon, *Republic* (Devlet) 2. 359D .

[5]Homeros, *Odysseia* XI. 298.

[6]Homeros, *İlyada* XXIII. 641 ve sonrası (çev. Lattimore).

[7]Aelian, *Varia Historia* 3.18.

[8]Plutarkhos, *Consol. ad Apoll.* 10. 106F.

[9]Plutarkhos, *De Is. et Os.* 45. 369.

gücün sonsuz karışımının zorunlu olduğunu bilir. Typhon altedilebilir ama yok edilemez. Çatışma sonsuza dek sürer ve Typhon ne denli sık ele geçirilirse geçirilsin, sonunda kaçıp kurtulacak, Horus'la çarpışacaktır. "Horus, yeryüzü canlılarını kuşatan, yaradılışla yok oluşun birbirini izlediği dünyadır."[10]

Bu, bazen sonsuza dek çatışma içinde olup bazen iyi geçinen, genellikle de ikiz olarak gösterilen erkek kardeşlerle neden böylesine sık karşılaştığımızı açıklamaktadır. Bunlar bir anda dost ya da düşman kesildikleri için, iki zıtlık bir birlik oluşturur. Bu ikisi ölümle yaşam, varoluşla yokoluş gibi birbirleriyle sonsuza dek savaşırlar ve böylece yaradılışın hiç bitmeyen gençliğiyle tazeliğini korurlar. Bu iki gücün ikizliği kendine özgü bir niteliktir. Uyku ve ölüm de aynı anlamda ikizdir; birbirlerine benzerler ama uyku yaşamın yeniden uyanışını temsil eder. "Uyku der ozan, ölümün daha az gizemlisidir".[11] Villa Albani'deki[(*)] gibi gömüt taşları üzerinde gördüğümüz ölüm ve uyku ikizleri, Etrüsk kül kaplarında sık sık birbirinin canına kıyarken gösterilen Thebalı kardeşlerle aynı şeyi anlatır. Bunlar yaradılışa egemen olan iki güçtür; biri öbürünü yok eder, ama yaşamı da sürekli karanlıktan çekip aydınlığa götürür.

Bu iki rengin birbirini izlemesi, sayısız eskiçağ imgesinde yeryüzü yaşamının temel yasası olarak gösterilmiştir. Plutarkhos, Apollonius'a oğlunun ölümünü unutturmak için yazdığı mektupta eskiçağ ozanlarından aşağıdaki dizeleri alıntılamıştır:

> Çarkın dönüşü yukarı getirir çentiklerden birini,
> Ve sonra ardından gelen ikinciyi.[12]

Ve:

> Ölümlülerin soyu da bitkiler dünyası gibi devinir
> Hep bir çember içinde. Biri yaşama çiçekler açar,
> Öbürü ölüp biçilirken.[13]

---

[10] *A.g.y.*, 19; 40; 43.

[11] Plutarkhos, *Consol. ad. Apoll.* 12. 107.

[(*)] Aslında, iki kabartma vardır. Helbig'e bakınız. *Führer*[3], No 1840.

[12] *A.g.y.*, 5.103F.

[13] *A.g.y.*, 104 B (=Euripides, böl. 418 N[1]).

Bu özlü deyişleri her şeyden daha anlamlı kılansa, hep başlangıç noktasına dönen çark ve çember imgelerinin gelişigüzel şiirsel bir buluş olmayışı, bunların gömütlerin en eski simgelerinden alınmış olmasıdır.

Birçok simge ve söylencenin temelini oluşturan bu kavram, bütün eskiçağ dinlerinin de temelinde vardır; o bize tanrıların doğası hakkında, yaradılışın somut koşulları hakkında söylediği kadar çok şey söylemez.[14] Bu tapıncın bütünüyle özdek ve doğanın bereketi açısından da onun dişil özdeksel ilkesi üzerine kurulu olduğunu aklımızda tutarsak, bu kavramın Baküs için yapılan dinsel törenlerde bu denli önemli bir rol oynamasına da şaşmamamız gerekir. Dionysos dininin merkezindeki iki-renkli yumurta ölümlü dünyayı, dişil özdeğin doğasında taşıdığı bir *fatum* (alınyazısı) gibi yöneten yüce yasayı gösterir. Yumurtanın biçimi genellikle evreninkine benzetilir. Yeryüzüyle gökyüzü yumurtanın iki yarısının yarattığı bir üründür. Bu açılışta kara yarı yeryüzünü, ak olansa gökyüzünü oluşturur; kara yarı dişil-özdeksel ilke, beyaz yarıysa eril-tinsel güçtür. Ama bir zamanlar bir bütün olan bu bölümler ayrılınca, yeniden birleşmek için bitmez tükenmez, köklü bir özleme kapılırlar. "Bizi kalıtsal doğamıza yeniden kavuşturmaya, ikiden bir yaratmaya, insanlığın durumunu ondurmaya yolaçan, iki insanın birbirine duyduğu köklü arzu ne kadar da eskidir."[15] Yumurtanın iki yarısının yeniden kavuşmaya duyduğu özlem, her şeyin yaradılışına, sonsuz oluşum akımıyla bunun tersi olan aynı oranda güçlü yok oluş akımına yolaçar.

Bu nedenle yumurta her açıdan yaradılışın başlangıcıdır. Özdeksel dünyanın bütün parçalarını, yeryüzünü ve gökleri, aydınlık ve karanlığı, doğanın eril ve dişil gücünü, oluşum ve yokoluşun sürekli akışını, tüm yeryüzü canlılarının tohumlarını, birinci ve ikinci sınıf yaratıkları, insan hayvan bitki gibi —tek ve aynı anaya sahip tanrıların dünyasıyla özdeksel kökenli bütün yeryüzü yaşamını— yani koyu

[14]Cicero, *De natura deorum* I. 119.

[15]Platon, *Symposium* (Şölen) 191D (çev.: Jowett, cilt 1, sayfa 317 ve sonrası).

renkli yumurtayı kapsar. Orfe-Baküs'ün gizemli yumurtasında çömez yalnız kendi oluşumunu değil, tanrısınınkini de görür; bu bilgisi sayesinde kendisiyle aynı yumurtadan doğan tanrının yazgısını paylaşacağı ve yeryüzündeki soyun, daha aydınlık bir dünyanın ölümsüzlüğüne ulaşabileceği umudunu edinir.

Duvar resmimizde çömezin başı bir çelenkle taçlandırılmıştır. Kuşkusuz bu, Baküs törenleriyle, Dionysos ve Apollo arasındaki yakın ilişkilerin gerekli saydığı sarmaşık ya da defneden yapılmış değildir. Çeşitli kaynaklar mersin çelengini, çömezliğin bir belirtisi olarak gösterir.[16] Ama bunun konuyla çok daha derin bir ilişkisi vardır çünkü yumurta gibi, mersin de büyük doğa ilkesinin dişil kavramıyla birleştirilmiştir. Mersin, bütün yeryüzü yaratıklarının asıl anası Aphrodite-Venüs'e verilmiştir.

Böylece, Pamphilia gömüt resimlerinde göze çarpan iki nesne, yumurta ve mersin çelengi, Dionysos Dimetor'u (iki analı) da doğuran çömezliği asal özdeksel-anayanlı ilkeye geri götürür. Üretkenlik tanrısının özdeği döllemeye çalışması asıl başlangıç noktası değildir: tersine, kendisi ana karnının karanlığından fırlayıp çıkmıştır. O, dişil özdeğin oğlu olmuştur, yumurtanın kabuğunu çatlatarak, şimdiye kadar içinde saklı duran üretken erkekliğin gizemini açığa vurur, ana da onda sanki kendi kötü ruhunu yaşatmanın tadını çıkarır. Üretkenlik tanrısı dişil özdeksellikten ayrı düşünülemez. Onu aydınlığa çıkaran ana olan özdek, şimdi karısıdır. Baküs, Aphrodite'in hem oğlu hem de kocasıdır. Ana, karı ve kız kardeş birbirinin içine girip tek olur. Özdek bütün bu nitelikleri birbiri ardısıra yüklenir.

Cinsel birleşme her zaman için Dionysos yasalarının temeli olmuştur; *gamos* da (evlilik) bunun gerçekleştirilmesidir. Yeryüzü düzeyinde duygusal olarak kavranan bu durum, göksel düzeyde büyük ölçüde dışardan evlenmenin yüce erdemini kazanır. Bu yücelişte de yumurta, evliliğin kutsanmasıyla, her *gamos*'un kendi içinde taşıdığı *telos*'un (yüce amaç) simgesi olur. Bu da bizim duvar resminde neden beş delikanlının bulunduğunu açıklar. Bu sayının temelinin sanatsal beğeni olamayacağını ve bütünüyle sanatsal açıdan bakıldığında, en

[16]Chiefly Aristophanes, *Kurbağalar*, 330.

sağdaki kişinin resimde hiç bulunmaması gerektiğini daha önce açıklamıştım.(*) Onun varlığı kutsal bir sayıyla ilgilendiğimizi kanıtlamaktadır. Eskiçağ insanlarına göre beş sayısı evliliği temsil ederdi. Eril *trias* dönemiyle dişil *dyas* döneminin sonucu olarak ortaya çıkmıştır ve böylece iki cinsin karı-koca olarak birleşmesini gösterir. Bunun sonucu olarak bütün resimlerde beş gencin bulunuşu ne anlamsızdır ne de şaşırtıcı. Beş kişi oluşları, tapımların kınadığı ortamalı Aphrodite'e özgü yasalara aykırı döllemeyi vurgulayan aynı gömütteki öbür üç resmin tersine, evlilikle kutsanan cinsel birleşmenin simgesi olarak dişi yumurtayı yüce bir anlamda göstermektedir.

(*)50. sayfaya bakınız.

ALAN GÖSTERİLERİNDEKİ YUMURTALAR

Şu ana kadar, yumurtaların önemli bir rol oynadığı büyük bir anıt türünü[*] hiç ele almadık. Birkaç lahit kabartmasında yer alan, alan gösterilerindeki resimlerden söz ediyorum. Burada, bazen iki bazen de dört direğin taşıdığı yüksek bir sahanlığın üzerinde —sayısı yedi, beş, ya da on olan— yumurta biçimli nesneler görülmektedir. Buna benzer bir başka yapıda da eşit sayıda yunus yer almaktadır. Bu nesnelerin yapısı konusunda hiçbir kuşkuya yer yoktur çünkü kitaplardaki kayıtlarda yunuslar gibi yumurtalar da gösteri alanlarının bir niteliği olarak vurgulanmıştır. Cassius Dio *Roman History* (Roma Tarihi) adlı yapıtında yumurtalarla yunuslardan bir arada söz eder: "O (Agrippa) insanların gösterilerde tur sayısını söyleyemediğini görünce, onların tur sayısını saptayabilmeleri için yunuslarla yumurta biçimli nesneleri yaptırdı."[1] Agrippa sirklerdeki yunuslarla yumurtaların düzenlenişi konusunda birkaç yeni ve kılgısal buluş yapmış gibi görünüyor, çünkü alan gösterilerinde yumurtaların kullanılışı ilk kez onunla birlikte ortaya çıkmış değildir. Livy *Roman History*'de bu uygulamanın kentin kuruluşundan (MÖ 175) önce, 578 yıl kadar eski bir tarihten beri yer aldığını söyler. "Töre koyucu Quintus Fulvius Flaccus ve Aulus Postumius Albinus,

[*]Bachofen, birkaç eskiçağ anıtında, birbirine benzeyen ya da ilişkin simgeler bulur; bu görüşleri yazarın genel bakışına zarar vermeden bu bölümden çıkarılmıştır.

[1]Cassius Dio 49.43.2.

alanlardaki kapalı oturma yerleriyle dönüş sayısını belirleyecek yumurtaları da anlaşmaya soktu".[2] Burada da bundan yeni bir töre gibi söz edilmez. Töre koyucular yalnızca yumurtalar da içinde olmak üzere, alanın çeşitli bölümlerinin yapımını koşula bağlamışlardır. Bu "yumurta biçimli nesneler" tahtadan ya da pişirilmiş topraktan, oldukça büyük boyutlarda yapılmış gibi görünmektedir. Varro'nun da bunlardan söz edişi özel bir dikkate değer. Tellus tapınağında yer alan tohum tanrıçası şenliğinde, C. Fundanius ve öbür dostlarıyla yaptığını bildirdiği söyleşide C. Licinius Stolo'nun şu sözlerini aktarır: "Alan gösterilerinde yalnızca dört atlı arabanın son dönüşünü belirleyen yumurta kaldırılmakla kalmamıştır; artık geleneksel olarak Ceres alayının[(*)] önünde taşınan yumurta da görünmez".[3] Bu sözler, arabaların her dönüşünde yumurtalardan birinin yerinden alındığını ve böylece yedinci dönüşün sonunda da son yumurtanın kaldırıldığını açıkça göstermektedir. Son olarak, Juvenal'in *Satires* (Taşlamalar) adlı yapıtından alınan aşağıdaki bölüm de kesinlikle yumurtalarla ilgilidir: "Halktan insanların yazgısı Alanda ya da surlarda belirlenir; çıplak boynunda uzun altın bir zincir sergileyen kadın direklerle, yunusun yerleştirildiği dikili taşların önünde, meyhaneciyi bırakıp eskiciyle evlenip evlenemeyeceğini araştırır."[4]

Varlıklı kadınlar yabancı bilicilere iyi bir fal için avuç dolusu paralar öderken, yoksul halk kesimi için yumurtalarla yunuslar evlilikle ilgili sorularını yönelttikleri *fatum* (tanrı sözü) yerine geçiyordu. Yukarıda söylenenler karşısında, doğurgan Neptün'ün hayvanları olan yumurtalarla yunusların, neden böyle bir önbili için kullanılmış olduğunu sorgulamamıza da artık gerek kalmadığını görürüz. Ayrıca yumurta,

[2] Livy 41.27.6.

[(*)] Bachofen'in bu bölümde Varro'dan aldığı *in cereali pompa* (Ceres alayında) yorumu, çağdaş düzeltmenler tarafından *in cenali pompa* (akşam yemeği yürüyüşü) olarak bir yana bırakılmıştır; bu nedenle bu bağlamda Varro'nun düşüncesinin konuyla bir ilgisi kalmamıştır.

[3] Varro, *De re rustica* 1.2.11.

[4] Juvenal, *Satires*, 6.588-92 (çev.: Ramsay, s. 131).

evlilik ve üreme konusuyla sıkı bir ilişki içindedir. Alandaki yumurtaya aynı zamanda "yaradılışın başlangıcı" gözüyle de bakılır ve ondan Ceres alayının *(pompa)* yumurtasıyla aynı anda söz edilişinin nedeni de budur. Gösterilerde de bu dişil doğa ilkesini simgeler; yumurta, kendisinden fışkırıp kanatlanan, bastırılması olanaksız bir yaşam arzusuyla *carceres*'i (kabuğunu) yırtıp ileri atılan, dört atlı araba kadar hızlı uçan kuştan daha eskidir. Yarışan dört atlı araba yumurtadan doğuşun imgesi olur. Kuşun, yumurtasının kabuğunu kırarak kapatıldığı yerden kurtulup kanatlarının gücünü deneyişi gibi, araba da sabırsız kanatlı uçuşuyla kendisini kısıtlayan *carceres*'i aşıp fırtına hızıyla ileri atılır. Yumurtalarla yarış arasındaki ilişki de işte burada yatar.

Şu ana kadar ele alınan belgelerden, yumurtaların alan gösterileriyle yakın bir ilişki içinde bulunduğu sonucunu çıkarabiliriz. Bunların dış görünüşteki bir ereğe hizmet ettiği, yani hem yarışanları hem de izleyicileri tamamlanan dönüşleri saymakla görevlendirdiği doğrudur. Sahici yumurtalar bu iş için çok küçük kalırdı; bunların yerine daha büyük boyutta yapay yumurta biçimli nesneler koymak gerekiyordu. Ama bu akla yatkın düşünce, yumurtanın gösteri alanları ve oyunlarla ilişkisini bütünüyle incelemeye yetmez. Aynı amaç için herhangi bir nesneden de yararlanılabilirdi. Eğer yumurtalar anımsanamayacak kadar eski bir zamandan alındıysa, bunun nedeni onların dinsel anlamında aranmalıdır. Her dönüşte bir yumurta kaldırılır. Daha sonraki dönemlerde de yumurtanın araba yarışıyla bu içsel ilişkisi bütünüyle karanlıkta bırakılmamıştı. Özellikle halk arasında insanların boş inanları izleyen davranışlarında eski bilinç yaşatılıyordu ve Cassiodorus, Juvenal ve Varro'nun yazılarından da anlayacağımız gibi bu yaradılışın anayanlı Ceres ilkesi, evlilik ve doğum, bazen açık bazen belirsiz olarak anlatımını herkesin bildiği görüşlerde bulan yaradılışın başlangıcı düşüncesidir.

Şimdi yumurtayla alan gösterileri arasındaki ilişkinin altını çizen özgün düşünceyi aydınlatmaya çalışacağız. Burada okuyucuya Dioskur'larla Elea'lı Molionlar hakkında söylediklerimizi anımsatmak isterim.(*) Her iki erkek kardeş çifti de anayanlı yumurtadan doğmuştur.

(*)50. sayfa ve sonrasına bakınız.

Her ikisi de atların çektiği arabalarında benzersiz bir hızla uçup gitmeleriyle ünlüdür. Bütünüyle anayanlı yumurtadan son derece güçlü yarışçılar ve araba sürücüleri olarak çıkmışlardır. Her şeyin özü olan bu hücrecikte uyur durumda yatan yaradılış, şimdi kırılan kabuktan apaçık dışarı çıkar ve bu yaradılışta her şey, hiç durmayan, sonsuz bir devinim içindedir. Yeryüzü yaşamının bu soyu dur-durak bilmez. Bunda her şey varolur ve yok olur. Özdeksel (maddi) yaşam iki kutup arasında devinir. Egemenliği varlıkta değil oluşumla yokoluşta, yani birbirini izleyen iki renkte, yaşamın beyazıyla ölümün karasındadır. Yalnızca bu ikisinin eşit ölçüde karışımıyla özdeksel dünyanın yaşamını sürdürmesi sağlanabilir. Ölüm olmaksızın yeniden gençleştirme olanaksızdır ve doğanın sonsuz emeğinde, yokedici gücün zorunluluğu, sonsuza dek genç kalacak yaşamın korunması konusunda yaratıcı, üretici güçten aşağı kalmaz. Gerçekten de olumlu güç, olumsuz güç olmadan bir an bile yaşayamaz. Öyleyse tıpkı mıknatıstaki eksi ucun artı uca karşıt değil de, onun zorunlu bir tamamlayıcısı olduğu ve o olmadan artı ucun hemen silinip yok olacağı, ve canlılığın da hiçliğe karışacağı gibi, ölüm de yaşamın yardımcısıdır.

İşte bu nedenle, bu iki güç yeryüzü yaradılışını yönetir ve birlikte işleyerek her şeyin kalımını sağlar. Birlikte doğmuşlardır, aynı yumurtadan çıkan ikiz erkek kardeşlerdir. Yanyana devinirler. Aynı atları sürerler ve aynı amaca yönelik ikiye katlanan çabaları eşsiz hızlarının nedenini oluşturur. Aktor'un oğulları Molionlar arabalarının kazandığı bu utkuyu ortak çabalarına borçludur. Arabaları bir ok gibi hızla uçup gider. Görünürdeki yeryüzü yaşamının uçuşu da bir ok kadar hızlıdır. Yaratılan dünyayı devindirmek için birleşen iki gücün hızı Molionlar'ın arabasıyla anlatılır. Bir çemberin ucunun, başlangıcında yitip gitmesi gibi araba da sonsuza kadar hep başlama noktasına geri döner. Güçlerden biri dosdoğru ileri atılırken öbürü yön değiştirip geri çeker. Her varlığın zamanını tamamlaması başlangıca geri dönüştür ve her ayrılışta bir geri dönüşü barındırır. Bu iki devinim, dengi olan iki güç kadar anlaşılması olanaksız bir biçimde birbirine bağlıdır. Birleşmiş güçlerinin ürünü, yeryüzü yaşamının sonsuza dek devindiği döngüdür. Ve bu döngü, yalnızca dönüşlerine yeniden başlamak için *metae* çevresinde hızla uçan arabaların çizdiği çemberde yansıtılmıştır.

Bu iki şeyi açıklar: birincisi alan gösterilerindeki yumurtayla araba yarışları arasındaki ilişkiyi; ikincisi de dönüşlerin tamamlanmasıyla yumurtaların kaldırılması arasındaki benzeşimi. Yaradılışın başlangıcı yumurtanın içinde barınmaktadır ve araba da özdeğin dölyatağından çıkan yaradılışın devinimini açıklar. Başlangıç noktasına yönelik her geri dönüşle bir yaşam çemberi tamamlanır ve bir başkası yola çıkmaya hazırlanır. Yumurtanın dölü yaşama katılır büyür ve yokolur; yerini yenisi alır. Kuşaklar sonsuza dek birbirini izler, bir yavru öbürünün yerine geçer ve bütün bunlar her zaman ikiz araba sürücüleri Molionlarla ilgili söylencedeki gibi şimşek hızıyla olur. Kapatıldığı yerden ok gibi fırlayan arabaya koşulu atlar, haklı olarak yumurtadan çıkmış gibi gösterilir. Kanatlı araba, yumurtadan çıkan yavru gibi, o ana kadar devinimini önleyen *carceres*'i aşıp çıkar. Gizli olan görünür olur, devinimsiz olansa durmak bilmez bir ivecenliğe kavuşur. Varoluşun ilk anı, yumurtada yürürlükte olan sessizlik ve devinimsizlikle alabildiğine çelişen bir kargaşa yaratır.

İşte bu nedenle gösteri alanındaki yumurtalar anlamsız değildir. Bunlar, Ceres alayında taşınan yumurtadan aşağı kalmayan bir biçimde, ana yumurtadan gelen soy düşüncesini ve gün ışığına çıkar çıkmaz özdeksel yasaya yenilen yavrunun doğumunu anlatır. Arabaların uçarcasına ileri atılışında ve yumurtaların bunu karşılayan yok oluşunda izleyenler yeryüzü yaşamının olaylar dizisini, kendi varoluşlarını yöneten yasayı tanırlar; en hızlı araba sürücüsüne utku armağanlarını verirken ulusun ve bütün bireylerin en büyük sevincinin olası en uzun yaşam sürecinde değil enerjinin olabildiğince geniş yayılımında —ve bunun sonucu olarak tüketiminde— yattığı inancını dile getirirler.

Aynı düşünce dizisi, tüm gösteri alanını, bütün tanrıları, tapınçları ve bunlarla ilgili kurumları yönetir. Doğanın gücü, üç katlı yeryüzü, Ay, Güneş evresi, iki katlı dişil-edilgen ve eril-etken erkiyle, taşıdığı yaşam verici ve yıkıcı etkisinin ortaya çıkışıyla Roma gösteri alanlarında öylesine zengin ve çeşitli simgeler bulur ki Hıristiyanlığın ilk yazarları bu alanları inananların kesinlikle kaçınması gereken yerler, çoktanrılı kötü ruhların barındığı günah yuvaları, gerçek panteonlar olarak görürler.[5] Murcia'da Kibele, anayanlı Seia-Segetia-Tutilina üç-

[5]Tertullian, *De spectaculis* 8.

lüsü, Pollentia'da Libera ve Ceres, doğanın dişilik ilkesine, özdeksel yaşamın Demeterci olduğu kadar Aphroditçi yönünü de kapsayan bir anlatım yüklemiştir; dikilitaşlarda[6] ve başka yerlerde üretici-erkek, canlandırıcı ve ürün veren ilke göksel-aydınlık yönüyle sergilenirken, bunun yeryüzü-su yanı, Consus-Neptün olarak gösterilir. Doğa gücünün yeryüzü ve güneş evreleri arasındaki ilişki özel bir dikkat ister. Üretici erkek güç birden fazla etkene dayalıdır. Yapısal olarak göksel ışığa bağlı oluşu kadar derinliklerin neminden de temel alır. Yeryüzü üretkenliği, bunların toprağın dişi özdeği üzerindeki birleşik eylemlerinden kaynaklanır. Ama dinsel gelişimin farklı basamaklarında bazen biri, bazen de öbürü vurgulanır, yani ya ölüler ülkesinin tanrıları ya gökyüzü perileri, ya su ya ışık, ya Neptün ya da Güneş öğesi önem kazanır. Çok daha özdekçi, dolayısıyla da daha aşağı sayılan bir görüşe göre su üretici gücün merkezi ve taşıyıcısı olarak görülürken, özdekçi olmayan ve bunun sonucu kusursuz kabul edilen görüş bu niteliği ağırlıksız Güneş ışığında bulur.

Roma alanlarındaki türbe ve tapınaklarda gücün Neptün ve Güneş basamağı birlikte görülür. Eskiçağ insanlarından[7] bir bölümü Neptün'ü Güneş'in efendisi olarak kabul eder; öbürleriyse[8] buna eş bir inanışla Sol'u yani Güneş'i daha üstün bulur, ve alanlara da Güneş'in yerleşik geleneği gözüyle bakar. Bu kuramların ikisini de azımsayamayız. Yeryüzü-Neptün öğesi, Güneş öğesinin sürekli gelişimine karşın, sonuna kadar önemini korur. İlk dişi yumurtanın varında özdeğin nemli derinliklerinde çalışan, ölüler ülkesinin erkek tanrısı durur. Bu tanrı uyanış ilkesini simgeler, toprağın derinliklerinde gizlenen tam bir Zeus Arcanus'tur (görünmez Zeus), Puer Jüpiter Anxurus'la[9] (genç Jüpiter, anxur'un[*] koruyucu tanrısıyla) karşılaştırılabilir, gizli amaçlar tanrısıdır, Murcia'nın döllenmeyi umduğu üretici gücün kötü ruhudur. Sunağı yeraltıdır, doğası Neptün'ünkine benzer; bedensel dayanağı de-

[6] A.g.y.

[7] Lactantius 6.20.35; Tertullian, *a.g.y.*, 9; ve öbürleri.

[8] Cassiodorus, *Variae* 3.51.6; Tertullian, *a.g.y.*, 8; ve öbürleri.

[9] Vergilius, *Aeneas*, 7. 799.

[*] Anxur, Terracina'dan dolayı Volks'tur.

rinliklere işleyen nemdir; kutsal hayvanı attır, üretici suların imgesidir; ona ayrılan oyunlar gerçek at yarışları, *hippocrateia* ya da Equiria'dır. Aphrodite'in ilk anası Murcia'nın gömütü Aventine'le Palatine arasında yeralan nemli bir koyakta bulunuyordu. Kutsal taşı *metae Murciae* (gösterge direkleri) gür bir çayırlıkta duruyor ve yakınındaki Aventine'de Murcus adını taşıyordu. Tıpkı, Vergilius'un *mea magna potentia* (benim büyük gücüm)[10] diye söz ettiği Eros'un Aphrodite'in yanında yeralışı gibi, burada da ananın yanında yeraltı dünyasının kötü ruhu Consus duruyordu. O, hem sevgili hem de dölleyicidir, onsuz Murcia hiçbir şey yapamaz; derinliklerde Murcia'nın yanında yaşar, göğsünde yatar; Murcia onu "toprağın altında gösterge direklerinin yanında saklar."[11] Tarquin tören alanını yaptırmak için burayı seçmişti, Murcia ve *paredros*'unun, ya da yoldaşı Consus'un o bölgeye özgü tapıncı, Tarquin'in bu seçiminde başlıca neden olarak görülebilir.

Bu tapıncın (kültün) ve buna ilişkin alan gösterilerinin dinsel evrelere ait olduğuna hiç kuşku yoktur. Bu, enerjinin yeraltı-su nitelikli olarak düşünüldüğü yeryüzü-Neptün evresidir. Söz konusu enerji kuramına uygun olarak, onuruna yapılan at ve araba yarışları, derelerle ırmakların kıyılarındaki verimli, nemli çayırlıklarda gerçekleştiriliyordu. Enerjinin merkezi ve dünyanın üretici *lar*'ının (tanrısının) taşıyıcısı olarak görülen öğenin yakınlığı tanrının da orada bulunduğu anlamına geliyordu. Pindaros'un Elea yarışları[12] konusunda yazdığı ilk Olimpiyat oyunlarıyla ilgili uzun şiirinde tanımladığı gibi, atlar kıyı boyunca ileri atılarak yarışıyor ve tekerleklerin dönüşüyle, köpükler içindeki atların hızlı adımlarında insanlar dingin doğadaki devinim üstünlüğüne sahip tek öğe olan suyun imgesini gözlemleyebiliyordu. Alan gösterilerinin su, bataklıklar, ırmaklar, nemli çayırlıklarla ilişkisi her yerde, özellikle de Roma'da, açıkça görülür. Equiria, ayaksesleri toprağa verimlilik getiren yeryüzü bereket tanrısı Romalı Mars Gravidus (binici Mars) onuruna kutlanırdı. Tiber'in sarımsı sularıyla bereketlendirip sık sık sular altında bıraktığı bataklık ve çayırlıklar kuş-

[10] *A.g.y.*, 1. 664.

[11] Tertullian, *a.g.y.*, 8; *apud metas sub terra delitescit.*

[12] Pindaros, *Olympian Odes* 1.31 ve sonrası.

kusuz tanrının malıydı. Irmak boyunca koşan atlar suyun imgesi, tanrının simgesine dönüşürdü. Tanrının simgesi olan kılıçlar toprağa *metae* olarak saplanırken, ırmak da yarış yolunu çizerdi. Yarışları Mars da izlerdi. At, araba ve tekerlek, Neptün'ün suyla olan ilişkisi içindeydi. Üstün gelen sağ yandaki at tanrıya kurban edilirdi. Kanlar içindeki gövdesi *regia*'nın(*) duvarına asılır, bereketli bir hasat simgesi olarak üzerlerine tekerlek imleri çizilmiş simit biçimli ekmeklerle süslenirdi.

Bütün bunların ışığında, Roma alanlarıyla buralarda yapılan yarışlarda Neptün'ün önemi tek başına bir görüngü değildir, aynı zamanda bütün yeryüzü sularındaki üretici güçte yeralan evrensel bir düşünün anlatımıdır. Su öğesi, yumurtalarla ilişkisi artık apaçık olan yunuslar tarafından belirlenir. Tertullian da "yunuslar Neptün'e ayrılmıştır" der.[13] Alanlardaki üretici suların tanrısı insanbiçimli değildir; balık biçimine girmiştir ve alanın tapınç kullanımıyla simgeleri de genelde çok daha eski, tarihöncesi ve çok daha temel dinsel bir evreye sadık kalmıştır. Cassiodorus, Euripus'u yunuslarla birleştirir. "Euripus, içinde yunusların denize doğru yüzdüğü ışıklar saçan kanalın resimsel bir simgesidir".[14] Burada Euripus gerçek kanal anlamında değildir; daha çok, bir *intermetium* (uzam), alanın ortasında iki *metae* arasında uzanan ve onu enlemesine iki yarıya bölen bir *spina* (omurga) anlamında kullanılmıştır. Bunu iki yan duvarla desteklenmiş bir *agger* (baraj) olarak düşünmemiz gerekir. Yarışlarda gereken birçok kutsal nesneyi, tanrısal imgeleri, özellikle de Euripus'u gözeten tanrıça Kibele'yi ve üç sunağı taşır. Bu topraktan yapılmış duvar, denizin ve buna ilişkin olarak insanlara bağlılıklarıyla tanımlanan derinliklerin hızlı canlıları yunusların imgesi olarak yorumlanıyorsa, bunun nedeni alanların kökende denize benzeyen yapısıdır. Aynı düşüncenin uzatılmasıyla alanların Euripus'u, Euboea'yı anakara Boeotia'dan ayıran Eu-

---

(*)Numa'nın Forum'daki büyük toplantı odası, sonradan dinsel amaçlar için kullanılmıştır.

[13]Tertullian, *a.g.y.*, 8; *delphinos Neptuno vovent* (bu eski yorumdur, şimdi kabul edilen yoruma göre bu *delphines Neptuno vomunt* olmuştur).

[14]Cassiodorus, Variae 3.51.8: *Euripus maris vitrei reddit imaginem, unde illuc delphini aequorei aquas influunt.*

ripus'la karşılaştırılabilir. Suyu boğazlardan bir aşağıya bir yukarıya çeken gelgitin yedi katlı değişimi, arabaların yedi kez dönüşüne, yedi yumurtaya ve yedi yunusa benzer; ayrıca varoluşun sonsuza dek durmadan yükselip alçalan dalgalarını çağrıştırır gibidir.

Alanlarda yapılan yarışların, lahitlerde gösterildiği gibi, gerçekte olduğundan daha başka bir anlamı yoktur. Bu yarışlar en önce dünyanın yaradılışına katkıda bulunan bütün öğeleri —yaşamla ölüm, özdekle güç— içeren ve tanrı düşüncesini oluşturan bütünüyle yeryüzüne özgü üretici güç olarak algılanan özdeksel enerjiye sunulmuştur. Bu ışıkta bakılınca sözkonusu yarışların baskın niteliğinin ölümle ilgili olduğu görülür; ve bu özelliğiyle de Yunanlıların büyük ulusal yarışlarına benzer; bu yarışların ölü kahramanlarla ilişkisi oyunlara gömme töreni bölümünü vermiştir. Ölülerin söylencesel yarışlarını, özellikle de Etrüsk kül kaplarında gösterilenleri anımsarız. Bütün yarışların ölümle ilgili bir niteliği vardır. *Meta* her zaman gömüttaşıdır ve bu niteliğiyle yeryüzündeki kötü ruhun anıtı, can verilmiş bir taş, atı ürküten bir şey, ya da *meta sudans* yani derinliklerin üretici nemiyle ilişkisini açığa vuran terleyen kaya olur. Yarışlar, gömütler dünyasındaki yerini (Corneto'da olduğu gibi) duvar resimleriyle ya da lahit kabartmalarıyla bu dinsel anlama borçludur. Gömme törenleri iki katlı yaşam ve ölüm verici ilkesiyle doğayı bir bütün olarak yüceltir. Ölüm, yaşamla son derece yakın bir ilişki içinde, giderek onun temeli olarak gösterilir. Yaşam simgelerine gömütlerde bu denli sık rastlanılmasının nedeni budur; Campana'daki kül gömütlüğünde üretici Priapus'a "yaşamla ölümün yeri" (mortus et vitae locus) adının verilmesi de bu yüzdendir. Alan gösterileri, yaşamla ölümün ve bunların karşılıklı etkileşimiyle ortaya çıkan yeryüzü yaratıklarının sonsuz çevriminin simgeleridir. Lahit kahramanlarımızın önemini vurgulayan, gömütlerde bulunuşlarını açıklayan temel düşünce budur. Bu düşünceden daha yüce bir kavram, yani tanrılaştırma, ilahlaştırma doğar. Mincio kumsalındaki yarışlar Augustus'un ölümsüzler arasına kabul edildiğini duyurmak için tasarlanmıştır. O zaman, alan kabartmasının en yüce düşünü ölenlerin tanrıların arasına karışması ve ölümsüzlük giysisine bürünmesidir.

SANCTUM VE *SACRUM*

YUMURTAYLA yılan arasındaki ilişki hep aynıdır; bir yanda kadın öte yanda erkek; bir yanda özdeksel alt katman öte yanda gelişmiş yaşam; bir yanda özdeksel bolluk öte yanda enerji ve üstünlük; bir yanda devinimsizlik ve olanı koruma öte yanda edinim, gelişim, saldırgan ve savunan çatışma; bir yanda ocak başında Fortuna öte yanda kendini doğurduğu, koruduğu ve yönettiği yaşama bütünüyle adamış cin yılan vardır. Krallığın ikililik düşününün temeli, Roma'daki Romulus ve Remus'da, konsüllük ve duumvirate'de, çeşitli yargıçlık bölgelerinde —aynı zamanda Isparta'da da— açıkça belirtildiği gibi, işte bunda yatar. Doğanın dişilik ilkesi yönetimin ilkörneğiyse, o zaman bu ancak tek önderli olabilir. Çünkü ilk özdek ancak tek ve bölünmezdir, buna karşın ondan çıkan yaşam iki katlı, diri ve —hemen oluşacak ve göçüp gidecek bir biçimde— sonsuza dek iki katlı eril güç tarafından gençleştirilmiştir.

Yılanla yumurta ve ilk dişi-özdekle eril dirimsel ilke arasındaki zıtlık eskiçağ insanlarının dinsel kurallarında önemli bir yer tutan iki terimle anlatılır: bu terimler *sanctum* (dokunulmaz) ve *sacrum*'dur (kutsanmış). *Sanctum* kökünü yeryüzü özdeği niteliğinden alırken, *sacrum* aydınlık acundan türemiştir. *Sanctum* yeraltı güçlerinin koruması altındadır, *sacrum*'sa yüce tanrılara sunulmuştur:(*) aynı ayrım

---

(*)Çok daha genel anlamda tanrılara mülk olarak sunulan her şeye *sacrum* denir; belirli bir tanrının doğası gözönüne alınmaz. Öte yandan mülk düşüncesi *sanctum*'a bütünüyle yabancıdır. *Sanctitas* bir nesnenin toprağın ana karnıyla olan ilişkisi üzerine ku-

bazı Yunan terimlerinde de dile gelir.[1] *Res sanctae* (kutsal nesneler) arasında sayılan surlara da özel bir anlam yüklemek gerekir. Ve surlarla ilgili eski bilgiler, *sanctitas* kavramına bir hayli ışık tutar. Platon *Yasalar* adlı yapıtında Isparta kenti çevresindeki surların yapımını yasaklayan yasa koyucunun "bunların toprakta uyumasına izin verdiği" için iyi ettiğini yazar.[2] Longinus ise bu eğretilemeyi yersiz bulur ve surların ne uyuduğunu ne de uyandığını belirtir.[3] Ama Latince duvarları uyandırmak anlamına gelen *excitare muros* terimi aynı temel görüş üzerine kuruludur ve bir ozandan ödünç alınmış olsa bile, Platon'un bu deyiminin geleneksel bir kavrama yakın olduğunu gösterir. Kuşkusuz geleneksel anlak, toprağın derinliklerinden yükselen surları ana karnından gelen bir döl, eril ilkenin etkisiyle uykusundan uyanıp gün ışığına çıkana dek karanlıklarda uyuyan bir çocuk olarak görüyordu. Çünkü erkeğin cinsel edimi için uyandırmak anlamına gelen bir sözcük kullanılır, bu da tam olarak *excitare*'yi karşılar. İşte bu nedenle, ağaçlar gibi, surlar da toprak ananın çocuklarıdır ve doğumdan sonra bile, ağaçların kökleri gibi, onlar temelleriyle de sonsuza dek ana karnına bağlanmışlardır. Toprağın içinde özdeği dölleyişi görünmeyen kamış şimdi görünebilen üründe açıkça ortaya çıkmaktadır. İncil'de olduğu gibi ağacın yaşam ağacına dönüşümü ve Philostratos'a göre Lidyalıların, aynı düşünceden yola çıkarak, ağaçların kendilerini taşıyan topraktan daha yaşlı olduğuna inanışları da işte bu nedenledir.[4] Gene bu nedenle surlar, daha sonraki dönemlerde inanıldığı gibi, eskiçağ insanları tarafından genellikle yalnız düşman saldırılarına karşı kamışın *fascinus*'uyla (büyüsüyle) koruma amacını taşımakla görevlendirilmemiş, ayrıca surların kökeninde yattığı için, eril *murus*'a dönüşmüştür. Bunun için, Apollo'yla birlikte üretici Poseidon Genesios'un Truva surlarının temellerini toprağın derinliklerine attığını anımsamamız yeterlidir.[5]

---

ruludur. Kutsallık niteliği insanlar açısından yasal eylemlerle kurulmuştur, kutsal olma niteliğiyse nesnenin doğasında vardır. (Bachofen'in notlarından).

[1]Plutarkhos, *De Is. et Os.* 61 böyle olduğuna kuşku yoktur.

[2]Platon, *Yasalar* 6.778D.

[3]"Longinus," *On the Sublime* 4.6.

[4]Philostratos, *Vita Apollonii* 6.37.

[5]Homeros, *İlyada* XXI. 441 ve sonrası.

Bu görüş bir başka eskiçağ geleneğinde de bulunabilir. Ele geçirilen kentlerin surları pirinç borazanlar çalınırken yıkılıyordu. Jericho için söylenenler Romalılar arasında da yineleniyordu. Çünkü Alba surları boru sesleri arasında yıkılmış, Korinth surları da yerle bir edilirken Mummius aynı kutsal töreni izlemişti. Surları yıkmanın bu biçimi, kuruluşlarını hangi kavramların yönettiğini gösterir. Eskiçağ yasalarının çeşitli biçimlerde anlatımı, nesnelerin başladığı gibi bitmesi gerektiği kanısını somutlaştırır ve bu ilke de genel terimlerle belirtilir.[6] Suçlu bir insanın zincirleri cezasını çektikten sonra çıkartılır, suçsuzluğu saptanmış bir kişininkiyse eğeyle kesilir.[7] Şiddetle takılan, karşı şiddetle çözülür. Boruların yıktığı borularla kurulur. Bundan çıkarılması gereken anlam Amphion'un liriyle uyandırılıp kendi istekleriyle kuruluveren Theba surları hakkındaki söylencede gösterilir. Bununla birlikte pirinç borazanların, erkeklik örgeninin döl veriş özelliğiyle yakın bir ilişkisi vardır. Denizin doğurgan dalgalarından Dionysos'un boğasını çağırır, ana karnından doğan bir oğul gibi gün ışığına kavuştuğu güne kadar erkekliğinin gizli ve bilinmez kaldığı Scyros'daki kadınlar arasında saklandığı yerden Akhilleus'u ortaya çıkarır. Platon'un ve Roma'nın terimleri, uyanış demek olan *excitatio* sözcüğünü boru seslerinde dile geliş biçimiyle anladığımız zaman tam anlamına kavuşur. Uyuyan uyanır, boruların güçlü *tarantantara*'sı[8] da surları yeraltındaki derin uykularından uyandırır.

Burada gene, ağaçlar gibi surların da kökenini borçlu olduğu erkeğin dölleme edimini görürüz. Surlar yeryüzünün erkeklik örgenidir; erkek çocukta olduğu gibi onun aracılığıyla görünür varlığa kavuşur. Özdeksel temeli topraktadır; bu nedenle duvar taç (burçlardaki mazgallar) toprak ananın başını süsler; ama doğuşunu eril ilkeye borçludur. Bütün bunların sonucu olarak surlar iki güce de kutsanmış bir ilişkiyle bağlıdır: dişi-özdeksel ilkeye *sanctum*, erkeğeyse *sacrum* olarak. Surlar toprağın dölyatağına sağlam bir biçimde yerleştirilmiştir; yerinden oynamaz; ve bu kıpırdamazlık *sanctum*'un temel anlamıdır. Toprağın

[6]Ulpian, *Digestae* 50.17.35.

[7]Josephus, *Bellum Judaicum* 4.10.7.

[8]Ennius: *"At tuba terribili sonitu tarantantara dixit"* (ve borazan korkunç bir sesle *tarantantara* diye öttü), Servius, *Aeneas* 9.501.

üzerine yükselişi, gün ışığına çıkan kamışımsı (phallic) doğumdur ve bu nitelik ışık tanrılarına sunulmuştur; bu bağlamda surlar *sacer*'dir. *Sacrus* yukarıdaki tanrılara adanan her şeydir. *Sanctum*'un toprakla ilgili oluşu gibi, bu da erkekliğin aydınlık doğasıyla ilgilidir. *Sancta res* (kımıldamayan nesne) gibi surlar da derinliklerine yerleştirildiği özdekten ayrılamaz; sunulan nesne *sacra res* gibi, bu da içine doğduğu acundaki yüce aydınlık gücün koruması altına alınmıştır. Surlar toprağın niteliğine yani değişmez dinginliğine, bütün düşmanca saldırılardan erkeklik örgeniyle olduğu kadar yılanlarla da savunulup korunan doğuştan gelen kutsallığa sahiptir. Mikene'nin kapısında kutsal gücün en yüce ilkesiyle eksiksiz korunmanın simgesi olan güneş aslanlarının taşıdığı güneş dikilitaşları bulunur. Gökyüzündeki tanrılar, insanların yapıp onlara aktardığı mal varlığını gözetir. *Sanctitas* (yersel tanrılık) tek bir niteliği anlatır; temelini yerselciliğin (tellurism) dinsel sezgilerinden almakla birlikte, kendi içinde koruma ve savunma kavramını taşımaz. Bu kavram *consecratis*'de (adama, ışık tanrısına sunma) ve buna bağlı olarak da tanrılara düşen koruma zorunluluğunda yatar.

AMOR VE PSYCHE SÖYLENCESİNDEKİ KANDİL

PSYCHE'NİN tutkuların tuzağına ve özdeğin batağına saplanışı bilinçli bir karardan çok, kusursuz güzelliğinin sonucudur. Aphrodite'in kölesi olduğu için birçok ceza ve yargılamalara katlanmak zorunda kalmış ve yeraltı dünyasının korkunçluklarından geçmesi gerekmiştir. En sonunda ölüm uykusuna yenik düşen cansız bedeni, bir ok ucunun dokunuşuyla uyandırılmış ve kendisine ölümsüzlük kadehi sunulmuştur. Eros'la birleşmesinde, Aphrodite'in hizmetindeyken boşu boşuna aradığı mutluluk dolu hazları ele geçirmiştir. Burada, birçok vazo resmindeki iki dizi kadınla ya da Goethe'nin *Faust*'undaki iki bölümle karşılaştırılabilecek kadın varlığındaki iki evre ortaya çıkar: Aphrodite'in hizmetinde, özdeğe köle, attığı her adımda yeni ve umulmadık acılar çeken ve sonunda duygusallığın en derin batağına saplanan —ama sonra yeni ve çok daha güçlü bir varoluşla ortaya çıkan— Aphrodite'in yaşamından Psyche'nin yaşamına geçen kadın ruhu. Aşağı evre yeryüzünün, yukarı olansa gökyüzünün niteliklerini taşır. Psyche, ölüler dünyasından göksel dünyaya (aya) yükseltilir. En sonunda, parıldayan ay adasında, kahramanların en şanlısıyla (Akhilleus'la) birleşip yeryüzü Eros'unun değil yalnızca göksel Eros'un bağışlayabileceği dinginliğe erene kadar, bu kadınların en güzelini, Aphrodite'in doğa yasasına boyun eğen, sonsuz acılarla dönüp dolaşan Helen'i görürüz. Aşağıda kargaşa ve acılar, bütün beklenmedik düşkırıklıkları, açıklanması olanaksız çözümler yatmaktadır; yukarıdaysa erinç, sonsuz ve

güven verici haz, gün boyu insanların gezip dolaştığı yerler üzerine dökülen dingin ay ışığının oluşturduğu biçim değişiminin büyüsü vardır. Aşağıda yeryüzü özdeğinin pisliği, karanlık derinliklerin bataklık çamurundan ortaya çıkan yılan ve saz, suyla toprağın düzendışı evliliğinin simgeleriyle tanıkları; yukarıda ışığı arayıp bulmak için özdeğin kozasını delen kelebek; aşağıda bütünüyle özdeksel Aphrodite, yukarıda göksel Aphrodite; aşağıda yosmaların sevdası, yukarıda yasalara uygun evlilik; aşağıda soma (beden) yukarıda ruh; aşağıda toprağın ışıksız özdeği, yukarıda tertemiz göksel dünya, ay, yeryüzü özdeğinin en katışıksız olanları vardır. Aphrodite, Psyche'de kadınların özdeksel açıdan ulaşabileceği en yüksek aşama olan Ay evresine kavuşur. Yanıbaşındaysa Eros, Lunus olarak yeralır.

Lunus'la Luna, Akhilleus'la Helen gibi. Amor ve Psyche de birbirlerine aynı bağlarla bağlanmıştır. Onları birleştiren öpücük, sevgilinin yosmaya verdiği *suavium* değil, kocanın karısına bağışladığı *basium*'dur. Kucaklaşıp öpüşen iki kişinin bedenleri (Resim II), hiçbir şiirin elde edemeyeceği bir kusursuzlukla sevdanın katışıksız temizliğini doruk noktasında göstermektedir. Gene de buna yalnız tinsel sevdanın simgesi olarak bakmak, eskiçağ sanatının kavramlarına bütünüyle ters düşer. Bu tinsel sevda değil, büyük bir arılığa yüceltilmiş dünyaya özgü sevdadır. Ay, yeryüzü özdeklerinin en katışıksızı, göksel olanlarınsa en karışığıdır; Psyche de bu iki dünya arasında, ortada yer alır. Birinin özdekçiliğiyle öbürünün arılığını ve dingin duruluğunu birleştirir; özdeği ışıktan pay almaya ve ışığı da özdekle birleşmeye zorlar; kendini birinin özdeksel olmayışıyla ötekinin kirliliğinden eşit oranda uzak tutar. Beden ve anlak Psyche'de birbirinden ayrılmaz bir bütün olarak birleşmiş, ve böylece özdeği olası en üstün yüceltmeyle arıtan bir varlık oluşturmuştur. Cinsel sevda düşüncesi bu evrenin yabancısı değildir. Ama bu düşünce Aphrodite'in yosmalığını dışlar, lekesiz, evliliğe özgü bir birleşme özelliği gösterir. Psyche'nin çektiği acılar ve bunları izleyen kurtuluşlar kadının cinsel yaşamını yıkımla karşılaştığı kirli özdek batağından çıkarır, daha yüce bir tinsel varoluş için cinselliği başlangıç noktası yapan, aydınlık bir yola sokan bir adayıştır. Psyche'nin bu son işindeki başarısı, biri öbürüne engel olmakla

birlikte gene de birçok söylencede sıkı bir ilişki içinde bulunan iki kavramı birleştirir: yüce analık ve tam bir erdenlik. Psyche burada gene ay düzeyindedir. Sonsuza dek döllenmiş olarak, sonsuza dek kız oğlan kız, ana olarak el değmemiş, el değmemiş kız olarak anadır. Evlilik ve cinsel birleşme kavramı kaçınılmaz olarak ayla bağlantılıdır. Ay doğası gereği iki ilkenin birleşmesidir; erselliktir, Lunus ve Luna, Eros ve Psyche'dir. Hep ışığın peşindedir, ışık da onun üzerine dökülmekten bir an bile geri kalmaz. Bu büyük özlemin gerçekleşmesi anlatımını da, kucaklaşmada, dudaklardaki öpücükte, buluşan gözlerde bulur. Evlilik bağına damgasını vuran ilk öpücükte, "Cypria'nın beşte bir kendi nektarını karıştırdığı"[1] bu ilk öpücükte, göksel varlıkları yöneten evrensel yasa insanlar arasında da gerçekleşmiş olur; böylece yukarıdaki ve aşağıdaki dünyalar arasındaki uyuma ulaşılabilir. Ay kendi kendine hiçbir şey yapamaz, yalnızca Güneşi izler, dingin görkemiyle parıldamak üzere onun ışığını ödünç alır. Buna benzer olarak kadın, özdekçiliğine erkeğin çok daha tinsel olan doğasını ele geçirme olanağı veren yüce güzelliğe ancak evlilik birleşmesinde erişebilir.

Şimdi Eros'un Dionysos diniyle gizemli ilişkilerini görebilir ve bu dinde hangi evreyi dile getirdiğini anlayabiliriz. Artık kandil de çok daha derin bir anlam yüklenmiştir. Onun ışığıyla Psyche, kızkardeşlerinin kendisine korkunç bir canavar olarak betimlediği gece konuğunun kusursuz güzellikteki bedenini tanır. Canavarı öldürmeyi tasarladığı kılıcı elinden düşer. Psyche yasaklanmış görüntüye gözlerini dikip bakarken titrek alevler durmadan parıldamaktadır: güzel bir yüz, güzel altın sarısı lüleler, uçları belli belirsiz titreşen parlak renkli kanatlar. İstekle başparmağını okun ucuna batırır. Bir damla kızgın yağ, ateş tanrısına kavuşmak için duyduğu özlemle yönetiliyormuşçasına kandilden tanrının sağ omzuna düşer. Derin uykusundan uyanan Eros, uçup giderek onun bu söz dinlemezliğini cezalandırır. Tam onu bütün görkemiyle gördüğü anda, sevgilinin uçup gittiğini gören Psyche, bitkin yere yığılır. Öykü Aphrodite'in güzellikte kendisine sahip olanı suçladığı yargılamalarda olumlu bir dönüm noktasına gelir. Karanlıkta gizlenen cinsel haz, yerini tüm görkemiyle görülen tanrıya sahip olma

[1] Horace, *Carmina* 1.13.15.

özlemine bırakır. Bedensel yaraya ruhsal üzüntünün çok daha derin acısı eklenmiştir. Çünkü Plutarkhos'un eksiksiz belirttiği gibi acı çekmek sevdanın ilkesidir.[2] Saban demirinin toprağı yarışı, erkeklik organının kadını yaralayıp dölyatağını açışı gibi, ruhsal düzlemde de Eros'un oku genç kızın yüreğini yaralar ve tüm varlığı ancak bir kez görebildiği ama artık gözlerinin önünden gitmeyen tanrısal eşle birleşmek için duyduğu acı dolu, gittikçe artan bir özlemle kaplanır.

Alevin durmak bilmeyen titreşimleri, Eros'la birleşmeye çabalayan kızgın yağ Psyche'yi simgeler; tıpkı kanatlarını taşıdığı pervanenin karşı konmaz bir biçimde ateşe çekilişi gibi, Psyche de ışığı arar. Yeryüzü neminin yerini yüce ateş evresi almıştır, karanlık ve kargaşa yerini ışık ve düzene, düzendışı yosmalık evlilik birleşmesine duyulan özleme bırakmıştır. Katışıksız özdekçiliğin yeryüzü evresini, özdeğin aydınlık doğayı çektiği ve böylece daha üstün bir arınma sağladığı Ay evresi izler. Dişi varlığın Ay'la ilişkili tinsel evresi yanan kandilde simgelenir.

---

[2]Plutarkhos, *Amatorius* 24. 769E.

SİMGE VE SÖYLENCE

SÖYLENCE, simgenin yorumudur. Simgenin bir bütün olarak biçimlendirdiği şeyi, dışarıdan bakınca birbiriyle ilişkili gibi görünen olaylar dizisiyle açımlar. Düşünceyi birkaç ilişkili imgeye bölüp sonucu çıkarmayı okuyucuya bırakmasıyla daldan dala atlayan düşünbilimsel bir savı andırır. Simgenin açıklayıcı söylence (myth) ile oluşturduğu bileşim son derece dikkate değer bir görüngüdür. Pamphilia gömüt resimlerinde simge kendi başına yeterlidir ama söylencenin desteğine gerek duyduğu lahitlerde(*) değil. Bu bileşimde simge sürekliliğinin güvencesini bulur. Söylence Orfe simgeciliğine eski saygınlığını geri verir. Sözcüklerle gizemcilik öğretisini açıklamaya çalışmak yüce yasaya saygısızlık olur; bu ancak söylence terimleriyle gösterilebilir. İşte bu nedenle, söylence gömütlerin (mezarların) dilidir. Bir kural olarak yazıtlar taşıdıkları önem açısından daha aşağı sayılan anlatımlardır; ölüm ve gömütlerin esinlediği yüce düşünler, sanatın yardımıyla, söylence biçiminde anlatılır. Söylence egemenleşirken, katışıksız simge gittikçe önemini yitirir. Yavaş yavaş Eskiçağların tüm söylenceleri giderek onların gömütlerine girer ve böylece dikkatimize değer bir drama yaratır. Eski insanların tarihlerindeki en eski anılarını, tüm doğa bilgilerini, yaradılışın ilk dönemleriyle büyük yeryüzü değişimlerinden belleklerinde kalanları ortaya koydukları bu söylence hazinesi, burada dinsel doğruları açıklamaya, doğa yasalarını bi-

(*)Protesilaus ve Laodamia söylencesini resimleyen, Napoli'deki Santa Chiara lahiti; irdelemesi bu seçmeceye alınmamıştır.

çimlendirmeye, törel ve aktörel doğruları anlatmaya özdeksel *fatum*'un karamsar duygu sınırlarının ötesine uzanan yatıştırıcı gizli deneyimlerini canlandırmaya yarar. Doğal ve doğaötesi imlemiyle iki katlı dinsel gizlerin içeriği söylence imgeleriyle örtülü olarak izleyenlere anlatılır. Gerçi cennet yeryüzüne tanrıbilimin insanbiçimci görüşünden geçerek inmiştir ama şimdi söylenceler dinsel gizlerle ilgilenmeye başlayıp insanoğlu da tanrıbilimin kökenine yönlendirilince dünya bir kez daha cennete dönüşmüştür; kahramanların yaşamında yiğitlik ve erdem, özdeği aşmanın en büyük ödülü olan ölümsüzlüğü kazanmanın tek yolu olarak gösterilir. Artık bir inanç konusu olmaktan çıkan söylence, dinsel gizler ve gömütlerle olan ilişkisinden dolayı büyük saygınlığı yeniden elde eder. Eski yalın simgesel inanç, bir bakıma Orpheus tarafından yaratıldığı bir bakıma da eskiçağların din öğreticileri tarafından iletildiği için, gömüt söylencelerinde yeni bir biçim alarak yeniden canlanınıştır. Daha sonraki dönem hiçbir yeni simge ve söylence yaratmamıştır: bu dönem gençliğin gerekli tazeliğinden yoksundu. Ama çok daha içe dönük tutumuyla geleneksel simgelere yeni ve yüceltilmiş bir anlam kazandırabilmişti. Bu nedenle, Plutarkhos'un söylediği gibi,[1] söylenceler yüce düşünlerin imgeleriyle gölgelerine dönüşmüş ve gizemli nitelikleriyle derin bir saygıya yolaçmıştı. Bunlar öykünmeye dayalıdır ve çırakların en büyük dinsel giz doğrularını, aynaya bakar gibi gördüğü simgelere benzer. Tüm bileşim oyunlaştırılmış bir söylenceyi anıştırır ve belirli ayrıntılar kesinlikle ağlatı (tragedya) yapıtlarının canlandırılışını örnek alır.

Durağan simge ve bunun söylencesel açılımı gömütlerin dili olan konuşmalar ve yazılardır. Ölüm bilmecesinin, üzüntü ve avuntunun, umutla korkunun, önsezilerle sevinç dolu beklentilerin esinlediği yüce düşünler ancak sanatla iletilebilir. Bunun çok önemli bir nedeni vardır. Konuşulan dil, yaşamla ölümün almaşıklığını, çırağın yüce beklentilerini aktaramayacak denli güçsüzdür. Ancak simge ve buna ilişkin söylence bu büyük gereksinimi karşılayabilir. Simge anıştırmaları canlandırır; sözler bunlara yalnız bir açıklama getirir. Simge bir anda insan ruhunun tellerini titreştirir; sözlerse düşünceleri teker teker ele almaya

[1] Plutarkhos, *De genio Socratis* 20. 589B.

zorlanır. Simge insan ruhunun en gizli derinliklerine kök salmıştır; dil yumuşak bir esinti gibi anlağın yüzeyinden kayıp geçer. Simge ruha, dil dış dünyaya yöneliktir. En farklı öğeleri ancak simge tek bir izlenimde birleştirebilir. Dil birbirini izleyen ayrıntılarla ilgilenir; bir bakışta kişinin iç dünyasına anlaşılır kılınması gereken şey eğer bizi derinden etkiliyorsa dil bunu adım adım iletir. Sözcükler kalımlıyı kalımsız kılar, simgelerse ruhu, varoluşun kalımsız dünyasının ötesine, kalımlı varlıkların dünyasına taşır. Sözü bile edilemezi anıştıran simgeler, bir dinin de doğasında bütünüyle olması gerektiği gibi, aklın olgunlaşmamış ürünleri olan alaycılıkla kuşkuculuğun erişemeyeceği bir yerde, gömütün dinginliğine uygun sessiz bir iç konuşma biçiminde, tam anlamıyla gizemlidir. Eskiçağ gömütlerinin ağırbaşlılığını alabildiğine arttıran simgenin gizemli ciddiliği işte bundandır. Uzaklarda kalan karakaygı yüklü anıların solgun ışığındaki eskiçağın büyük işlerini bize gösteren söylence simgelerinin olağanüstü çekiciliği işte burada yatar ve onlara eski gömütlüklerin kutsal niteliğinin kokusunu veren de budur.

İP ÖREN OCNUS

AŞAĞIDAKİ yazının konusu tıpkıbasımı üç gizemli yumurtanın bulunduğu gömütten alınan Resim V'deki fotoğraftan çıkarılmıştır. Düzenleme ve uygulayım son derece yalındır. Burada sakallı bir adam büyük bir taş üzerinde, açık bir alanda, sırtı birkaç yapıdan oluşan bir çiftliğe dönük olarak otururken gösterilmektedir. Oturuşu büyük bir ağırbaşlılık içinde, gün boyu yapılan işlerden sonra bir dinlenme anında olduğunu düşündürmektedir. Üstündeki giysi geniş kıvrımlarla sırtından aşağı inmekte, bacaklarını sararken, göğsünü, kollarını ve ayaklarını açıkta bırakmaktadır. Yaşlı adam sağ elinde, bir ucunu hemen yanında yatan bir eşeğin kemirdiği uzun bir ip tutmaktadır. Sol eliyse yorgun bir biçimde dizinin üzerinde dinlenmektedir. Bütün görünüm; yaşlı adam, hayvan, çiftlik, akşamın dinginliğinde yıkanmaktadır. Derin bir sessizlik egemendir. Gömütün sessizliği, resmin derinliklerine işlemiş gibi görünmektedir.

Bu resmin ilginçliğini arttıran bildik bir konunun alışılmadık yorumudur. Yaşlı Ocnus genellikle sonsuza dek boşa gidecek bir görev üstlenmiş gibi gösterilir; buradaysa çabalarına ara vermiştir. Genellikle ip ören elleri, şimdi dizleri üzerinde boş durmaktadır. Bütün güçlük, tövbe ve ceza düşünceleri yokolup gitmiştir. Çevresi de alışılmış olandan çok farklıdır. Yaşlı adam dingin bir kırda dinlenmektedir. Ağaçların gölgesindeki çiftliği sahipleri daha yeni bırakıp gitmiş gibidir. Çoğunlukla Hades ve yeryüzünün güneşsiz derinlikleriyle birlikte düşünülen yaşlı adam, burada evrenin tüm hazlarıyla kuşatılmıştır. Yeraltı

dünyasının büyük tövbekârları bu resimde hiç yoktur. Danaos Kızları, Ixion, Sisyphos ve Kerberos, Hades'in büyük tövbekârı çabalayıp duran Ocnus'la ilintilidir; bunların, günlük işlerden sonra dinlenen, aydınlık kırların sâkini bu yaşlı adamla hiçbir ilgisi yoktur. Pamphilia kavramı öbürlerinin tam olarak tersidir.

Geleneksel söylenceyi tersine çeviren sanatsal düşlem değil, bilinçli erektir. Acı çeken Ocnus kurtulmuştur. İnsan, ip öreni ceza ve tövbeyle özdeşleştirdikçe bu resimdeki huzur ve arınma iletisinden o oranda etkilenir. Ocnus hep yaşlı bir örücü olarak bilinirdi, buradaysa boş durmaktadır. Sonsuza dek boşa giden emek düşüncesi onun içsel varlığını oluştururdu, buradaysa çektiklerinden kurtulup erinç ve özgürlüğe kavuşmuştur. Ocnus çoğunlukla Hades'de yaşayan biri olarak tanımlanagelmiştir; oysa burada, yaşayanların arasında gösterilmektedir. Özgürlük ve arınma düşüncesi böylesi bir birikime kim bilir ne denli çarpıcı bir biçimde karşı koymaya çalışmış olmalıdır; resmimiz bu çelişkinin ışığında düşünüldüğünde kim bilir ne denli güçlü bir etki yaratmıştır! Bu konuya böylesine büyük bir dikkatle eğilmemizin nedeni işte budur. Bunda somutlaşan törel düşünce, özgün anlamı bütünüyle bedensel ve özdeksel olan simgelerin büyük ölçüde tinselleştirilmesidir. Burada örücü Ocnus simgesinin özgün anlamını irdelemeye, ayrıca hiyeroglifimizin bütünüyle bedensel ve özdekselden, özdeksel olmayan ve soyuta doğru bir gelişme geçirdiği çeşitli dönüşümleri belirlemeye çalışacağım.

Sağlam temellere dayanmak için, bize kadar ulaşan anıtlarla yazılı belgelere kısaca bir göz atmalıyız. Bunların en önemlisi Resim III *b*'de gösterilen gömüt resmidir. 1832'de Campana, Roma'daki şimdi surlarla çevrili Porta Latina'dan pek uzakta olmayan ve genelde kül gömütlüğü olarak bilinen gömütlüklerden birini bulmuştu. Yapının içinde, burayı gezmeye gelenlerin dikkatini ilk olarak üzerinde Ocnus'un resmi bulunan küçük gömüt oyuklarından birincisi çeker, çünkü bu gömütlüğün içine doğru uzanan basamakların tam karşısında yeralmaktadır. Bu kül gömütlüğü, tepesine, üzerlerinde resim kalıntıları sergileyen frizler ve alınlıklar yerleştirilmiş bir tapınak biçimindedir. (Resim VI *a*) Alınlığın tam ortasında Chiron tarafından yapılan, hevesli genç Akhilleus'a

lir çalmayı öğreten bilge Kentaur'un resmi bulunmaktadır. Aslında, yirmi Roma palm'ından (yaklaşık dört ayak) fazla uzunluktaki bütün bu friz resimlerle kaplıydı. Bunların çoğu silinip yok olmuştur. Yalnızca en dıştaki iki parça, sağda Ocnus'un resmi soldaysa üç başlı Kerberos kalmıştır. Çevresi uzun kamışlarla kuşatılmış, kel kafalı, sakallı yaşlı adam uzun kollu urbasına bürünmüş, ipini örmektedir; ip yere indikçe örülmüş uç bir eşek tarafından açgözlülükle kemirilmektedir. Yaşlı adamın çömelmiş konumu ve yüzündeki anlatım acı dolu bir emeği anıştırmakta ve bütün görünüşü karakaygılı sandalcı Charon'u anımsatan yeraltı dünyası niteliklerini taşımaktadır. Esen yelde uçuşan örtülerini parmaklarının ucuyla tutan genç kadının çıplak görüntüsü, Ocnus ve eşeğinden bağımsız ikinci kümeye aittir. Bu parçada genç tövbekârların çabalarını anıştıracak hiçbir şeyin bulunmamasına karşın, söz konusu küme, neredeyse kesin bir biçimde, Danaos Kızları söylencesini canlandırır gibi görünmektedir. Sol uçta kalan bölüm daha da küçüktür. Ama üç-başlı Kerberos'un varlığı, tüm frizin yeraltı dünyasının süregelen olaylarını yansıttığını ve Ocnus'un da Hades'in büyük tövbekârları arasında gösterildiğini kesinleştirir.

Aynı izlek günümüze kalan başka anıtlarda da ele alınmıştır. Museo Pio-Clementino'daki[1] yuvarlak mermer sunakta Ocnus, Danaos Kızlarıyla bir arada görülür (Resim IV). Burada Danaos Kızlarıyla Ocnus arasında öylesine küçük bir uzaklık vardır ki sandalcıların birincisi ipi kemiren eşeğin tam arkasında duruyor gibi görünmektedir. Giysiler Pamphilia gömütlüğündekilere çok benzemektedir. Danaos Kızları gibi, Ocnus da bütünüyle umutsuz işine gömülmüştür. Hayvanın hainliği yaşlı adamın arkasında gösterilen konumuyla vurgulanmaktadır; bu durum bize Apaturia(*) şenliklerinde kutlamaya katılanların bir-

[1]Şimdi Vatikan müzesindedir: Helbig, *Führer*'e[3] bakın, Cilt 1, No. 359/=Salomon Reinach, *Répértoire de reliefs* 3. 358.

(*)Apaturia, Efes ve Kolophon (Değirmendere) dışındaki bütün İon kentlerinde yapılan Yunanlıların yıllık "toplum ilişkileri" şenliğidir. Atina'da boyların buluşup yıl içinde doğan çocukları kayıtlara geçirdiği zaman (Ekim sonu ile Kasım başında) üç gün boyunca yapılırdı. Bu şenlik geleneksel olarak, "aldatma" üzerine kuruluydu; Boeotia Kralı Xantos'u (Ak Kişi) arkasında kara keçi derili adamın durduğunu söyleyerek kandırıp yenen Melanthus'un (Attica Kralını temsil eden Kara Kişi) oynadığı oyunun anısına adanmıştır.

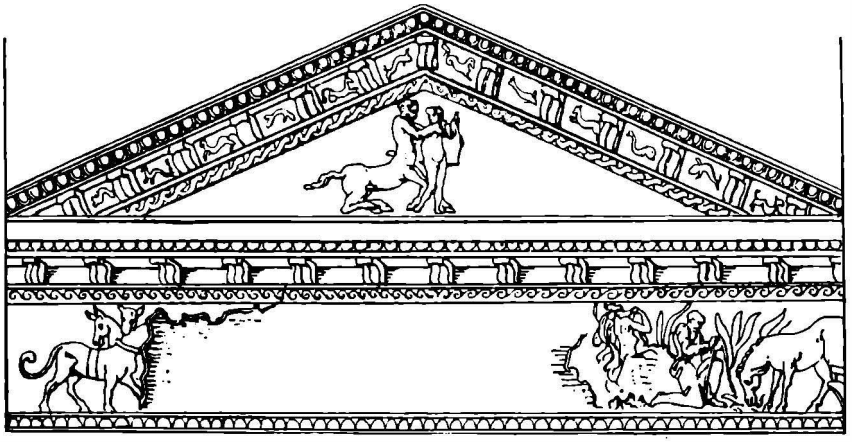
I. Üç Gizemli Yumurta

Roma, Villa Pamphili'deki kül gömütlüğünden bir gömüt resmı

II. Amor ve Psyche

a

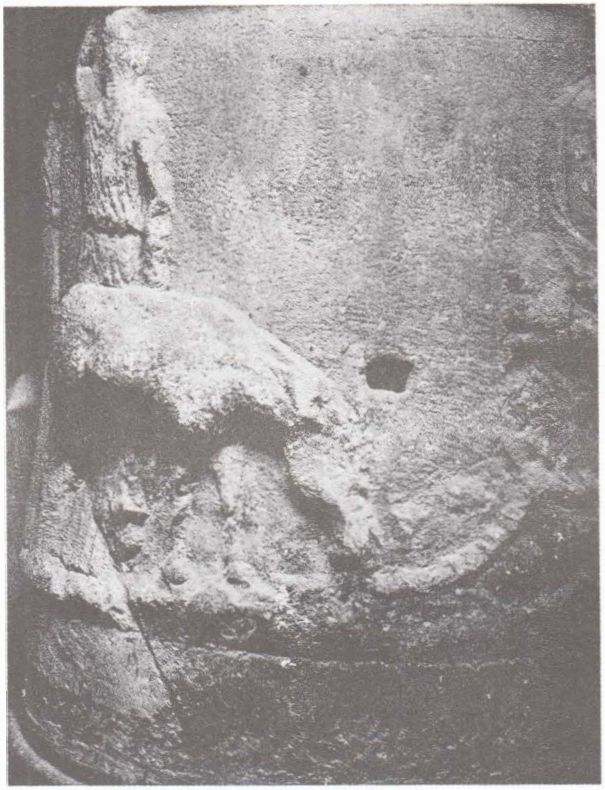
b

III. Roma, Porta Latina'daki kül gömütlüğünde yer alan tapınak alınlığı ve duvar süsü

a) Alınlık ve duvar süsü

b) Ayrıntı: Ocnus ve danaos kızı

IV. İp Ören Ocnus

Yuvarlak mermer sunak ya da kuyu taşındaki kabartma. Solda: İki Danaos kızıyla eşek (biri ancak seçilebilecek kadar görülüyor); sağda: Ocnus ve eşek

V. Dinlenen Ocnus

Roma, Villa Pamphili'deki kül gömütlüğünden alınmış bir gömüt resmi

birlerine "kara keçi derili adam arkanda duruyor" diye seslenişlerini anımsatır. Bu sunak kuşkusuz ölüler ülkesi tanrılarına adanmıştı; ve elbette bir *altare* değil *ara*'ydı.

Elimizde birkaç yazınsal değinme de bulunmaktadır ama bunların çoğunun sanatsal simgelere gönderme olduğunu belirtmemiz gerek. Bunların en ünlüsü Delphi tapınağındaki Polygnotus'un resmidir. Pausanias bize aşağıdaki tanımı verir: "Ardından bir yazıtın (kitabenin) Ocnus olarak tanımladığı oturmuş bir adam gelir; ip örerken gösterilmiştir; yanı başında örüp bitirdiği bölümü gizlice yiyen dişi bir eşek durmaktadır. Bu Ocnus'un çok çalışkan bir adam, karısının da varını yoğunu harcayan savruk biri olduğu söylenir. Delphililer Polygnotus'un Ocnus'un karısına değindiğine inanır; ama ben İonluların boş bir iş uğruna ter döken birini gördüklerinde Ocnus'un ipini örüyor dediklerini biliyorum. Kuşların uçuşunu gözleyen biliciler de belirli bir kuşa Ocnus adını verir ve bu balıkçıl türünün en güzel ve en büyüklerinden biri olup çok ender bulunur."[2] Ayrıca Ocnus, Plutarkhos'un[3] betimlediği bir resimde yeraltı dünyasının tövbekârı olarak gösterilmişti. Onu, "eşeğin yediği ipi ören Ocnus adlı tembel adam (*piger qui appellatur Ocnus*)" olarak tanımlayan, Hades'le hiçbir ilgisi olmayan bütünüyle ayrı bir betimleme de Pliny'nin sözünü ettiği resim olsa gerektir.[4]

Ocnus, ayrıca, klasik güldürüde de Hades'in tövbekârı olarak ortaya çıkar. Cratinus'da da görülür;[5] en son göndermeyse "askerin kazığını ağaçtan ilk söken adam'ın" Ocnus'un cezasını hak ettiğini belirten Propertius'da yer alır.[6] Burada tövbe ve ceza kavramıyla bir kez daha karşılaşırız.

Şimdi, ip eğiren Ocnus'un özgün anlamını arayıp bulmaya çalışalım.(*)

[2]Pausanias 10.29.1-2.

[3]Plutarkhos, *De tranquillitate animi* 14.

[4]Pliny, *Natural History* (Doğa Tarihi) 35.40.137.

[5]Cratinus, *böl.* 348 (Kock); Photius. *Lexicon*, kol. 246.

[6]Propertius 4.3.21 ve sonrası (Çev.: Butler. s. 283).

(*)Dilbilgisi uzmanı Servius, *augere, auctare*'den (artmak) türeterek Ocnus'un yanında sözcüğün Aucnus biçimini de kullanır. Bu artış, "yaşlı örücünün resimlerle gös-

Bu anlam, temelde yalnız bedensel olabilir. İp ören Ocnus bir doğa simgesidir. Sözcüklerin tarihi hep duyusal, doğal imlerle başlar ve yalnızca gelişimi boyunca soyut, imgesel anlamlara ulaşır; dinde de bireylerin ve insanoğlunun gelişiminde de özdekselden yola çıkıp düşünsel ve tinsele ilerleyen bu süreç izlenebilir. Aynı biçimde ilkçağ insanlarının doğa sezgilerini ve kendilerini kuşatan dünyayı ayrıntılarıyla belirlediği simgeler de bütünüyle bedensel ve özdeksel anlamlardan çıkmıştır. Dil gibi, simgecilik de doğa tarafından öğretilir. Biraz sonra dille simgecilik arasında yapılan bu karşılaştırmanın, Ocnus'la ilişkisi açısından son derece uygun olduğunu göreceğiz. Yaşlı örücü ile Ocnus sözcüğünün çeşitli anlamları arasında tam bir koşutluk vardır. Simgeyle sözcük yan yana gelişmiştir. Ayrıca sözcüğün bu anlamının simgenin gelişen son biçimi olduğu da ortaya çıkmıştır. Böylece, birinci bölümde karşılaştığımız tanımlama ve anıştırmaların, özgün sezginin simgede belirgin bir biçimde görülüşünün kaybolduğu bir zamanda bulunan görece son yorumu olduğu anlaşılır. *Pigritia,* ağırdan alma ve tembellik bütünüyle ikinci derecede kalan, türetilmiş bir düşüncedir. Ionluların çalışkan koca, savurgan karı, çıkar ve kâr sağlamayan emek yorumu da bundan daha önemli değildir; ceza ve tövbe düşüncesi de temel sayılmaz, ayrıca Pamphilia resminde görüldüğü gibi bunlar ödeşme ve kurtuluşa zıt kavramlar da değildir. Bütün bu düşünceler enine boyuna irdelenmeye değer, çünkü eskiçağ insanları bunları yaşlı örücü resminde görmüşler ama simgeyi kendileri üretmemişlerdir; onlar yalnızca, ortaya çıkışından çok sonra bununla ilişki kurmuşlardır.

Özgün anlam Diodoros tarafından anlatılan bir Mısır ayininde gözler önüne serilir: "Bizim söylencebilimimizin (mythology) bütün öbür öğeleri Mısır törelerinde yalnız adlar olarak değil edimsel uygulamalar olarak da günümüze dek korunarak gelmiştir. Nil'in ötesinde, Libya

terilen simgelerinde tam anlamını bulur. O, işini durmaksızın ilerletir. Özel adı ve kavramı bir bütün oluşturur. Anlamları gizli bir iç ilişki içindedir ve birbirine bağlı düşünceler dizisine yolaçar. Üretme ve sürekli emek düşüncesi, törel düzlemde irdeleme ve sınamayla yer değiştirerek, sakınganlık, ağırdan alma ve oyalamaya dönüştürülmüştür." Bachofen'in *Gesammelte Werke* adlı yapıtında *Gräbersymbolik* bölümüne bakın, Cilt 4, s. 412 ve sonrası.

yönünde Memphis'den yüzyirmi stadiya uzaklıktaki Acanthus kentinde her gün üçyüzaltmış papazın, Nil'den aldıkları suyu içine doldurmaya çalıştıkları her yanı deliklerle dolu bir fıçı vardır. Buradan uzak olmayan başka bir yerdeyse, Ocnus öyküsünün bir topluluk içinde gerçekleştirildiğini görebilirsiniz; topluluk üyelerinden biri uzun bir ipi örerken arkasındakiler ördüğü bölümü çözer."[7] Bu bölümü bunca önemli kılan, Mısır ve Yunan dinleri arasındaki ilişki konulu uzun savın bir bölümü oluşudur; bu sav Yunanlıların yalnız bir söylence olarak bildiği bir şeyin Mısır'da hâlâ bir dinsel tören uygulaması olarak yaşatıldığı savını savunur. Tarihsel bağlantı, Yunanlı tarihçinin kişisel düşüncesi olarak önemsenmeyebilir ya da bütünüyle gözardı edilebilir; ama törensel ip örme uygulaması bir olgu olarak sunulmuştur ve böylece de kabul edilmesi gerekir.

Bunun anlamı kuşkuya bir an bile yer bırakmaz. İp bükme genellikle büyük doğa ananın eğirip dokuma kavramlarını temel alan simgesel bir eylemdir. Eğirme ve dokuma simgesi doğanın yaratıcı, biçim verici gücünü temsil eder. Başlangıçta yer alan büyük özdeksel anaların emeği, işlenmemiş özdeğe esneklik, bakışımlı bir biçim ve inceliği ödünç veren usta bir eğirip dokumayla karşılaştırılır. Canlıların tümü, toprağın dölyatağından tamamlanmış olarak çıkar. Analarından, özdeğin karanlık dölyatağında eşi bulunmaz bir ustalıkla biçimlendirdiği bedenlerinin eşsiz dokusunu almışlardır. Terra'nın sanatçı (*daedala, artifex, rerum*) adını alışının nedeni büyük ölçüde budur; başlangıçta yer alan ananın yaratıcı ana olarak tanınmasının nedeni de budur. Aynı zamanda, ele büyük bir anlam kazandıran özellikle de elin doğal oluşum ve özdeğin ana kaynağıyla olan ilişkisini belirleyen de budur. El, işlenmemiş özdeğe (maddeye) esneklik veren yaşamın yanısıra güzel biçimini kazandıran sanat yeteneğinin saklandığı yerdir. Eklemlerinde en kusursuz yapıtı biçimlendirme yeteneği yatar. İşte bu nedenle, Suetonius'a[8] göre, Caesar'ın atının çatal tırnağı, yüce gücün belirtisi olarak görülür; tersine Plutarkhos'a[9] göreyse bu eklemlerin

[7]Diodoros Siculus 1.97.1 ve sonrası.

[8]Suetonius, *Julius Caesar* 61.

[9]Plutarkhos, *De Is. et Os.* 30.362 ve sonrası.

eksikliği eşeğin şeytanca yıkıcı doğasını vurgulamak için kullanılır. Ocnus'un Yunan tanımlayıcıları yaratıcı ilkeyi insan biçiminde, yıkıcı ilkeyiyse hayvan biçiminde gösterir; burada karşısav elin önemini vurgular. Yaratma bir sanattır; yok etmeyse acımasız güçlerin yaptığıdır. Yaratma insan eliyle olur; yok etme insanların şeytana benzer hayvansal doğasına özgüdür.

Bu nedenle, doğanın etkinliği, ustalıklı yaratışıyla biçimlendirişi eğirmede, bükmede, dokumada simgeleştirilmişti ama bütün bu emekler gene de başka açılardan yeryüzü yaratıklarının işleriyle ilgiliydi. İki ipliğin dokunuşunda doğanın iki katlı gücü, bütün oluşumun önkoşulu olan cinsel ilkenin birbirinin içine geçişi görülebilirdi. Cinsellik dokuma tezgâhının işleyişinde çok daha belirgindi. İpliklerin birbirinin üzerinden geçişi, birbiri ardısıra görülüp gözden yitişi doğal yaşamın sonsuz sürecinin kusursuz imgesini ortaya koyar gibiydi. Demeter'le oynadığı zar oyununda sırayla bir kazanıp bir yitiren ve ayrılış armağanı olarak(*) kendisine altından bir mendil verilen Ramses, ışıkla gölgenin, ortaya çıkışla yok oluşun eş oranda gerekli sayıldığı doğa kumaşını simgeler. Dokumasında en çok tanrıların ölümlü kadınlarla[10] sevda serüvenlerini anlatmayı seven Arachne; tutkuyla kucak kucağa yatarlarken Aphrodite'le Ares'i ağına düşüren Hephaistos;[11] ebelik görevini üstlenen, doğumunda Leto'ya yardım etmesi için dokuz arşın uzunluğunda bir kurdele verilerek kandırılan, düğünden önce Deloslu kızlardan armağan olarak[12] saç telleri dolaşmış iğler alan Eileithyia[13] söylenceleri: bütün bunlar dokumaya, atkı ve çözgü ipliklerinden oluşan kumaşa yüklenen sevisel anlamı açıkça göstermektedir.

Bu bedensel-sevisel ilişki aynı zamanda, *fatum*'la *yazgı* düşüncesini içerir. Ölüm, ipliğe bütün yersel örgenlerin oluşumunda bulunan kumaşın örgüsüne katıştırılmıştır. Ölüm, tanrıların da boyun eğdiği, yönetme hakkına sahip olamadığı özdeksel yaşamın *fatum*'u, en yüce

(*)52. sayfadaki notlara bakın.

[10]Ovidius, *Dönüşümler* 6. 5 ve sonrası.

[11]Homeros, *Odysseia* VIII. 266 ve sonrası.

[12]*Homeric Hymn III to Apollo* 103 ve sonrası.

[13]Creuzer, *Symbolik*,[3] Cilt 4, s. 132.

doğa yasasıdır. Böylece yersel yaradılışın kumaşı yazgının ağı, iplik insanların alınyazısının ulağı, ebe tanrıça, iyi dokumacı Eleithyia yaşça Kronos'dan bile büyük olan yüce Moira olur.[14] Dionysos'un Ariadne-Aphrodite ilişkisinde ipliğin yararlı bir işlevi vardır. Öte yandan Erinys'lerin türbesinde kopan iplik kıyametin ulağıdır,[15] bu iplik Cylon'un başkaldırısından sonra, halkın öfkesinden korunmak için kendisine bel bağlayan göçmenleri taşır.(*) Aynı sezgiden yola çıkarak Helen'in yaşmağı, Eriphyle'nin gerdanlığı, kadınlardan nefret eden Herakles'i öldüren karısının zehire batırılmış urbası hep ölüm yazgısının bezi olarak düşünülüyordu; kadınların saç ağları, bağları genellikle yeraltı güçleriyle gömütlere adanmıştı; yıldızlara yazılı yüce evren yasasının taşıyıcısı dokuma tezgâhıysa, yıldızlar dünyasında göksel tanrılara ayrılmıştı; ve son olarak insan yaşamı ve tüm acun (cosmos), yüce alınyazısının ağı olarak görülüyordu.[16]

Tüm bu kavramlar tek bir temel sezgiye ve eğirip dokuyan anaların bütünüyle bedensel sezgisine bağlanır. İp iki sicimle örülür. Yaşamın iki kutbu olan iki cins, acuna koşulu atlarını ok hızıyla süren ikiz erkek kardeşler gibi tek olur ve görünen acuna[17] başlangıcını, sürekli yenilenişini ve sonsuz gençleşmesini kazandırır. Ama kumaş hâlâ hamdır. Örücü ince-bükülmüş bir iplik ya da gözalıcı bir bez üretemez. Bütün anıtlarda gördüğümüz Ocnus'un ürettiği, kalın, kaba saba bir iptir. Bu durum hiçbir biçimde anlamsız ya da konudışı değildir. En eski tanrıbilime (theology), özellikle de Orpheusculara göre özdek karışıklıktan biçime, kusurludan kusursuzluğa, kaba saba düzensizlikten gittikçe artan incelikteki bir esnekliğe ve düzene doğru bir gelişim göstermiştir; güzel, aşağıdan yukarıya doğru biçimlendiren ilk ilerleyişten kaynaklanmıştır. Yeryüzü özdeğinin doğal gelişimi de, işlenmemişten ustalıklıya, düzensizlikten incelikli biçime doğru yavaş

[14]Pausanias, 8.21.4.

(*)Kayınbabası Megaralı Theagenes'den yardım alan Cylon Atina'da buyurgan bir yönetim kurmaya kalkışmıştı, yaklaşık MÖ 636.[15]

[15]Plutarkhos, *Solon* 12.

[16]Euripides, *Orestes* 12.

[17]Platon, *Timaeus* 28 B.

yavaş yol alan bir ilerleme gösterir. Tanrısal elin kusursuzluğu, tanrılar dünyasının ve yeryüzünün ustalıklı imgeleriyle bezenmiş saydam kumaşlarda sergilenir, kaba-saba ipi gittikçe güzelleşen dokumalar izler. Aphrodite'in Athene'yle dokumacılık yarışını anlatan şarkısında Lesboslu Leucus, kaba saba bezle ince, güzel kumaş arasındaki ayrımı gözler önüne serer. İşlenmemiş yeryüzü oluşumunun başlangıçtaki anası Aphrodite, Athene'nin kusursuz becerisine erişemez. Elleri bu tür bir iş için çok hantaldır. Ürettiği iplikler, yaşlı denizcinin teknesindeki aralıklı kalın tahtalar arasındaki yarıklara tıkıştırdığı söğüt kabuklarından örülmüş ip kadar kalındır. Athene, ince işleri beceremeyen bu tanrıçanın ürettiği kalın, kaba sicimlere bakıp alay eder. İşini yarım bırakan Aphrodite hızla Kıbrıs'a döner, onun etkisiyle yersel oluşum yeniden başlar.[18]

Burada doğal yaradılışın iki evresinin ayırt edildiği açıktır. Aphrodite, ham özdekten (hammadde) yersel biçimlerin kaba bezini dokur, Athene'yse kusursuz güzelliğin ince kumaşını işler. Aphrodite'in bezi derin bataklıkların söğüt dallarına, incelikten yoksun toprağın ürünlerine benzer. Athene'nin dokuması çok daha üstün, tanrısal kusursuzluk derecesine ulaşır. Aphrodite'in bezi yarım kalır; Athene'nin ince kumaşı eksiksizdir. Özdeğin döllenmesi ve doğum sancısı Aphrodite'in işleri arasındadır. Athene'yse tüm özdeksel arzulardan, doğum sancılarından uzak, bütünüyle Olympos'a özgü yaşamı taşır ve kendisi de yalnızca babasını, Zeus'u tanır.

Bu görüş açısından bakınca, yaşlı ip örücünün asal anlamı konusunda hiçbir kuşkuya yer kalmaz. Hiyeroglifimiz elbette, özdeksel ilkenin yaratıcı, biçimlendirici etkinliğinin simgesidir. Bu, başka türlü düşünüldüğünde Campana duvar resminde önemsiz bir ayrıntı olarak görülebilecek bir şeye anlam verir. Yaşlı adam bitmek bilmez işini büyük bataklık bitkileri ortamında yaparken gösterilmiştir. Burada Acheron'un derin bataklıklarına değinildiğini görebiliriz. Ama iş bununla kalmaz. Yeraltı bataklık çamurunun ve bitkilerinin Ocnus'la ilintili çok özel bir anlamı vardır. İpin örüldüğü işlenmemiş özdeği bize göstererek, sanatçılar kaba saba iple doğal oluşumun en düşük düzeyi ara-

[18]Nonnus, *Dionysiaca* 24. 242 ve sonrası.

sındaki zorunlu ilişkiyi dile getirirler. Şimdi doğanın yaratıcı gücü simgemiz çok daha belirgin olarak ortaya çıkmıştır. Ocnus'un simgelediği yersel oluşum aşaması *Laborata Ceres*, yani Ceres'in tarımsal çalışması aşaması değil, insanların yardımı olmaksızın yetişen, nemli ovalarla bataklıklarda boy atan bitkiler tarafından tanımlanan daha alt basamaktır. Bataklıklardaki yaşam, ilk insanların şaşkın bakışları altında yersel yaratılışın bütün olaylar dizisini ortaya koyar. Hiçbir tohum toprağın dölyatağına düşmez, hiçbir saban yarık açmaz. Özdek, karanlık derinliklerinde biçimlendirdiklerini kendiliğinden gün ışığına çıkarır. Saplar büyür, olgunlaşır, yaşlanır, ölüp gider, gelişimin değişmez çevriminde yerlerini yeni filizler alır. Burada tüm yeryüzü yaşamının ilkörneği vardı. Sonsuz çevrimiyle bataklık ürünleri insanlarla hayvanların da dünyasını yöneten yasayı gözler önüne seriyordu. Onlar da özdeğin dölyatağından çıkmıştır, onun karanlığına geri dönerler; ve her yerde türlerin sonsuz gençliğini koruyan bireylerin sonsuz yok oluşu vardır.

Eski insanlar, bütün bu düşünceleri bataklık bitkilerinden sonsuza dek ipini ören Ocnus imgesinde somutlaştırır. Bu simgecilik Nil koyağının topografyasında açıkça görülür. Mısır'ın bereketini ve varoluşunu sağlayan olgu üretkenlik gücünün taşıyıcısı olarak yeraltı sularının dişil-alıcı özdek olarak toprağı; üretici cinsel etkinlik olarak da yıllık taşkınlarda birleşmelerini çağrıştırır. Bereketli Nil, Osiris'in[19] bedensel mayadan etkilenmiş özdeği olarak ortaya çıkar. Erkek tanrının üretkenliğini Nil sularının taşıdığı düşünülür. Osiris Nil'le, İsis de taşan sularla bereketlenen topraklarla özdeşleştirilir. Birleşmeleri, sular özdeğin dölyatağında kaybolduğu zaman tamamlanan yersel dölleme edimini oluşturur. Bu doğal olaya öykünen papazlar, toprakla suyu altın bir kutu içinde karıştırır;[20] Acanthus'da da, toprağın bereketli nemle gebe bırakılışını simgeleyen bir dinsel törende, delik deşik bir fıçıya her gün 360 külkabıyla Nil'in suyunu doldururlar. Yersel su yaradılışın ilkesi olarak düşünülür ve genişletilince de bataklık çamuru bütün yeryüzü bereketinin yatağı ve taşıtı olur.

[19] Plutarkhos, *De Is. et Os.* 33.364 A.

[20] *A.g.y.*, 39.366 ve sonrası.

Bataklık bitkilerinin dinsel imlemi Mısırlıların ırmak çamuruna yüklediği tanrısal doğadan kaynaklanır. Oluşumun gizemi, insanların gözlerinden uzak, karanlık, nemli derinliklerdedir, ama giz filizlenen sazlarla açığa vurulur. Kendi kucaklaşmasıyla gebe kalan özdeğin meyvesi ölümlü gözlere, çamurun derinliklerinden yukarıdaki ışığa doğru fışkıran bataklık bitkilerinde gösterilir. Burada anlatılan doğa görüşünü yorumlamak kolaydır. Bataklık oluşumu gelişigüzel cinsel ilişkiyle özdeşleştirilir. Saçla bataklık bitkileri birbirine eştir.

Yaratıcı, üretici etkinliğe karşılık eritip yok eden bir etkinlik daha vardır. İki güç sonsuz bir savaşıma kilitlenmiştir. İki eşit akım birbirine karşıkoyar ve zıtlaşmalarıyla yaradılışın sonsuz gençliği korunur. Yaratıcı ile yok edici ilke arasında duran ipin ucu sürekli devinim içinde, hiçbir zaman aynı kalmayan görünürdeki yaradılıştır. Çağlar boyunca toprağın dölyatağına geri dönenlerle karşılaştırınca, görünen uç önemini yitirir. Sayısız ölü yığınlarına göre yaşayanların sayısı nedir ki? Yaşayanlara ayrılan zaman aralığı, hızla kayıp giden şu anın sonsuza dek uzattığı uzun süre karşısında nedir ki? Haklı olarak ölülere "çoğullar", *plures*, denmiştir. Tüm zamanı ve tüm varlıkları araştıran bir kişi için, insan yaşamı hiçbir zaman çok önemli görünemez.[21] Yaşam yalnızca kısa bir an için takılmış bir maskedir. Gençliğin peçesi, işin başındaki ananın alnında beliren kırışıklıkları gizler. Gerçek gibi görünen gerçek değildir; oluşum varlığın karşısavıdır. Bütün bu düşünceler, ipin ucuyla, yüzlerce yıllık yapıtların kalıntılarıyla anıştırılır.

Kötülük ilkesini simgelemek üzere eşeğin seçilişi, isteğe bağlı, gelişigüzel bir buluş değildir. Bu, eşeğin, kutsallığı Ocnus'un kişiliğinde billurlaşan kavramlar kadar eski, dinsel imleminden çıkmıştır. Ocnus simgesinde eşeğin işlevi, Mısır'da hayvanlara yüklenen Typhon imlemiyle tam bir uyum içindedir; bu da tüm söylencenin Libya kökenli olduğunu öne süren varsayımı desteklemektedir. Mısırlılar hayvansal doğayı Typhon'un kötülük ilkesine benzer olarak tanımlıyordu ve Plu-

[21] Platon, *Devlet* 6.486 A.

tarkhos'a[22] göre de kesinlikle eril ilkeyi değil, yalnızca dişil ilkeyi hayvan biçiminde simgeliyordu. Bu, dişil ilkeyle ölüm ilkesi arasındaki iç ilişkiyi gösterir ve bu bağlantı dişi eşekle simgelenir.

Campana duvar resmindeki (Resim III*b*) öğelerle ilgili tartışmamız artık bitmiştir. Başlangıçta ortaya koyduğumuz anlam her açıdan kanıtlanmıştır. Yaşlı ip örücüyle kemiren dişi eşeğin karşıt etkinlikleri, anlamı artık hiç de şaşırtıcı olmayan bir doğa simgesi oluşturur. Bu imleni güçlendiren şey, simgenin yersel yaşamın belirli bir aşamasına özgü olmayıp, bütün doğayı ve göze görünen tüm yaratıkları yöneten temel yasanın yalın, kolay anlaşılır bir tanımını sağlamasıdır. Yeryüzü yaşamı, sonsuz akışıyla, içsel ilkesi uyarınca kendini tutamayıp kaynağından fışkıran ve her an, karışıp gideceği okyanusa taşınan devingen ırmağa benzetilir. Burada yine yeryüzü yaşamının geçiciliğiyle yüz yüze geliriz.

Ancak bu, eskiçağ gömütlerinde (mezarlarında) Ocnus'a yer verilişinin asal nedeni değildir. Söylence bir başka, çok daha yüce bir düşünü anıştırır. Bu aklımıza bütünüyle yeni bir düşünce düzeniyle ilişkili olan, bütünüyle yeni bir düşünme biçimi getiren bir karşısavı açıklar.

Buraya kadar yalnız Ocnus simgesinin özgün anlamını ele aldık. Şimdiyse gömütler dünyasındaki varlığının nedenini açıklamak zorundayız. Burada özgün dinsel düşünce beklenmedik bir dönüşüme uğrar. Ocnus, Hades'in ünlü tövbekârları arasında gösterilmektedir. Arkadaşları Ixion, Tantalos ve Danaid'lerdir. Ocnus yeraltı dünyasının korkunçluklarıyla kuşatılmıştır. Ona düşen sonsuza dek uğraşıp didinmektir. Campana duvar resmi (Resim III*b*) akla, Akheron kıyılarında çekilen acılarla tövbelerden başka bir düşünce getirmez. Ama böyle bir düşünce simgenin özgün anlamından çok uzaktır. Özgün Ocnus'un tövbe ve acılarla, ya da yeraltı dünyasının korkunçluklarıyla hiçbir ilgisi yoktur; biz de cezalandırılmasını haklı çıkaracak hiçbir suç bilmeyiz. Yaşlı adamın aralıksız çabalaması bize, daha çok ölümlüler için ortaya koyduğu iyiliksever davranışı düşündürür; yaşamı yaratan ve

[22]Plutarkhos, *De Is. et Os.* Bachofen tarafından yapılan alıntı, bu görüşü kapsamaktadır.

koruyan agathodaemon olarak ortaya çıkar. Typhoncu inanıştaki dişi eşeğin tersine, kötülük dolu yok oluş ilkesiyle sonsuza dek savaşan iyilik ilkesinin somutlaşmasıdır. Acanthus'un ip örücüsüyle(*) Roma gömütlüğündeki tövbekâr Ocnus arasında dünyalar kadar fark vardır.

Ayrımın önemini gözardı etmek bir yana, bunu bütün çarpıcılığıyla tanımlamamız gerekir. Burada Ocnus'un yeraltı dünyasına gönderilmesiyle Danaidlerin delikli fıçısının ortaya çıkışı arasında benzerlikler taşıyan söylencesel bir görüngüyle karşılaşırız. Danaid'ler gibi Ocnus da tövbekârlık simgesine dönüşür. Her iki durumda da kutsama kargımaya (lanetlemeye) döner; Danaid'lerin durumunda herhangi bir belirli suç düşüncesinin olmayışı gibi, Ocnus'un ceza ve acıları da herhangi bir belirli suçla bağlantılı değildir. Su dolduran kızlar[23] kümesinde yaşlı adam umutsuz yaşamla, gizemsel kutsamaya sırt çevirip bütünüyle özdeksel varoluşa av olan kişilerin aynı ölçüde umutsuz geleceğinin simgesi olur. Yaşlı ip örücüyle bağlantılı en son düşünce budur; bu onun gömütlerdeki varlığını açıklayan ve resimlerde bize seslenen düşüncedir. Ölümlüleri bitip tükenmeyen eziyetlerle korkutan karanlık güçlerden kurtuluş olanağı vardır. Çömezlikten geçip gizemlere eren ve böylece tanrıyı yol gösterici olarak seçenler, yalnız fırtınalı denizde değil ölümde de karanlık güçlere karşı bir yengi elde eder; bu Herakles'in Hades'in köpeğine, Oedipus'un sfenkse üstün gelişine, sirenlerin ölüm şarkılarına yüce bilgeliğinin kurtarıcı ezgisiyle karşı koyan Orpheus'un elde ettiği utkuya benzer. Campana frizi, ölünün beklemek zorunda olduğu değil, aştığı durumu, yani çömezliğe alınmayanlar arasında olmadığını gösterir.(**) Bu, Danaid'lerin başının üzerinde okuduğumuz için rahatça Ocnus için de kabul edebileceğimiz bir açıklamadır. Delphi tapınağındaki sözlerde dile getirilen şey, alınlıktaki resimde de yinelenmiştir (Resim III*a*). Lir çalma konusunda bilge Chiron'dan ders alan Akhilleus, insanlığın yazgısının karanlık yanını gönülgözünün aydınlık dünyalara açılması için kullanan resmin

---

(*)82. sayfaya bakın.

[23]Pausanias 10.31.9.

(**)Delphoi'deki tapınakta bulunan Polygnotus'un resminin yukarısına kazınmış sözcükler. [24]

[24]Aristoteles, *Metaphysics* (Doğaötesi) 4.5.1010*a*. 31 ve sonrası.

olumlu yönünü simgeler. Hades'in korkunçluklarını karanlık derinliklerin tövbekârlarını gördükten sonra, insanbaşlı atla hevesli öğrencisine içimiz rahat bakabilir, sonsuz yaşamın yüce mutluluğunu elde eden kahramanı düşünürken huzur bulabiliriz.

Campana tapınağındaki resimler, yaşamın ilk evresinin, yani çömezlik ayrıcalığından yoksun alt evresiyle gizli dinsel törenlerle daha iyi bir yaşam umudunun verildiği yukarı evresinin simgesi olarak alınabilir. Ya da ayrım daha geniş bir anlamda, dinin özdeksel-yersel evresiyle özdeksel olmayan-güneş evresi arasındaki, doğada görüldüğü gibi tanrıbilimin yukarı ve aşağı kavramları arasındaki, ekinin (kültürün) başlangıçta yer alan durumuyla çok daha fazla gelişmiş evresi arasındaki ayrım olarak kabul edilebilir. İnsan soyunun dinsel gelişimi, bireyin eğitiminde açığa vurulan yasayı izler. Bu yol aşağıdan yukarıya, özdekselden düşünsel ve tinsele, biçimsizden biçimlenmişe, katışıktan katışıksıza, karanlıktan aydınlığa gider. İlk Orphik görüşe göre tanrısallığın gittikçe artan, hiç durmadan gelişen birçok ortaya çıkış biçimi vardır ve yaradılmış yaşamın sürekli artan kusursuzluğunda, yaratıcı ilke artan güzellikle birlikte görünür olur. Birçok anıt gömütte yeralan, yukarı çıktıkça daralan piramit gibi, soyumuzun gelişimi de bütünüyle geniş tabanlı özdeksel kavramdan başlayıp göklere ulaşmaya çalışır. Yerselcilik, özdekçiliğiyle yüksek güneş evresine; ölü ruhlarla ilgili enerji kavramıysa göksel doğanın tanınmasına yolaçar. Poseidoncu-Plutoncu ilkenin üzerinde Apolloncu ışık ilkesi yükselir. Işık ilkesine kıyasla özdeksel ilke, tanrısallığın yalnızca kirli ve aşağı evresi olarak ortaya çıkmakla kalmaz, aynı zamanda ancak ışıklar dünyasının yüce yasasına boyun eğilerek iyiliğe dönüştürülebilen, insanlara düşman bir güç olarak görülür. Böylece Erinys'lerin kanlı adaleti Apollon'un yatıştırıcı tanrılığına yolaçıp onunla uzlaşabilir. Tüm karanlık güçleriyle yerselcilik Pythia'nın yüce, göksel aydınlık adaletine boyun eğer ve eski istemlerini yeni tanrının istemlerinin egemenliğine bırakır. Aynı düşünce, Polygnotus'un Yunan Hades'inden çıkarıp Delphoi tapınağına yerleştirdiği imgelerle bağlantılıdır. Bunlara karşılık olarak tanrı Pythia'nın iyilik dolu katışıksız doğası her zamankinden daha parlak ışık saçar.

Bir kez Delphoi tapınağındaki tövbekâr Ocnus'la Roma gömütlüğü tapınağındaki Apollon'un Akhilleus'u arasındaki karşıtlığı yönlendiren

düşünceyi bulduktan sonra, Pamphilia külgömütlüğünde yeralan Ocnus kişiliğinin yeni dönüşümünü anlamakta zorlanmayız. Bu resmin özel bir ilgi kaynağı olması, bütün öbür ekinsel (kültürel) ve sanatsal Ocnus yorumlarından ayrılmış olmasında yatar. Yaşlı adamın gösterildiği dinlenme durumu bizi şaşırtır. Şimdiye kadar asal özelliği olan örme işini bir yana bırakmıştır. Derin dinlenişi, geleneksel ip örücü kavramına çarpıcı —ve isteyerek yaratılmış— karşıtlığı gösterir. Aynı şey burada boylu boyunca yatan eşek için de geçerlidir. Yeraltı dünyasının tövbekârları, Hades'in korkunçlukları silinip gitmiştir. Ocnus'un devinimsizliği bütün eziyet ve ceza düşüncelerini dağıtmıştır; çevresindeki kırlardan yalnız erinç ve dinginlik yayılmaktadır. Yaşlı adam avluya akşamın sessizliğinin tadına varmak için çıkmış gibidir. Burada günlük çabalardan uzak dinlenirken, ağır işlerde kendisine yoldaşlık eden eşeğinin iple oynamasına ses çıkartmamaktadır. Delphoi ilkörneği bütünüyle bir yana atılmış ve her şey bilinçli olarak tersine çevrilmiştir. Bu dönüşüm konusunda hangi düşünce ressamı etkilemiş olabilir?

Ocnus'u doğa simgesi olarak özgün imlemi içinde ele alırsak, hiçbir açıklama ya da doğrulama bulamayız. Doğa simgesi için ip örme eylemi zorunludur ve hiçbir biçimde bir yana bırakılamaz. Açıklamamızı başka bir yerde aramalı ve simgeyi gizleri yüklendiği anlam içinde irdelemeliyiz. Artık her şey yerli yerine oturmuş ve yeni düşünce bütün güzelliğiyle ortaya çıkmıştır. Pamphilia resmi en yalın yöntemle, yazılı hiçbir sözcüğün bu denli açık ve öz olarak anlatamayacağı bir düşünceyi ortaya koymuştur. Tövbekâr Ocnus kurtarılmıştır. Sakallı yaşlı adam çömezdir ve bütün yapıt gibi iki katlı imlemi vardır. O öncelikle söylencesel Ocnus'tur, hem de önünde oturduğu çiftliğin sahibi olan adsız ölüdür. Böylece iki anlam taşır: Bu anlamlar Ocnus olarak, çektiği eziyetleri sona erdiren kurtuluş, çiftliğin sahibi olarak sonsuz dinlenmenin başlangıcı; her ikisi olarak da ölümün korkunçluklarını aşan gizemli yüce güçlerin utkusudur.

Doğa simgesi yaşlı ip örücünün aldığı son biçim budur. Yersel yaşamın simgesi ve yasası insan varlığının yukarı evresinin simgesine dönüştürülmüştür. Önceleri özdeksel çevrimle sınırlanan simge, şimdi bunun ötesinde, bedenin ölümüyle başlayan yaşam dünyasına geç-

miştir. İlk başta oluşumun anlatımı, şimdiyse varlığın imgesidir. Önceleri geçicilik düşüncesine bağlıdır, şimdiyse değişmeyen gelecek düşüncesini simgeler. Çömez soğukkanlılıkla ve umursamaz bir biçimde artık bedeninin işlenmemiş bezini kemiren dişi eşeğe bırakabilir. Dinle birlikte Ocnus da bataklığın karanlık derinliklerinden aydınlık yüksekliklere çıkmıştır. O, dünyanın sunduğu en alt ve en üstü, geçici yaratıkların tüm zayıflık ve büyüklüğünü, insanın ölüm yasasına boyun eğerek onu yüceltişini simgeler. Yüce varoluş üstün gelmiştir. Biri duyumsal, öteki insan aklının ötesinde, iki dünya yan yana durur. Aristoteles'in *Metaphysics* (Doğaötesi) adlı yapıtında belirttiği gibi birini ötekine kurban etmek anlamsızdır.

> İnsanoğlunun yaşamı tepeden tırnağa dertle dolu kederli:
> Bulamaz acılardan uzak bir sığınak, ne de soluklanacak bir yeri
> Gene de yaşamdan başka daha değerli bir şey
> Karanlığın sakladığı, pusun çevrelediği;
> Talihsiz sevdalısı olduğumuz kanıtlandı
> Yeraltında parıldayan bu şeyin: hiç kimse
> Söyleyemez özünü, açıklayamaz da onun
> Ne olup ne olmadığını: bilmiyoruz hakkında hiçbir şeyi.[25]

[25] Euripides, *Hippolytus* 189-96 (*Çev.*: Grene, s. 171).

ANAERKİ'nden

ESKİÇAĞ DÜNYASINDA ANAERKİLLİĞİN DİNSEL VE HUKUKSAL NİTELİĞİ KONULU BİR İNCELEME

GİRİŞ

ELİNİZDEKİ yapıt ancak birkaç kişinin incelediği, ama kimsenin enine boyuna irdelemediği tarihsel bir görüngüyü ele almaktadır. Şu ana kadar kazıbilimcilerin anaerki konusunda söyleyecek sözü olmamıştır. Terim yenidir ve belirlediği aile durumu da bilinmemektedir. Konu son derece ilgi çekici olmakla birlikte, büyük güçlükleri de yanında getirmektedir. En yalın hazırlık çalışması bile yapılmadan kalmıştır, çünkü anaerkine ilişkin ekinsel (kültürel) dönem şimdiye kadar ciddi olarak incelenmemiştir. Bu nedenle eldeğmemiş bir alanı irdelemeye girişiyoruz.

Bunu yaparken, kendimizi klasik eskiçağın öncesindeki bir zamana, bugün bildiklerimizden bütünüyle farklı çok daha eski bir düşünceler dünyasına girmiş buluruz. Çoğunlukla eskiçağ dünyasının görkemiyle birleştirerek düşündüğümüz ulusları bir yana bırakırsak, kendimizi klasik ekin düzeyine hiçbir zaman erişememiş kavimler arasında buluruz. Gözlerimizin önünde bilinmeyen bir dünya açılır ve hakkında ne kadar çok öğrenirsek bize o denli yeni gözükür. Burada her şey çok gelişmiş ekin düşüncesiyle çelişir; her yerde eski kavramları, kendi temel yapısına göre yargılanabilen bağımsız yaşam biçimini buluruz. Ailenin anaerkil düzeni yalnız çağdaş değil, yerleşik düşünlerin ışığında da alışılmadık birşey gibi görünür. Öte yandan, anaerkillikle ilişkili, ondan doğan ve ancak onunla açıklanabilen, çok daha ilkel bir yaşam biçimi Yunanlıların yanında son derece alışılma-

dık kalır. Aşağıdaki sayfaların başlıca amacı anaerkil dönemin devinen ilkesini ortaya koymak ve hem gelişimin alt basamaklarıyla, hem de yüksek ekin düzlemiyle ilişkisi içinde ona hak ettiği yeri vermektir. Bu nedenle bu çalışmanın alanı, başlığının belirttiğinden çok daha geniştir. Anaerkil ekinin bütün yönlerini araştırmaya, çeşitli özelliklerini ve bunları birleştiren temel düşünceyi göstermeye çalışacağım. Böylelikle, eski dünyanın daha sonraki gelişimi tarafından üstü örtülmüş ya da bütünüyle yok edilmiş ekinsel bir evrenin resmini onarmayı umuyorum. Bu tutkulu bir girişimdir. Doğru bir biçimde anlamayı bilimsel düşünceyi bilginin özü olan açıklık ve bütünlüğe taşımayı, ancak ufkumuzu genişleterek başarabiliriz.

Şimdi, çalışmanın incelenmesini kolaylaştırmak üzere, düşüncelerimin genel bir özetini vermeye çalışacağım.

Anaerkine ilişkin ve bunu anlatan tüm kayıtların içinde en açık ve değerli olanlar Likyalılar hakkındakilerdir. Herodotos'un[1] anlattığına göre Likyalılar, çocuklarına Yunanlılar gibi babalarının adını değil, yalnız analarının adını verirmiş; tuttukları soy kayıtlarında bütünüyle anayanlı soyla ilgilenir, çocukların toplumsal durumunu yalnız analarınınkine göre tanımlamışlar. Şamlı Nicolaus,[2] yalnız kız çocukların kalıt hakkına sahip olduğunu söyleyerek bu kanıtları tamamlar ve bu kurumun kökenini, Sokrates'in tanımladığı gibi tanrılar tarafından kuşaktan kuşağa aktarılan yazılı olmayan bir yasa da, Likya töre yasasında arayıp bulur. Bütün bu töreler tek ve aynı temel kavramın kanıtıdır. Herodotos bunları yalnız Yunan törelerinden garip bir sapma saysa da, ayrıntılı bir irdeleme daha derin bir görüşe yol açacaktır. Biz burada düzensizlik değil dizge, düşlem değil gereklilik görüyoruz. Ayrıca bu törelerin herhangi bir somut yasama yapısından etkilendiği özellikle yadsındığına göre, anlamsız sapına varsayımın en küçük doğruluk payı kalmaz. Öyleyse ikisi arasında yapılacak bir karşılaştırmanın da açıkça göstereceği gibi, Yunan-Roma ata ilkesiyle, buna taban tabana zıt bir

[1] Herodotos, 1.173.

[2] *Kıs.* 129 (FGH, Cilt 3, s. 461).

aile örgütünü yan yana bulabiliriz. Öbür halklar arasında buna ilişkin kavramların bulunuşuyla bu düşünce güç kazanmıştır. Likyalılar arasında kalıt (miras) hakkının kız çocuklarla sınırlandırılması, (Mısır konusunda Diodoros'un belirttiği) yaşlı ana-babaların geçimini sağlamaktan yalnız kız çocukların yükümlü tutulmasına koşuttur. Aynı kavram doğrultusunda Strabon[3] Cantabriler'de kız kardeşlerin, çeyiz hazırlayıp erkek kardeşlerine verdiğini belirtir.

Bütün bu özellikler tek bir görüntü oluşturmak üzere birleşir ve bizi anaerkinin belirli bir insan kümesiyle sınırlı olmayıp ekinsel bir evreyi belirlediği sonucuna götürür. İnsan doğasının evrensel niteliklerine baktığımız zaman, bu ekinsel evrenin belirli budunsal bir aileye mal edilemeyeceğini görürüz. Sonuç olarak bizi ilgilendirmesi gereken durum, ayrı görüngüler arasındaki benzerliklerden çok, temel kavramın birleşimidir. Polybius'un[4] Epizephyrialı Locrialar arasından seçtiği yüz soylu ailenin anaerkil soyyapısı hakkındaki yazısı, araştırmamız boyunca doğruluğu saptanacak iki gözlemi dile getirecektir: (1) anaerki, ataerkil dizgeden önce gelen ekinsel döneme aittir; (2) ancak ataerkil dizgenin ağır basmasıyla gerilemeye başlamıştır. Anaerkil gelenekler en çok Yunan-öncesi kavimler arasında gözlenmiş, ataerkil geleneklerin Yunan ekinine egemen olmasıyla, bu eski ekinin temel unsuru olmuştur.

Burada yalnız birkaç yorumdan çıkarttığımız ilkeler, araştırmamız sırasında elde edilen birçok bilgiyle doğrulanmıştır. Lokrisliler bizi anaerkiyle bunun üzerine kurulu ekinin çeşitli görüntülerini sunan Leleglere, Karialılara, Aitolialılara, Pelasglara, Kaunoslulara, Arkadialılara, Epeiroslulara, Minyalara, Telebolulara götürür. Kadınların bu soplardaki saygınlığı eski insanlar için bir şaşkınlık kaynağı olmuştu; bu da, bireysel nitelikleri ne olursa olsun, kadınlara Yunan ekiniyle çarpıcı biçimde çelişen, eski bir üstünlük kazandırır. Burada, Hesiodos'un *Eoiai* ve "Catalogues"(*) (Sıralamalar) adlı yapıtlarında sözü edilen soy dizgesinin çıktığı temel düşünü (fikir), ölümlü babalarla ev-

[3]Strabon, 34.18.

[4]Polybius 12.5.4.

(*)Hesiodos'un, Yunan kavimlerinin söylencesel ve masalımsı soyuyla ilgilenen şiirleri, birkaç bölüm dışında şimdi kaybolmuştur.

lenen ölümsüz analaran birleşmesini, anayanlı mülkle anayanlı soyadının vurgulanışını, "anayurt" teriminin ve "anavatan" adının ortaya çıkmasına, kadın kurbanların daha kutsal sayılmasına ve anayı öldürmenin bağışlanmazlığına yolaçan anayanlı yakın akrabalığı görürüz.

Bireysel verileri değil genel görüngeleri ele alan bu önsöz niteliğindeki düşüncelerimizde, söylencesel geleneğin araştırmamız için taşıdığı önemi vurgulamalıyız. İlk Yunan kavimleri arasında anaerkinin başat konumunu gözönüne alırsak, bu dizgenin söylenceye de yansımış olmasını bekleyebiliriz. Dolayısıyla, bu en eski gelenek biçimi, anaerkil kurumlar hakkındaki bilgilerimiz için önemli bir kaynağa dönüşebilir. Bunun sonucu olarak şu soru ortaya çıkar: İnsanlara özgü geleneklerin bu ilk biçiminin önemi nedir ve bunu kanıtlayıp haklı çıkmamızın yararı nedir? Bu sorunun yanıtı Likya söylencesinden alınmış tek bir örnekle verilebilir.

Bu konuda kalıtın anasoyuna geçişi, yalnız Herodotos'un bütünüyle tarihsel öyküleriyle değil, aynı zamanda Likya kralları hakkındaki söylencesel tarihle de açıkça gösterilmektedir. Sarpedon'un kalıtına oğulları değil, kızı Laodamia hak kazanmış, o da dayıları dışlayarak yönetimi oğluna vermiştir. Eustathius'un[5] yazdığı bir öykü, temel anaerki düşüncesini tüm duyumsal cinselliği içinde göstererek bu kalıt dizgesine simgesel bir anlam yüklemektedir. Herodotos'la Nicolaus'un belgeleri yitip gitmiş olsaydı, yürürlükteki görüşü savunanlar, bunun doğruluğunun daha eski herhangi bir kaynak tarafından kanıtlanmayışına bakarak, elbette çağdaş kaynakların sözünü etmeye, Eustathius'un öyküsünü hesaba katmaya gerek görmezdi; bu görüştekiler öykünün dolaylı olarak belirttiği gizli niteliği, akıldışı bir söylencenin uydurması olarak değerlendirirdi. Söylencenin olgu çevresinde bir kabuk gibi oluşmadığını, tersine olgunun söylenceden çıkarıldığını söylerlerdi. Öyküyü değersiz bir süprüntü diye nitelendirir, sürekli kabararak söylenceye "eleştirel" gözle bakmayı engelleyen saçmalıklar yığını arasına atıverirlerdi. Ama söylenceyle tarihsel olayların kıyaslaması bu yöntemin bütün aldatıcılığını ortaya koyar. Tarihsel olarak saptanmış doğrularla değerlendirildiğinde, söylencesel gelenek ilk-

[5] *Commentarii (Iliad)* 12.1.101, 894 (Cilt 3, s. 100).

çağların güvenilir ve bağımsız bir belgesi, uydurmaların yeralmadığı bir kayıt olarak görülür. Öyleyse, Laodamia'nın erkek kardeşlerine yeğlenmesi, Likya'da anaerkinin yürürlükte olduğuna yeterli kanıttır.

Koşutluklar her zaman tek ve aynı insan topluluğundan alınamasa da, bu yöntemle belgelenememiş anaerkil dizge hemen hemen hiç yoktur. Aslında, anaerkil ekinin genel tanımı için bile bu tür koşutluklar vardır; anaerkinin kimi örneklerinin görece son zamanlara değin korunmuş olmasının nedeni de budur. Hem söylencesel hem de kesinlikle tarihsel olan gelenekler, bu dizgenin benzer görünümlerini ortaya koymaktadır. Eski ve daha sonraki dönemlerin sonuçları öylesine şaşırtıcı bir uyum gösterirler ki, ilk ortaya çıktıkları anla, arada yer alan uzun zaman dilimini bize neredeyse unuttururlar. Bu koşutluk söylencesel geleneğin önemini kanıtlar ve günümüz biliminin bu konudaki tutumunun savunulacak bir yanı olmadığını gösterir. Tarihin, kesinlikle bu en önemli yönüyle, yani eski düşünlerle kurumlar hakkındaki bilgilerle ilgili olarak, tarihsel ve tarihöncesi zamanlar arasında yapılan zaten zayıf ayrım son doğruluk payını da yitirir.

Sorumuz yanıtlanmıştır: söylencesel geleneklere, tarihsel uygarlıkların kök saldığı zamanlardaki yaşamın güvenilir bir yansıması olarak bakılabilir. Bu, ilk düşünüş biçiminin, şimdiki tarihsel açıklamaların ve sonuç olarak son derece güvenilir tarihsel kaynakların ortaya çıkışıdır.

Eustathius, Laodamia'nın erkek kardeşlerine karşı kayırılmasının Yunanlıların tutumuyla taban tabana zıt olduğunu belirtir. Yorumu, yakın tarih gözönüne alınınca çok daha büyük bir önem kazanır. Çağdaş eleştirmenlerin tersine, Bizanslı bilgin bu durumda bulur gibi olduğu sapına nedeniyle kuşkuya düşüp geleneği az çok değiştirmeye kalkışmaz. Genellikle beceriksizce yapılmış bir öykünme olarak değerlendirilip saldırıya uğrayan geleneğin böylesine eleştirisiz, yansız kabulü, görece geç kalmış bile olsa, kaynaklarımızın güvenilirliğinin en iyi kanıtını ortaya koymaktadır. İlkçağları anlatan bütün eski insanlar arasında, geleneği koruyup kuşaktan kuşağa aktarmada aynı kılı kırk yaran doğrulukla, başlangıçtaki dünyadan kalmış izleri araştırma konusundaysa aynı gönülsüzlükle karşılaşırız. En eski çağların asal ni-

teliğini bir ölçüde kesinlikle ayırt etme, insan düşünleri tarihinin başlangıcına uzanma olanağını borçlu olduğumuz tutum işte budur. Bir yazar eleştiriyle öznel bileşimlere ne denli az saparsa, o denli güvenilir olur ve çarpıtma eğilimi de o denli azalır.

Söylencenin anaerkinin gerçekliğini kanıtlayışının bir başka nedeni daha vardır. Daha önceki zamanların kavramlarıyla söylencesel olanlar arasındaki karşıtlık öylesine belirginleşmiştir ki daha yeni düşüncelerin üstün geldiği yerlerde anaerkil görüngünün bulunup ortaya çıkarılması olanaksızlaşmıştır. Ataerkil kafa yapısı için, eski dizge tam bir bilmecedir, düşünüş biçimi nedeniyle, onun hiçbir bölümünü kavrayamaz. Eski Yunan düşünüşünün, Laodamia'nın önselliğini türetmiş olmasına olanak yoktur çünkü kendisi böyle bir kavrama taban tabana zıttır. Aynısı bütün eskiçağ kavimlerinin tarihöncesine sinmiş sayısız anaerkil düzen geleneği izleri için de geçerlidir — ataerkilliğin en kararlı savunmanı olan Atina ve Roma da bunun dışında kalmaz. Herhangi bir dönemin düşünce ve yazını. yaşam biçiminin yasalarını bilinçsiz olarak izler. Bu gibi yasaların gücü öylesine büyüktür ki, doğal eğilim hep daha önceki zamanların birbirine zıt özellikleri üzerine yeni bir iz bırakmaktan yana olur.

Anaerkil gelenekler de bu yazgıdan kurtulamamıştır. Eski görüşlerden arta kalanlar üzerinde yeni kavramların bıraktığı etki ve bazı yazarları kendi ekinlerinin gözüyle anlaşılmaz olanı anlaşılır olanla değiştirmeye sürükleyen zayıflığın ortaya çıkarttığı çok şaşırtıcı bir görüngüyle yüz yüze geliriz. Eski niteliklerin üstünü yeniler örter, anaerkil geçmişin saygı uyandıran kişileri, çağdaşlara yeni dönemin ruhuyla uyum içindeymiş gibi tanıtılır, bozulmuş nitelikler yumuşatılmış bir ışık altında gösterilir; kurumlar, tutumlar, örgeler, tutkular çağdaş bakış açısından değerlendirilir. Yeniyle eskinin bir arada yeralışı ender görülen bir şey değildir; ya da aynı olgu, aynı kişi iki ayrı biçimde, biri eski öbürü daha sonraki dünyanın yasalarıyla düzenlenmiş olarak görülebilir; biri suçsuz, öbürü suçludur; biri soylu ve saygın, öteki korku nesnesi ve yadsıyan öznedir. Daha başka durumlarda dişil ad yerini eril olana bırakırken, anayla kız kardeş de söylencelerdeki yerlerini alan ya da onlarla sıra değişimi yapan babanın ve

erkek kardeşin üstün gelmesine izin verir. Uzun sözün kısası, anaerkil kavramlar yerini ataerkil kuramın isteklerine bırakır.

Bu nedenle daha sonraki çağlar, üstün ama yok olup gitmiş bir ekinin ruhuyla yazmaz, kendi düşünlerinin kuralını, onlara yabancı birtakım düşünlerle olgulara uygulamaya çalışır. Bu durum genellikle, anaerkil çağların söylencesel izlerinin güvenilirliğini, sağlam kanıtların gücüyle güvence altına alır. Ama daha sonraki etkilere yenik düştüğü yerlerde söylence çok daha öğretici olur. Değişiklikler çoğunlukla yeni düşüncelerin bilinçdışı eyleminden ve yalnız kuraldışı durumlarda eskiye duyulan bilinçli bir düşmanlıktan kaynaklandığı için söylence, dönüşümleri içinde insanların gelişiminde yeralan evrelerin canlı bir anlatımı, yetenekli bir gözlemci içinse bu insanların yaşamındaki dönemlerin güvenilir bir yansıması olur.

Umarım bu düşünceler, aşağıdaki durumlarda söylencesel gelenekten elde edilen yararı doğrulamaya yardım eder. Ama bunun getirdiği sonuçların zenginliği ancak ayrıntılı bir inceleme sırasında değerlendirilebilir. Belirli çağların olguları, kişilikleri ve kurumlarıyla uğraşırken, çağdaş tarihçilerimiz tarihsel ve söylencesel çağı tüm boyutların dışına taşımışlardır. Bu düşünce zincirinde eski çağları derinlemesine ve tutarlı bir biçimde kavramak olanaksızdır. Bütün tarihsel kurumlar oluşumun daha eski evrelerini önceden varsayar: tarihin hiçbir yerinde bir başlangıç bulamayız, tersine hep sürüp gitme vardır; aynı zamanda etki haline gelmemiş bir neden de yoktur. Sahici bilimsel bilgi yalnızca Ne? sorusuna verilen yanıtı kapsamaz. Bu aynı zamanda *nereden* sorusunu da bulgulayıp *nereye* sorusuyla birleştirir. Bilgi ancak kökeni, süreci ve sonu bir arada kapsarsa düşünceye dönüşür.

Tüm gelişimin başlangıcı söylencede yattığı için, ciddi bir eskiçağ tarihi irdelemesinde başlangıç noktasını oluşturmalıdır. Söylence kökenleri içerir ve bunları yalnızca o açıklayabilir. Kendisinden sonraki gelişimi belirleyen, onun nitelik ve yönünü tanımlayan kökenlerdir. Köken bilgisi olmaksızın, tarih bilimi hiçbir sonuca varamaz. Söylence ve tarih arasındaki ayrım, ancak anlatım kipindeki farka gönderme yaptığı yerlerde doğrulanabilir, ama insan gelişiminin sürekliliğinde bir kesinti yarattığı zamanlarda bunun ne anlamı ne de haklı bir yanı

kalır. Aslında girişimimizin başarısı böyle bir ayrımın ortadan kaldırılmasına bağlıdır. Bildiğimiz zamanların yürürlükte olan aile örgütü gelenekleri bunların özgün biçimleri değil, daha eski evrelerinin sonuçlarıdır. Tek başlarına ele alınınca yalnız kendilerini açığa vururlar, nedenselliklerini değil; bunlar yalıtılmış bilgilerdir, ya da bilgi öğeleridir, düşünce değil. Roma ataerkil dizgesinin katılığı, altedilip sindirilmesi gereken daha eski bir dizgeyi gösterir. Aynısı Atina'nın ataerkil dizgesine, Zeus'un anasız kızı Athena'nın kentine de uygulanabilir. Apollon'a özgü tüm katışıksızlığıyla bu da gelişimin, bütünüyle farklı düşünler ve kurumlar tarafından tanımlanan bir dünyaya ait olması gereken ilk evrelerinin en can alıcı noktalarını simgeler. Peki başlangıçlar bilmece olarak kalırsa sonuçları nasıl anlayabiliriz? Ve bulunması gereken başlangıçlar nerededir? Yanıtı hiçbir kuşkuya yer bırakmaz. Bu yanıt en eski çağların güvenilir görüntüsünden, yani söylenceden başka hiçbir yerde olamaz.

Dizgesel bilgiye duyulan susuzluk birçok girişimin düşünsel akıl yürütmeler aracılığıyla kökenlerin tanımına ulaşmasına, tarihsel belgelerimizdeki büyük boşlukları soyut uslamlamanın gölgeli biçimleriyle doldurmasına yolaçmıştır. Bu garip bir tutarsızlıktır: burada söylence uydurma olarak nitelendirilip bir yana atılır, ütopyalar hiç kuşku duyulmaksızın kabul edilir. Aşağıdaki irdelemelerde bu tür sapmalardan özenle kaçınmaya çalışacağız. Dikkatle, belki de aşırı sayılabilecek bir dikkatle dümenimizi sağlam topraklara çevirip kıyıdaki girintilerle çıkıntıları izleyecek, açık denizlerin kaza ve tehlikelerinden uzak kalmaya özen göstereceğiz. Daha eski bir yaşantı elde edilemediği zaman, insan ayrıntılara çok daha fazla dikkat etmelidir. Yalnız ayrıntıların bolluğu, asal olanı rastlantısaldan, yasal ve evrenseli yerelden ayırmamıza olanak verip, bizi gittikçe artan evrensel ilkelere ulaştıran kıyaslamaları sağlayabilir.

Söylencenin, bataklık kumu gibi, hiçbir zaman sağlam bir taban oluşturmadığı söylenegelmiştir. Bu karaçalma söylenceye değil, yalnız onun ele alınış biçimine yüklenebilir. Çok biçimli ve dış görünüşünde değişiklik gösteren söylence bile durağan yasaları izler ve herhangi bir tarihsel bilgi kaynağı kadar kesin, güvenilir sonuçlar verir. Yaşamın

henüz doğanın uyumundan kopup ayrılmadığı ekinsel (kültürel) dönemin ürünü olarak doğayla, özgür düşünce yapıtlarında hep eksikliği duyulan şu bilinçdışı yasalara uygunluk durumunu paylaşır. Dizgenin olduğu her yerde kaynaşma vardır; her ayrıntıda birçok görünümün kendi iç doğrusunu ve doğal gerekliliği gösterdiği büyük temel yasanın anlatımı vardır.

Anaerkil ekinde başat düşüncenin bağdaşıklığı özellikle belirgindir. Bütün görünüşleri, insan ruhu gelişiminin kendi kendine yeterli olan evresini açıklayan tek bir kalıptan çıkmadır. Ailede anaların önceliğine başlıbaşına bir görüngü olarak bakılmamalıdır. Bu, Yunan klasik dönemindeki gibi bir ekine bütünüyle aykırı düşer. Ataerkil ve anaerkil dizgeler arasındaki karşıtlık onları çevreleyen tüm yaşam biçimine siner.

Anaerkil düşüncelerin bağdaşıklığı sol yanın sağa yeğlenmesiyle doğrulanır. Sol kanat edilgen dişil ilkeyi, sağ ise etken eril ilkeyi simgeler. Anaerkil Mısır'da İsis'in sol elinin işlevi bu ilişkiyi doğrulamaya yeter. Ayrıca birçok ek bilgi de bunun önemini, evrenselliğini, ilkselliğini ve düşünsel akılyürütmelerin etkisinden kurtulmuş oluşunu kanıtlamaktadır. Toplumsal ve dinsel yaşamdaki geleneklerle uygulamalar, giyim ve saç biçimlerindeki özellikler, dilin belirli kullanımları aynı düşünceyi, yani *major honos laevarum partium*'u (sol yanın yüce onurunu) ve bunun anaerkiyle yakın ilişkisini açığa vurur. Aynı temel yasanın, bundan daha az önemli olmayan bir başka görünüşü de gecenin, kendi doğurduğu gündüzden önce gelişidir. Bunun tersi bir ilişki anaerkil düşüncelerle doğrudan çelişir. Zaten eskiçağ insanları gecenin önceliğini solla bir tutmuş, bu ikisininkini de ananın öncelliğiyle özdeşleştirmişlerdir. Burada da binlerce yıllık gelenekler, zamanın gecelere göre hesaplanması, savaş zamanı olarak, öğüt almak, adalet dağıtmak, tapınma törenleri yapmak için gecenin seçilmesi, daha sonraki kuşakların soyut felsefi düşüncelerini değil özgün yaşam biçimi gerçekliğini ele aldığımızı kanıtlar. Aynı düşüncenin, anaerkil çağların üstün egemenliğinin kaçınılmaz nitelikleri olarak genişletilmesi, ayın güneşten, gebe kalan toprağın dölleyici denizden, gelişimin aydınlık

yanının ölümün karanlık yanından, yaşayanların ölülerden, sevincin kederden, dinsel açıdan üstün tutulmasını anlamamıza izin verir. Araştırmamız boyunca bütün bu özellikler birçok kez ortaya çıkacak ve gittikçe artan derin bir anlam yüklenecektir.

Artık önümüzde anaerkinin şaşırtıcı ve anlaşılmaz bir gelenek gibi değil de bağdaşık bir görüngü olarak ortaya çıktığı bir dünya durmaktadır. Bununla birlikte tanımlanan durum birçok boşluk ve belirsizliği de yanında taşımaktadır. Ama bu, konuya ilişkin nesneleri çabucak kendi alanı içinde toparlayıp açık olandan gizliye bir yolaçan ayrıntılı algılama özelliğidir. Eskiçağ insanlarının verdiği küçücük bir ipucu genellikle yeni gönülgözlerinin açılmasına yeterlidir. Bunun örneği en küçük çocukla kız kardeşinin ayrıcalıklı konumunda bulunabilir. Her iki kavram da anaerkil ilkenin konuya bakış biçimidir, ikisi de temel düşüncenin yeni yeni dallara ayrılmasıdır. Almanların kızkardeşlik imlemi Tacitus'un[6] bir incelemesinde gösterilmiş, Plutarkhos'un Roma gelenekleri hakkında söyledikleri de bu durumun rastlantısal yerel bir kavram değil, tutarlı ve temel bir düşünce olduğunu kanıtlamıştır. En küçük çocuğun kayırılması, Philostratos'un, daha sonra yazılmış olmasına karşın eski düşüncelerin açıklanması açısından son derece önemli yapıtı *Heroicus*'un birçok bölümünde açıkça belirtilmiştir. Bir bölümü söylencesel geleneklerden bir bölümüyse eski ya da hâlâ yaşamakta olan halkların tarihinden alınmış çok sayıda örnek, her iki görüngünün de evrensellik ve ilkselliğini kanıtlar. Bunların bağlantılı olduğu anaerkil ilkenin bakış açısını kavramak zor değildir. Erkek kardeşe göre kızın kayırılması, kız çocuğun oğuldan üstün tutulmasına yalnız yeni bir anlatım kazandırır, son doğduğu için son ölecek olan en küçük çocuğun kayırılması anayanlı soyun en genç bireyinin klanın varlığını sürdürmesiyle özdeşleşir.

Bu iki incelemeyle, hangi yeni görüngelerin (perspectives) ortaya çıkarıldığını belirtmeye hiç gerek yoktur. İlkbahar filizlerinin yeğlenmesine yolaçan doğal yaşamın yasalarına göre insanların yargısı, Likyalıların ağaçların yaprakları eğretilemesiyle tam bir uyum içindedir;[*]

---

[6] Tacitus, *Germania* 20.

[*] 156- 157. sayfalara bakınız.

bu yargı anaerkini üstün tinsel yaşam yasası olarak değil, özdeksel-tensel yasa olarak tanımlar ve anaerkil dünyayı da bir bütün olarak insan yaşamına karşı davranışın atayanlı-göksel sonucu gibi değil, anayanlı-yersel sonucu olarak gösterir.

Ayrıca bu yapıt konusunda, Tacitus'un Alman ailesinin temeli olarak kız kardeşliğin geniş kapsamlı içermeleri hakkındaki incelemeleri tarafından eskiçağ yazılarındaki kaç bölümün, kaç anaerkil ekin görüngüsünün aydınlatılıp ortaya çıkarıldığını belirtmeye gerek yoktur. Kız kardeşe duyulan büyük sevgi bizi anaerkil ekinin en soylu yanlarından birine götürür. Şu ana kadar anaerkinin yasalarla ilgili yanını vurguladık, artık törel imlemini de kavrayabiliyoruz. Bunun tüzel biçimlerinin, ailenin doğal örgütlenişi gibi görmeye alışık olduğumuz durumla yarattığı çelişki bizi şaşırtmıştır; ilk bakışta bunlar anlaşılmaz görünür. Törel bakış, hiçbir çağa yabancı olmayan doğal duyguların tınısını yansıtır: bunu neredeyse kendiliğimizden anlarız. İnsan varoluşunun en alt, en karanlık evrelerinde bile anayla çocuğu arasındaki sevgi yaşamdaki en parlak nokta, törel karanlıktaki tek ışık, çekilen acıların ortasındaki tek sevinç kaynağı olmuştur. Öbür anakaralarda hâlâ yaşayan halklar üzerinde yapılan incelemeler baba sevdalılarının insanlık ekininin gelişiminde önemli bir dönüş noktası olarak ortaya çıkışlarını simgeleyen söylencesel geleneği, dikkatimizi bu olguya çekerek açıklamaktadır. Çocukla baba arasındaki yakın ilişki, oğulun babası için özveride bulunması, bütün yersel varlıkların içine eş oranda işleyen şu gizemli güçten, ana sevgisinden çok daha ileri bir törel gelişim gerektirir. Baba sevgisi daha geç ortaya çıkar. Bütün ekinlerin her erdemin, varoluşun her soylu yanının kökeninde yatan ilişki, anayla çocuk arasında olandır; bu şiddet dünyasında, sevgi, birlik ve barışın kutsal ilkesi olarak etkisini gösterir. Çocuğunu yetiştirirken kadın sevgi dolu özenini benliğinin ötesine başka bir varlık için taşımayı, sahip olduğu tanrı vergisi özelliği öteki varlığın gelişip korunması yolunda kullanmayı erkekten daha önce öğrenir. Bu durumdaki kadın bütün ekinin, iyilikseverliğin, kendini adamanın, yaşayanları gözetmenin ve ölülerin ardından duyulan kederin korunağıdır.

Söylence (myth) ve tarih bir düşünceyi birkaç biçimde aktarır. Giritliler doğdukları toprağa olan sevgilerini "anayurt" terimleriyle be-

lirtir; aynı karından çıkış en sıkı en doğru ve tek akrabalık ilişkisi olarak görülür; anaya yardım etmek, onu korumak, öcünü almak en yüce görev kabul edilirken, babanın kırgınlığını onarmak için bile olsa ananın canını tehlikeye atmak bağışlanmaz bir suç olarak görülür.

Başka ayrıntıya gerek yoktur. Bunlar, anaerkil ekinin törel niteliği konusunda ilgimizi uyandırmaya yeter. Analara ve kız kardeşlere duyulan bütün bu bağlılık; kız kardeşlerinin tehlikede oluşu ya da ölümünden etkilenen erkeklerin en ağır sıkıntılara katlanışı; ve son olarak da evrensel ilkörnekler sayılan kız kardeş çiftleri: bütün bunlar ne denli büyük bir önem ve anlam kazanır. Anaya duyulan sevgi yalnız daha yoğun değil, aynı zamanda çok daha evrenseldir de. Almanlarla ilgili anlattıklarında bu düşünceyi üstü kapalı geçiştirip yalnız kız kardeşlik ilişkisinden açıkça söz eden Tacitus, bunun tüm imlemiyle tarihsel boyutunu tam olarak kavrayabilmiş değildir. Oysa babayanlı ilke doğal yapı olarak kısıtlayıcı, anayanlı ilkeyse evrenseldir; babayanlı ilke belirli kümelere sınırlama koyar, anayanlı ilkeyse, doğanın yaşamı gibi, hiçbir engel tanımaz. Analık düşüncesi tüm insanlar arasında, ataerkilliğin gelişimiyle yok olup giden bir kardeşlik duygusu uyandırır. Babaerki üzerine kurulan aile kendi içine kapalı, tek başına bir oluşumdur, oysa anaerkil aile tüm gelişimin başında yeralan, genellikle evrensel bir nitelik taşır ve özdeksel yaşamı yüce tinsel yaşamdan ayırır. Her kadının dölyatağı, yani toprak ana Demeter'in ölümlü imgesi, bütün öbür kadınların çocuklarına kız ve erkek kardeşler verir; anayurt, ataerkil dizgenin gelişimi kitlenin ayrım gözetmeyen birliğini eritip yeni bir birleşme ilkesi getirinceye dek, yalnız kız ve erkek kardeşleri tanır.

Anaerkil ekinler, birçok tanımı ve ayrıca anayanlı ilkenin bu yönünün tüzel anlatımını ortaya koyar. Bu, anaerkil kavimler arasında çok sık görülen evrensel özgürlük ve eşitliğin, konukseverliklerinin ve her tür kısıtlamaya karşı duyulan tiksintinin temelidir. Bu, doğal evrensel anlamı ancak sonraları bireysel ve kısıtlayıcı içerik kazanan Roma *paricidium*'u (ana-babayı ya da akrabayı öldürme) gibi kavramların da geniş imleminin nedenini açıklar. Bunun içinde, benzer ulusların bütün üyelerini kucaklayan, hiçbir engel ve bölücü çizgi ta-

nımayan çok hoş bir akrabalık ve ortak duygu anlayışı kök salmıştır. Anaerkil yönetimler yurt içinde ortaya çıkan çekişme ve kargaşalardan uzak kalışıyla ünlüdür. Bir ülkenin bütün kesimlerinde bir kardeşlik ve ortak yurttaşlık bilinci içinde kutlanan büyük şenlikler de ilk kez bu kavimler arasında ortaya çıkmış, en iyi anlatımını burada bulmuştur. Anaerkil kavimler birinin arkadaşlarının ya da hattâ hayvanlarının bedensel bir zarara uğramasından özellikle kendilerini sorumlu tutarlardı — bu da onların önemli bir niteliğidir. Romalı kadınlar Ana Tanrıçaya kendi kızlarına değil, kız kardeşlerinin çocuklarına bir koca bağışlaması için yakarırlardı; İranlılar, bütün ulus için olmadıkça tanrılarına yakarmazdı; Karyalılar en yüce erdemi kişinin akrabasına yönelttiği "ortak duygu"da bulurlardı: bütün bu özelliklerde, yaşamın gerçekliğine dönüştürülmüş anayanlılık ilkesini buluruz. Mısır yontularının yüz anlatımlarında bile göze çarpan insanca sevecenlik havası anaerkil dünya ekininin içine işlemiştir. Burada Satürn'ün yüzündeki çocuksuluk, tüm yaşamlarını analık ilkesinin egemenliğine bırakarak gelecek kuşaklara gümüş çağın bellibaşlı özelliklerini armağan eden eski insan ırkını kuşatmış gibi görünmektedir. Tinselden çok bedensel olarak gelişen, anasının yanında yaşayarak olgunluk çağına erişen, tarımsal yaşamın dinginliğiyle bolluğunun tadını çıkaran sonsuza dek kendine bağımlı oğluna sevgi dolu sonsuz özenini yağdıran egemen anayla, Hesio-dos'un dünyasını şimdi ne denli doğal buluruz; bu durum, hep anaların egemenliğinde yaşanan yitik mutluluk tanımlarına, onlarla birlikte yeryüzünden barışın da silinip gittiği ilk kadın soyuna ne kadar benzer.

Bu noktada biraz durup düşüncelerimin gelişimine birkaç genel görüşle ara vermek istiyorum. Temel anaerkil düşünlerin incelenmesi aklımıza tartışılması gereken çok sayıda belirli olgu ve görüngüyü getirmektedir. Bunlar içinde bulundukları koşullarda, anlaşılmazlıklarıyla yalıtılmış olarak içsel gereklilik niteliği yüklenmişlerdir. Ama bu gibi sonuçlar ancak tek bir koşulla elde edilebilir. Bir bilimadamı, kendi çağının düşüncelerini, ruhunu dolduran inançlarını bütünüyle bir

yana atıp, kendini her bakımdan farklı bir düşünceler dünyasının merkezine aktarabilmelidir. Bu tür bir yoksunluğa katlanma olmaksızın eskiçağ araştırmalarında gerçek bir başarı elde edilmesi düşünülemez. Başlangıç noktası olarak daha sonraki kuşakların tutumunu alan bir bilimadamı eskiçağların anlayışından kaçınılmaz olarak uzaklaşır. Çelişkiler katlanarak artar; bir görüngüyü açıklamak olanaksızmış gibi durduğunda, tek çıkış noktası kuşkulanmak, bu görüngünün varlığını kesinlikle yadsımakmış gibi görünür. Bu nedenle, çağımızın bilim ve eleştirisi böylesine az sayıda önemli ve uzun erimli sonuç üretmektedir. Gerçek eleştiri özdeğin kendisinde yatar ve kendi nesnel ilkesinden başka bir ölçü tanımaz; yabancı özelliklere sahip bir dizgeyi anlamaktan başka bir ereği, temel ilkenin açıkladığı birkaç görüngüden başka bir sınama yöntemi yoktur. Bilimin çarpıtmalara gereksinim duyduğu yerlerde çarpıklıklar, bilimadamının bilisizliğini, kendini beğenmişliğini, dikkatsizliğini ve kusurlarını üstüne yıkmak istediği kaynaklarda değil bilimadamının kendisinde yatar. Ciddi bir bilimadamı, araştırdığı dünyanın tanıdığı dünyadan son derece farklı olduğunu, onun hakkında bildiklerinin, ne denli önemli olursa olsun sınırlı kalmak durumunda bulunduğunu; yaşam deneyiminin genellikle yeterli olmadığını, ancak belirli bir zaman aralığının gözlenmesi üzerine kurulduğunu; elinin altındaki gereçlerin tek bir açıdan bakıldığında, güvenilmez gözüktüğünü, ama sonra doğru koşullarda irdelenince böyle bir erken yargıyı çoğu kez yalancı çıkaran yalıtılmış yıkıntılar yığını olduğunu hep aklında tutmalıdır.

Roma ataerkilliğinin bakışaçısından, Sabine kadınlarının savaş alanının ortasında yer alışı, Plutarkhos'un[8] kuşkusuz Varro'dan aldığı, Sabine antlaşmasının gerçekten anaerkil olan biçimi kadar açıklanması güç olan bir durumdur. Ama eğer bunları hem eskiçağ dünyasında hem de ekinsel evrelerin alt basamaklarında yaşamakta olan insanlar arasında belgelenmiş benzer görüngülerle bağlantılı ve temel anaerki düşüncesiyle ilintili olarak ele alırsak bizi şaşırtmalarına olanak kalmaz. Bunlar, çağdaş düşünceler tarafından sürgün edildikleri şiirsel düşler dünyasında ortaya çıkar, birer tarihsel gerçeklik olarak, anaların soy-

[8] *A.g.y.*, 85. 284.

luluk, dokunulmazlık ve dinsel kutsanmasının bütünüyle doğal sonucu olarak yerlerini alırlar. Anibal'in Galyalılarla yaptığı antlaşma, bütün anlaşmazlıkların Galyalı analar tarafından çözülmesi koşulunu getirmişti; ayrıca ya tek başlarına ya kümeleşerek, yalnız ya da erkeklerle işbirliği yaparak adalet dağıtan, halk toplantılarına katılan ve barış antlaşmalarında arabuluculuk yapan; ülkelerini kurtarma uğruna çocuklarını veren, kendi canlarını da esirgemeyen kadınlarla ilgili sayısız söylencesel gelenek vardır. İlk çağlarla ilgili anıların şiirsel havasını bunların tarihsel veriler sayılmasını önleyen bir kanıt saydığını söylemeden, kim bunların bütün yaşantılarımıza ve insan doğası yasalarına aykırı düştüğünden, böyle bir olasılığın bulunmayışından söz edebilir? Geçmişi bugün uğruna gözden çıkartmalı mıyız, ya da Simonides'le iletişim kurmak için dünyayı lambayla fitile(*) göre yeniden mi düzenlemeliyiz? Koskoca bin yılı silip atarak, tarihi geçici kanıların oyuncağı mı etmeliyiz?[9]

Eleştirmenler olasılık yok derler, ama olasılıklar zamanla değişir; bir ekinsel evrenin ruhuna uymayan bir şey, sonrakiyle uyuşabilir; birinde olası gözükmeyen, ötekinde olasıdır. Bunların yaşantılarımıza uygun olmayışından söz ederler: ama her şey kişisel kanı düzeyine indirgenmedikçe, öznel yaşantılarla, öznel düşünce yasasının tarihle hiçbir alışverişi olamaz.

İlkçağların şiirsel havasından yardım uman kişilere ayrı ayrı yanıt vermemiz gerekir mi? Böyle bir ruhun varlığını herhangi bir biçimde yadsıma girişiminin sesi, eskiçağ şiiriyle, dahası en güzel ve en etkileyici örgelerini ilk çağların dünyasından ödünç alan çağdaş şiirle kesilir. Eski ve ilk çağlarda, şiirle yontunun yaratıcılıkta yarışırcasına ruhumuza kanat taktığı, düşüncelerimizi günlük yaşamdan uzaklaştırdığı birşeyler vardır. Ama bu nitelik çağın tam anlamıyla doğasında yatmakta, yapısında yer almaktadır; dolayısıyla, bağlı olduğu çağı yermekte kullanılacak bir araç değil kendisi bir araştırma konusudur.

(*)Burada Bachofen'in belleği, kendisini yanıltmaktadır: Alceaus'a parça 66 (*Lyra Graeca*, Cilt 1. s. 360) göndermie yapıyor. 187. sayfaya da bakın.

[9]Simonides, kıs. 99 (*Lyra Graeca*, Cilt 2, s. 341).

Anaerkil dönem gerçekten de yüceliğiyle, yiğitliğin görkemiyle, dahası kadınların erkeklere yüreklilik ve şövalyelik esinleyerek eriştiği güzellikte, kadının kendi sevdasına verdiği anlamla, genç erkeklerden beklediği temizlik ve bağlılıkla tarihin şiiri olmuştur. Bizim için Alman dünyasının şövalyelere özgü soyluluğu neyse, eski insanlar için de bütün bunlar aynı anlamı taşıyordu. Bizim gibi onlar da şu soruyu soruyordu: Lekesiz güzellikleri, temizlik ve yücegönüllülükleriyle ölümsüzlerde bile sevda uyandıran o kadınlara ne oldu? Anaerkilliğin ozanı Hesiodos'un övgüler düzdüğü kadın kahramanlar nereye gitti? Dike'nin kendisinin de içten tartışmalara katılmaktan hoşlandığı kadın toplantılarına ne oldu? Öte yandan, yiğitliği ve tertemiz yaşamıyla ünlü Likyalı Bellorophon gibi yürekliliğini, dişil gücü gönüllü tanıyarak pekiştiren, hiçbir yüzkarası taşımayan korkusuz erkek kahramanlar nereye gitti? Aristoteles, bütün savaşçı halkların kadınlara hizmet ettiğini, daha sonraki çağların incelemesinin de aynısını söylediğini belirtir: tehlikelere meydan okumak, serüven peşinde koşmak ve güzelliğe hizmet etmek — bu erdemler bir ulusun gençliğinin eriştiği olgunluğu gösterir. Günümüz koşullarında bütün bunlar masal gibi gelmektedir. Ama herhangi bir düşlemden çok daha etkili ve coşkun olan en yüce şiir, tarihsel gerçekliktir. İnsan soyu bizim imgelemimizin kavrayabileceğinden çok daha büyük serüvenler geçirmiştir. Kahramanları, işleri, karışıklıklarıyla anaerkil çağ aydın, ama zayıf düşmüş çağların şiirinin ötesindedir. Yüce görevleri gerçekleştirme gücü azaldığında ruhun deviniminin de duraklayacağını ve henüz başlangıçta olan çürümenin, yaşamın tüm alanlarını saracağını hiçbir zaman unutmayalım.

Umarım sözünü ettiğim bu görüşler, şimdiye dek şiirsel düşlem yansımalarına indirgenmiş bir çağı irdelemekte kullandığım yöntemlere yeni bir ışık tutmuştur. Anaerkil dünyanın yarıda bıraktığım açıklamalarına geri dönerken, binbir renkli, şaşırtıcı ayrıntı yığınında yolumu yitirmemeye, her şeyin sonucu ve alt katmanı sayılacak nitelikler üzerinde yoğunlaşmaya çalışacağım.

Anaerkilliğin dinsel temeli bu dizgeyi en soylu biçimde simgeler, onu yaşamın en yüce yönüyle birleştirir; Eski Yunan uygarlığının kavramın derinliğini ve yüceliğini değil de dış görünüşteki parıltısını öne çıkarttığı ilk çağların saygınlığı konusunda gönülgözümüzü açar. Burada eskiçağlarla ilgili düşüncelerimi, şu an geçerli kuramlardan ve bunlara dayalı çağdaş tarih görüşlerinden ayıran geniş uçurumun her zamankinden çok bilincindeyim. Dini, ulusların yaşamı üzerinde derin bir etki olarak ele alma, insanların tüm varoluşunu biçimlendiren yaratıcı güçler arasında ona birinci sırayı verme, eski düşünlerin en çapraşık yönlerinin aydınlatılması için ona başvurma düşüncesi, bugünün tarihçilerine dinerkini özleyen doğaya aykırı bir eğilimin göstergesi, bağnazca bir yetersizlik. Karanlık Çağlara acıklı bir biçimde yeniden sapış gibi gelmektedir.

Bütün bu suçlamaları duyuyor, ama gene de eski tutucu ruha bağlı kalıyorum. Eskiçağları araştırırken çağdaş olmaktansa eski kafalı kalmayı; kendi günümün kanılarını beslemektense doğruyu aramayı yeğliyorum. Bütün uygarlıkların tek bir güçlü kaldıracı vardır, din. İnsan yaşamının bütün yükseliş ve düşüşleri o kusursuz dünyanın yarattığı devinimden kaynaklanır. Onsuz eskiçağ yaşamının hiçbir yanı anlaşılamaz ve özellikle de ilkçağ, çözülmez bir bilmece olarak kalır. Salt inançlarıyla yönetilen insanoğlu bu evrede, tüm yaşam biçimini, tüm tarihsel geleneklerini temel dinsel düşünceye bağlar, her olaya bu açıdan bakar, kendini tanrılarıyla özdeş sayar. Anaerkil toplumlar özellikle bu dinsel sınıflamanın etkisini taşıyorsa, bunun nedeni asal kadın doğası, yani sevgi duygularıyla karışarak, kadına özellikle de anaya, en ilkel çağlarda bile son derece etkili olan dinsel inançları veren tanrısal görüntünün derin anlamıdır. Kadının erkekten üstün tutulup yüceltilişi, özellikle bedensel güçle ilişkisindeki çelişkiler yüzünden şaşırtıcıdır. Doğa yasası gücün egemenliğini güçlüye bağışlamıştır. Eğer daha güçsüz eller bunu erkekten koparıp alırsa, insan doğasının öbür yanları işe karışır, anlaşılması zor güçler etkisini duyurur.

Hangi güçlerin bu utkuyla en çok ilişkisi olduğunu anlamak için eskiçağ tanıklığının yardımına çok az gerek duyarız. Kadınlar her zaman erkekleri etkileri altına almışlar ve doğaüstüyle tanrısala, us-

dışıyla tansıklara olan eğilimleriyle bunu uluslar ve ekinler üzerinde de kullanmışlardır. Pythagoras[11] Crotonlu kadınlara yönelik söylevini, kadınların dindarca davranışlara gösterdikleri özel eğilim çerçevesinde işlemiştir; Strabon[12] Platon'u izleyerek, kadınların çok eski zamanlardan beri tüm tanrı korkusunu, tüm inanç ve boşinanlarını çevrelerine yaydığını belirtir. Bu gözlem tüm zamanların ve halkların tarihsel olgularıyla doğrulanmıştır. Sayısız olayda kadın ilk tanrısal esinin barınağı olmuştur; bunun yanı sıra bazan savaşlara etkin biçimde katılarak, çoğunlukla bedensel çekiciliklerini de kullanarak dinlerin yayılmasında en etkili işlevi görmüşlerdir. Yalvaçlık kadınlarla başlamıştır; dinin koruyucusu olarak kadınlar erkeklerden daha dirençli, "inançlarında daha katı" olmuştur. Bedensel olarak daha zayıf olmasına karşın ara sıra erkekleri yaya bırakmayı da başarmıştır; özellikle dinsel konularda ve törenlerin korunup sürdürülmesinde çok daha tutucudur. Kadının dinsel etkisini yaymaya çalıştığı her yerde, başkalarına kendi dinini benimsetme arzusu, güçlüye boyun eğdirebildiği zaman kıvanç duymasına neden olan zayıflık duygusuyla kamçılanır. Bu tür güçlerle donatılan kırılgan cins, güçlüyle savaşa tutuşabilir, bundan utkuyla çıkabilir. Erkeğin daha üstün olan bedensel gücüne, kadın kendini dine adayışın yüce etkisiyle karşılık verir; şiddete barışla, düşmanlığa uzlaşmayla, nefrete sevgiyle karşı koyar; yüce varoluş ilkesinin somutlaşmış simgesi, tanrısal buyruğun dile gelişi olarak, ilkçağların kuralsız, yabanıl yaşamını tam ortasında taht kurduğu daha yumuşak, daha dostça bir ekine yöneltir. Burada en yabanıl tutkuların silahını elinden alıp savaş bölgelerini parçalayan, kadını kutsal bir yalvaç (peygamber) ve yargıç yapan, onun isteklerine her alanda yüce yasanın saygınlığını kazandıran kadın kahramanın büyülü gücü yatar. Phaiakların ecesi Arete'nin neredeyse tanrısal sayılabilecek saygınlığına, buyrukları eksiksiz yerine getirilen kutsallığına Eustathius[13] gibi eski bir yazar, bütünüyle kurmaca bir peri masalının şiirsel duygulanımları olarak bakmıştır; oysa bunlar tek kalmış dışavurumlar değil, bir ulusun

[11] Iamblichus, *De Vita Pythagorica* 11.56 (yay. Deubner, s. 31).

[12] Strabon, 7.3.4.

[13] *Commentarii* (*Odysseia*) 7.11.50. 148 ve sonrası. 1567, 1575, (Cilt 5, s. 259,

varlığına kazandıracağı iyilik ve güzellikle, bütünüyle dinsel temellere dayalı anaerkilliğin kusursuz biçimde dile gelişleridir.

Anaerkillikle kadının dinsel niteliği arasındaki yakın ilişki konusunda elimizde sayısız kanıt vardır. Lokrislilerde adak çanağının taşınması görevini yalnız ergen bir kız yerine getirebilirdi. Epizephyria'lılarda anaerkinin yürürlükte olduğuna kanıt diye bu geleneği gösteren Polybius,[14] bunun temel anaerkil düşünle ilişkisini görmüştür. Ayrıca Lokrialılar Ajax'ın saygısızlığını bağışlatmak için evlenmemiş bir genç kızı kurban ederlerdi. Bu da aynı ilişkiyi doğrulamakta, dişi kurbanların tanrıları daha hoşnut ettiği yolundaki yaygın inancın kaynağını göstermektedir. Bu düşünceler zinciri bizi anaerkil düşünün derin temeline ve anlamına götürür. Demeter ilkörneğine geri dönersek, toprakana başlangıçta yer alan yersel ananın ölümlü simgesine, gizeminin yönetimiyle güvenilirlik kazanan bilicisine, tapınak törenlerinin yürütücüsüne dönüşür. Bütün bu görüngüler, tek ve aynı ekinsel evrenin parçaları, dile gelişleridir. Analığın dinsel öndeliği ölümlü kadının öndeliğine yolaçar; Demeter'in Kore'yle gizli ilişkisi, bizi anayla kız arasındaki bundan daha az gizli olmayan ardıllık ilişkisine götürür; son olarak da gizemcilik ile ölüler dünyasının-dişil tapınçları arasındaki içsel ilişki, dinsel adayışın doruğuna çıkarak ananın ermişliğine yolaçar.

Bu düşünceler, nitelikleri anaerkillik tarafından belirlenmiş ekinsel evreye yeni bir bakış getirmektedir. Burada Yunan-öncesi ekinin gerçek yüceliğiyle karşı karşıya geliriz: Demeter gizemciliğinde, analaın dinsel ve toplumsal öndeliğinde, daha sonraki gelişimler tarafından bastırılmış, çoğunlukla da yokedilmiş soylu oluşumun çekirdeği yatmaktadır. Pelasgların barbar dünyası, anaerkilliğin soylu yaşam biçimiyle olan uyumsuzluğu, dindeki gizemcilik öğesinin geçmişteki kökeni — işte bu gibi geleneksel kanılar sonunda tahtından indirilmiştir. En soylu tarihsel dışavuruşları en aşağılık örgelere yüklemek, hep eskiçağ öğrencilerinin merakı olagelmiştir. Onlardan dini bunun dışında tutmaları, içindeki en soylu şeylerin —doğaüstüyle, doğaötesiyle, gizemcilikle ilgisinin— insan ruhunun en derin gereksinimlerine kök

[14]Polybius, 12.5.9-11.

saldığını kabul etmeleri beklenebilir mi? Bu araştırmacıların düşüncesine göre, ancak kendi çıkarını gözeten düzmece yalvaçlar (peygamberler) Eski Yunan dünyasının dupduru göklerini böyle çirkin bulutlarla karartabilir, ancak bir çöküş dönemi bu denli yoldan çıkmış olabilirdi. Ama gizemcilik her dinin gerçek özüdür, kadınların dini ya da yaşamı yönettikleri her yerde gizemcilik vardır. Gizemcilik özdeksel (maddesel) ile duyuüstü arasındaki yakın bağlaşıklık dolayısıyla kadının doğasına kök salmıştır; gizemcilik kadının özdeksel doğayla olan akrabalığından çıkar; bu özdeksel doğanın içindeki sonsuz ölüm kadında avutucu düşünceler yaratma gereksinimi ve acılardan süzülüp gelen bir umut uyandırır; gene gizemcilik Demeter analık yasasının özünde vardır; bu yasa kendini kadına tohum taneciğinin geçirdiği dönüşümlerde ve ölümü evrimden geçerek yeniden doğuşun habercisi, yani kendini adamanın yüce sevabının önkoşulu sayan yok olup gidişle dünyaya geliş arasındaki karşılıklı ilişkilerde gösterir.(*)

Anayanlılığın bütün bu çıkarımları tarih tarafından tam anlamıyla doğrulanmaktadır. Nerede karşılaşırsak karşılaşalım, anaerkillik ister Demeter'den yardım alsın ister ona eş bir tanrıça tarafından somutlaştırılsın, ölüler dünyası tanrılarının dinindeki gizemciliğe bağlıdır. İki görüngü arasındaki ilişki Likyalılarla Epizephyrialıların yaşamlarında açıkça örneklenmiştir; —dikkate değer birkaç görüngüyle açıklanan ve şimdiye değin yanlış anlaşılan— gizemciliğinin görkemli gelişimi, bu kavimlerde sıradışı anaerkinin varlığını sürdürüş nedenini açıklamaktadır. Bu tarihsel olgu bizi kaçınılmaz bir sonuca götürür. Eğer anaerkinin ilk niteliğini, bunun daha eski ekinsel bir evreyle ilişkisini kabul edersek, aynısını gizemcilik için de söylememiz gerekir, çünkü bu iki görüngü aynı ekinsel geleneğin değişik yönleridir; bunlar birbirinden ayrılması olanaksız ikizlerdir. Anaerkilliğin dinsel yanının, toplumsal belirtilerinin temelinde yattığı gözönüne alınırsa, bu de-

(*)Bachofen *Gräbersymbolik*'de (*Gesammelte Werke*, Cilt 4, s. 44) şöyle söylemektedir: "Demeterci çömezlik tarafından ölümlü insanlara bağışlanan iki iyilik, dünyada özdeksel gönenç ve ölümde yüce umuttur. Umut, gönençten üstündür. Gönenç, yani bolluk ve gönençle ilgili iyilik bu yaşam süresinin kazancıdır; umutsa çok daha yüce bir yarar, ölümden sonraki zaman için mutlu bir görünüş bağışlayan *adventicium lucrum*'dur (nedensiz iyiliktir).

diğimiz daha bir kesinlik kazanır. Tapınçlarla ilgili kavramlar kaynak, toplumsal gelenekler de bunların sonuç ve anlatımlarıdır. Kore'nin Demeter'le ilişkisi ananın babadan, kızçocuğun oğuldan önde gelişinin kaynağıdır ve toplumsal ilişkilerden soyutlanamaz. Ya da eskiçağ terimleriyle: anayanlı dönemde dokumacının mekiği, tarağı, dokumacı kadının tapınçlarla ilgili-dinsel anlamı önde gelir ve baskındır; oysa toplumsal, tüzel anlamı *pudenda* (ayıp) bir türevdir. Kadının *sporium*'u (dölyatağı), hem aşağı bedensel anlamda hem de daha yüksek aşkın çağrışımıyla, öncelikle Demeter gizemciliğinin simgesi olarak görülür, ancak türetme yoluyla Likya'nın Sarpedon söylencesinde olduğu gibi toplumsal anaerkilliğin anlatımına dönüşür. Bu, çağdaş tarihçilerin, gizemciliğin çöküş dönemlerine özgü olduğu ve Eski Yunan uygarlığının son zamanlarındaki yozlaşmasını simgelediği savını çürütür. Tarih bütünüyle bunun tersi bir ilişkiyi ortaya çıkarır: anayanlı gizemcilik eski öğedir ve klasik çağ da dinsel gelişimin son evresini temsil eder; gizemciliğe değil, ortaçağa yozlaşma olarak, ve aşkınlığı içkinliğe, yüce umudun gizemli belirsizliğini biçimin açıklığına kurban eden dinsel dengeleme olarak bakılabilir.

Eski Yunan uygarlığı böyle bir dünyaya düşmandır. Anaların önde gelişi, sonuçlarıyla birlikte yok olup gitmiştir. Ataerkil gelişim, bütünüyle farklı toplumsal geleneklerde ve düşüncelerde yansıtılan insan doğasının tam anlamıyla farklı olan yönlerini vurgular. Herodotos Mısır'da, Yunan ve özellikle de Atina uygarlığına doğrudan bir karşısav bulmuştur. Kendi Yunan dünyasıyla kıyasladığı Mısır Herodotos'a tepetaklak bir dünya gibi gözükmüştür. Ama tarihin babası sayılan Herodotos Yunan gelişiminin iki büyük dönemini kıyaslasaydı, bunlar arasındaki çelişkilere de aynı derecede şaşardı. Çünkü Mısır basmakalıp anaerkilliğin yurdudur, bütün ekini aslında ana tapıncı. İsis'in Osiris'den önde gelişi üzerine kuruludur; Yunan öncesi halkların yaşamı tarafından ortaya koyulan sayısız anaerkil görüngüye çarpıcı koşutluklar gösterir. Ve gene tarih, bu iki uygarlık arasındaki benzer çelişkinin çarpıcı bir örneğini verir. Eski Yunan dünyasının ortasında Pythagoras dini ve yaşamı eski temeller üzerinde yeniden kurmuş ve yaşama yeni bir kutsallık verip, insanların derin dinsel gereksinimlerini

ölüler dünyası tanrılarının anayanlı gizemciliğini canlandırarak, doyurmaya çalışmıştır. Aslında Pythagorculuk Eski Yunan uygarlığını geliştirmez, tersine onunla çatışır. Kaynaklarımızdan birinin belirttiğine göre, en eski çağların soluğu bunun içinden eser. Kökeni, Yunanlıların bilgeliğinde değil, Doğu'nun, dingin Afrika'yla Asya dünyasının çok daha eski bilgilerinde yatar. Pythagoras izdeşlerini genellikle, eski geleneklere bağlılıkları kendi öğretisine en yakın eğilimi ortaya koyuyormuş gibi görünen halklar arasından, özellikle de bir yerlerde yitip gitmiş dinsel evreleri günümüze kadar koruyup getirmiş gözüken topraklardan, Hesperia (İtalya) bölgesinin kavimleri ve kabileleri arasından seçmeye çalışmıştır.

Bu yaşama eski bakış biçiminin seçimi yanında Demeterci analık ilkesinin kesin tanınması, yani dindeki gizemli, aşkın, duyuüstü öğeye, ve bütün bunların üstünde tapınak tören görevlisi yüce kadın tiplerinin ortaya çıkışına yönelik bir yaklaşımı da getirir: bu görüngülerin iç birliğini ve Yunan-öncesi ekinle bağlantılarını görmemezlikten gelebilir miyiz? Eski dünya gömütünden çıkıyor; yaşam başlangıcına geri dönmeye çabalıyor. Araya giren uzun yıllar yok olup gitmiş, geçmişteki kuşaklar, zaman ve düşüncelerde hiçbir değişiklik yokmuşçasına artık ilk çağların yıllarına karışmıştır. Pythagoras kadınlarını ancak Pelasg dininin ölüler dünyası tanrılarının anayanlı gizemciliği açıklayabilir; edimleri ve tinsel tutumları Yunan klasik döneminin kavramlarıyla açıklanamaz. "Pythagorcu bilgeliğin kızı" Theano'nun dinsel niteliği bu tapınç temelinden ayrı değerlendirildiğinde yalnızca bir sapma, salt Pythagorculuğun söylencesel kökenine başvurarak kurtulamayacağımız bir şaşırtmaca olarak görünür. Eskiçağ insanları bu ilişkiyi Theano, Diotima ve Sappho'yu aynı küme içinde toplayarak doğrular. Farklı dönem ve uluslardan bu üç kişinin benzerlikleri neye bağlıdır? Anayanlı-ölüler dünyası tanrılarının gizemciliğinden başka nerede olabilir? Pelasg kadınlarının dinsel işlerini en geniş ve en yüksek ölçüde yaymayı başarmaları bu üç önemli kişi aracılığıyla olmuştur. Sappho'nun evi Orpheusçu gizemcilik dininin en önemli merkezlerinden biriydi, Diotima eski yaşam biçimi ve Samothrakeli (Semendirek) Demeter tapıncıyla ünlü Arkadia Mantinea'da yaşıyordu; biri Aeolialı, öbürü Pe-

lasg'dır; her ikisi de ekini ve dini Yunan-öncesi temellere bağlı kalan uluslara aittir. Yunan uygarlığının etkilemediği eski insanlar arasında yaşayan, adı bilinmeyen bir kadında, en ünlü düşünbilimcilerden (felsefecilerden) biri parlak Atina ekininde bulamayacağı dinsel bir aydınlık sezmişti.

Başlangıçtan beri önemle üzerinde durduğum ana düşün, yani kadınların önde gelişi, Eski Yunan-öncesinin ekiniyle dini arasındaki ilişki, yüzeysel bir biçimde ve konudışı ele alındığında, buna son derece karşı çıkıyormuş gibi görünen bir görüngü tarafından kesinlikle doğrulanmaktadır. Eski gizemcilik dininin korunup canlandırıldığı her yerde, İyon Yunanistan'ının görkemi içersinde çarptırıldığı kölelik cezasından ve yok sayılmaktan kurtulup, eski bozulmamış saygınlığına yeniden kavuşan kadın ortaya çıkar. Eski anaerkil temellendirimin ve halklara bağışladığı hakların kaynağının nerede olduğu konusunda hiç kuşkuya yer kalır mı? Diotima'nın hayranı Sokrates, kadınların bilgeliğine duyduğu gereksinimi kendi isteğiyle kabul ederek, onlardan aldığı gizemli esinin imgelerine yetişmeye çalışmıştır: anaerkilliğin daha soylu bir anlatımı, Pelasg-anayanlı gizemciliğiyle kadın doğası arasındaki yakın ilişkinin daha etkileyici bir kanıtı olabilir mi? Anaerkil ekinin, sevginin, analık kutsallığının törel ilkesinin daha kusursuz ve şiirsel bir anlatımını nerede bulabiliriz? Bütün çağlar bu imgeye hayranlık duymuştur, ama eğer bu salt üstün bir zekânın yaratısı olarak değil de, aynı zamanda anaerkil tapıncın, kadınların dinsel görevlerinin bir simgesi olarak ele alınırsa, hayranlığımız daha da artar. Burada tarih gene şiirsel imgelerin üzerine çıkmıştır.

Bundan böyle anaerkilliğin dinsel temeli üzerinde durmayacağım: bu, kadınların dinsel yaşam için yaptıkları işlere derinlemesine kök salmıştır. Neden bağlılığın, doğruluğun ve insan yaşamını donatan bütün niteliklerin dişil adlarla tanındığını, çömezliğe neden kadın kişiliği verildiğini sormayı kim sürdürecek? Bu seçim öylesine bir uydurma ya da rastlantı değil, tersine tarihsel bir doğrunun anlatımıdır. Anaerkil halkların dürüstlük, dindarlık ve ekinle sivrildiğini anlarız; kadınların gizemciliğin, doğruluk ve barışın dürüst bekçileri olarak görev aldığını görüyoruz; tarihsel olgularla dilbilimsel görüngüler ara-

sındaki uyum da apaçık ortadadır. Bu ışıkta bakılınca anaerkillik, ekinsel ilerlemenin belirtisi, yararlarının kaynak ve güvencesi, insanların eğitiminde gerekli bir dönem ve bu nedenle de bireyler kadar halkları da yöneten doğa yasasının gerçekleşmesi olur.

Burada başladığımız yere geri dönmüş olduk. Anaerkilliğin herhangi bir özel dogma ve yasadan bağımsız, evrensel bir görüngü olduğunu göstererek yola çıkmıştık. Şimdi tanımlamalarımızda ilerleyebilir, bunun doğal doğruluk niteliğini saptayabiliriz. Anaerkillik de, bedensel imgesi çocuklu analar gibi bütünüyle özdeğe, kendi yaşamının iç ve görünür yasalarını türettiği doğal yaşam görüngüsüne boyun eğmektedir; anaerkil halklar yaşam birliğini, henüz bir yana bırakamadığı evrenin uyumunu daha sonraki kuşaklardan daha güçlü duyumsar; ölüm acısının, kadınlar özellikle de analar tarafından yası tutulan yersel yaşamın kırılganlığının yoğun bir biçimde ayrımındadırlar. Doğal yaşam görüngüsünde buldukları daha yüce bir avunmaya ateşli bir özlem duyarlar, ve bu avunmayı üretken dölyatağıyla, koruyan, anlayan, besleyen ana sevgisiyle birleştirirler. Bedensel yaşamın yasalarına her şeyde boyun eğerek, yeraltı güçlerini göksel ışığın güçlerinden üstün tutup gözlerini toprağa dikerler. Eril ilkeyi en çok yersel sularla özdeşleştirirler ve üretici nemi *gremium matris*'e (anaların dölyatağına), okyanusu dünyaya bağlarlar. Bütünüyle özdeksel anlamda, kendilerini özdeksel yaşamı güzelleştirmeye, kılgısal erdemlere adarlar. Hem ilk olarak kadınlar tarafından yapılan tarımda, hem de ilkçağ insanlarının yeraltı dünyası tapıncıyla özdeşleştirdiği surların yapımında daha sonraki kuşakları şaşkınlığa uğratan bir kusursuzluğa erişmişlerdi. Hiçbir çağ dış görünüşe, bedenin kutsallığına bu denli çok, içteki tinsel etmene de bu denli az önem vermemiştir; tüzel yaşamda hiçbir çağ anayanlı ikiciliğe ve gerçek iyelik ilkesine bu denli sürekli sahip çıkıp savunmamıştır;(*) ve hiçbir çağ şiirsel coşkuya, doğanın iç dünyasına kök salmış bu son derece kadınca duygusal inceliğe böylesine düşkün olmamıştır. Kısacası anaerkil yaşam düzene so-

(*)Görünüşe göre Bachofen, kadınların kendi bedenlerinde yaşadıkları doğum ve ölüm ikiliğiyle, doğmamış çocuğun bedensel iyeliğinden (mülkiyetinden) söz etmektedir.

kulmuş doğalcılıktır, düşünüş biçimi özdekseldir, gelişimi her şeyden önce bedenseldir. Anaerki bu ekinsel evreye ne denli gerekliyse ataerkil çağa da o denli yabancı ve anlaşılmaz kalır.

Şu ana kadar anaerkil dizgenin ve buna ilişkin ekinlerin iç yapısıyla ilgilendik. Şimdi araştırmamız değişik bir yönde gelişecek. Anaerkil ekinin özünü incelediğimiz için, artık tarihini irdeleyeceğiz: ilkesini açıkça ortaya koyduğumuzdan, şimdi başka ekinsel evrelerle ilişkisini saptamaya çalışacağız. Demeterci anaerkiyle savaşımları açısından, hem önceki aşağı evreyi hem de daha sonraki çağın yüce kavramlarını bir arada ele alacağız. Tarihin yeni bir yönüyle yüz yüze geleceğiz. İnsan yazgısının olaylarına yeni bir ışık tutan büyük dönüşüm ve karışıklıklarla karşılaşacağız. Cinsler arası ilişkilerdeki her değişikliğe kanlı olaylar eşlik etmiştir; barış içinde ve adım adım gerçekleşen değişiklikler şiddet dolu karışıklıklardan çok daha azdır. En uç noktaya götürülen her ilke, karşıtının yengisine yolaçar; kötüye kullanma bile ilerlemenin kaldıracı olabilir; en yüce utku yenilginin başlangıcıdır. İnsanın aşırıya kaçma eğilimi, alışılmadık bir düzeyi koruma konusundaki yetersizliği hiçbir yerde bu denli belirgin olmamıştır; ve bir bilimadamının, incelikten yoksun ama yetenekli halkların yabanıl, görkemli dünyasına girme becerisi ve bütünüyle alışılmadık düşüncelerle toplumsal gelenekler arasında kendini yabancı gibi duyumsamaması hiçbir yerde bu denli güç bir sınavdan geçmemiştir.

Anaerkilliğin öbür geleneklere karşı savaşımı çeşitli görüngüler tarafından açıklanmasına karşın, gelişimin temelini oluşturan ilke apaçık ortadadır. Anaerkilliği ataerkillik izler, önündeyse düzene koyulmamış saray yosmalığı vardır. Bu nedenle Demeter'in örgütlü anaerkilliği, insan varoluşunun en alt basamağından en üst basamağına geçişini simgeleyen bir orta konum gibidir. Bunlardan birincisiyle özdekselanayanlı bakışaçısını, ikincisiyle de evliliğin tekelciliğini paylaşır; ilk basamaklardan, yardımıyla saray yosmalığını aştığı Demeterci analık düzeniyle, daha sonraki basamaklardansa bütünüyle gelişmiş ataerkil dizgeden daha aşağı bir biçim olduğunun kanıtlandığı üretici döl-

yatağına verdiği öndelikle ayrılır. Yorumumuz bu gelişim düzenini izleyecektir. Önce anaerkilliğin saray yosmalığıyla ilişkisini, sonra da anaerkillikten ataerkil dizgeye ilerleyişini araştıracağız.

Evlilik bağının tekelciliği, insan doğasının soyluluğuyla büyük gereksinimleri açısından öylesine gerekli bulunuyordu ki, birçok yazar bunu ilişkilerin özgün durumu olarak kabul ediyor, düzensiz cinsel ilişkilerin bundan önce geldiğini belirten kurama, insan varlığının başlangıcına ilişkin yararsız akıl yürütmelerden ortaya çıkmış anlamsız bir aldatmaca gözüyle bakıyordu. Bu düşünceyi paylaşmayı, soyumuzu böylesine değersiz bir çocukluk devresinin anılarından uzak tutmayı kim istemez? Ama tarihin tanıklığı, bize kendini beğenmişlik ve böbürlenme seslerine kulak vermeyi yasaklar. Evlilik kurumunun çok yavaş bir ilerlemenin ortaya çıkarttığı bir sonuç olduğuna hiç kuşku yoktur. Tam anlamıyla tarihsel veriler örgüsü, bütün karşı koymaları olanaksızlaştırarak, üzerimize çullanır. Eskiçağ insanlarının incelenmesi daha sonraki kuşaklarınkiyle birleşir, bugün bile daha alt ekinsel düzeydeki insanlarla ilişki kurup bu geleneğe deneysel kanıtlar verir. Aşağıdaki araştırmada ele alınan bütün kavimler arasında ve bunların yanı sıra daha başka birçoklarında, ilk saray yosmalığı geleneğinin farklı izlerini bulur; bunların yüce Demeterci ilkeyle çatışmalarını genellikle sözkonusu kavimlerin en özel yaşamlarına ilişkin görüngülerde izleyebiliriz. Anaerkilliğin her yerde kadının bilincinden çıktığına, saray yosmalığının alçaltıcı durumuna bir direniş olarak sürdüğüne kuşku yoktur. Erkekler tarafından kötüye kullanılmaya karşı savunmasız kalan, Strabon'un sürdürdüğü Arap geleneği uyarınca erkeklerin kösnüllüğünden (şehvetinden) yorgun düşen kadınlar, düzenli koşullara ve daha temiz bir ahlâk anlayışına gereksinim duymuşlar, üstün bedensel güçlerinin bilincinde olan erkeklerse bu yeni sınırlamayı istemeye istemeye kabul etmişlerdir. Bu bağlam tek başına, anaerkil yaşamın ayırıcı özelliklerinden biri olan katı sıkıdüzenin tarihsel inlemini anlamamızı, evliliğin saflığını, bütün gizemlerin en yüce ilkesini, insan alışkıları tarihindeki gerçek konumunu yerli yerine oturtmamızı sağlar. Demeterci anaerkillik, ancak daha eski, daha ham koşulların varlığı kabul edilirse anlaşılır: bunun temel ilkesi, ortaya çı-

kışına karşıt, zıt bir ilkeyi ilk baştan varsayar. Böylece anaerkilliğin tarihsel yönü, saray yosmalığının tarihsel geçerliliğini destekler.

Ama bu görüşün doğruluğuna en büyük kanıt, karşıt-Demeterci ilkenin çeşitli belirimleri arasındaki yakın ilişkilerde aranmalıdır. Dikkatli bir gözle bakınca, bunların hep dizgeyi açıkladığı görülür; bu dizge dinde kök salan ve rastlantısal, isteğe bağlı ya da yalnızca yerel olarak bakılamayan temel düşünü gösterir. Evliliği kaçınılmaz ve birincil bir durum sayanları acı bir şaşırtmaca beklemektedir. Eskiçağ insanları bunun tam tersine inanıyor. Demeter ilkesini eski bir ilkenin bozulmuş bir biçimi olarak görüyor, evliliği de din buyruklarına karşı işlenmiş bir suç sayıyordu. İlişkilerin bu aşaması çağdaş anlayışa alışılmadık bir durum gibi gelebilir, ama tarihin tanıklığıyla desteklenmektedir. Ayrıca tek başına, hiçbir zaman doğru çevre ve koşullarda görülemeyen birçok önemli görüngünün nedenini de açıklayabilir. Evliliğin, tekelciliğiyle yasalarını bozduğu tanrıların öfkesini yatıştırmak istediği düşüncesini daha başka nasıl açıklayabiliriz? Bütün şu çekicilikler kadına bir tek erkeğin kollarında yaşlansın diye bağışlanmamıştır: özdeğin ilkesi bütün kısıtlamaları bir yana atar, tüm engellemelerden tiksinir ve tekelciliği tanrısal niteliklerine karşı işlenmiş bir suç sayar. Bu da evliliğin çevresindeki yosmalığın nedenini açıklar. Bunlar biçimde çeşitli, düşüncede tam anlamıyla bağdaşıktır. Evlilik özdeğin doğal yasasından bir sapma olarak cezasını çekmeli, tanrıların iyilikseverliği yosmalık döneminden geçilerek yeniden kazanılmalıdır. Yosmalıkla katı evlilik yasası —biri öbürünü sonsuza dek dışlayacakmış gibi görünen bu iki ilke— şimdi çok sıkı bir ilişkiye girmiştir: yosmalığın kendisi, kadının doğal görevinin daha önceki yerine getiriliş biçimine zorunluluk ekleyen evlilik temizliğinin bağıtı (akti) olur. Din tarafından desteklenen bu görüşlere karşı savaşımında, daha yüksek ahlâk anlayışına doğru ilerleyiş çok yavaş olmak zorundaydı, çünkü her adımda sindirilmekteydi.

Yosmalıkla anaerkillik arasında yer alan geçiş durumunun çeşitliliği, bin yıllık savaşımdaki iniş ve çıkışları gösterir. Demeterci ilke, utkuya adım adım ulaşmıştır, bağışlanmak üzere kurban verme zaman içinde yavaş yavaş kısıtlanmıştır. Aşamalar son derece ilginçtir. Ön-

celeri her yıl gerçekleştirilen kurban törenleri, sonraları canlandırma olarak bir kez yapılır olmuştu; aslında çocuklu orta yaştaki kadınlar tarafından uygulanan saray yosmalığı (hetaerism) artık yalnızca genç kızlarla sınırlı tutuluyordu; artık evlilik sırasında değil yalnızca evlenmeden önce uygulanıyor ve o zaman bile herkesle rastgele yapılmıyor, seçilen belirli kişilerle sınırlı kalıyordu. Bu sınırlamaya ayak uydurabilmek için, belirli tapınak köleleri görevlendirilmişti — bu, bütün kadınların zorunluluğunu dar bir sınıfa aktarıp, çocuklu analarını yosmalık görevinden kurtardığı için daha yüksek bir törelliğe atılmış önemli bir adımdı. Suçun cezasını kişisel olarak ödemenin en yumuşak biçimi, bazı durumlarda bedenle eşdeğerde görülen, genellikle de saray yosmalığı kuşağının karmaşası ve doğadaki ilkörneği bataklık bitkileriyle özdeşleştirilen saçın kesilmesiydi. Gelişimin bütün bu evreleri, yalnız söylencede değil birçok değişik ulusun tarihinde de sayısız iz bırakmıştır. Bu evreler, dilbilimsel anlatımını yaşanan yerlerin, tanrıların ve kavimlerin adlarında bulmuştur. Bu gibi izler bize Demeterci ilkeyle saray yosmalığı arasında yer alan savaşımı dinsel ve tarihsel bir gerçeklik olarak gösterir, ayrıca birçok ünlü söylenceyi anlaşılır kılar. Son olarak da anaerkil toplumların ekinsel ereklerini nasıl Demeterci ilkenin katı görenekleriyle sürdürüp bütünüyle doğal yasaya herhangi bir biçimde geri dönüşe karşı direndiğini gösterir.

Kuramımıza önemli bir destek, eskiçağ insanlarının gelinin çeyizi konusundaki sözlerinden gelir. Romalıların *indotata*'ya (çeyizsiz kadına) genellikle bir odalıktan daha çok saygı göstermediği bilinir. Bütün kanılarımıza ters düşen bu kavram anlaşılmamıştır. Bunun doğru tarihsel anlatımı saray yosmalığının tutumbilimsel yanında gizlidir. Doğal ilke görenekleri kadına kendi çeyizini kazanma olanağını verir, buysa Demeterci ilkenin utkusuna başlıca engellerden biridir. Saray yosmalığının kökü kazınsaydı, gelinlerin çeyiz parasının aileleri tarafından sağlanması gerekirdi. Bu, *indotata*'nın neden küçümsendiğini ve, görece yakın zamanlarda bile, neden çeyizsiz evliliğin ceza gerektiren bir kusur sayıldığını açıklar. Çeyiz, Demeterci ve saray yosmalığı yaşam biçimi arasındaki savaşımda önemli bir etmendi. Dolayısıyla, gizemciliğin vaat ettiği ölümden sonraki saltık mutluluk ile

anaerkil aktörenin (ahlâkın) kimi düşünceleri arasındaki benzerliği ve zorunlu çeyizi, Lesbos-Mısır söylencesinin ünlü prensesinin koyduğu yasaya bağladığını öğrenince şaşkınlığa düşmemeliyiz.(*)

Böylece, Demeterci anaerkillik düşüncesiyle kızçocuğun tekelci kalıt (miras) hakkı arasındaki derin ilişkiye yeni bir ışık tutulmuş oldu; ayrıca bu kalıt yasasında sözü edilen törel düşünceye ve bu düşüncenin Likyalıların özellikle ünlü olduğu "düşünceli erdem" yaratmaları konusunda insanların gösterdiği törel eğilimde oynadığı role yeni bir kavrayış kazandırdık. Eskiçağ kanıtlarına göre oğul babadan yaşam güvencesi sağlamak üzere mızrağını ve kılıcını alır; daha başka birşeye gereksinimi yoktur. Kızçocuksa kalıt almazsa, ona bir koca kazandıracak parayı elde etmek üzere yalnız bedeninden yararlanır. Aynı görüş, daha önceki halkların da anaerkilliği tanıdığı Yunan adalarında hâlâ korunmaktadır; Atinalı yazarlar insanlarının son derece gelişmiş ataerkilliğine karşın, anayanlı servetin tümünün, kız çocuğu kötü yola düşmekten koruyacak çeyiz olarak bir yana ayrıldığını belirtir. Anaerkil düşüncelerin iç doğrusu ve saygınlığı hiçbir kurumda bundan daha güzel anlatılamaz; kadının toplumsal konumu, doğuştan gelen soyluluk ve temizliği bundan daha etkili bir desteği hiçbir yerde bulamaz.

Şu ana kadar tartıştığımız görüngüler içinden çıktıkları temel görüş konusunda hiçbir kuşkuya yer bırakmaz. Analığın Demeterci eğiliminin yanında, çok daha aşağı, ilksel bir görüşü, saf yerselliğin kısıtlanmamış doğallığını buluruz. Tarımla *iniussa ultronea creatio* arasındaki çelişkiyi,(**) yani en çok ve en bol biçimde bataklıkların yaşamında görünen, toprak ananın kendiliğinden gelen yabanıl gelişimini tanırız. Saray yosmalığı yabanıl bitkisel yaşamın ilkörneğini izler: en ileri anaerkillikte geçerli Demeterci evlilik yasası sürülmüş tarlaların yasasının ardından gider. Yaşamın iki evresi de aynı temel ilkeye dayanır: doğuran dölyatağının egemenliği; ayrımsa yalnız analığı yorumladıkları doğaya yakınlık derecesinde yatar. Saray yosmalığı

(*)Mısırlı III. Ptolemy'nin karısı II. Berenice, kızçocuk koca bulamadan annesi ölürse, çeyiz parasıyla ilgili hakkını aramasını sağlayan çeyiz yasasını yürürlüğe koymuştu.

(**)228. sayfaya bakınız.

bitkisel yaşamın en alt düzeyine, anaerkillik de tarımın bir üst basamaktaki evresine sıkı sıkıya bağlıdır. Saray yosmalığı ilkesini, en önemli tanrılarına dönüşen sulak ovaların hayvan ve bitkilerinde somutlaşmış bulur; anaerkillik, anayanlı gizemciliğinin en kutsal simgelerine dönüşen tahıl başaklarıyla mısır tohumlarına saygı gösterir. Analığın bu iki basamağı arasındaki ayrım birçok söylence ve dinsel dörende anlamlı bir biçimde anlatılmıştır, ve aralarındaki çatışma her yerde dinsel ve tarihsel bir olgu, bir durumdan ötekine tüm yaşamın yüceltilişi olarak geçiş, daha üstün bir ekine (kültüre) yükseliş gibi gösterilir. Bataklıkların insanı Schoeneus, Atalanta'nın altın meyvesi, Corpus'un Calamus'a karşı elde ettiği yengi, bütün bunlar, yüce Eleusinia gizemciliğinin, Ioxidlerin ana soyundan gelen bataklık tapıncı üzerinde kazandığı utku tarafından, tarihsel olarak örnek gösterilen çatışkıyla aynı gelişim ilkesini somutlaştırır. Doğa her yerde insanın gelişimini, sanki onu dizlerine oturtmuş gibi yönlendirir; insanın tarihsel gelişimi her yerde doğayla aynı evrelerden geçer. Söylencenin tekeşliliğin tam olarak başlamasına verdiği önem, ekinsel işleri nedeniyle Kekrops'un adının çevresini saran hava, Theseus ve yüzük, Horus'un babası tarafından sınanması gibi öykülerde, ya da gerçek sözcüğünün, bireylerin, soyların, tanrıların ve ulusların adlarıyla birleşmesinde olduğu gibi, yasal doğumun vurgulanışı; Romalıların *patrem ciere* (kişinin babasını adlandırması ya da adlandırabilmesi) kavramı: bütün bunlar asılsız ya da şiirsel bir düşlemle değil, kavimlerin yaşamındaki önemli ve kaçınılmaz dönüm noktasının belleğinde yaratılmıştır. Babaları belirsiz ya da birçok babadan soyalmış çocukları *spurii* (tohumlanmışlar) ya da benzer anlamda *unilaterales* (tek soydan doğanlar) olarak, babayı ise, *Sertor, Semo* (tohumlayıcı) olarak belirleyen tekelci analık, Demeterci analık ilkesinin babayanlı ilke üzerindeki egemenliği kadar tarihseldir. Gerçekten de Demeterci anaerkilliğin gelişimi, tıpkı sırası gelince ataerkilliğin gelişimine önkoşul oluşturacağı gibi daha eski bir evrenin de varsayımıdır.

Genel olarak konuşursak, insan ırkının gelişimi, herhangi bir sıçrayış, apansız ortaya çıkan bir ilerleyiş geçirmemiş, yalnız adım adım yeralan geçişler göstermiştir; bu gelişim her birinin içinde bir öncekiyle bir sonrakinin barındığı söylenebilecek birçok aşamadan geçmiştir.

Özdeğin üretici gücünün bir ad ve kişilik biçimi yüklediği bütün büyük doğa tanrıçaları, analık durumunun iki basamağını, yani eksiksiz doğal alt evresiyle, evlilik tarafından düzenlenmiş üst evresini birleştirir. Bunlardan biri ötekine ancak gelişim sürecinde ve kavimden kavime değişiklik gösteren koşulların etkisi altında baskın çıkar. Bu da evlilikten önceki evrenin tarihsel geçerliliğinin en önemli kanıtlarından biridir. Tanrı düşüncesinin ilerleme gösteren arınışı, yaşamın buna uygun düşen yüceltilişine doğru yönlenir, ve tıpkı tam tersi olan her aşağı, daha özdeksel koşullara gidişin kendine uygun düşen anlatımını din dünyasında buluşu gibi, bu da ancak bu yüceltilişle birlikte yer alabilirdi. Tanrıların niteliklerini belirleyen ilke bir zamanlar yaşamı da yönetmiş ve insanların uygarlık dönemine biçim vermişti; doğanın enine boyuna irdelenmesi üzerine kurulan din elbette yaşayan bir doğrudur ve bunun sonucu olarak özü de ırkımızın tarihine aittir. Benim temel görüşlerimin hiçbiri bu araştırma boyunca olduğu kadar çok kanıt bulamamış, hiçbiri saray yosmalığıyla anaerkil evlilik arasındaki çatışmaya bu denli parlak bir ışık tutmamıştır. Her biri dinsel bir düşünceyle desteklenen yaşamın bu iki evresi karşı karşıya durur. Buraya kadar öne sürdüğüm kuramların sağlamlığı belki de en iyi biçimde Epizephyria Lokrislilerinin tarihi tarafından doğrulanmaktadır. Demeterci anaerkilliğin ilk Aphrodite'ye özgü *ius naturale* (doğa yasası) üzerinde yavaş yavaş yükselişinin daha dikkate değer bir belirimini hiçbir yerde bundan daha iyi göremeyiz; hiçbir kavmin tarihi tüm siyasal gelişimin, nasıl saray yosmalığının altedilmesine bağlı olduğunu bu denli açıkça gözler önüne sererneniş, daha eski dinsel düşüncelerin yokedilmesi olanaksız gücünü ve bunların kendilerini yeniden kanıtlama becerisini bu denli çarpıcı biçimde gösterememiştir.

Siyasal yaşamın olayları üzerinde yer alan bu denli önemli bir baskıyı, aile yaşamının gizli olay ve koşullarına yüklememiz, şaşkınlık uyandıracak ölçüde bugünün kavramlarının dışında kalmış gibi görünebilir. Gerçekten de, eskiçağ tarihi öğrencilerimiz insanlık gelişiminin bu yanına hiçbir biçimde dikkat etmemektedir. Ancak incelememizle tarihin en önemli sorunları arasındaki ilişkiyi, tam da bu, yani cinsel ilişki ile yaşamın bütünselliği ve ulusların yazgılarının sığ

ya da derin yorumları arasındaki bağlantı oluşturmaktadır. Asya ve Yunan dünyaları arasındaki ilk büyük çatışma Aphrodite'nin saray yosmalığıyla Hera'nın evlilik ilkesi arasındaki çatışma olarak gösterilmiştir; Truva savaşının nedeni evlilik yatağına saldırıdır; aynı düşünceyi uzatarak, Romalılar iç yükseliş dönemlerinin doruklarındayken, Aeneas'ın anası Aphrodite'in İkinci Pun Savaşı sırasında ağırbaşlı Juno tarafından kesin yenilgiye uğratıldığı tarihi de hesaplayabiliriz.

Bütün bu görüngüler arasındaki ilişki açıktır, ve şimdi tam anlamıyla anlaşılabilir. Tarih, saf ve temiz doğasıyla Batı'ya yüce Demeterci ilkenin sürekli utkusunu taşıma, böylece insanlığı, Doğuluların içine büyü kattığı alt yerselliğin bukağılarından kurtarma görevini yüklemiştir. Romalıların dünya tarihine girdiği siyasal imperium düşüncesi onun bu gelişimi tamamlamasını sağlamıştır. Epizephyria Lokrislileri gibi Romalılar da kökende Asyalı Aphrodite'nin hizmetindeydi; bunlar her zaman uzaktaki anayurtlarıyla bağlarını, özellikle dinsel konularda, kendilerinden daha önce ve daha kusursuz biçimde özgürleşen Yunanlılara göre, daha sıkı tutmuşlardı; Tarquinia kralları, onları anayanlı Etrüsk uygarlığıyla sıkı bir ilişkiye sokmuştu; ve gerilim zamanlarında önbiliciler Roma'nın ancak Asya'nın sağlayabileceği bir anaya gereksinim duyduğunu bildirmişti. İlerde bu kentin varlık kazandıracağı imparatorluk düşüncesinin desteği olmasaydı, eski ve yeni dünyalar arasındaki birleştirici bağlar, özdeksel analığın doğayabağımlı Asya kavramlarını hiçbir zaman altedemezdi; içi boş kafesini uzun zaman koruduğu *ius naturale*'yi (doğa yasasını) hiçbir zaman bütünüyle bir kenara atamazdı; Mısır'ın kışkırtmalarını, göklere çıkarılan ve Doğunun, sonuncu, tam anlamıyla Aphrodite'ci Candace'ının (Kleopatra) ölümünde ve onun cansız bedeni karşısında Augustus'un daldığı derin düşüncelerde imgelenen bir utkuyla altetmeyi başaramazdı.

Dionysos dininin yayılması, saray yosmalığıyla Demeterci ilke arasındaki çatışmaya yeni bir dönüm noktası getirmiş, bütün eskiçağ uygarlıklarını yıkıma götüren bir gerilemeye neden olmuştu. Bu olay anaerkil toplumların tarihinde son derece önemli bir yer tutar. Dionysos, özellikle uç noktadaki Amazoncu biçimiyle, anaerkilliğin en

büyük düşmanları arasında başta gelenlerdendir. Dionysos dişil yaşamın bu doğal olmayan yozlaşmasına, uzlaşmaz bir biçimde karşı çıkarak, her yerde evlilik yasasının gerçekleştirilmesini, kadınların analık görevlerine geri dönmelerini, kendi eril-üretken doğasının görkemli üstünlüğünün tanınmasını gerekli saymıştır. Böylece Dionysos dini Demeter'in evlilik ilkesini destekler gibi görünmüş, aynı zamanda babayanlı ilkenin utkuya ulaşmasında başlıca nedenlerden biri olarak ortaya çıkmıştır. Bunların hiçbiri yadsınamaz. Bununla birlikte Baküs tapıncı, bütün eskiçağ dünyası üzerindeki etkisinin tarihi tarafından gösterildiği gibi, saray yosmalığı eğiliminin en güçlü yandaşı sayılmalıdır. Bu din, evlilik konusuna verdiği önemle, kadınların yaşamını Aphroditeciliğin doğal düzeyine indirmesi açısından öbürlerinden çok daha fazlasını yapmıştır; eril ilkeyi kadınların zararına geliştiren bu din, erkekleri kadınların düzeyinin altına indirme açısından da bütün öbür dinlerden çok daha fazlasını başarmıştır.

Yeni tanrının hızlı başarısı konusunda ana nedenlerden biri, eski anaerkilliğin uç noktadaki Amazoncu biçimi ve bundan ayrı düşünülmesi olanaksız evrensel barbarlıktı. Analığın yasaları ne denli katılaşırsa, o denli az sayıda kadın Amazon yaşamının doğal olmayan görkemine katlanabilir oluyordu. Duyarlı güzelliğiyle doğaüstü parıltısının iki kat daha fazla baştan çıkarıcı kıldığı bu tanrıyı kadınlar sevinçle karşıladılar. Kadınlar onun tapıncına karşı konulmaz bir coşku duyuyordu. Kısa zamanda Amazoncu anaerkilliğin yeni tanrıya kararlı direnişi, aynı ölçüde kesin bir bağlılıkla yer değiştirdi; önceleri Dionysos'la çatışmaya girişen kadınlar, din savaşlarının kahraman ordusuna dönüştüler. Aşırı uçlardan biri öbürünü izledi; buysa her zaman kadınlar için ılımlı kalmaya çalışmanın ne denli zor olduğunu gösterir. Tarihsel temellendirim, Baküs dininin ilk yayılımı sırasında yer alan kanlı olayları ve bunların kışkırttığı büyük ayaklanmaları yansıtan geleneklerde açıkça görülmektedir. Bu ayaklanmalar çok çeşitli kavimler arasında ayrı ayrı yinelenmiş ama nitelikleri hep aynı kalmıştır. Bunlar, huzur dolu hazla, yaşamın güzelleştirilmesine verdiği önem açısından sonraki Dionysos ruhuna öylesine çarpıcı bir karşıtlık oluşturmuştur ki, bunları daha sonraki çağların bir uydurması saymak olanaksızdır.

Bereketli doğal yaşamın üretken tanrısının, kadın dünyasını tepeden tırnağa değiştirmek için kullandığı büyülü güç, bizim yaşantılarımızla imgelemimizin sınırlarını aşan görüngülerde ortaya çıkar. Bunları şiirsel düşler ülkesine indirgemek insan doğasının karanlık derinlikleri hakkında bilgilerimizin ne denli yetersiz olduğunu, ayrıca duyusal ve aşkın gereksinimlerimizi karşılayan dinin gücünü anlamayı başaramadığımızı gösterir. Bu aynı zamanda, bereketli güney bölgelerinde doğanın son derece güçlü olan büyüsü kadar, içkin ve aşkın öğeleri ayrılmamacasına birleştiren kadının duygusal niteliklerini yok saymak demektir.

Dionysos tapıncı (kültü), dünya tarihine ilk girdiğinde taşıdığı nitelikleri bütün gelişimi boyunca korumuştur. Cinsel sevdaya verdiği önem ve kösnüllüğüyle dişil doğaya belirgin bir eğilimi vardır, seslenişi öncelikle kadınadır; en sadık destekçilerini, en çalışkan yardımcılarını kadınlar arasından bulmuş ve onların coşkuları gücünün temelini oluşturmuştur. Dionysos, sözcüğün tam anlamıyla kadınların tanrısı, onların duyusal ve aşkın umutlarının kaynağı, tüm yaşamlarının merkezidir. Olağanüstü görkemi ilk kez kadınlara gösteriliyor ve onun tapıncını yayıp utkuya ulaşmasına da kadınlar neden oluyordu. En yüce umutlarını bile, duyuüstü yaşamın saltık mutluluğuyla, duyuların doyurulması arasında sıkı bir ilişki kuran cinsel buyrukların gerçekleştirilmesine dayandıran bir din, kadınların yaşamına getirdiği kösnül eğilim yüzünden Demeterci törelliği zayıflatması ve anaerkil yaşamı, önünde sonunda, doğal yaşamın tüm kendiliğindenliğini örnek alan Aphrodite'in saray yosmalığına indirgemesi açısından başarısızlığa uğrayamazdı.

Tarih bu sonucu tam olarak destekler. Dionysos'un Demeter'le bağlantısının üzeri, kısa sürede Aphrodite ve benzeri doğa tanrıçalarıyla bağları tarafından örtülüvermişti; Demeter'in düzenli analık simgeleri, yani başak tohumlarıyla ekmek somunları yerlerini Baküs'ün üzümüne, bu güçlü erkek tanrının coşku verici meyvasına; süt, bal ve su gibi eski zamanların yalın adakları da yerlerini duygusal çılgınlığın uyarıcısı şaraba bırakmıştı; ve en aşağı yerselliğin dini, hayvanıyla, bitkisiyle, tüm ürünleriyle bataklık kuşağının dini, tarıma ve tarımın sağladıklarına

üstün gelmişti. Her şeyden önce, Dionysos kadınlarının sevisel duyarlılığına ilişkin bilgilerimizin başlıca kaynağı olan eski gömütlerin gösterdiği üzere, bütün yaşamı etkili bir karşıtlık içinde bu eğilim biçimlendirmişti. Dinin, bütün uygarlıkların gelişimi üzerindeki derin etkisini burada bir kez daha görüp tanırız. Dionysos tapıncı, bütünüyle Aphrodite'ci uygarlığın yüce gelişimine bir eskilik kazandırmış, ona çağdaş yaşamın tüm sanatıyla inceliğini gölgede bırakan bir parıltı vermiştir. Tüm bukağıları kırmış, bütün ayrılıkları ortadan kaldırmış, ve insanların ruhunu özdekle bedensel yaşamın güzelliklerine yönelterek yaşamın kendisini özdeğin yasalarına geri götürmüştür. Yaşamın bu kösnülleşmesi, her yerde siyasal örgütlenmenin eriyip yokolmasıyla ve siyasal yaşamın gerilemesiyle rastlaşır. Karmakarışık sıralama yerini demokrasiye, sınıfsız bir kitleye, doğal yaşamı düzenli toplumsal yaşamdan ayıran ve insan yaşamının özdeksel, bedensel yanına uygun düşen özgürlük ve eşitliğe bırakmıştır.

Eskiçağ insanları bu ilişkiyi çok iyi biliyordu; belirsiz hiçbir terimle açıklamadıkları gibi, cinsel ve siyasal özgürlüğe birbirinden ayrılması olanaksız ikiz kardeşler gözüyle bakıyorlardı. Dionysos dini, hem Aphrodite'ye özgü hazzın hem de evrensel kardeşliğin tanrılaştırılmasını simgeliyordu; dolayısıyla bu köle sınıfınca hemen benimsenmiş —Pisistratidler, Ptolemy'ler ve Caesar gibi— zorbalar tarafından da zorba yönetimlerinin dayandığı demokrasinin gelişimine olanak verdiğinden desteklenmişti. Bütün bu belirimler aynı kaynaktan fışkırmıştır ve hepsi eskiçağ insanlarının Dionysos çağı adını verdikleri dönemin değişik yönleridir. Bunlar, aslında dişil bir ekinin dalları olarak, kadına Aristophanes'in kuşlar tarafından yönetilen kentinde Basileia'nın kullandığı asayı geri vermiş, —kahramanları Atina-İyon kentlerinin gerçek yaşamından alınmış— Lysistrata ve Ecclesiazusae'de gösterildiği üzere kadınların özgürlük savaşımına arka çıkmış, böylece tüm yaşamı yöneten Aphrodite'ciliğin sessiz gücüne göre daha az yasal biçimlerle hakkını arayan yeni bir Dionysos anaerkilliği kurmuştur.

Yeni ve özgün anaerkillik arasında yapılan kıyaslama, katı bir düzenle törelliği temel alan yaşamın saf Demeterci niteliğiyle, aslında

Aphrodite'nin cinsel özgürlük ilkesinden kaynaklanan yeni biçimi arasındaki çelişkiyi gözler önüne serer. Ortaya koyduğu düşünceler sınırlı olmasına karşın, yüce erdemleriyle eski anaerki bile güvenilir ve iyi düzenlenmiş bir yaşamın kaynağıydı. Zengin bir özdekle anlaksal (intellectual) yaşamın parıltısı altında biçimi yeni güçsüz bir canlılık, eskiçağ dünyasının yıkılışına bütün öbür nedenlerden daha fazla katkıda bulunmuş bir törel çürüme gizliyordu. Eril yiğitlik eski anaerkillikle el ele verilmiş ilerliyordu; Dionysos anaerkilliği, erkekleri öylesine gözden düşürüp alçaltmıştı ki kadınlar onları adam yerine koymaz olmuştu. Bu, analık ilkelerinin Demeter'e özgü saflığını Dionysos dininin bölücü etkisinden, bütün öbür kavimlere göre daha uzun zaman koruyan Likya ve Elea kavimlerinin iç gücünün bir belirtisidir. —Eril-üretken ilkenin büyük gelişimine karşın— Orfeciliğin gizli öğretisi dişil gizemciliğe daha çok yaklaştığı için, yenilgiye uğrama tehlikesi artmıştı. Değişiklik ve getirdiği sonuçlar en açık biçimde Epizephyria Lokrisleri ve Lesboslu Aeolialar arasında görülebilir. Ama özgün anaerkilliğin tepeden tırnağa Dionysos dönüşümüne uğraması en çok Afrika ve Asya'da olmuştur.

Tarih, insanların yaşamındaki en eski görüngülerin, onların gelişimleri sonunda nasıl yeniden ortaya çıkma eğilimi gösterdiğini birçok kez yineleyerek ortaya koymuştur. Yaşam çarkı başlangıcına döner. Bu araştırmada hiç de hoş olmayan görevimiz, bu üzücü doğruyu hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak biçimde göstermektir. Bu yasanın belirimleri, salt oralara özgü olmamakla birlikte genellikle Doğu ülkelerinde görülür. Eskiçağ dünyasının iç bölünmesi ilerledikçe anayanlı-özdeksel ilke kendini gittikçe daha çok kanıtlamış ve Aphrodite'in saray yosmalığı Demeterci ilkenin üzerini bütünüyle kapatmıştır. Yersel yaşamın en alt basamağını oluşturan *ius naturale* burada yeniden ortaya çıkar. Ve biz bu yasayı, insan gelişiminin en alt basamağı söz konusuyken bile kuşkuyla bakılan bu tarihsel gerçekliği, doğamızın hayvansal yanının bilinçli bir biçimde tanrılaştırıldığı en son aşamasında bütün gücüyle görüp tanırız. *Ius naturale* bütün gizemli öğretilerin özüyle çekirdeğini oluşturur ve insan yetkinliğinin ülküsü olarak övgü kazanır. Burada eski geleneklerin şaşırtıcı niteliklerine sa-

yısız koşutluklar buluruz. Ama araştırmamızın başındaki söylencesel çerçevede karşılaştığımız görüngüler, sonraki dönemin tarihsel niteliğini öylesine kanıtlayıcı bir biçimde ele almıştır ki, insanlığın gelişimi bütün eylem özgürlüğüne karşın katı yasaları izlemiştir.

Anayanlı ilkenin çeşitli aşamalarıyla bunlar arasındaki çatışmaları irdeleyen açıklamalarımda Amazoncu aşırı anaerkillikten birçok kez söz ettim ve cinsler arası ilişkiler tarihinde bu görüngünün işlevi konusunda ipuçları verdim. Aslında Amazonculuğun saray yosmalığıyla sıkı bir ilişkisi vardır. Kadın yaşamının bu iki önemli belirimi birbirini koşullayıp açıklar. Burada, aralarındaki ilişkiyi bize kadar ulaşan geleneklere göre açıklığa kavuşturmaya çalışacağım.

Clearchus,[15] Amazon Omphale'den söz ederken, kadın egemenliğinin böylesine güç kazandığı her yerde, kadınların daha önceden aşağılanmış olmasının varsayılabileceğini ve bunun da aşırı uçların kaçınılmaz ardıllığıyla açıklanması gerektiğini belirtir. Bu düşünce en ünlü söylencelerin birkaçıyla, Lemnoslu(*) kadınların, Danaos kızlarının yaptıklarıyla, hatta Klytaimnestra'nın öldürülmesiyle doğrulanır. Bu aşağılama her yerde kadın haklarına yönelik bir saldırıdır ve bu saldırı onları direnişe geçirip, ardından kanlı bir öç alınanın geldiği kendini savunmaya iter. Temelini insan, özellikle de kadın doğasından alan bu yasaya göre, saray yosmalığının Amazonculuğa yolaçması kaçınılmazdır. Daha temiz ve güvenli bir konumu ilk özleyenler, erkeklerin kötüye kullanmasıyla alçaltılan kadınlar olmuştur. Aşağılanma düşüncesi ve umutsuzluktan doğan öfke, dişilik sınırlarını aşıyormuş gibi görünmesine karşın, daha düzeyli bir yaşam gereksiniminden kaynaklanan savaşçı bir renk katarak kadını silahlı direnişe itmiştir.

Bu kavramdan iki sonuç çıkarılmıştır, ikisi de tarih tarafından doğrulanmaktadır. Birincisi, Amazonculuk evrensel bir görüngüdür. Belirli bir kavmin belirli bedensel ya da tarihsel koşullarına değil, tümüyle insan yaşamına özgü koşullara bağlıdır. Ayrıca evrenselliğini

[15] *FHG*, Cilt 2, s. 305; Athenaeus 12. 515e-516.

(*) 207. ve izleyen sayfalara bakın.

saray yosmalığıyla paylaşır. Aynı neden her yerde aynı sonuçları doğurur. Amazoncu görüngüler tüm halkların kökeniyle iç içe geçmiştir. Bunlar Orta Asya'dan Batı'ya, İskitya'nın kuzeyinden Batı Afrika'ya kadar her yerde görülür; okyanusların ötesinde de sayıca daha az ya da daha belirsiz değildir; ve çağımıza çok yakın zamanlarda bile Amazonculuk, erkek cinsine yönelik kanlı öç alma eylemleriyle birlikte görülmüştür. İnsan doğası yasasına göre bu, insan gelişiminin kesinlikle en örneksel ve evrensel niteliğini gösteren en eski evresidir.

İkinci sonuçsa, yırtıcı yozlaşmasına karşın, Amazonculuğun insan uygarlığında fark edilir bir yükselişi belirlediğidir. Daha sonraki uygarlık aşamalarında gerileme ve sapıklık olarak görülen bu durum, ilk ortaya çıktığında daha temiz bir yaşam biçimine atılmış bir adımdı ve insan gelişiminin yalnız gerekli değil, aynı zamanda getirdiği sonuçlar açısından da yararlı bir basamağıydı. İçinde yeralan analaırın yüce hakları duygusu en önce bedensel gücün duyusal isteklerine karşı çıkıyordu; bunun içinde insanların siyasal uygarlığının temelini atan anaerkilliğin ilk tohumları yatıyordu. Bu da tepeden tırnağa tarih tarafından doğrulanmaktadır. Düzenli anaerkilliğin de adım adım Amazoncu şiddetle Amazoncu töreler doğrultusunda yozlaştığı yadsınamazsa bile, karşıtı olan ilişki kuraldı: Amazoncu yaşam biçimi, evlilikle ilgili anaerkillikten daha eski bir belirimdir ve aslında bunun hazırlığı sayılır. Bu durum Bellerophon'u hem Amazonların fatihi hem de anaerkilliğin kurucusu, ve bu iki işi nedeniyle de ülkesindeki tüm uygarlık temellerini atan kişi olarak simgeleyen Likya söylencesinde açıkça dile gelir.

İşte bu nedenle, saray yosmalığına karşı kadınların ve tüm insanlık yaşamının yüceltilmesini amaçlayan Amazoncu savaşımın önemi sorgulanamaz. Aynı gelişim inançlarda da ortaya çıkar. Hem Amazonculuk hem de evlilikle ilgili anaerkillik ayla yakından ilişkili olsa da ayın güneşe yeğ tutulması tüm kadın egemenliğinin ilkömeğini oluştursa da, Amazon ayı Demeterci anaerkilliğin ayından daha iç karartıcı, daha hoşgörüsüz bir nitelik taşır. Demeterci anaerkillik için ay evlilik birleşmesinin imgesi, ayla güneş arasındaki bağı niteleyen tekelciliğin en yüce evrensel anlatımıdır; öte yandan, bir Amazon için güneşten kaçan,

gecelerin yalnız ayı, sert, eldeğmemiş kız oğlan kız, bozulmaz birleşmenin düşmanıdır; *hep sırıtan sonsuza dek değişen* yüzüyle bu ay, adı tam Amazonculukla birlikte anılan çirkin, öldürücü Gorgon'dur. Bu iki ay kavramı arasında, daha erken evrede, daha eski olanın Amazon ayı olduğuna kuşku yoktur ve bu bizim Amazonculuğa verdiğimiz tarihsel konumu desteklemektedir. Bütün bu geleneklerde tapınç ile toplumsal biçimler, din ile yaşam arasındaki koşutluk açıkça görülür. Binici Amazonların fetih seferleri üzerine yeni bir ışık tutulmuştur; bunlar söylencelerde bir ölçüde süslenerek işlenmiştir ama gene de tarihsel temellendirim sağlamlığını korumaktadır. Amaçları her şeyden çok dinsel bir dizgenin yayılımında aranmalıdır. Savaşçılar coşkularını, tanrıçanınkinin yanısıra kendi kurallarını kabul ettirme umuduyla birleşen dinsel bir düşünceden almaktaydılar.

Bu fetihlerden ortaya çıkan devletlerin yazgısı bizim yorumumuzu doğrulamakta ve anaerkil dünyanın tarihine tutarlılık kazandırmaktadır. Söylencesel ve tarihsel gelenekler, birbirleriyle ilişkili aşamalar dizisini ayırt etmemize olanak vererek birbirini tamamlayıp desteklemektedir. Savaştan ve savaş girişimlerinden sonra, savaşçılar yatışıp kentler kurar ve tarımla uğraşırlardı. Nil kıyılarından Karadeniz kıyılarına, Orta Asya'dan İtalya'ya kadar, Amazon adları ve edimleri daha sonraları ünlü olan kentlerin kuruluş tarihiyle iç içe örgülenmiştir. Göçebelikten yerleşik düzene geçişin, kuşkusuz, insanlık gelişiminin kaçınılmaz bir parçasıdır, buysa özellikle kadın doğasına uygundur ve en çabuk kadınların etkisinin çok yüksek olduğu yerlerde ortaya çıkar. Hâlâ varlığını sürdüren kavimler üzerinde yapılan gözlemler, erkekler değişikliğe direnirken, insan topluluklarının tarıma en çok kadınların çabasıyla itildiğini göstermektedir. Bu tarihsel olguyu sayısız eski gelenek desteklemektedir: kadınlar gemileri yakarak göçebe yaşamını sona erdirmişler; çoğu kentlere kendi adlarını vermişler, Roma ya da Elis'de olduğu gibi, toprağın ilk paylaşımını onlar başlatmışlardır. Kadınlar doğal görevlerini yerleşik düzeni getirerek gerçekleştirmişlerdir.

Tüm uygarlık ve ekin zaten yurtlukların oluşturulup süslenmesine dayanır. Aynı gelişimin tutarlı sürekliliğiyle, yaşam çok daha huzurlu olmuş, savaş topluluğun baş uğraşı olmaktan çıkmıştır. Anaerkil dev-

letlerin kadınları, savaşçı kavimlerin önderliğini savunmak üzere ister istemez zorunlu saydıkları silahlı eğitimi hiçbir zaman bütünüyle bir yana atmamış, hem atları, hem düşünsel uğraşları görece geç dinsel ikona sanatında bile yansıtılmıştır. Savaşın salt erkeklere özgü bir işe dönüşmediği yerde, onlar da bu etkinliği paylaşmaya başlamıştı. Kimi zaman erkek orduları binici kadınların yanısıra yürüyor; Mysialı (Güney Marmara ve Ege bölgesi) Hiera(*) olayındaki gibi, kimi zaman da bu düzen tersine dönüyordu.

Biçimdeki bu yavaş değişikliğe karşın, kadınların devlet ve aile yönetimi uzun süre zayıflamadan kalmıştır. Ama burada bile yavaş yavaş ilerleyen bir sıra değişimi kaçınılmazdı. Anaerkillik adım adım sınırlanıyordu. Bu gelişim çeşitli biçimlerde oluyordu. Bazan en önce yitirilen kadının siyasal gücü oluyor, bazan da aile içindeki yönetim gücü yokoluyordu. Likya'da bize yalnız kadının aile içindeki konumuyla ilgili bilgiler verilir; anaerkine göre siyasal gücün kadına kaldığını bilsek de, bu konuya ilişkin hiçbir belge bize ulaşmamıştır. Başka yerlerdeyse, tam tersine, siyasal güç ya bütünüyle ya da bir ölçüde kadınların elinde kalmış, ama aile ana erkiyle yönetilmekten çıkmıştı. Dine ayrılmamacasına bağlı eski dizgenin bu öğeleri, inançlara ilişkin her şeye yüklenen büyük yaptırımlar tarafından korunarak zamanın ruhuna en uzun direnenler olmuştur. Ama bunda başka etmenlerin de payı vardır. Likyalılarla Epizephyrialıların yereysel bağımsızlığı, Mısır'ın ve genelde Afrika'nın iklimiyle topografyası anaerkilliğin korunmasına yardımcı olmuştur. Siyasal anaerkillik başka yerlerde salt kendi zayıflığı tarafından korunmuş ya da mektup yazmanın kökeninin, saraylarına kapatılan Asyalı kraliçelere yüklenişi örneğinde öne sürüldüğü gibi, yapay biçimlerle desteklenmiştir.(**)

(*)Philostratos'un *Heroicus*'una göre (Kayser, 299. 30f) Hiera, Truva'da Mysialı kadın askerlerin önderi olarak savaşan Mysia kralı Telephos'un karısıdır; Homeros'un ondan, kadınların en büyüğü ve en güzeli olduğu için kadın kahramanı Helen'i gölgede bırakabileceğinden, hiç söz etmediğini söyler.

(**)Bachofen burada son zamanlardaki bazı yazarlar tarafından ilk mektup yazma buluşunun yakıştırıldığı Xerxes'in anası Atossa'ya gönderme yapmaktadır. *Mutterrecht*'e bakın. (*Gesammelte Werke*'de, cilt 3. s. 976).

Bir zamanlar her şeyi saran dizgenin bu bölümleriyle birlikte, Çinli yazarların siyasal ve toplumsal anaerkilliği çağımızın sekizinci yüzyılına dek koruyan Orta Asya'daki kadınlarla ilgili durum bildirileri özel bir merak konusunu ele almaktadır. Bunlar Amazon devletleri hakkında yazılmış bütün durum bildirilerinde yer alan tüm ayırıcı niteliklerle tam bir uyum içindedir ve dinginlik konusundaki övgüleri benim bulgularımı desteklemektedir. Cleitae'deki İtalyan yerleşimi de içine almak üzere, çoğu Amazon yerleşimlerini bu denli zamansız yerle bir edip bu yaşam biçimini sona erdiren, zorbalık değildi. Bunun nedeni zamanın sessiz sedasız işleyişi ve Avrupalılar için en eski ve en karanlık anılardan biri gibi görünen, bugün bile tarihin unutulmuş bir yanı sayılabilecek, buradaki toplumsal koşulları silip yok eden güçlü komşu ülkelerle olan ilişkilerdi.

Büyük bir yıkıntılar yığınını andıran böyle bir araştırma alanında, çok çeşitli zamanlar ve birçok farklı kavimler arasından çıkarılan belgelerin kullanımı genellikle bir ışık elde etmenin tek yoludur. Bu bölük pörçük gereçleri, ancak elimizin altında bulunan ipuçlarını enine boyuna düşünerek, bir düzene koyabiliriz. Eski dünyanın insanları arasındaki anaerkilliğin farklı biçim ve belirimleri, şimdi bize ilkçağlarda başlayan ve çok daha sonraki dönemlere dek izlenebilen büyük tarihsel bir sürecin —Afrika kavimleri arasında hâlâ varolan bir sürecin— çeşitli evreleri gibi görünmektedir. Demeter'in düzenli anaerkilliğinden başlayarak eski saray yosmalığını ve Amazonculuğu kavramış bulunuyoruz. Yaşamın bu alt evresini enine boyuna irdelediğimiz için, şimdi üst evrenin doğru imlemini tanıyabilir, ataerkil toplumların utkusunu insanlık tarihindeki uygun konumuna yerleştirebiliriz.

İnsanların anayanlı kavramlardan babayanlı kavramlara geçişi, cinsler arası ilişkiler tarihinde en önemli dönüm noktasını oluşturur. Demeterci ve Aphrodite'ci saray yosmalığı evrelerinin her ikisi de üretken anaların öndeliğine sımsıkı sarılmıştır, bu iki yaşam biçimini birbirinden ayıransa yalnız yorumunda az ya da çok yeralan arılıktır. Ama babayanlı dizgeye geçişle birlikte, temel ilkede bir değişiklik boy gös-

terir; eski kavram tam anlamıyla silinir. Tepeden tırnağa yeni bir tutum kendini duyurur. Ananın çocukla bağı özdeksel bir ilişkiye, duygu alışverişine dayalıdır, bu hep doğal bir doğru olarak kalmıştır. Ama can veren kişi olarak baba bütünüyle farklı bir durum sergiler. Çocukla göze görünür bir ilişkiye girmediği için, karı-koca ilişkisinde bile, belirli bir masal kişiliğini üzerinden atamaz. Çocuğa yalnız anası aracılığıyla bağlandığı için, hep yabancı bir güç olarak boy gösterir. Koruyan ve besleyen ananın madde olarak, çocukların yeri ve evi olarak, bakıcısı olarak ortaya çıkan olguların karşımda önemsiz kalması da bu uzaklığı destekleyici bir neden oluşturur.

Babalığın bütün bu nitelikleri tek bir sonuca götürür: babayanlılığın utkusu, ruhun, doğanın belirimlerinden kurtuluşunu, insan yaşamının özdeksel yaşam yasaları üzerindeki yücelişini getirmiştir. Analık ilkesi yersel yaşamın tüm alanlarında aynı kalırken, döl verme gücüyle uyum içinde tuttuğu üstün konumuyla erkek bu ilişkiden doğmuş ve yüce görevinin bilincine varmıştır. Tinsel yaşam bedensel yaşamın üzerine çıkmış ve yaşamın aşağı alanlarıyla ilişki bedensel yanla sınırlanmıştır. Analık, erkeğin bedensel yanıyla, hayvanlarla paylaştığı tek şeyle ilişkilidir: babayanlı-tinsel ilke tek başına erkeğe aittir. Erkek yersellik bağlarını koparır ve gözlerini evrenin daha yukarı bölümlerine diker. Çocuk doğuran kadınlar her şeyi barındıran yeryüzüne bağımlı kalırken, yengi kazanmış babalar göksel ışıktan pay alırlar; ataerkinin kuruluşu her yerde her zaman göksel güneş kahramanının eylemi olarak gösterilir, anaerkinin savunulması ölüler ülkesinin ana tanrıçalarının birinci görevi olmuştur.

Söylence, Orestes'le Alcmaeon'un analarını öldürmeleri olaylarında eski ve yeni ilkeler arasında yer alan bu çatışmayla ilgili görüşü destekler ve varoluşun büyük dönüm noktasını dinin yüceltilmesine bağlar. Bu gelenekler kuşkusuz insan soyunun gerçek yaşantılarının belleğini biçimlendirir. Anaerkilliğin tarihsel niteliğinden kuşku duyulamıyorsa, o zaman bunun çöküşüne eşlik eden olayların da şiirsel bir kurmacadan daha fazla birşey olması gerekir. Orestes'in serüvenlerinde yeraltı-anayanlı ilkeyi altedip ataerkilliğin utkusuna yolaçan karışıklıklarla çatışmaların bir yansımasını buluruz. Şiirsel düşlemlere hangi

etkileri yüklersek yükleyelim, Aiskhylos'la Euripides tarafından ileri sürüldüğü gibi, iki ilke arasındaki savaşımda tarihsel doğrular yer almaktadır. Eski yasa Erinye'lerinkidir, buna göre de Orestes suçludur ve anasının kanını ödemesine olanak yoktur; buna karşılık Apollo ve Athena yeni yasanın, yani yüce babayanlılık ve göksel ışık yasasının utkusunda öncülük eder. Bu eytişimsel bir karşıtlık değil tarihsel bir çatışmadır ve sonuçlarına tanrılar karar vermiştir. Eskiçağ yok olmuş, bir başkası, yani Apollon çağı bunun yıkıntıları üzerinde yükselmiştir. Eskisiyle taban tabana zıt yeni bir toplumsal gelenek hazırlık içindedir. Ananın tanrısal nitelikleri yerini babanınkine bırakmış, gece öndeliğini gündüze, sol yan sağa vermiştir ve bu iki evrenin nitelikleri ancak karşıtlıklarında bu denli belirgin görünür olmuştur. Pelasg uygarlığı, anaerkilliğe verdiği önemle damgasını vurmuştur, Yunan uygarlığıysa ataerkil görüşten ayrı düşünülemez. Pelasglar özdeksel sınırlılık, Yunanlılarsa tinsel gelişim görüntüsü verir; Pelasgların yaşamı bilinçdışı yasanın işlemesiyle, Yunanlılarınkiyse bireycilikle belirlenmiştir; bir yanda doğanın kabul edilişini öte yandaysa doğanın aşılışını görürüz; yaşamın eski sınırları kırılmıştır, sürekli dinlenme, erinç dolu haz ve yaşlanan bedende kalan sonsuz çocukluk yerini Prometheus yaşamının didinmeleriyle acılarına bırakmıştır. Demeter gizemciliğinin yüce umutları mısır tohumlarının filizlenmesinde görülen anaların karşılıksız armağanında yatar; Yunanlı her şeye, yüce ereğe bile kendi çabalarıyla ulaşmak ister. Uğraşıp didinirken babayanlı doğasının ayırdına varır, dövüşte bir zamanlar bütünüyle katıldığı anayanlılığı aşar, kendi tanrısal niteliklerine ulaşmaya çabalar. Ona göre artık ölümsüzlüğün kaynağı çocuk doğuran kadınlar değil, eski dünyanın yalnız anaya bağışladığı tanrısal niteliklerle donanmış eril yaratıcı ilkedir.

Babayanlı Zeus niteliğini doruğa çıkaran kuşkusuz Atina soyudur. Her ne kadar Atina kentinin kökleri Pelasg uygarlığında yatsa da, gelişimi boyunca bu Demeter ilkesini Apollon ilkesine bağımlı kılmıştır. Atinalılar Theseus'a Herakles gibi ikinci kadın-düşmanı olarak saygı göstermişlerdir; Babasız analık düşüncesinin yerine, Athena'nın kişiliğine anasız babalığı yerleştirirler; yasalarında bile, evrensel babalık ilkesini, eski Erinye töresinin yalnız analara bağışladığı kişisel do-

kunulmazlık niteliğiyle donatırlar. Kız oğlan kız tanrıça tam anlamıyla erkeğe uydurulur, babayanlı güneş yasasının kahramanlarına yarar sağlar; onda eski günlerin Amazoncu savaşkanlığı tinsel biçimde yeniden ortaya çıkar. Bu tanrıçanın kenti, cinslerinin hakkını korumak için yardım ararken Attica kıyılarında demir atan kadınlara düşmandır. Burada Apollon ve Demeter ilkeleri arasındaki karşıtlık keskin bir biçimde ortaya çıkar. En eski zamanlara uzanan tarihinin, anaerkillik koşullarının izlerini sergilediği bu kent, ataerkilliği gelişiminin doruklarına çıkarmıştır; tek-yanlı bir abartmayla, kadını Eleusis gizemciliğinin temelleriyle oluşturduğu zıtlık açısından özellikle şaşırtıcı, aşağılık bir toplumsal konuma sokmuştur.

Eskiçağ araştırmalarını özellikle öğretici kılan şey, yaşamın neredeyse her alanında eskiçağların gelişimini bir sonuca ulaştırması ve her ilkeyi tam olarak kavramasıdır. Her ne kadar eskiçağ gelenekleri bize bölük pörçük ulaştıysa da, bu önemli konuda bir bütün oluşturur. Bu da eskiçağ araştırmalarına, hiçbir dönemin sağlayamayacağı bir üstünlük kazandırır. Bilgimiz, sonucu kesinleştirir. Başlangıçla son arasında yapılan karşılaştırma, her ikisinin de doğası söz konusu olduğunda, zengin bir aydınlanma kaynağına dönüşür. Her evrenin kendine özgü niteliklerini tam anlamıyla anlaşılır kılan, yalnız aralarındaki karşıtlıklardır.

İşte bu nedenle, bu bir konu dışına taşma değil, ataerkilliğin gelişimiyle yanında yer alan yaşam dönüşümlerine kendimi tam anlamıyla adadığım görevimin gerekli bir bölümüdür. Anaerkil toplumlardan ataerkil toplum kavramlarına dönüşüm iki alanda çok belirgin olarak izlenir: çocukların evlatlığa kabul edilmesi ve önbilicilik bağlamında. Bütünüyle saray yosmalığı koşullarının yürürlükte olduğu yerlerde düşünülmesi bile olanaksız olan çocukların evlat edinilmesi durumunun, Demeter ve Apollon ilkeleri altında bütünüyle farklı bir biçim alması kaçınılmazdır. Demeter'in dünyasında bu, anayanlı doğum ilkesiyle yönetilir ve doğal doğrudan ayrı tutulamaz; ama yakıştırma babalık niteliğiyle Apollon'un dünyası bütünüyle tinsel bir kuşak, tüm özdeklerden yoksun bırakılmış anasız babalık düşüncesine geçer. Bu, anerkillikte yeri olmayan, soyun babadan

oğula geçen bir çizgide ilerlemesi düşüncesine ve Apollon'un ailenin ölümsüzlüğü kavramına yolaçar. Aynı gelişim, özellikle İamius'un biliciliğinde, bir önbili sayılabilir. Alt Melampus evresinde anayanlı-yersel olan bu durum, en üst evresinde bütünüyle babayanlı-Apolloncu bir görüş olur. Bu, aynı zamanda sürekli soy düşüncesini vurgular, böylece evlat edinmenin tinselleştirilmiş biçimine koşutluk getirir. Ama bu önbiliyi iki kat daha öğretici kılan şey, onun bizi, anaerkilliğin en önemli merkezlerinden ikisi olan Arcadia'yla Elis'e götürmesi ve bir yandan aile gelişimindeki benzerlikleri, öte yandansa genel anlamda bilicilikle dini incelememizi sağlamasıdır.

Yaşamın bu iki dünyası arasında yapılan karşılaştırma, insan ruhunun yasalara uygun gelişimini büyük bir nesnel kesinlikle gösterir. Her yerde yeryüzünden göklere, özdekten özdeksizciliğe, anadan babaya aynı yükseliş vardır; aşağıdan yukarıya çıkarken her yerde yaşamın birbiri ardısıra gelen arınışını gören ve bunun içinde "Çünkü erkek kadının değil, kadın erkeğindir"[16] diyen Hıristiyanlık öğretisi ve savsözüyle çelişkisini sergileyen Orpheuscu ilke vardır.

Araştırmamdaki ikinci önemli alan, yani anaerkilliğin, yaşamın alt ve üst evreleriyle savaşımını ilgilendiren tarihsel sorgulama, insanın dereceli tinsel gelişimi ve evrensel belirimlerin sıradüzeni (hiyerarşisi) arasındaki iç ilişkinin incelenmesi temeline oturtmaktadır. Günümüz düşünüşüyle eskiçağ düşünüşü arasındaki soyut karşısav, hiçbir yerde şimdi gireceğimiz alanda olduğu kadar şaşkınlık uyandıracak bir biçimde gösterilmemiştir. Tinsel yasaların bedensel olanlara boyun eğişi, insan gelişiminin evrensel güçlere bağımlılığı öylesine alışılmadık görünür ki, insan buna düşünsel düşler ülkesinde bir yer bulmak ister ya da onları "ateşli düşlemler ve büyük saçmalıklar"(*) olarak nitelendirir. Ama gene de bu, eski ya da çağdaş akıl yürütmelerin sapması, temelsiz

[16] I. Cor. 11:9.

(*) Bu deyim, Conrad Bursian'ın, Zarncke'nin *Literarisches Centralblatt* (1860) (s. 228 ve sonrası), adlı yapıtında yer alan *Gräbersymbolik*'inde öne sürdüğü görüşleri çürüten incelemesinden alınmıştır.

bir koşutluk, hiç olmamış bir kuram değil, tersine daha iyi açıklamak gerekirse, nesnel bir doğru, deneycilik ve ilk akla gelen düşünceler, yani eski dünyanın kendi tarihsel gelişmelerinde ortaya çıkan bir felsefedir. Eskiçağ Yasasının bütün bölümleri bununla serpilip boy atmış, dinsel evrelerin bütün gelişimlerinde yol gösterici ilke olarak görünmüş, aile yasasındaki bütün gelişimlerin temeli bu olmuştur. Tüm yapıyı ayakta tutan doğru ve şu ana kadar açıklanması olanaksızmış gibi görünen sayısız söylenceyle simgenin anlaşılmasına yol açan tek anahtar budur.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalar bizi eskiçağ yaşam görüşüne bir adım daha yaklaştırmıştır. Bu, aile örgütündeki her aşamanın dinsel bir düşünceye nasıl bağlı olduğunu göstererek, aile ilişkilerinin dinle aynı doğal görüngülere bağımlı olması gerektiğini kanıtlar. Ve eskiçağ incelemesi her adımda bu doğruya yeni bir kanıt getirir. Aphrodite saray yosmalığından başlayıp katışıksız Apollon ataerkilliğine kadar uzanan cinsel yaşamın bütün evreleri, kendine uygun ilkörnekleri doğal yaşamın evrelerinde bulur; bu evreler bataklıkların yabanıl bitkilerinden, evlenmeden ana olma örneğinden yola çıkıp, göksel dünyanın ve tanrısal ışığın uyumlu yasasına, durmaksızın kendini yenileyen tinsel babalığın karşılığı *flamma non urens*'e (ateşsiz aleve) dek uzanır. Tapınçtaki büyük göksel nesnelerin birinin ya da ötekinin üstünlüğünden kaynaklanan ilişki öylesine düzenlidir ki cinsler arasındaki ilişki biçimini de bundan kolayca çıkarabiliriz. Örneğin Ay tapıncının(*) önde gelen yerleşimlerinden birinde, ışık veren nesneye eril ya da dişil adın verilişi kadın ya da erkek egemenliğinin bir anlatımı olarak kabul edilebilir.

Üç büyük acunsal cisimden —Dünya, Ay, Güneş— birincisi analık durumunun aracıdır, sonuncusuysa babayanlı ilkenin gelişimini yönetir; dinin en alt basamağı, katışıksız yersellik, anaların dölyatağının öndeliğinde direnir. Erkeklik katını yersel sulara, yeryüzünün ha-

(*)Burada Bachofen'in aklında, Aya hem Lunus (eril) hem de Luna (dişil) olarak tapınılan Suriye'deki Edessa yakınlarında yer alan Carrhae (Harran) yerleşimi olabilir. Aelius Spartianus'un *Caracalla* 6.6.7.3-5 ve karşılaştırma için Tertullia'nın *Apology* 15'e bakın.

vaküresine dolayısıyla da yeraltı dizgesine giren rüzgârlara yerleştirir. Eril ilkeyi dişilin, okyanusu *gremium matris terrae*'nin (toprak ananın dölyatağının) altındaki bir konumda görür. Gece yeryüzüyle özdeşleştirilir ve anayanlı-ölüler ülkesinin gücü olarak yorumlanır; burada gece tanrıların en eskisidir ve kadınla özel bir ilişki içindedir. Öte yandan Güneş erkeklerin gözlerini, eril gücün büyük görkemini tasarlama amacına dikmelerini sağlar. Gün ışığı ataerkilliğin utkusuna öncülük eder. Gelişim üç aşamada gerçekleşir; bunlardan ikisi tam anlamıyla doğal belirimleri izlerken üçüncüsü doğayı aşmaya çalışır. Eski din güneşin doğuşuyla anayanlı karanlık üzerinde kazanılan utku düşüncesini birleştirir ve bu düşünce gizemcilikte sık sık doğaüstü umutların temeli olarak ortaya çıkar. Ama bu ilk evrede ışık saçan oğul hâlâ bütünüyle anası tarafından yönetilmektedir, gündüz geceye özgü gündüzdür, *mater matuta* (gün doğumunun anası) olan, büyük Eileithyia'nın babasız oğlu olarak hâlâ anaerkil topluma aittir. Anayanlı bağlardan tam kurtuluş ancak güneş aydınlık gücünün son aşamadaki açılımına ulaştığında olur. Doğum ve ölüm saatinden, güneşi ağıla sürüp sonra yeniden çıkaran çobandan eşit uzaklıkta başucu noktasında duran, tıpkı tanrıçanın Poseidoncu erkekliği yönetişi gibi parlaklığıyla anaya boyun eğdiren utkuya erişmiş ataerkilliktir. Bu ataerkinin Dionysos evresi, yani hem tam gelişmiş güneş gücü hem de ataerkilliğin kurucusu olarak kutlanan tanrının evresidir. Bu tanrı doğasının iki belirimi tam bir uygunluk içindedir. Dionysos ataerkilliği, erkekliğinin doruk noktasındaki güneş gibi, üretken dölleyicidir; Güneş tanrısı Sol gibi Dionysos'un babası da ona can vermek için, sonsuza dek alıcı özdeği arar.

Bütünüyle farklı ve çok daha katışıksız olansa, üçüncü evre yani Apollon evresidir. Doğup batma, dünyaya gelme ve göçüp gitme arasında sonsuza dek dolaşıp duran üretken güneş, değişmez bir ışık kaynağına dönüştürülmüştür. Bütün dölleme düşüncelerini, bütün dişil özdekle (maddeyle) karışım özlemlerini ardında bırakarak, güneş varlıkları ülkesine girer. Dionysos'un yaptığı yalnız ataerkilliği anaların üzerine çıkarmaktı; Apollon'sa kadınla bütün bağlarını koparır. Onun ataerkilliği, evlat edinmede olduğu gibi, anasız ve tinseldir. Bu

nedenle de kalımlıdır, Dionysos'un sonsuza dek göğüs germek zorunda olduğu ölüm gecesinde de, üretken olduğu için bağışıktır. İşte bu nedenle, iki güneş gücüyle, bunların üzerine kurulu iki ataerkillik arasındaki ilişkiyi, araştırmamız için Heliodorus'un romanından çok daha önemli olan ve tam olarak Delfi düşüncelerini izleyen Euripides'in *Ion* adlı yapıtında görebiliriz.

İki uç nokta olan Dünya ile Güneş arasında Ay, eski insanların iki dünya arasında sınır bölgesi olarak belirlediği orta konuma yerleşmiştir. Yersel nesnelerin en katışıksızı, göksel ışık nesnelerininse en kirlisi olarak ay, en yüce arılığa Demeter ilkesinde ulaşan analık imgesine dönüşür; tıpkı Demeter'in evli kadınlarının saray yosması kadınlarıyla çelişmesi gibi, göksel bir dünya olarak ay da yeraltı dünyasıyla çelişir. Dolayısıyla, evlilikle ilgili anaerki her zaman ayın güneş üzerindeki dinsel üstünlüğüne bağlıdır ve anaerkilliğin kuruluşunu sağlayan Demeter gizemciliğinin yüce dinsel düşüncesine ayın bir armağanı olarak bakılır. Dionysos gizemciliğinde de olduğu gibi Luna hem ana hem de dinin kaynağıdır ve her iki görünüşte de anaerkil kadının ilkörneğini oluşturur.

Bu noktadaki eskiçağ düşüncelerine daha derinlemesine girmemize gerek yoktur: aslında araştırmam binlerce ayrıntının anlaşılması için bunların ne denli kaçınılmaz olduğunu gösterecektir. Ama şimdilik temel ilke yeterlidir. Cinsel yaşamın farklı aşamalarının acunsal görüngülere bağlılığı isteğe göre kurulmuş bir koşutluk değil, tersine tarihsel bir görüngü, tarih tarafından tasarlanmış bir düşüncedir. Acunun en yüce belirimi olan insan kendi başına onun kurallarından ayrılabilir mi? Eskiçağ insanlarının inançlarıyla düşüncelerini sırayla yöneten büyük acunsal nesnelerin aşama sırası temeli üzerine kurulu olan, aile örgütünün gelişimi içsel gereklilikle yasalara uygunluğun en üst derecesini üstlenir; tarihin gelip geçen belirimleri, dinin dayanağı olan tanrısal yaratıcı düşüncelerin anlatımına dönüşür.

Buraya kadarki irdelemelerimiz, cinsel ilişkiler tarihinde yer alan son aşamayı da değerlendirmemizi sağlar. Şimdi, düzensiz yersellikten

güneş egemenliğinin en katışıksız biçimine gelene kadar gelişimin bütün evrelerini araştırmış ve sırasıyla bunların tarihsel, dinsel ve acunsal belirimlerini irdelemiş oluyoruz ama gene de bilimsel incelememizin eksik kalmaması açısından yanıtlamamız gereken bir soru daha kalmıştır. Bu bağlamda eskiçağın aldığı son biçim nedir?

Burada, ataerkil ilkeyi tam anlamıyla gerçekleştirebilmiş iki güç var gibi görünmektedir. Bunlar Delfi'nin Apollon'u ile Roma'nın siyasal eril imparatorluk düşüncesiydi. Tarih, imparatorluk düşüncesiyle kıyaslanınca, insanlığın Apollon'a daha az borçlu olduğunu öğretir. Bir olasılıkla Delfi düşüncesinden daha az tinsel olmasına karşın, imparatorluk ilkesi yasalarla ilgili geleneklerde kamunun ve bireylerin özel yaşamıyla daha sıkı bir bağa ve tanrının bütünüyle tinsel olan gücünde hiç bulunmayan bir desteğe sahiptir. İşte bu nedenle, imparatorluk düşüncesi tüm saldırılara karşı utku kazanıp barbarlık ve özdeksel görüşlere kapılma karşısında sağlam bir biçimde ayak direyip yerini korurken, Apollon düşüncesi daha alttaki öğretilerin artan saldırılarına dayanmayı başaramamıştı. Ataerkilliğin Apollon'a özgü arılıktan, Dionysos özdekçiliğine doğru geri çekildiğini, böylece dişil ilkeye yeni bir utku yolu, ana tapınçlarına da yeni bir çiçeklenme hazırladığını görüp anlarız. İki aydınlık gücün Delfi'de sona erdirdiği yakın bağlaşım, Apollon'un değişmez dinginliği ve duruluğu aracılığıyla Dionysos'un üretken coşkunluğunu arıtmayı ve kendini bunun üstüne çıkarmayı tasarlamış gibi görünmesine karşın, sonuç bunun tam tersi olmuştu: bereket tanrısının büyük duyumsal çekiciliği, yoldaşının tinsel güzelliğinden daha baskın çıkmış ve giderek Apollon'un olması gereken güce zorla el koymuştur. Böylece doğan Apollon çağı yerine, Dionysos çağı olmuştu; Zeus, gücünün simgesi asasını, bütün öbür tapınçları özümseyip sonunda tüm eski dünyayı egemenliği altına alan evrensel dinin odağı olan Dionysos'tan başkasına aktarmamıştı. Nonnus'un *Dionysiaca*'sında[17] Apollon ve Dionysos kurul karşısında ödül için yarışır. Apollon kazanacağından emin, tepeden bakmaktadır, bunun üzerine karşısındaki yarışmacı ateş gibi şarabını sunar. Apollon kızararak gözlerini yere indirir çünkü bununla kıyaslanacak bir ar-

[17]Nonnus, *Dionysiaca* 19.253 ve sonrası.

mağanı yoktur. Bu sahne Apollon'un hem yüceliğiyle zayıflığını belirtir hem de Dionysos'un utkusunun gizini açıklar. İskender'le birlikte ortaya çıkan Yunan dünyasıyla Doğu arasındaki çatışma bu bağlamda özel bir önem kazanır. İki büyük karşısavın bir savaşıma giriştiğini, ama sonunda Dionysos tapıncıyla bir ölçüde uzlaştığını görürüz. Dionysos'a hiçbir yerde bundan daha fazla tapılmamış, o da hiçbir yerde inançlarda yabancı öğelerle yerlileri kaynaştırma yolu bulan Ptolemies tapınağındakinden daha coşkun bir tapınçla karşılaşmamıştır.

Aşağıdaki bilimsel inceleme, cinsel ilişkilerde açıkça kendini gösterdiği gibi bu tarihsel düşünce ayrılığına özel bir dikkatle eğilecek ve yerli İsis ilkesinin Yunan ataerkillik kuramına inatla karşı koyuşunu ele alacaktır. İlgimizi özellikle biri söylencesel öbürü tarihsel bu iki gelenek üzerinde toplayacağız. İskender'le Hintli-Meroeli Candace arasında yapılan zekâ yarışması öyküsünde o zamanki insanlık, İskender'de fazlasıyla somutlaşmış eril-tinsel ilkeyle Asya-Mısır dünyasının anayanlı öndeliği arasındaki ilişki ereğini öne sürer. Öykü ataerkillik ilkesinin yüce tanrısal niteliklerini tanır ama aynı zamanda iki dünyanın şaşkın bakışları altında alanı bir baştan bir başa hızla kateden gencin, her adımda kabul etmeye zorlandığı dişil ilkeye sürekli olarak boyun eğdiremediğini de düşündürür. İkinci gelenek kesinlikle tarihseldir ve I. Ptolemy hükümdarlığının öncesinden kalmadır. Bu, Delfili tanrıyla katışıksız ataerkil ilke bile bile tuzağa düşürülürken. Sinoplu Sarapis'in[18] Mısır'a nasıl sokulduğunu anlatan öyküdür.

Yunan hanedanının, yasalarını sağlam bir biçimde kurmak için en baştan böyle önlemler almaya zorlanması son derece ilginçtir. Siyasal ve dinsel tarih belgeleri de bu görüşle tam olarak uyuşmaktadır. Delfili Apollon'un tinsel ilkesi eski dünya yaşamı üzerinde etkili olamamıştır; cinsel ilişkilerin daha alt düzeyde yeralan özdeksel görüşlerini altedecek güçten de yoksundur. İnsanlık ataerkilliğin sürekli utkusunu, ona tartışılmaz bir biçim kazandıran ve sonunda yaşamın bütün alanlarında gelişmesine olanak veren Roma siyasal düşüncesine borçludur; Roma düşüncesi bu ilkeyi bütün yaşamın temeline dönüştürmüş ve onu dinin çöküşüne, ahlâkın çürümesine ve insanların anaerkil görüşlere geri dö-

[18] Tacitus, *Historiae* 4. 83.

nüşüne karşı korumuştur. Roma yasası geleneksel ilkesini, Doğu'nun tüm saldırı ve gözdağlarına, Isis ve Kybele'nin yayılan ana tapıncına ve hattâ Dionysos gizemciliğine karşı sürdürüp yaşatmıştır; ilk kez Augustus tarafından yasalara sokulmasıyla, dişil bereket ilkesine karşı koymuş; eski Roma ruhunu küçümseyerek *fasces*'i (erk çubuklarını, yargı gücünü) ve *signa*'yı (nişanları, asker gücünü) ele geçirmeye uğraşan ve bu konuda başarısız da olmayan, imparator eşleriyle analarının etkisine de karşı koymuştur; Justinian'ın tam anlamıyla doğal cinsel ilişkiler görüşü, kadınların eşit haklar kazanması, çocuklu kadınların saygı görmesi eğilimine bütün gücüyle direnmiştir. Romalıların dişil ilkeyi küçümsemesine yöneltilen, Doğu'da bile tam olarak ortadan kaldırılamayan direnişle başarılı biçimde savaşmıştır.

Roma siyasal düşüncesinin gücü ile yüzde yüz dinsel ilkenin zayıflığı arasında yapılan kıyaslama, katı biçimlerle korunmayan kendi haline bırakılmış insan doğasının günah işleme eğilimini gösterir. Eskiçağ insanları, tinsel babasının ölümünün öcünü alan Augustus'u ikinci Orestes sayıyor, hükümdarlığını yeni Apollon çağının doğuşu olarak görüyordu. İnsanlık bu en yüce evrenin utkusunu dinsel düşüncenin iç gücüne değil, aslında temel düşüncelerini biraz değiştirebilen, ama bunlardan hiçbir zaman tam olarak vazgeçmeyen Roma'nın siyasal oluşumuna borçluydu. Bu inanç en çok Roma yasal ilkesinin yaygınlık kazanmasıyla Mısır ana tapıncının gelişimi arasındaki ilişki tarafından doğrulanmaktadır. Doğu'ya boyun eğdirme işi tamamlanıp son Candace da düşürülünce siyasal alanda yenilgiye uğrayan anayanlı ilke, iki katına çıkmış gücüyle utkuya doğru ilerleyişe geçmiş, böylece siyasal alanda geri dönülmez bir biçimde yitirdiklerini dinsel alanda yeniden kazanmıştı. Bir alanda sona eren çatışma, bir başkasına, sonradan geri çekileceği daha yüksek bir alana kaydırılmıştı. Anayanlı ilkenin bütünüyle tinsel ataerkilliğin açığa vurulması üzerinde elde ettiği utku, bütün zamanlarda ve birçok çeşitli dinsel topluluğun ortasında erkekler için özdeksel doğanın eylemsizliğini altedip, en yüce görevi, dünya yaşamını tanrısal ata ilkesi arılığına yüceltmeyi başarmanın ne denli güç bir iş olduğunu gösterir.

* *
*

Bu son irdelemeler, aşağıdaki incelemenin gideceği yöndeki düşünce çemberini tamamlayacaktır. Araştırmamızın durup kalacağı sınırlar isteğe bağlı olarak çizilmiş değil, tarihin olguları tarafından belirlenmiştir. Okuyucuya biraz daha açıklama borçlu olduğum sorgulama ve sunuş yöntemleri de aynı ölçüde gelişigüzel seçimlerden uzaktır. En önce, bütün gereçlerin toplanması, doğrulanması ve karşılaştırılıp düzenlenmesi gereken tarihsel bir soruşturma her yerde kapsamlı düşüncelere özel ve adım adım yaklaşan bir ilerlemeye ağırlık vermek zorundadır. Başarı en eksiksiz araştırmaya, gereçlerin bütünüyle nesnel olarak önyargıdan uzak değerlendirilmesine bağlıdır. Bu ortam ve koşullardan az sonra okuyacağınız araştırmanın düzenlenişini belirleyen iki ölçüt ortaya çıkmaktadır. Tüm gereçler kavimlere göre düzenlenmiştir; bunlar sınıflandırmamızın asal ilkesini oluşturmaktadır. Her bölüm en önemli belgelerin irdelenmesiyle başlar. Bu yöntemin en belirli özelliği, anaerkilliğe ilişkin düşüncelerimizin açıklanmasında akıl yürütmeye dayalı bir ilerleyişe engel olmasıdır; bunun yerine bazan bir görüşü bazan bir başkasını öne çıkararak her kavime ilişkin belgeleri izlemek zorunda kalırız. Böylece tek ve aynı sorunu birçok kez yeniden ele alıp irdelemiş oluruz.

Yeni ve hiç bilinmeyen konularda bu denli çok şeyi ortaya koyan bir araştırma alanında, bu tür ayrımlama ve yinelemeler kınanmamalı, böyle yapıldığı için üzüntü de duyulmamalıdır. Bunların ikisi de başka türlü bir durumda önemli üstünlüklere sahip olabilecek bir dizgeden ayrı düşünülemez. Kavimlerin yaşamı zengin ve türlü-çeşitlidir. Olaylar ve özgül gelişimlerle etkilenen belirli ekinsel aşamadaki her kavmin temel düşünceleri birçok farklı biçime girer. Bunun sonucu olarak da benzerlikler geri çekilme, belirli niteliklerse öne çıkma eğilimi gösterirler; ayrıca birçok değişik koşulun etkisi altında yaşamın belirli bir yönünün zamanından önce zayıfladığını, bir başka yerdeyse güçlenip geliştiğini göreceğiz. Ancak her kavmi ayrı ayrı ele alarak bu tarihsel oluşumlar zenginliğinin hakkını verebileceğimiz ve araştırmamızı dogmacı tekyanlılığa düşmekten böylece kurtarabileceğimiz açıktır. Tarih alanına yayılmayı amaçlayan bir araştırma ve tarihsel bilgiye bakışımız yalnız bir dizge kurmakla yetinemez; tersine tüm belirim ve devinim-

leriyle yaşamı kavramaya çalışması gerekir. Her şeyi kapsayan bir görüş açısının birçok yararları olabilir, ama bu ancak ayrıntılara inilerek elde edilebilir: genel olan özelle birleştirilip ekinsel bir dönemin bütün özellikleri birbirinden bağımsız kavimlerin nitelikleri tarafından tanımlandığı zaman aklın birlik ve çeşitliliğe duyduğu iki katlı gereksinim bir doyuma ulaşabilir. Araştırma alanımıza giren her kavim kadın yönetiminin (gynocracy) yeni yüzeylere sahip tarihiyle ayrıntılı bir resmini verir ve bunun eskiden önemsenmeyen yanlarına yeni bir ışık tutar. Bu nedenle anlayışımız araştırmamız boyunca gelişecek; boşluklar doldurulacak; baştaki düşünceler doğrulanacak, eksiklikleri giderilecek ya da başkaları tarafından geliştirilecektir; bilgilerimiz yavaş yavaş tamamlanacak ve iç birlik kazanacaktır; gitgide büyüyen görüngeler sonuçlanacak, en sonunda en kusursuz düşünce birliğine kavuşacaktır. Gelişimini derece derece tasarlamaktan doğan doyumumuz, sonuçta elde edeceğimiz hazdan çok daha büyüktür. Kitabımızın bu tılsımı yitirmesini istemiyorsak, önemli sonuçlardan çok bunların elde edildiği aşamalı gelişimi tanımlamakla uğraşmamız gerekir. İşte bu yüzden her adımda okuyucunun işbirliğine gereksinimimiz olacaktır. Yazar hep okuyucunun gözlemleriyle eski gereçler arasına kendi varlığını sokmama, okuyucunun dikkatini bunu tek başına sağlayan erekten koparmama kaygısı içinde olacaktır. Kişinin ancak kendi çabalarıyla elde ettiği şeyler bir değer taşır ve sonuç çıkarma konusunda hiçbir şey insan doğasına hazıra konma kadar itici gelmez. Elinizdeki kitabın, düşünceler açısından yeni ve neredeyse bitip tükenmek bilmeyen gereçlerle bilimsel bir dünyanın kapısını aralamaktan başka bir amacı yoktur. Kitap eğer bir merak uyandırma gücüne sahipse, o zaman alçakgönüllü bir hazırlık çalışması olarak kalmakla yetinecek ve bütün ilk girişimlerin ortak yazgısını paylaşmayı, yani ardından gelecekler tarafından gözden düşürülmeyi ve yalnız kusurlarıyla yargılanmayı sevinçle kabullenecektir.

LİKYA

ANAERKİLLİĞİ konu alan bütün araştırmalar kesinlikle Likyalılar'la başlamalıdır. Sahip olduğumuz en zengin ve en kesin belgeler bu kavime ilişkin olanlardır. Bu nedenle eskiçağ yazarlarının onlar hakkında söylediklerini ele alarak sağlam bir temel kurmak ilk görevimiz olacaktır.

Herodotos Likyalılar'ın Girit'ten geldiğini ve Sarpedon yönetimi altında daha sonraki tarihlerde komşuları tarafından hâlâ adlandırıldıkları biçimde Termilianlar olarak tanındığını; ama Pandion'un oğlu Lycus Atina'dan Termilian topraklarındaki Sarpedon'a konuk olarak geldiği zaman onun adını aldıklarını söyler.

Tarihçi şöyle sürdürür: "Töreleri bir ölçüde Girit'e bir ölçüde de Karya'ya özgüdür. Bununla birlikte başka hiçbir kavimde görülmeyen alışılmadık bir töreleri daha vardır: adlarını babadan değil, analarından alırlar. Çünkü bir Likyalı'ya kim olduğu sorulduğunda anayanlı soyunu söyleyip anasının analarını sayar ve bir kadın yurttaş bir köleyle evlendiğinde çocuğu soylu doğmuş sayılır; ama bir erkek yurttaş, en soylusu bile olsa, yabancı bir kadın ya da bir odalık alınca çocukları onursuz sayılır."[1] Bu bölümü bu denli önemli kılan, çocukların yasal konumları bağlamında adı anadan alma töresini ve dolayısıyla da getirdiği sonuçların tam olarak anlaşıldığı temel tutumu tanımlamasıdır.

Herodotos'un gözlemi başka yazarlar tarafından da doğrulanıp tamamlanmıştır. Aşağıdaki bölüm Şamlı Nicolaus'un *Universal History*

[1]Herodotos, 1. 173.

(Evrensel Tarih) adlı yapıtıyla bize kadar ulaşmıştır: "Likyalılar kadınlara erkeklerden daha fazla saygı gösterir; adlarını analarından alır ve topraklarını oğullarına değil kızlarına bırakır."[2] Heraclides Ponticus'un kısa bir yazısı vardır: "Likyalılar'ın yazılı yasaları yoktur, ama yazıya dökülmemiş töreleri vardır. Çok eski zamanlardan beri kadınlar tarafından yönetilmişlerdir."[3]

Ayrıca elimizde Plutarkhos'un, Heracleali (Cebelitarık'lı) Nymphis'in tanıklığını anlatmak için aktardığı şu öykü vardır. Anlatı sözcüğü sözcüğüne şöyle gider: "Nymphis, Heraclea üzerine yazdığı dördüncü kitabında, Bellerophon tarafından öldürülene kadar, o bölgeyi, hayvanlarla meyvelerini yok edip yıkan bir canavarı anlatır. Ama bu kahraman yaptığı işe karşılık bir teşekkür bile alamayınca Xantusluları lanetler ve Poseidon'a tüm yeryüzünü tuza çevirmesi için yalvarır; böylece her şey yanıp yokolur çünkü toprak bozulmuştur; bu durum, kadınların yakarılarına dayanamayan Bellerophon'un bir kez daha Poseidon'a gidip bu yıkımı durdurmasını istemesine dek sürer. Xantuslular arasında adlarını babadan değil anadan alma töresi işte buradan çıkmıştır."[4] Nymphis'in öyküsü dinsel bir davranış biçiminin sonucu olarak ana soyundan ad almayı gösterir; yeryüzünün doğurganlığıyla kadının doğurganlığına tek bir bağlam içinde bakılır.

Bu son kavram aynı söylencenin bir başka uyarlamasında daha güçlü bir biçimde gözler önüne serilir. Söz konusu bölümde Plutarkhos şöyle anlatır: "Likya'da geçtiği söylenen bu anlatı bir öykünceye (fable) çok benzer, ama kökü eski bir söylenceye dayanmaktadır. Bu söylenceye göre Amisodaros, ya da Likyalılar'ın verdiği adla Isaras, savaşkan ama aynı zamanda kıyıcı ve acımasız bir adam olan Cheimarrhos'un kumandası altındaki birkaç korsan gemisiyle Zeleia yakınlarında yer alan bir Likya yerleşiminden gelmiştir. Pruvasında aslan, kıçında yılan simgesi taşıyan bir gemiyle yelken açıp gelmiş ve Likyalılar'a öylesine büyük kötülükler etmiştir ki, insanlar ne denize açılabilmişler ne de kıyıdaki kentlerde yaşayabilmişlerdir. Bellerophon

---

[2]*FHG*, Cilt 3 s. 461, kıs. 129.

[3]Aristoteles, *kıs.* 611.43 (yay. Rose, s. 379, 21).

[4]Plutarkhos, *De mulierum virtutes* 248 D.

onu Pegasus'la kovalayıp öldürmüş; Amazonları oradan atmış, ama hakkı olan ödülü alamadıktan başka Iobates tarafından büyük haksızlıklara uğratılmıştır. Bu nedenle denizin derinliklerine gitmiş ve Poseidon'a bu toprakları çoraklaştırıp kısırlaştırması için yalvarmıştır. Bu yakarışından sonra ayrılıp gidince büyük bir dalga çıkmış, toprakları sular altında bırakmıştır. Denizin yükselip ovayı kaplayarak yürümesini görmek korkunçtu. Bellerophon'un denizi durdurması için erkeklerin yakarıları boşa gitmiş ama kadınlar eteklerini sıvayıp ona doğru gelince, Bellerophon saygıyla geri çekilmiş, öyküde anlatıldığı üzere, sular da onunla birlikte çekilmiştir."[5]

Burada Bellerophon kadın soyuyla iki yönlü bir ilişki içinde ortaya çıkar. Bir yandan Amazonlarla savaşıp onları yenmiştir. Öte yandan, kadınların görünmesiyle geri çekilmiş ve haklı olduklarını onaylamamazlık edememiş, böylece Likya anaerkilliğinin kurucusu olmuştur. Hem yengiyi hem yenilgiyi içeren bu iki yönlü ilişki son derece önemlidir. Bu bize, ancak küçük bir utku kazanmış olan ata erkiyle çatışan ana erkini gösterir. Anaerkinin en uç noktadaki kolu Amazonculuk, Sisyphus'un oğlu Korintli kahraman tarafından yokedilmiştir. Savaşçı, erkek-öldüren kızoğlankızlar yenilmiştir. Ama evlilik ve cinsellikle ilgili konularda durumları iyileşen kadınların yüce erki bu savaşımdan yengiyle çıkmıştır. Anaerkillik değil, yalnız anaerkilliğin sapkın örneği Amazonculuk yok edilmiştir.

Anaerkinin temeli kadının özdeksel doğasıdır. Aktardığımız söylencelerde kadın toprakla eş gösterilmiştir. Bellerophon dişil üretkenlik simgesi önünde saygıyla eğilmiş, Poseidon yokedici dalgalarını tehlike altındaki topraklardan çekmiştir. Erkeğin dölleyici gücü yüce erkini alıcı, doğurgan özdeğe bırakmıştır. Her şeyin anası toprak, Poseidon için neyse, yeryüzünün ölümlü kadını da Bellerophon için aynı şeydir. Toprak ve kadın ya da Gaia eşit sayılmıştır. Kadın toprağın yerini alır ve ölümlüler arasında yeryüzünün ilk anası olmayı sürdürür. Dölleyici erkek her şeyin babası Oceanus'u simgeler. Su dölleyici öğedir. İçine işleyip aşıladığı dişil toprak özüyle karıştığında, tüm yersel (dünyevi) yaşamın tohumları ana karnının karanlık derinliklerinde gelişir. İşte bu

[5] *A.g.y.*, 248A B.

nedenle Oceanus toprağın, erkek de kadının karşıtı olarak gösterilir. Bu birlikte öncelik kimdedir? Hangi üye egemen olacaktır, Poseidon mu yoksa yeryüzü mü, erkek mi yoksa kadın mı? Bu çatışkı aktarmış olduğumuz söylencede tanımlanmıştır. Bellerophon'la Poseidon ataerkinin utkusunun ardına düşmüştür. Ama her ikisi de alıcı analık simgesi önünde yenilip geri çekilir. Eril gücün simgesi ve özü olan tuz özdeği yok etmeye değil, bereketlendirmeye yarar. Özdeksel analık ilkesi erkeğin özdeksel olmayan uyandırıcı gücü üzerinde yengi kazanır.

Aynısı söylencenin başka yönlerinde de ortaya atılır. Bellerophon sonunda yarım bir utkuyla yetinmek zorunda kalır. Yengisinin ardından bir yenilgi gelir. Athena'nın yardımıyla eğitip uysallaştırdığı Pegasus'dan da yararlanarak, Amazonlarla savaşmış ve onları yok etmiştir. Üstlerine saldırmak için yukarıdaki serin havadan inmiştir.[6] Ama kanatlı atıyla daha da yukarılara tırmanmaya kalkışıp göklerin aydınlık yüksekliklerine ulaşınca Zeus'un öfkesini uyandırmıştır. Hızla aşağı savrulan Bellerophon Aleion ovasına düşer. Yenilgisi onu anaerkinin öbür savaşçılarından yani Heracles, Dionysos, Perseus ve Apollon'un kahramanları olan Akhilleus ve Theseus'dan ayırır. Onlar Amazonculukla birlikte bütün anaerkilliği yok etmişlerdir; ışığın katışıksız güçleri olarak, ataerkilliğin tinsel güneş ilkesini, özdeksel ve yersel anaerkinin üzerine çıkarmışlardır. Ama Bellerophon göksel ışığın katışıksız doruklarına erişememiştir. Gözüpeklik edip çıktığı doruklardan tepetaklak yuvarlanırken korkuyla, kendisini geri çağıran toprağa bakar. Gorgon'un kanayan bedeninden doğan kanatlı at Pegasus. Athena'nın eğitmek için elinden geleni her şeyi yaptığı küheylan tanrıların katına yaptığı uçuşla ereğine ulaşır, ama dünyalı sürücüsü, Poseidon'un oğlu ait olduğu yeryüzüne düşer. Ondaki erkeklik hâlâ, Likya tapıncında son derece önemli bir yer tutan Poseidon'un su ilkesine özgü olandır. Varlığının bedensel temeli yersel sular ve sonsuz bir çevrim içinde nemini bir alıp bir geri verdiği yeryüzünü kuşatan esirdir. Yazgısı, bu yersel küreyi aşıp güneşin bulunduğu doruklara ulaşmak, ataerkil ilkeyi özdekten güneşe aktarmak değildir. Göksel küheylanın uçuşunu izleyemez.

---

[6]Pindaros. *Olympian Odes* 13.88.

Kanatlı at da öncelikle yersel sulara, Poseidon'un ülkesine aittir. Toynaklarından bereketli pınarlar fışkırır. Ama Pegasus alt basamaktaki ilkeyi aşmıştır. Kanatları onu, her sabah Aurora'ya bir görev bilinci içinde parlak güneş tanrısının gelişini duyurduğu tanrılar katına uçurmuştur. Ama kendisi güneş değil, yalnız habercisidir. Yerde ve gökte kadınların sözünü dinler: yeryüzünde Athena'nın, göklerdeyse Yunanlıların Eos'u Mater Matuta'nın dediğini yapar. O da, Bellerophon gibi hep anaerkinin yanındadır, ama Aurora yaklaşan güneşe döndüğünde o da ataerkilliğin dayandığı yüce güneş ilkesine yönelir. Aşağı evreyi aşmış olmasına karşın en üst aşamaya ulaşamamıştır.

Buraya kadar anaerkillikle son derece yakın bir ilişki içinde olan Likya söylencesine değindik. Ama söylence bir başka yönü, konumuzun anlaşılmasına önemli katkılarda bulunan bir tartışmayı da kapsamaktadır. Kahramana, Iobates'in kızı Philonoe-Kassandra üç çocuk vermiştir: Isander, Laodamia ve Hippolochus. Bunlardan ilk ikisini tanrılar ondan koparıp ayırmıştır. Tanrıların nefretine uğrayan yalnız baba Aelion ovasında üzüntüden deliye dönmüş olarak ölümlülerin geçtiği yollardan kaçınmış, korkunç bir ölümle yıkılana dek dolaşıp durmuştur. Böylece, ölümsüzlüğe kavuşmayı uman kahraman, kendinin ve soyunun yeryüzü özdeğinin yasalarına yenik düştüğünü görür. Kederli adam ... Deloslu Anius[7] gibi, çocuklarının ölümünü görecek ve sonunda o da ölümle buluşacaktır. Acısının, tanrılar tarafından nefret edilmekten doğan duygularının kökü işte buradadır. Ovidius'un Cinyros hakkında söyledikleri onun için de geçerlidir: *si sine prole fuisset, inter felices Cinyras potuisset haberi* (torunları olmasa, Cinyras mutlular arasında sayılabilir).[8] Burada Bellerophon'u yukarıdakiyle aynı ışık altında görürüz. Poseidon'un oğlu, ölümsüzlüğün hüküm sürdüğü aydınlık doruklara değil, ölümün yönettiği özdeğe aittir. Payına düşen ölümsüzlüğe erişmek değildir. Yazgısıyla karşılaşacağı yeryüzüne düşer. Yeri yaradılış dünyasında değil, sonsuz oluşum dünyasındadır. Özdeksel enerjinin doğurduğu her şey ölüme yazgılıdır. Enerjinin kendisi ölümsüz olsa da, ürettiği her şeyin sonu ölümdür. Poseidon enerjiyi simgeler, Bellerophon'sa ürünü.

---

[7] Ovidius, *Dönüşümler* 13.632 ve sonrası.

[8] *A.g.y.*, 10.298.

Kuşakların ardışıklığında yalnız ırk ölümsüzdür. "Bu nedenle kuşaklardan biri ölürken öbürü gelişir."[9] "Ölümlülerin soyu da, bitkiler dünyası gibi, hep bir çember içinde devinir" der Plutarkhos. "Biri ölüp biçilirken öbürü yaşama çiçek açar."[10] Vergilius da son derece güzel bir biçimde arıların şarkısını söyler; onların durumunda doğa, anaerkinin en katışıksız ilkörneğini sunmaktadır:

> Kısa olsa da yaşamları, ölüm yakalasa da onları çabucak,
> (Çok çok yedi yazları var yaşayacak),
> Soy ölümsüz kalır, sürdürür yaşamını birçok yıl
> Aile varlıkları, babaları bilinir dördüncü kuşağa kadar.[11]

Ölüm yaşamın önkoşuludur, soy iki kutbun sonsuz almaşıklığında yok olup gitmeden kalabilsin diye, yaşam ölümün içinde erir. Bitmez tükenmez sayıdaki söylencenin izleği olan ölümle yaşamın bu özdeşliği Bellerophon'da son derece etkili bir anlatım bulmuştur. Bellerophon içinde Poseidon'un dölleme ilkesini taşır, ama aynı zamanda, tam bu nedenle, ölümün hizmetçisi, doğanın yıkıcı ilkesinin simgesidir, diyebiliriz. Bu ona verilen Bellerophontes ya da Laophontes adından da bellidir: Poseidon'un dölünden gelen oğul "insanları öldüren" olarak adlandırılmıştır. Bu can alma işi kardeşini istemeyerek öldürmesiyle, "kendi kanından birinin canına kıymasıyla" başlar. Üretici güç aynı zamanda yok edici güçtür. Can veren Bellerophon, ölüm için çalışır. Yersel yaradılışta dünyaya gelmekle göçüp gitmek atbaşı yürür. Bu ikisi yeryüzü yaşamının hiçbir anında birbirinden ayrılmaz. Hiçbir zaman, hiçbir yersel örgende ölümsüz yaşam olası değildir. Birinden boşalan yeri öbürü doldurur, ancak eski yitip gittikten sonra yenisi gelebilir.

İlkenin dış görünüşteki belirimi sonsuz bir yıkımın avıdır; buna ancak ilkenin kendisi dayanabilir. Chimaera gibi, Bellerophon'un üçyönlü yaşam süreci de ölümden kaynaklanır. Bu da aynı yasaya boyun eğer. Baba gençliğinde bunu kavramakta güçlük çekebilir, ama yaş-

[9] *İlyada*, VI. 149 (Çev.: Lattimore).

[10] Plutarkhos, *Consol. ad Apoll.* 7. 322.

[11] Vergilius, *Georgics* 4.206 ve sonrası (Çev.: C. Day Lewis).

lılığında kendi torunlarında görüp anlar. Thetis gibi, o da ölümlü insanların çocuklarına ölümsüzlüğün bağışlanabileceği konusunda kendini boşu boşuna kandırmıştır. Molionlar Nemea'da Herakles'in tuzağına düşerken, o boş yere Iobates'in kurduğu tuzaktan kaçmaya çalışmıştır. Artık tek yazgının, tek *fatum*'un, Diomedes'in(*) kaçınılmazlığının fark gözetmeksizin bütün yaradılanlara ulaştığının, tanrıların yeryüzüne özgü her şeyi aynı öfkeyle kuşattığının ayırdına varmıştır. Yaşamın erkek mimarı Daedalus'u da bir bataklık yılanı sokmuş, o da kaçabileceğini sandığı ölümle buluşmuştur. Bellerophon, işte bu nedenle ölümsüzleri iyilik bilmezlikle suçlar. Likya topraklarından öcalmak için Poseidon'a başvurmasının nedeni de budur. Ona boş yere çocuklar veren, yalnız ölümlüleri doğurup, ölüm için besleyen anayanlı özdeği kısırlıkla cezalandırmak ister; bu nedenle Pygmalion[12] gibi yalnızlığa sığınır. Hiç çocuğu olmamak, yok oluşa sonsuza dek yenilmekten daha iyidir. Dişi eşek durmadan kemirecekse, Ocnus neden gençliğini ip örerek tüketsin? Neden Danaos kızları delik deşik fıçıya su doldurmaya çalışsın? Öyleyse, bundan böyle tuz anayanlı özdeği döllemesin, kısırlaştırsın, can vermesin yok etsin. Düş kırıklığına uğrayan Sisyphos da umutsuzluk içinde yalvarıp yakarır. Aptal: Kendisinin de ait olduğu yasanın, dölyatağını yöneten yasanın, yersel yaşamın en içsel yasasının karşısında gözleri kördür. Boşu boşuna ulaşmaya çalıştığı ölümsüzlükle yok olması olanaksız yaşam ancak güneşin dolaştığı yerlerde hüküm sürer; ayın altında yaşamın ikiz kardeşi olmasına karar verilen ölümle, özdeğin yasası yürürlüktedir.

> Gene de kişi baskın çıkarsa güzellikte, koruduğu gibi varlığını
> ve gösterirse üstünlüğüyle yarışlarda gücünü,
> anımsatın ona çarpıştığı örgenlerin ölümlülüğünü
> ve her şeyin sonu olan toprakla örtmek zorunda olduğunu onu.[13]

(*)Bkz. *İlyada*, VIII, s. 133, ve Graves'in *Greek Myths*, 166, 1 ve devamı.

[12]Ovidius, *Dönüşümler* 10. 245.

[13]Pindaros, *Nemean Odes*, 11.13-16 (Çev.: Lattimore).

Hippolochus'un, Poseidon'un adını taşıyan soylu oğlu Glaucus babasından daha akıllıdır. Diomedes onunla bir savaşta karşılaşıp da soyunu sorunca, onu Homeros'un Bellerophon söylencesi anlatısının başında yer alan yaprak benzetmesiyle yanıtlar:

> Yapraklarınkine benzer, insan soyu da
> Yel yere saçar yaprakları ama yaşam dolu kütük
> Tomurcuklanır yeniden geri dönen baharla.
> İşte böyledir insan soyu da, biri ölürken öbürü gelir.[14]

Bellerophon'un bilmediği şey burada Hippolochus'un oğlu tarafından son derece etkili bir biçimde dile getirilmiştir. Gelişmiş ve gelişmemiş tüm yaratıkları tek bir yasa yönetir; ağaçların yaprakları nasılsa, insanların soyu da öyledir. Sisyphos sonsuza dek bir kayayı iterek yukarı taşır, o da sinsice sonsuza dek Aides'in evi yönünde aşağı yuvarlanır. Yapraklar, hayvanlar, insanlar hep doğanın sonsuz emeğiyle yenilenir, ne var ki bu da hep boşunadır. Bu, Bellerophon'un anayanlı saban yarığını görür görmez bütün çocukların payına bir kadından doğmak düştüğünü tanıyıp kabul ettiği özdeğin yasası ve yazgısıdır.

Bu benzetmenin Likyalılara göre iki yönlü anlamı vardır, dolayısıyla hiçbir kuşkuya yer bırakmaksızın Likya anaerki temelini gözler önüne sermektedir. Ağacın yaprakları birbirinden fışkırmaz, birbirinin aynı olarak kökten çıkar. Yaprak yaprağı üretmez; bütün yaprakların ortak anası ağaçtır. Anaerkil görüşe göre insan soyu da böyledir. Çünkü baba da burada, sabanın açtığı yarığa tohumu bir kez saçtıktan sonra gözden kaybolan ekimciden daha fazla bir anlam taşımaz. Can verilen tohum, onu içine alan, doğuran ve ışığa kavuşturduktan sonra da besleyen anayanlı özdeğe aittir. Bu ana hep aynıdır: O, önünde sonunda yeryüzü kadını tarafından tepeden tırnağa analarla kızların ardıllığıyla simgelenen, topraktır. Tıpkı yaprakların birbirinden değil gövdeden fışkırışı gibi erkekler de birbirinden değil özdeğin birincil ilkesinden, Poseidon Phytalmios'dan (üretici) ya da Genesios'dan (ya-

[14] *İlyada*, VI.146-50 (Çev.: Lattimore).

ratıcı), yaşamın gövdesinden fışkırır. Sonuç olarak, Glaucus'a göre Diomedes, ona soyunu sorarken biraz anlayış kıtlığı göstermiş gibidir. Ama özdeksel bakış açısını hiçe sayan, oğulu babadan türetip yalnız can veren eril ilkeyi tanıyan Yunanlının sorusunu açıklayıp haklı çıkaran bir kafa yapısı vardır. Likyalıysa onu, erkeği öbür yersel yaratıklardan ayırmayan ve hayvanlarla bitkiler gibi yalnız içinden çıktığı özdeğe göre yargılayan anaerki bağlamında yanıtlar. Babanın oğlu duyularla algılanabilecek hiçbir bağla birleştirilemeyen bir atasoyuna sahiptir; ama ananın oğlu tüm kuşaklar boyunca tek bir soya bağlıdır, ilk toprak anaya. Öyleyse neden insan birbirinin ardılı yapraklara ad versin ki?

İki tutum arasındaki karşıtlık daha da iyi açıklanabilir. Ataerkil dizgede, *mulier familiae suae caput et finis est,*[15] (kadın ailenin başlangıcı ve sonudur). Bir kadın kaç çocuk doğurursa doğursun, bir ailesi yoktur, sürekliliği yoktur, yalnız katışıksız kişisel yaşama sahiptir. Anaerkinde ise aynısı erkek için geçerlidir. Bir yanda baba, öte yandaysa ana, bir kez ölünce, ardında hiçbir anı bırakmayan ve artık adlandırılmayan dökülmüş yapraktır. Atalarının adını söyleyeceği umulan Likyalı, bir ağacın dökülmüş ve unutulmuş yapraklarını saymaya çabalayan adama benzer. Doğanın özdeksel yasasına bağlı kalarak Tydides'i ölümsüz doğruyla yanıtlar: ağaç ve yaprakları benzetmesiyle. O, Likya tutumunu, Yunan ataerkilliğinin bir yana atıverdiği doğanın özdeksel yasasıyla olan uyumunu göstererek haklı çıkarır.

Özdeksel yasanın geçiciliği anaerkiyle el ele gider. Ataerki, ışık bölgelerine ait özdeküstü yaşamın ölümsüzlüğüne bağlıdır. Din, yersel özdekteki üretici ilkenin yerini tanıdıkça, özdeğin yasası yürürlükte kalır: erkek yası tutulmayan gelişmemiş yaratıklarla bir sayılır ve anaerki erkeklerle hayvanların üremesini yönetir. Ama yaratıcı ilke bir kez yeryüzü özdeğinden ayrılıp da güneşle birleşince, daha yüksek olan durum başlar. Anaerki hayvanlara bırakılır ve insanlık ailesi ataerkine geçer. Özdeğin tortularından ateşle arınan tin, ölümsüzlükle özdeksizliğin ışıklı doruklarına yükselirken, içinden çıktığı dölyatağına geri dönen insanlık özdekle sınırlanır. İşte bu nedenle ataerkinin kurucusu

[15] Ulpian, *Digestae* 50.16.195.5.

Heracles Olympos tanrılarıyla aydınlık yüksekliklerde yaşarken, Bellerophon anaerkinin ölümlü simgesi olur. Her şey anaerkinin özdeğe ve yalnız bedenin yaşamını bilen din evresine ait olduğu sonucunu desteklemektedir; sonuç olarak, Bellerophon gibi anaerki de bütün yaratıkların sonsuz ölümüne yas tutar. Öte yandan ataerki, yaşamın özdeküstü ilkesine aittir. Bu kendini güneşin tinsel gücüyle, bütün değişimleri aşıp ışıklı tanrısal doruklara ulaşan ruhla özdeşleştirir. Anaerki Bellerophon'un, ataerki Herakles'in ilkesidir; birincisi uygarlığın Likya evresi, ikincisi Yunan aşamasıdır; anası doğduğu yerde yalnızca altı ölü kış ayı boyunca yaşamış, bataklık derinliklerinin ecesi Latona olan Likyalı Apollon, anaerkildir; ataerkil olansa altı yaşam verici yaz boyunca Delos'u yöneten doğaüstü arılığa yüceltilmiş Yunan tanrısıdır.

Şimdi de bu çok az anlaşılmış ama çok anlamlı ve zengin Likya-Korint söylencesinde hiçbir kuşkuya yer bırakmamak için belirli birkaç ayrıntıyı daha irdeleyelim.

Plutarkhos'un anlatısında Bellerophon, kuzeyden gelip Küçük Asya' daki öbür yerler gibi Likya'ya da saldıran Amazonları bu topraklardan sürüp atar. Başka belgeler çok daha fazla ayrıntıya yer verir. *İlyada*[16] ve Pindaros'a[17] göre, ayrıca Apollodoros[18] ve Pindaros'la[19] Lycophron[20] açımlamasına göre, kadın okçuların kökü, bu kahraman tarafından bütünüyle kazınmıştır ve bu başarısının da, yokedici yabanıl yaratık, üç biçimli canavar Khimaira'yı ya da acımasız Solymoları yenerek elde ettiği utkudan [illegible] kahramanlıkları yoktur. Ama sanat anıtları bu görüşle çelişir gibi görünmektedir. [illegible] Bellerophon Khimaira'yla tutuştuğu savaşta Amazonlar tarafından desteklenmektedir. Düşmanları, yandaşı olmuştur.[21]

---

[16] *İlyada* VI. 186.

[17] Pindaros, *Olympian Odes* 13.87 ve sonrası.

[18] Apollodoros 2.3.2.

[19] Scholia *Olympian Odes* hakkında 13.118 (84).

[20] Scholia Lycophron hakkında, *Cassandra* 17.

[21] Fellows *Account of Discoveries*, tablolar için s. 118, 136, 209.

Düşmanlıktan bağlaşıklığa geçiş büyük Amazon savaşçıları söylencesinde, özellikle de Dionysos ve Akhilleus'da yinelenir. Yazın ve sanatta Amazonlar sık sık, başta savaşa tutuştukları kahramanların yanı başında yer alır. Son derece ünlü uyarlamalardaysa savaş sevdaya dönüşür. Akhilleus, kollarında can veren Penthesilea'nın güzelliğini görüp yenilmiş düşmanına tutkuyla vurulur. Burada ve aynı örgenin (motifin) birçok çeşitlemesinde düşünce hep aynıdır. Kadın erkeğin üstün gücünü ve güzelliğini tanıyıp yengi kazanan kahramana seve seve gönül verir. Çok kısa bir zaman elinde tutabilmiş olduğu yürekli Amazonlara özgü büyüklükten usanmış bir biçimde, kendisine doğal görevini geri veren erkeğin önünde seve seve eğilir. Görevinin erkeklerle savaşmak değil, sevmek ve üretmek olduğunu anlar, böylece yengisiyle kendini kurtaran erkeği isteyerek izler. Bassae'deki[22] Apollon tapınağında yer alan kabartmada da görüldüğü gibi düşen düşmanı öfkeli kız kardeşlerinin yeni saldırılarına karşı korur. Öbür kızkardeşlerinin tersine kocasını koruyan Danaos kızı gibi, gençkız da şimdi acımasız ve yürekli olmak yerine yumuşaklığı yeğler. Düşmanının utkusunun kadına asıl doğasını geri verdiğini duyumsadığında, onu erkekle savaşmaya kışkırtan düşmanlıktan vazgeçer. Kadınlık sınırlarına geri çekilince de, erkeğin sevgisini uyandırır; çünkü erkek ilk kez kadını tüm güzelliğiyle tanır ve açmak zorunda kaldığı yara karşısında acıyla sarsılır. Artık onların arasında yürürlükte olan savaş ve öldürme değil, kadının doğal görevine uygun olarak sevgi ve evliliktir. İşte bu nedenle Bellerophon'un Amazonlarla yaptığı anlaşma, onları savaşa yakıştıran yazınsal uyarlamalarla çelişmez. Bu, bir tragedyanın son perdesi olarak, Amazonlar tarafından şiddetle alt üst edilmiş doğal ilişkiyi geri getirir.

Pindaros, Bellerophon'u gençlik güzelliği ve gücüyle ışık saçan bir biçimde gösterir. Saf ve bozulmamış olduğundan Stheneboea-Anteia[23] tarafından adına kara çalınır ve eziyet görür. Proteus'un karısının adları döllenmeyi bekleyip özleyen anayanlı yeryüzü özdeğinin doğasını yeterince açık bir biçimde anıştırır.[*] Korintli kadında, sonsuza dek yeni

[22] Stackelberg, *Apollotempel*, tablo 9.

[23] Pindaros, *Olympian Odes* 13. 85. (ED.) Homeros, *İlyada*, VI. 160 ve sonrası.

[*] *Stheneboea:* sığırların gücü; *Anteia:* çiçeklenme [ikisi de Graves'e göre, *Greek Myths* (Yunan Söylenceleri) dizin].

döllenme, sonsuza dek yeni çocuklar elde etmek için erkek arayan Platon'un Penia'sını (isteğini) tanırız. Plutarkhos'un açıklamasına göre Penia Platon için "içten içe iyiyi isteyen ve sonsuza dek özlemini duyup sonsuza dek bir parçası olmak istediği iyiyle dopdolu özdek"[24] dolayısıyla saray yosmalığında toprak anlamını taşır. Bu olayda Bellerophon evlilik birleşmesinin kutsallığını simgeler. Kararlı bir biçimde kadınların bu iki sapkınlığına, doğal görevlerinden uzaklaşmalarına ve içindeki düzensiz göz yummalara karşı çıkarak Amazonculuk kadar saray yosmalığını da kesinlikle reddeder. Her iki durumda da Likya'ya birçok iyilikleri dokunur ve kadınlar da ona gönül borcu duyar. Yenik düşen Amazon ordusu kendi isteğiyle onu izler. Evliliğin temizliğinde Artemis'in yanındaki odalıklar, erkeklere duydukları düşmanlıktan aşağı kalmayan düzendışı sevdaları tarafından da yolundan saptırıldıkları yüce görevlerinin yerine getirilişini görür. Bellerophon bütün düzendışı, yabanıl, yıkıcı güçlerin düşmanıdır. Khimaera'nın öldürülmesi düzenli tarım yapılmasına olanak vermiştir; Amazonculuğun ve saray yosmalığının yok edilmesi kesin tekelci evliliğin yolunu açmıştır. Bu iki iş yan yana gider ve kahraman da bu nedenle Philonoe tarafından bereketli tarla armağanıyla ödüllendirilir.

Tarım ilkesi, düzenli cinsel birleşme ilkesidir. Anaerki bunların ikisine de aittir. Tarladaki tohumun sabanla açılan yarıktan fışkırması gibi çocuk da ananın *Sporium*'undan (dölyatağından, bahçesinden, dölyolundan) çıkar; aynı nedenle Sabineler de, *spurii*'nin (ekilenler'in) çıktığı dişil tarlaya *sporium* derlerdi. Plutarkhos bunu böyle anlatmaktadır.[25] Onun kendi düşüncesi de sevgi ilkesinin yaralamada yattığıdır; Amor'un ok taşıma nedeni budur. Toprak saban demiriyle yaralanır, kadının dölyatağıysa erkeğin *aratrum*'uyla (sabanıyla). Bu her iki ilişki de sabanla, dölleyici su tanrısı[26] Poseidon arasındaki bağlantıyı doğrulamaktadır. *Sporium*'dan doğanların yalnız anası vardır, bu da toprak ya da kadındır. Babanın sabandan, ya da sürülmüş tar-

[24]Plutarkhos, *De Is. et Os.* 57.374 C D.

[25]Plutarkhos, *Quaest. Rom.* 103. 288 F. Karşılaştırma Platon, *Şölen*, 203 C.

[26]Philostratos, *Imagines* 2.17.

ladan geçerken açılmış yarıklara tohum saçıp sonra da unutulup giden ekimciden daha fazla bir önemi yoktur. Romalılar bu ilkeyi tüzel terimlerle dile getirirler. "Bütün ürün tohum hakkına göre değil, toprak hakkına göre devşirilir" der Julian; ya da gene "Meyveler toplanırken alındıkları ağacın hakkına büyüdükleri tohumun hakkından daha fazla dikkat edilir"[27] der. Cujacius da aynı ilkeyi evlilikdışı doğan çocuklar bağlamında tanır. Bu *Codex Iustianianus*'da da belirtilmiştir: Burada "Köle kızın toplumsal durumunu anasından alışı ve babasının konumundan etkilenmeyişi bir yasadır"[28] denir. Çünkü köle kız, kadını *solum*'la (toprak'la) babayıysa ekimciyle özdeşleştiren özdeksel yaşamın *ius naturale*'sine bağımlıdır; *ius naturale*'yi hep değiştirip hafifleten *ius civile*'ye göre onun hiçbir hakkı yoktur. Cujacius düşüncelerini "anaya öykünen toprak değildir, toprağa öykünen anadır"[29] diyerek belirtir. Tohum toprağın doğasını üstlenir, toprak tohumun değil. Platon "yabancı bir ülkeye düşen tohum, kendini besleyemez, zarar verme eğilimi gösterir ve yerli tohumu yozlaştırır"[30] der. İşte bu nedenle hem tarımı hem evliliği tek bir yasa, anaerkilliğin özdek yasası yönetir.

Anaerkiyle evlilik iffeti arasındaki ilişkiye özel bir dikkatle eğilmek gerekir. Anaerkinin getirdiği sonuçlara karşın, adın ve toplumsal konumun anayanlı türetilişi, ataerkil dizgenin güçlü olduğu evlilikdışı ilişkileri varsayıp tanımlar, anaerkine göreyse bunlar evlilikle birlikte gider ve kesinlikle evlilik iffetini düşündürür. Anaerkillik evliliğin dışında değil içinde vardır. Evliliğe karşıt bir konumda değildir, tersine onun kaçınılmaz doğal sonucudur.

Aslında evlilik sözcüğü (tamı tamına ana-evliliği) temel anaerki düşüncesine dayanır. İnsanlar *patrimonium* (baba-evliliği, atayanlı ka-

---

[27]Julian, *Digestae* 22.1.25: *omnis fructus non iure seminis, sed iuresoli percipitur; ... in percipiendis fructibus magis corporis ius, ex quo percipiuntur, quam seminis, ex quo oriuntur, aspicitur.*

[28]*Codex Iustinianus* 3.32.7: *partum ancillae matris sequi condicionem nec statum in hac specie patris considerari explorati iuris est.*

[29]Cujacius, *Opera* 6, col. 219 (E): *mater enim est similis solo, non solum simile matri.*

[30]Platon, *Devlet* 6.497 B.

lıt) değil, *matrimonium* demiştir, bu da tıpkı en önce *materfamilias*'dan sözetmelerine benzer. *Paterfamilias* kesinlikle daha sonra ortaya çıkmış bir terimdir. Plautus *materfamilias* sözcüğünü birçok kez kullanmış, buna karşın *paterfamilias*'ı bir kez bile ağzına almamıştır. Anaerkine göre elbette bir *pater* vardır ama *paterfamilias* yoktur. *Familia* tam anlamıyla bedensel bir kavramdır ve bu nedenle en başta yalnız anayla ilgilidir. Baba sözcüğüne geçiş, önceleri bir yasa terimi olarak benimsenmiş, ancak sonraları yasalarla ilgisi olmayan genel kullanıma geçmiş bir *improprie dictum*'dur (türetilmiş terimdir.) Baba sözcüğü hep tüzel bir uydurma, anaysa bedensel bir olgu olarak kalmıştır. Paulus şöyle der: "Kim tarafından gebe bırakıldığı açık olmasa da ana hep bellidir, öte yandan baba, adı yalnız evlilik belgesinde geçen kişidir."[31] Paulus'un da öne sürdüğü gibi anaerki *natura verum*'dur (doğa doğrusudur), oysa baba yalnız *iure civili*'de (yurttaşlık yasasında) vardır. Ama *natura* özdeğin bedensel yasası, bu nedenle de doğanın anayanlı durumudur. Bundan da anlaşılacağı gibi evlat edinme hakkı anaya verilemez. "Ana, yurttaşlık yasasının değil, bir doğa terimidir. Evlat edinmeyse tüzel bir terimdir."[32] Analığın bu doğal temeli yüzünden, çocuğun sevgisi öncelikle anasına yöneliktir. Menander "Ana çocuğunu babadan daha çok sever" der "çünkü ana, çocuğun kendisinin olduğunu bilir, babaysa öyle olduğunu sanır."[33] *Odysseus*'da Telemakhus şöyle der: "Anan o adamın oğlu olduğunu söylüyor, bense bilemiyorum; çünkü kimse babasının kim olduğunu bilemez".[34] Sonuç olarak *uterini* (ananın doğurdukları) birbirlerine *consanguinei, eodem patre nati*'den[35] (kandaş, aynı babadan doğanlardan) daha yakındır. Gene *İlyada*'da Helen Diskurlar'a duyduğu sevgiyi aynı anadan doğmuş olmalarıyla açıklar.[36] Priam'ın oğlu Lycaon, öfkeli Akhilleus'u şöyle seslenerek yatıştırmaya çalışır: "Senin güçlü ve sevecen yol-

[31]Paulus, *Digesta* 2.4.5: *(mater) semper certa est, etiamsi vulgo conceperit, pater vero is tantum, quem nuptiae demonstrant.*

[32]Cujacius, *a.g.y.*, 5, col. 85 (E): *mater naturae vocabulum est, non civile, adoptio autem civilis.*

[33]Menander, kıs. 657. I K (LCL, s. 516).

[34]*Odyyseia* I. 215.

[35]Gaius, *Institutiones* 3.10.

[36]*İlyada* III. 238.

daşını öldüren Hektor'la aynı karından çıkmadım."[37] Çünkü Priam, Lycaon'un babası olmayı, Llegler'in kralı Altes'in kızı Laothoe'ye borçludur.[38] Bu nedenle sıkı dostluk bağlarıyla bir araya gelen *uterini*'nin (karın-daşların) *consanguinei*'ye (kandaşlara) göre daha yakın bir akrabalık ilişkisi içinde bulunduğu kabul edilir; bu da temelini doğa doğrusundan alan anaerkiyle tam bir uyum gösterir. *Matrimonium*'un daha yüce bir sevginin anlatımı olduğuna inanılır; ve bu, Platon'a göre, "atayurdu" teriminde tam olarak somutlaşmayan çok özel bir bağı anlatan Giritliler'in "sevgili anayurt" teriminde tam karşılığını bulur.[39]

Anaerkil gelenekler sergileyen kavimleri, evliliğin yer almadığı, hayvanlar arasında olduğu gibi yalnız doğal cinsel ilişkilerin bulunduğu yaşamın en alt basamaklarıyla özdeşleştirmek büyük yanlışlık olur. Anaerkillik ekinden (kültürden) önce gelen bir durum değildir, kendisi ekinsel bir evredir. Bu, tarımın ve toprağın düzenli bir biçimde sürülüşünün karşılığıdır, toprağın doğal üretiminin ve eskiçağ insanlarının saray yosmalığı cinselliğiyle bir tuttukları bataklık bitkilerinin karşılığı değil.[40] Bataklık ürünleri *nothus*'la (evlilikdışı çocuklarla), ekilip yetiştirilmiş bitkilerse *legitimus*'la (yasal varlıklarla) bir tutulur. Özdek yasasından fışkırmış olduğu için anaerki *iuris naturalis* olsa bile, bu *ius naturale* saltık evlilik kurumuyla sınırlandırılmıştır; hayvanların dünyasındaki kadar güçlü değildir. Anaerki *matrimonium* tarafından kısıtlanmış ve özgür cinsel ilişki olanağı kalmamıştır.

Şimdi de karşıtlıkları ortaya koymak için, *matrimonium*'u tanımayıp, anaerkini bütünüyle doğal cinsel ilişkiler bağlamında yorumlayan, *ius naturale*'nin sınırlanmamış etkisinin korunduğu kavimlerin birkaç eski öyküsünü irdeleyelim. Bütünüyle doğal yaşam ve tekelci evliliğin tanınması arasında yer alan birkaç geçiş durumunu biliyoruz — bu so-

---

[37] *İlyada* XXI. 95 ve sonrası (Çev.: Lattimore).

[38] *A.g.y.*, 85.

[39] Platon, *Devlet* 9. 575 D.

[40] Plutarkhos, *De Is. et Os.* 38.

nuncusu, arasıra hayvanlara özgü eski koşulların artakalan izleri tarafından gölgede bırakılmıştır. Bu konuları ele alırken, insan ırkının bütünüyle hayvanlara özgü koşullardan evlilik bağlarına yükseliş aşamalarına özel bir önem verecek, böylece *ius naturale*'den adım adım *ius civile*'ye dönüşümü gözler önüne sermeye çalışacağım.

Yaşamın en alt basamağında erkeğin cinsel yaşamı rastgele ve ortalıktaydı. Doğa dürtüsünü, hayvanlar gibi, herkesin gözü önünde gideriyor ve belirli bir kadınla kalıcı bir ilişki kurmuyordu. Kadınların haz için ortak kullanımı ve gözler önünde gerçekleştirilen cinsel ilişkinin doğruluğu Massagetae kavminde kesinlikle kanıtlanmıştır. Herodotos şöyle yazar: "Her erkek bir kadınla evlenir, ama ondan yararlanmaya herkesin izni vardır. Yunanlıların İskitlere yüklediği şeyler Massagetae kavmi için geçerlidir. Erkek bir kadını arzuladığında sadağını kadının arabasının önüne asar ve onunla yatıverir."[41] Bu durumda eyleminin bir imgesi olarak okunu toprağa saplar.[42] Massagetae kavmi için Strabon da şöyle yazar: "Her erkek bir kadınla evlenir, ama başkalarının karılarını da kullanır ve bunu gizli saklı yapmaz. Yabancı bir kadınla yatan erkek, onun arabasının önüne sadağını asar ve açıkça onunla birlikte olur."[43] Herodotos Nasamone'leri de sık sık Massagetae kavmiyle aynı kümeye sokar. Örneğin: "Törelerine uygun olarak herbirinin birçok karısı vardır, bu kadınlarla herkesin ortasında cinsel ilişkide bulunurlar. Bunu yaparken Massagetae kavmiyle aynı töreyi yerine getirirler: oklarını yere saplarlar."[44] Her iki durumda da cinsel ilişki herkesin gözü önünde ve rast geledir.

Hem Dionysos[45] hem de Diodoros'tan[46] kalan belgelere bakarak Mosynoece'ler arasında evliliğin yanında evlilikdışı ilişkilerin de yer aldığını görebiliriz. "(II. Cyrus'un) askerleri, ilerleyişleri sırasında kar-

---

[41] Herodotos 1.216.

[42] *A.g.y.*, 4.172.

[43] Strabon 11. 513.

[44] Herodotos 4. 172.

[45] Dionysos Periegetes 766.

[46] Diodoros 14.30.7.

şılaştıkları en barbar kavimlerin bunlar olduğunu; kadınlarıyla herkesin ortasında çiftleştiklerini söyler." Xenophon da aynısını belirtir.[47] Herodotos'a göre Tritonia gölü çevresinde yaşayan Etiyopyalı Ausialılar da aynı sınıflamaya girmektedir. "Kadınlarını ortak olarak kullanırlar, sığırlar gibi çiftleşirler ve bir aile yaşamları yoktur."[48] Bir başka büyük Etiyopya kabilesi olan Garamontlar hakkındaysa, yalnız kadınların ortak olarak sahiplenilmesiyle ilgili belgeler vardır.[49] Eşleşmelerinin genel niteliğinden söz edilmemesine karşılık, Etiyopyalılar'ın, köpeği tanrıların yüce simgesi sayması olgusuna bakılırsa, ilişkilerin böyle yürütülmesi olasılığı yüksek görünmektedir. Bunun Plinius,[50] Aelian[51] ve Plutarkhos[52] tarafından kanıtlandığını görebiliriz. Köpek, hep döllenmekten hoşlanan saray yosmalığının imgesidir. Düzensizliğe ve her zaman orta yerde çiftleşmeye açık oluşuyla, en kaba biçimiyle hayvanların üremesini simgeler. Birbirlerinden türetildikleri konusunda hiçbir doğrulama olmamasına karşın, Plutarkhos'un[53] yakıştırmasına göre köpek sözcüğüyle döllenme sözcüğünün aynı temel kökten geldiklerine kuşku yoktur. Plutarkhos bize, Mısır'da çok uzun zamanlardan beri köpeğin büyük bir saygınlığı olduğunu söyler.

Bu bağlamda, Stobaeus'un *Florilegium* adlı yapıtıyla korunan, Şamlı Nicolaus'un alışılmadık töreler derlemesinden bir alıntı yapmak istiyorum: "Etiyopyalılar kız kardeşlerine özel bir saygı gösterirler. Kral asasını kendi çocuklarına değil, kız kardeşinin çocuklarına bırakır. Kralın yerine geçecek biri yoksa önder olarak en güzel ve savaşkan olanı seçerler."[54] Bu son yorum Herodotos[55] ve Strabon[56] tarafından da

[47]Xenophon, *Anabasis* 5.4.34.

[48]Herodotos 4.180.

[49]Solinus 30.2.3: Mela 1.45; Plinius, *Historia naturalis* 5.8.45; Martianus Capella 6.674.

[50]Plinius *Historia naturalis* 6.35.192.

[51]Aelian, *De natura animalium* 7.40.

[52]Plutarkhos, *De communibus notitiis adv. Stoicos* 11.1064b.

[53]Plutarkhos, *De Is. et Os.* 44.369 E, F.

[54]Stobaeus, Florilegium, yay. Meineke, Cilt 2, s. 186=FGH cilt 3, s. 463, kıs. 142.

[55]Herodotos, 3.20.

[56]Strabon 17.822.

doğrulanmaktadır. Kız kardeşin çocuklarını yeğleme, anaerkinin kaçınılmaz bir sonucudur ve başka yerlerde de görülür.

Öbür Etiyopyalı kavimler kadınlarının yosmalığını evlilik gecesiyle kısıtlamıştır. Ölülerden başka tanrı tanımayan Augile kavmi konusunda mela şöyle yazar: "Kadınlar arasında düğün gecesinde armağan getiren herkesle sevişmeye hazırlanmak çok önemli bir töredir, en çok erkekle yatan kadın en güzel sayılır; bunun dışında kalan çekingenlikle nitelenir."[57] Bu, Balear Adalarında yaşayanları konu alan aşağıdaki durumbildirisiyle karşılaştırılabilir. "Alışılmadık bir evlilik töreleri vardır. Düğün şöleninde gelinle önce dostların ve tanıdıkların en yaşlısı yatar, sonra yaş sıralamasına göre öbürleri onu izler, bu şeref son olarak kocaya düşer."[58] Herodotos Afrikalı Gindaneleri şöyle anlatır: "Kadınları ayakbileklerine çok sayıda şeritler sarar. Bunlar hayvan derisinden yapılmıştır ve anlamı şudur: Kadın her erkekle yatışında böyle bir şerit bağlar. En çok şeride sahip olan en kusursuz sayılır, çünkü birçok erkek tarafından sevilmiştir."[59]

Sextus'un, Plautus'un Etrüsk kadınlarına yönelik "Çeyizini, bedeninle kazanırsın"[60] diyen ünlü dizesi tarafından desteklenen *dos*'un[61] (çeyizin) kökeniyle ilgili yorumu, Augile kabilesinin geline getirdiği armağanları açıklar. Bu armağanlar, odalığın evlilik drahomasını içeren ücretidir; bu da tıpkı eski öykülerde çömezin, Aphrodite'in kucağına *aes meretricium*'u (yosmanın ücretini), *stipes*'i (vergi) bırakıp, karşılığında ondan erkeklik örgenini alışına benzer.[62] Augile kabilesinin evlilik yaşamı *pudicitia insignis*'le (ayırıcı özellikleri iffetleriyle) tanımlanır. Ama bu, gelecekte iffetli olmanın güvencesi sayılan yosmalığına engel oluşturmaz. Bütün bu özellikler, Babilliler, Lokrisler ve Etrüskler arasında hep vardır. Trakyalılar da katı ilkeli evliliği, gençkızlar arasındaki yosmalıkla birleştirir. "Genç kızlara

[57]Mela 1.46.

[58]Diodoros 5.18.1.

[59]Herodotos 4.176.

[60]Sextus Empiricus, *Pyrrhoneioi hypotyposeis* 3.210.

[61]Plautus Cistellaria 563.

[62]Arnobius 5.19.

fazla göz kulak olmayıp istedikleriyle yatmaları konusunda onları alabildiğine özgür bırakırlar. Ama kadınları hep sıkı bir biçimde gözaltında tutarlar; çünkü onları ana-babalarından yüklüce para karşılığında satın alınışlardır."[63]

Cyrenaicalı göçebeler de Etiyopyalılara benzer. "Bunlar bir düzen ya da yasaya bağlı olmaksızın aileler olarak dağınık bir biçimde yaşamalarına ve ortak erekler için birbirlerine danışmamalarına karşın, sayıca epey çokturlar, çünkü kadınlar birbirinden bağımsız klanların ortak malıdır, bu nedenle ortada pek çok çocuk ve akraba vardır."[64] Burada kadının belirli bir klanla kısıtlanmış genel mülkiyetini görüyoruz. Yalnız akrabalar birarada yaşar, ama kadınlar çoğunlukta olduğundan akrabaların sayısı da hep çok fazla olmuştur. Burada cinsel ilişki özgürlüğü büyücek bir insan topluluğunun üyeleri arasında ilkel bir bağ oluşturmuştur.

Strabon Araplar arasında da buna benzer ilişkilerden söz eder: "Erkek kardeşler, çocuklardan daha çok saygı görür. Klanı yönetme ve öbür önemli işler ilk çocuk oluşa göre düzenlenmiştir. Kan bağı olan herkes mallara ortaklaşa sahiptir. Ama yaşı en büyük olan yöneticidir. Herkes için *bir tek* kadın vardır. Önce gelen onunla yatar. Değneğini kapının önüne bırakır, erkeklerin tümü bir değnek taşır. Kadın geceyi yaşça en büyük olanla geçirir. Dolayısıyla tümü birbirinin erkek kardeşidir. Analarıyla da birlikte olurlar. Zina ölümle cezalandırılır. Zina yapan erkek başka bir klanın üyesidir. Krallardan birinin çok güzel bir kızı varmış; bu kızın kendisine sevdalı onbeş erkek kardeşi varmış ve bunlar ard arda kızın koynuna girermiş. Bu kesintisiz ilişkilerden bitkin düşen kız, bir oyun tasarlamış. Erkek kardeşlerininkine benzer değnekler hazırlamış. Sonra biri koynundan çıkınca onunkine benzeyen değneği kapının önüne koymaya ve ondan sonra da sırası gelenin kendi sopasını bulmamasına dikkat ederek öbürlerininkini birer birer yerleştirmeye başlamış. Bir keresinde, bütün kardeşler birlikte pazardayken, aralarından biri kız kardeşinin yanına gitmek istemiş ama kapının önünde kendi sopası duruyormuş. Bundan kızın yanında yabancı bir erkek bulunduğu sonucunu çıkarmış. Koşarak gidip babasını getirmiş

[63]Herodotos 5.6.

[64]Mela 1.42.

ama sonunda kendini aldatanın kız kardeşi olduğunu öğrenmiş."[65] Bu öykü özel bir ilgi gerektirir çünkü tek bir olayı anlatmamakta, ilişkilerin genel durumunu göstermektedir. Burada, bir klana bağlanmış ama bu sınırlar içinde kendilerini tam olarak kabul ettirmiş hayvanların katışıksız doğa yasalarını buluruz.

Evlilik özdeğin (maddenin) doğa yasasına uygun değildir ve onunla hiç bağdaşmaz. Tekelciliği, Toprak Ana'nın haklarını sakatlayıp bozar. Helen, tek bir erkeğin malı olmak üzere Pandora'nın çekicilikleriyle donatılmamıştır. Evlilik bağına karşı suç işleyip de yakışıklı Alexander'ı (Paris'i) İlium'a dek izlerken, kendi isteklerine tepkisi, Aphrodite'in emirlerine ve ona "bütün zamanların kadını" nitemiyle ün kazandıran kadınlık özelliğine gösterdiği tepkiden daha azdır; bu arada yeri gelmişken Plutarkhos'un bu nitelemeyi Alkibiades'e mal ettiğini söyleyebiliriz.[66] Dolayısıyla evlenen kadın, Doğa Ananın öfkesini bağımsız bir yosmalık dönemi geçirerek yatıştırmak zorundadır; evlilik iffetinin bedelini daha önceki iffetsizliğiyle öder. Augileli, Balear Adalı ve Trakyalı kadınlar arasında gördüğümüz evlilik gecesindeki yosmalık işte bu düşünceden kaynaklanmıştır. Bu sonradan gelen evlilik iffeti aracılığıyla, kadının Doğa Anayla barışmasını sağlayan bir adaktır. İşte bu nedenle damat eşiyle yatma onuruna ulaşan son kişi olur. Kadının sürekli mülkiyetini kazanmak için koca onu önce başkalarına bırakmak zorundadır. *Ius naturale*'ye göre kadın, yeryüzü özdeği gibi sonsuza dek yenilenen döllenme özlemi içindeki Penia gibi, kendini "önüne çıkana veren"[67] bir yosma, bir Acca Larentia'dır. Tıpkı Arap prensesine benzeyen hep açık duran Roma tapınağı Horta gibi, kadının da kendisini bitip tükeninceye dek erkeğe vermesi gerekir.[68] Oyun ve tuzaklar kurarak, düzmece değnekler yaparak rahatlık elde etmesi günahtır. Onun her zaman *obsequens* (istekli), hep yüreklendiren, gönülsüzlük göstermeyen Lubentina, erkeklerin kışkırtıcısı Horta olması gerekir. Augile kabilesi kadınlarının ilk gecenin yos-

[65] Strabon 16.783.

[66] Plutarkhos, *Alkibiades* 23.6.

[67] Plutarkhos, *Quaest. Rom.* 35.273.

[68] *A.g.y.*, 46.275.

malığıyla karşılamaya çalıştığı, ama sonradan bozduğu doğa yasasına Arap kavimleri bağlı kalmıştır. Zina yapan erkek, kan bağı olan bir akraba değil, hep bir yabancıdır.

Bu tür, aile içinde varlığını sürdürür. Onu, aralıksız kendi kendini dölleyerek üreyen yeryüzü özdeğinin kusursuz bir imgesine dönüştüren işte budur. Rhea'nın dölyatağının karanlıklarında İsis'le Osiris çoktan birbirlerini kucaklamışlardır.[69] Bu kız ve erkek kardeşlerde doğa iki ilkeye bölünmüştür. Sevişerek yeniden birleşmeleri özdek yasasıdır. Sonuç olarak bu kız ve erkek kardeşler her şeyden önce birbirlerine bağımlıdır. Bu özdeksel görüşe göre kız ve erkek kardeşler arasındaki evlilik hoşgörüyle karşılanmakla kalmaz, aynı zamanda zorunlu görülür. Platon'a göre bu durum, Delfili Pythia[70] tarafından da doğrulanan doğa yasasıdır. İsis'le Osiris, Zeus'la Hera, Janus'la Camisa arasındaki evlilikler de böyledir ve bu özdeksel yasanın eskiçağ insanının kafasında ne denli derinlere kök saldığı, Yunanlılar gibi İbraniler'in de töreleriyle yasalarında yer alan sayısız iz tarafından gözler önüne serilmektedir.

Arap kadınlarının kendi içinde çoğalması akla, en üst derecedeki iç akrabalığı ve dış dünyadan bütünüyle kopuşu getirir. Bir sopun üyeleri birbirleriyle çok yakın bir akrabalık, birinci dereceden kandaşlık ilişkisi içinde bulunur; birbirlerinin erkek kardeşleri, kız kardeşleri, oğulları ve babalarıdır; ama ayrı soplarla arasında söz konusu bağların hiçbiri yoktur. Aşırı sevgi ve nefret yüzyüzedir. Birleşme kadından gelir, ayrılıksa erkekten. Bu açıdan bakınca, sop içi özgür cinsel ilişkilerin zorunlu bir araç olduğu görülür; bu ekinsel evredeki insanlar da salt bu araç yardımıyla daha üstün, daha sürekli bir bağa kavuşur.

Anaerkil yaşamın bütün özellikleri arıların yaşamında da görülebilir. Bu birçok eskiçağ yazarı tarafından da belirtilmiştir; kovan ilkörneğininse insan soyunun gelişiminde önemli bir işlevi olmuştur. Arıların yaşamı anaerkilliği bize en katışıksız ve en açık biçimiyle gösterir. Aristoteles arıları ilkçağ insanlarından daha üstün bir konuma

[69]Plutarkhos, *De Is. et Os.* 12.356A.

[70]Platon, *Devlet* 5.461 D.

yerleştirir, çünkü onlar doğa yasasını çok daha yetkin ve tam olarak biçimlendirmişlerdir; aynı düşünce Vergilius'da da yinelenir. Böylece haklı olarak arının, doğanın dişil ilkesini simgelediğine inanılır. Kraliçe arıyla, Demeter, Artemis ve Persephone arasında bir ilişki kurulur; analığı ve durup dinlenmek bilmeyen yaratıcılığıyla yeryüzü özdeğinin bir örneği, dolayısıyla Demeterci yeryüzü canlılığının en katışıksız imgesidir. Hayvansal ve bitkisel üretimin çok sıkı bir biçimde iç içe geçerek birleştiği örgensel doğanın bu en katışıksız ürünü, analar için de en katışıksız besindir. En ilkel insanlar da bunu kullanmıştı; Pythagorcular, Melchizedek, St John gibi dinadamları da böyle söylemişti. Süt ve bal analarla, şarapsa doğanın eril Dionysos ilkesiyle ilişkilidir.

Aristoteles'in adları "topraktan sürgün veren kadın"[71] anlamına gelen sözcüklerin köküne dayanan Libya kavimleriyle ilgili çok ilginç bir yazısı vardır. Stagirite, Platon'un kadınlarla çocukların ortaklaşa sahiplenilmesinin sevgi ve kardeşliği artıracağını öne süren tartışmasına karşı çıkarken, bu kurumun bütün bireysel bağları yok etme amacına bile ulaşamamış olduğu görüşünü belirtir. "Çünkü" diyerek sürdürür, "bazı kişilerin kardeşlerinin, çocuklarının, ana ve babalarının kim olduğunu kestirmeye çalışmalarını önlemek kesinlikle olanaksızdır; çünkü, bu kişiler elbette çocuklarla ana-babaları arasındaki benzerliklerden birtakım kanıtlar türeteceklerdir. Bunun deneylerle nasıl doğrulandığı, coğrafyayı ve budunbilimi konu alan kitaplar tarafından gösterilmiştir. Çünkü, ayrıca, yukarı Libya'nın belirli kavimleri arasında kadınlara ortaklaşa sahip çıkılırdı; ama doğan çocuklar benzerliğe göre ayrılırdı."[72] Çocukların benzerliklerine göre seçilip ayrılması Herodotos tarafından Tritonialı Ausialar arasında da gözlemlenmiştir. "Çocuk anasının yanında büyürken erkekler her üç ayda bir yapılan toplantıyla biraraya gelirler, çocuğun benzediği kişi babası sayılır."[73]

Bu töre katışıksız *ius naturale*'nin, anaerkinden evlilik ilkesine geçişini gösterir. Burada ana yeterli değildir, çocuğun bir de babası ol-

[71] Herodotos 4.45.

[72] Aristoteles, *Politics* (Siyaset) 2.1.13 (1262 a 14).

[73] Herodotos 4.180.

ması gerekir. Ana her zaman bedensel bir kesinliktir, *mater natura vera;* öte yandan rasgele cinsel ilişkiler yaşanırken evlilikte baba yalnız bir varsayımdır. Baba hep bir masal olmuştur. Karıkocalık ilişkilerinin yürürlükte olduğu yerlerde, bu masal, sözde tekelciliğiyle evlilik tarafından destek bulmuştur. *Pater est quem nuptiae demonstrant* (baba evliliğin böyle adlandırdığı kişidir).(*) Evliliğin olmadığı yerlerde yasal kurgunun yerini başka bir olasılık türü alır: Bu da çocuğun babasına bedensel benzerliğidir. Durumların birinde kurgu yasaldır, ötekindeyse bütünüyle bedensel bir niteliktir. Durumlardan biri somut *ius civile*'nin, ötekiyse anaerkinin *ius naturale*'sinin ve kadınların ortak olarak sahiplenilmesinin karşılığıdır. Burada gene analık birleştirici, babalıksa ayırıcı ilke olarak karşımıza çıkar. Birçok farklı babaya dağılan kişiler ana tarafından bir birim olarak birleştirilirler. Bütünüyle doğal anaerki karşısında, benzerliğe göre ayrılma *ius naturale*'nin kesintisi olarak, ondan uzaklaşma deviniminin başlangıcı gibi ortaya çıkar.

Kadınların ortaklaşa sahiplenilmesi akla, kaçınılmaz bir biçimde bireylerin buyurganlığını getirir. Bunu Araplar'ın, Troglodytelerin, Etiyopyalıların ve Hazar Denizi kıyılarında yaşayan Gürcü'lerin arasında da görebiliriz.[74] Her sopun kendi buyurgan yöneticisi vardır. Bu buyurgan yönetim dölleme erki üzerine kuruludur. Cinsel ilişkilerde hiçbir seçim yapılmadığından ve sonuç olarak bireysel babalık gibi bir şey bulunmadığından bütün sopun bir tek babası vardır, buyurgan yönetici; herkes onun oğulları ve kızlarıdır, bütün malların sahibi de odur.[75] Tek bir kişinin egemenliği, bu evreyi yöneten *ius naturale*'den bir sapına değildir. Çünkü buyurgan kişi bütün erkini kadından türetir. *Tyrannis* dölyatağı yoluyla birinden ötekine geçer. Etiyopyalılar krallıklarını kendi çocuklarına değil, kız kardeşlerinin çocuklarına bırakır. Böylece, Likya'da da olduğu gibi, sopbaşı erkini baba değil ana yanından alır; gücünü yasallaştırmak için anasının analarını sayar ya da aynı şey demek olan önceki kralların kız kardeşlerini sıralar. Bir ardıl edinmek

(*) 163. sayfada not 31'e bakınız.

[74] Strabon 11.501.

[75] Ephorus, Strabon'da 10.480.

amacıyla evlenmez, çünkü oğulları kendinden sonra onun yerine geçemez, insan yığınları arasında yitip giderler; salt (belirli Libya kavimlerinin iki cinsiyetli biçimlerinde simgelendiği gibi) eril ilkenin yanında özdeksel gücü bütünüyle somutlaştırmak için dişil ilkenin de mutlaka bulunması gerektiğinden bir kadınla evlenir; bunu imparatorluklarının simgesi olarak Amazonlar, Tenedoslular, (Bozcaada), Heraclidler (Cebelitarık) ve Etrüsk töresini izleyen Romalılar tarafından taşınan ikiyüzlü balta düşüncesini gerçekleştirmek için yapar. *Tyrannos,* sopuyla bedensel ilişkisini bu birleşmeden elde eder ve Cephallenia *tyrannos*'u da bunu her gelinle cinsel ilişkiye girerek tam olarak başarır. Evliliğin, krallık gücünün iletiminde hiçbir önemi yoktur, dolayısıyla evlilik bağına karşı işlenmiş bir suç bir ya da birkaç koyunun ödün olarak verilmesiyle bağışlanabilir.

Kadınların ortaklaşa sahiplenilmesi bağlamında ele alınan *Tyrannis,* Arap prensesi öykümüze önemli ölçüde ışık tutmaktadır. Ardı arkası gelmeyen cinsel ilişkiden bitkin düşen kız aldatmacaya sığınır. Dolandırılan erkek kardeşler, kendi hakkını koruması için krala başvururlar. Asa taşımakla simgelenen eril hakları kötüye kullanma, bu iki katlı gücün kaçınılmaz sonucudur. Bu durum sırayla, kadınların direnişe geçmesine neden olarak, anaerkine yol açar. Clearchus, Lidya anaerkini irdelerken şöyle yazar: "Kadınların yönetimi ele alması, her zaman eski günlerdeki aşağılanmalarına karşı şiddetli başkaldırılarının sonucu olmuştur; Lidyalılar'da bu tür bir öç almayı ilk kez uygulayan ve erkeklerin anaerkine boyun eğmesine neden olan kişi Omphale'dir."[76]

Kuşkusuz bu açıklama tarihsel açıdan sağlamdır. Yalnız çocuğun anayanlı atalarını belirleyen anaerki elbette *iuris naturale*'dir; bu insan soyu kadar eskidir ve rastgele cinsel ilişkilere de aykırı düşmez; ama anaya aile ve devlet üzerinde *egemenlik veren* durum daha sonraları ortaya çıkmıştır ve bu doğada da bütünüyle kesindir. Bu, kadının öncelikle kurtulmak istediği düzensiz cinselliğe başkaldırısından kaynaklanmıştır. Her yanı saran rastgele cinsel ilişkilerin hayvanlara özgü durumuna karşı yapılan ilk belirli direniş kadınınki olmuştur. Bu aşa-

[76] Athenaeus 12.11.516a.

ğılayıcı duruma ustalıkla ya da güç kullanarak son veren kişi kadındır. Asa erkeğin elinden bükülüp alınmış, kadın yönetici olmuştur. Bu geçiş bireysel evlenme olmaksızın anlaşılamaz. Kadınların erkek ve çocuklar üzerindeki yönetimi, doğal rastgele cinsel ilişki düzeninde olanaksızdır, mallarla adların anayanlı geçişi yalnız evliliğin olduğu yerlerde bir anlam taşır. Kadınlarla çocuklar ortaklaşa sahipleniliyorsa, mallar da ortak sayılmalıdır. Bu evrede Şamlı Nicolaus'un Libyalı Ataranteler konusunda öne sürüp kanıtladığı gibi, özel adlar da yoktur.[77]

Yurttaşlık yasası ve belirli bir kalıta konma düzeni doğal durumun dışlanmasını öngörür. Ama bu ortaklaşa cinsellikten tekelci evliliğe doğru gelişim belirli aşamalarda yer alır. Massagetalar'la Troglodyteler arasında evliliği, kadınların ortaklaşa sahiplenilmesiyle birleşmiş görürüz. Her erkeğin bir karısı vardır, ama bunların öbür erkeklerin karılarıyla yatmalarına da izin verilmiştir. Augileler, Balear Adalılar ve Trakyalılar daha üst evrede bulunmaktadır çünkü bunlar evlilik iffetine dikkat ederler ve yosmalığı evlilik gecesiyle sınırlı tutarlar. Kadınların ortak sahiplenilmesiyle birleşmiş evlilik, evliliğin yeralmadığı aynı evreden daha iffetli ama tekilci evliliğe kıyasla daha az iffetlidir. Gene de bu karışık durum geç dönemlere kadar Lacedaemonialar arasında geçerliliğini korumuştur. Şamlı Nicolaus'a[78] göre bunlar eşlerinin hem yurttaşlar hem de yabancılar arasındaki en yakışıklı erkekler tarafından döllenmesine izin verirlerdi.(*)

Evlilikle kadınların ortak sahiplenilmesini birleştiren ara durum rastgele cinsel ilişkilerin alt evresinde bulunmayan özel mülk ve birbirinden bağımsız aileleri ortaya çıkarır. Burada, en alt rastgele cinsel ilişkiler evresinde erkin geçişi dışında hiçbir anlamı olmayan anaerki, mülkün çocuklara bırakılması konusunda birden önem kazanır. Ama bu anaerki henüz tam anaerkilliği düşündürmez. Çünkü bu alt aşamada egemen olan hâlâ erkektir; her sop, gücü anaerkine göre iletilen kendi *tyrannos*'uyla yönetilir. Libyalı Abylleler arasında erkek erkekleri,

[77] *FHG*, Cilt 3, s. 463, kıs. 140.

[78] *FHG*, Cilt 3, s. 458, kıs. 114.

(*) Plutarkhos, *Lycurgus* 14-16'da, Nicolaus'un öyküsünü ayrıntılı bir biçimde doğrulayıp geliştirir; ayrıca burada çocukların babalarına değil devlete ait olduğunu belirten Lycurgus ilkesi de ele alınıp irdelenir.

kadın kadınları yönetirdi.[79] Burada anaerkil düzen olmaksızın anaerki vardır. Aslında bu durum, erkek cinselliği karşısında savunmasız olan, erkeklerin taşıdığı asaya boyun eğmek zorunda kalan aşırı ölçüde aşağılanmış kadınla birlikte görülür. Araplarla Massagetalar arasında, bütün erkeklerin birer asa taşıdığını belirtmek de ilginç olacaktır.[80] Erkek âsa taşırdı ve bu da ona sopundaki tüm kadınların yanına girme izni verirdi. Bu erkekliğin, bütünüyle bedensel zorbalığın simgesidir. Sonraki aşamada bu eril güç kırılmıştır; tekelci evlilikte kadın Arap prensesinin kurnazlıkla boşu boşuna elde etmeye çalıştığı korunmayı bulur. İşte burada anaerki anaerkilliğe doğru genişler. Adın ve mülkün anayanlı geçişi, tüm eril hakların dışlanmasıyla güç kazanır; kadın artık aileyi ve devleti yönetmektedir. Bu tam anaerkillik, daha önceki rastgele cinsel ilişkilerin ortasında olmamış, buna karşı yapılan kararlı bir savaşımla gelişmiştir. Anaerkillik, kadınların ortak sahipleniliyle birleşen evlilik ara evresinde yoktu, ancak bu evre aşıldıktan sonra tüm gücüyle gelebildi. Bu nedenle bir kural olarak anaerkillik tekelci evliliği öngörür. Bu karı-kocalık durumudur ve evliliğin kendisi gibi olumlu bir kurumdur; evlilik gibi bu da herhangi bir üstünlüğün ve özel mülkün tanınması üzerine kurulu kalıt yasasının bilinmediği, hayvanlara özgü *ius naturale*'nin kesilişini simgeler.

Anaerkilliğin kuruluşu bu açıdan, uygarlığa atılmış bir adımı gösterir. Bütün kaba-sabalığıyla duyusal hayvan yaşamının bağlarından kurtuluşu simgeler. Kadın —Bellerophon'un Likyalı kadınlarla karşılaşmasını anlatan söylencedeki gibi— yüceltilmiş analık saygınlığıyla, erkeklerin üstün güçlerini kötüye kullanmalarına karşı koymuştur. İlkçağ erkeklerinin yabanıllığı arttıkça, kadınların kısıtlayıcı gücü de daha gerekli olmuştur. İnsanlık bütünüyle özdeksel yaşama battığı zaman kadınların yönetimi ele alması zorunludur. İnsanlığın, özellikle de erkeklerin eğitimi için anaerkillik gereklidir. Tıpkı bir çocuğun en önce anası tarafından eğitilmesi gibi, insan soyu da en önce kadınlar tarafından eğitilmiştir. Erkek yönetmeden önce hizmet etmelidir. Erkeğin temelde varolan gücünü uslandırmak, bu gücü daha

[79] *FHG*, Cilt 3, s. 462, kıs. 133.

[80] Strabon 14. 663; 16.783; Herodotos 4.172; 1.195 (Assyrians).

iyi yerlere yöneltmek kadının görevidir. Athena, azgın Scythius'a(*) gem vurup dizgin takmanın gizine tek başına sahipti. Güç ne denli büyük olursa o denli çok denetim gerektirir. Lucian[81] tarafından yazılan Bithynia söylencesine göre, Hera ele avuca sığmaz oğlu Ares'in aşırı gözüpekliğini denetim altına almak için danstan yararlanmıştır. Uyumlu devinim ilkesi, sert yasası kadınlar tarafından desteklenen evliliğin kapsamına girer. Bellerophon evli kadınların dileğine hiç duraksamadan boyun eğmiş, böylece ülkesinin ilk aydın-kahramanı olmuştur.

Strabon, kitabının dikkate değer bir bölümünde, kadının içinde varolan ve sonradan erkeklere aşılanan bu uygarlaştırıcı yumuşak gücü tanrı korkusuna bağlar.[82] Kadının tanrılara daha yakın olduğuna, üstün tanrısal istenci kavrama yeteneğiyle donatıldığına inanılırdı. Özdek yasasını biçimlendirmişti. Kadın hak ve adaleti bilinçsizce, ama tam bir kesinlikle belirler, o insanlığın bilincidir; kadın doğuştan autonoë (kendiliğinden bilge), dikaia (hak gözeten), Fauna ya da Fatua'dır; o *fatum*'u açığa vuran yalvaçtır; Sybil, Martha,[83] Phaënnis,[84] Themis'dir. Kadınların kutsal kabul edilmesinin, doğruluk hazinesi ve esin kaynağı sayılmasının nedeni işte budur. Bu nedenle, onların isteğiyle savaş hatları birbirinden ayrılır, bu nedenle dinsel törenleri yürüten kadın uluslar arasında çekişme yaratabilecekken arabuluculuk yapar. Bu da anaerkilliğin dinsel temelidir. Kadın her çöküş ve yeniden doğuş döneminde önemli bir işlev yüklendiği gibi ilk uygarlığın da kaynağı olmuştur — bu düşünce Kont Leopardi'nin kız kardeşi Paolina'ya yazdığı düğün kasidesinde de dile getirilmiştir.[85]

* *
*

(*)İlk at, Poseidon'un buyruğuyla topraktan fırlamıştır.

[81] Lucian, *De Saltatio* 21.

[82] Strabon 7.297.

[83] Plutarkhos, *Marius*, 17.2.

[84] Pausanias 10.12.10.

[85] Giacomo Leopardi, *Poems* (Çev.: Bickersteth, s. 166 ve sonrası).

Liburnialılarla Scythialılar, evliliğin olmadığı toplumlarda çocuğun babasını saptama konusunda yukarıda sözü edilen örneklerle bir koşutluk gösterir. Şamlı Nikolaus şöyle der: "Liburnialılar kadınlarını ortaklaşa kullanır, çocuklarını da beş yaşına kadar ortaklaşa yetiştirirler. Altıncı yaşta çocukları bir araya toplayıp onlarla erkekler arasındaki benzerliğe bakar, böylece her çocuğa bir baba bulurlar. Anasından bu yolla bir erkek çocuk alan adam onu oğlu sayar."[86] Agathyrsi'yle ilgili olarak Herodotos şöyle yazar: "Herkesin kan akrabası olması, aile ilişkilerinin onları birbirlerine karşı kıskançlık ve düşmanlığa düşmekten koruması için kadınlarla ortaklaşa cinsel ilişkiye girerler."[87] Nicolaus da Galactohagiler hakkında "dürüstlükleri ve kadınlarla malları ortaklaşa sahiplenmeleriyle sivrilirler. Sonuç olarak yaşlılara baba, gençlere oğul, yaşıtlarına da erkek kardeşlerimiz derler."[88] diye yazar. Strabon bunların, yalnız kılıç ve içki çanakları[89] dışında bütün mallarda ortak olduklarını. Sardolibyalılarda da aynı durumun söz konusu olduğunu belirtir.[90] Kadınlarla çocuklar herkese aittir. Mallar kadınlar ve çocuklardan oluşan bu toplulukta Strabon, her zaman ve her yerde İskitlerle Getaelerin belirleyici özelliği sayılan ve Aiskhylos'un onlara "iyi yasaları yerine getirenler" adını vermesine neden olan adalet sevgisinin temelini bulur.[91] İskitlerin ilkel töreleri, Yunan uygarlığının çöküşüyle çarpıcı bir karşıtlık oluşturarak, Platon da[92] aralarında olmak üzere düşünsel kuramcıların boşu boşuna araştırıp durduğu, şu her şeyin yerli yerine oturtulmuş biçimi gibi görünmektedir. Eskiçağ insanlarının çoğu, uygarlığın varsayılan ayrıcalıklarını beğenmeyerek, bütün ekinsel inceliklerden habersiz olan bu göçebe kavimleri özlemle düşünüyordu. Tacitus Alınan törelerini tanımlarken, Roma uygarlığının yozlaşması konusunda avuntu aramıştır.

---

[86] *FHG*, Cilt 3, s. 458, kıs. 111.

[87] Herodotos 4.104.

[88] *FHG*, Cilt 3, s. 460, kıs. 123.

[89] Strabon 7.300.

[90] *FHG*, Cilt 3, s. 463, kıs. 137.

[91] Aiskhylos, kıs. 198 N^2 (Yay. Smyth, Cilt 2, kıs. 111, s. 452).

[92] Platon, *Devlet* 5,457 A-461 E.

Ama insan gelişiminin sonundan başlangıcına özlem duyarak bakmak, eski kurumları daha sonraki uygarlıkların bakış açısıyla kınamak kadar ya da üstün insan saygınlığı duygusuna kapılıp bu kurumların bir zamanlar var olduğunu yadsımak kadar anlamsızdır. Elbette insan bütün gelişmiş uygarlıklara Platon'un altın hakkında söylediklerini, yani bütün madenlerin en güzeli ve en parlağı olduğunu ama daha aşağı madenlere göre ona değersiz nesnelerin daha çok yapıştığını belirten sözlerini uygulayabilir.[93] Bununla birlikte, uygarlığı kınamakta haklı değiliz, hele onun yerine uygarlık öncesi durumu getirmeyi istemekte hiç haklı değiliz. Üst düzeydeki insan uygarlığı tin gibidir. "Uygarlığın durumu," der Platon, "bedeninin asıl örgenleri dağıldığı, dalgalarla her yanı sakatlandığı, kötürümleştiği, ezildiği ve başka parçaların gelip ona takıldığı, midyelerin, deniz yosunlarının ve taş parçalarının bedenine yapıştığı, bu nedenle de doğduğu biçimden çıkıp yabanıl bir yaratığa dönüştüğü için, ona bakanların ilk durumunun nasıl olduğunu anlamadıkları deniz tanrısı Glaucus'un durumuna benzer."[94]

İnsan kurumlarının zayıflığı ve gücü aynı noktada bulunur. Platon, mülk ve kadınların ortak sahipliğine eski biçimini kazandırıp, Strabon'un İskitler arasında öylesine çok övdüğü dürüstlüğü Platon'cu yaşam biçimi yardımıyla canlandırarak bencilliği ve bunun sonucunda ortaya çıkan siyasal çözülmeyi yok etmeye çalışmıştır. Bununla birlikte Aristoteles özellikle bu tek konuya ayrılan *Poetika*[95] (Siyaset) adlı yapıtının bir bölümünde, en yüce siyasal yarar olarak gösterilen kusursuz birliğin aslında devleti aileye, aileyi de bireye dönüştürdüğü için devleti reddetmiş olduğunu söyleyerek çok iyi bir biçimde savunur; ayrıca sahibi çoğul şeylerin genellikle çok dikkatsiz kullanıldığını ileri sürer. İnsan uygarlığının ilerleyişi, çoğu aza indirgemekte değil, tersine birşeyin aslından türetilen çoğulluğa doğru olan gelişmede yatar. Arap, Libya ve İskit kavimlerini bir birlik olarak, hattâ başlarındaki *tyrannos*'un kişiliğinde bir birey olarak görürüz. Evliliğin gelişimi, karmakarışık bir biçimde oluşmuş bu birimsel insan ve mal yığınına dura-

[93] *A.g.y.*, 3.416 E.

[94] *A.g.y.*, 10.611 D (Çev.: Shorey).

[95] Aristoteles, *Siyaset* 2.1.4 (1261a 10 ve sonrası).

ğan bir bitişme getirmiştir. Bu kitleyi birlikten, türlü-çeşitliliğe yöneltmiş ve böylece de dünyaya yüce düzen ilkesini getirmiştir. İşte bu nedenle, babayı ananın yanına ilk kez koyan ve (Etiyopya'nın bir memesi kadına bir memesi erkeğe benzeyen insanlar söylencesinde simgelendiği gibi) çocuğa iki yanlı bir soy, çift cinsiyetli bir doğa veren Kekrops'a gerçek insan yaşamının kurucusu olarak bakılırdı;[96] üretken Hermes'e de ilk tapınan o olmuştu.

Özdeksel (material) varoluştan, daha yukarı tinsel yaşam evresine geçiş, tek olandan çoğulluğa, karmakarışık koşullardan düzenli birliğe ilerleyişle rastlaşır. İnsan soyu birlik ve özdeksel yaşamla varlık bulur; ereği çoğullaşma ve yukarı dinsel yaşam evresidir; bu evreye aralıksız değişimlerden geçerek ilerler. St. Paul "Başlangıç tinsel değil doğaldır; tinsellik daha sonra gelir", der.[97] Gelişimin bu sürecinde anaerkillikle birleşmiş evlilik orta konumda yer alır. Sayısız kabileler arasında, büyük bir aşama ve değişim çeşitliliği içinde görmüş olduğumuz gibi, anaerkillikle birleşmiş evliliğin önünde, ayrım gözetmeyen cinsel birleşmenin *ius naturale*'si gelir. Bunu *ius civile,* yani ataerkiyle ataerkilliği birleştiren evlilik izler. Evlilik anaerkilliğinin ara evresinde, özdeksel ilkeyle tinsel ilke içiçe geçmiştir. Özdeksel ilke artık tek başına egemen değildir, ama tinsel ilke de tam katışıksızlığa ulaşamamıştır. Özdeksel *ius naturale*'nin temel etkenleri alıkonmuştur; bunlar, yanında getirdiği bütün sonuçlarıyla özdeksel anayanlı doğumun üstünlüğü, mülkün anayanlı geçişi ve kız çocuğun öbürlerini dışlayan kalıt alma hakkıdır; ama evlilik ve buna destek olan aile yetkesi ilkeleri tinsel *ius civile*'ye katılmıştır.

Bu ara evrenin temelleri üzerinde, sonunda kadını erkeğe bağımlı kılan ve ananın eski önemini babaya aktaran bütünüyle tinsel ataerkinin üst evresi yükselir. Bu yüce yasa en katışıksız anlatımını Romalılar'da bulmuştur. Hiçbir kavim kadınlarla çocuklar üzerindeki *potestas* (yetke) düşüncesini bu denli geliştirmemiştir; sonuç olarak gene hiçbir kavim bunun karşılığı olan birimsel siyasal imparatorluk düşüncesinin ardına bu denli bilinçli düşmemiştir. Cicero bu doruklardan, Platon'a göre insan toplumunun ülküsü sayılan ortama bakmış ve bunu

[96] Athenaeus 13.2.555e.

[97] I Cor. 15: 46.

bütün siyasal, tinsel ilkelerin eksikliği, insan doğasının özdeksel yanının tam yerinde bir tanımı olarak görmüştür: "Çünkü insanların kırlarda hayvanlar gibi dolaşıp gezdiği, yabanıl meyvalarla beslendiği, usuna ve tinine yakışan biçimde değil de bedensel gücüne uygun olarak davrandığı bir zaman vardı. Henüz, din düzeninin ya da insan törelliğinin gerekleri yerine getirilmiyordu, hiç kimse yasal bir evlilik ya da kendi çocuğu olduğu güvencesi veren bir kalıtçı görmemiş, adil yasaların yararlarını kavrayamamıştı."[98]

Acuna (kosmos) geçildiğinde —sözcüğü Pythagoras'çıların ilk kullandığı anlamda alıyorum— insan gelişiminin üç evresi Yeryüzü, Ay ve Güneş olarak ortaya çıkar. Bütünüyle evlilikdışı olan doğa yasası yersel ilke, katışıksız ataerkiyse güneş ilkesidir. İkisine eş uzaklıkta, yer ve güneş bölgelerinin sınırını çizen, özdeksel ve kalımsız (fani) nesnelerin en katışıksızı, özdeksel olmayan, değişmez evrenin en kirlisi ay durur. Eskiçağ yazarları arasında, *İsis'le Osiris* ve *The Face Which Appears in the Orb of the Moon* (Ay Yuvarlağında Görünen Yüz) adlı yapıtlarıyla bu görüşü en çok geliştirmiş kişi Plutarkhos olmuştur. Ay, "öbür göksel dünya" çift cinsiyetlidir, hem Lunus hem de Luna'dır, güneşe göre dişi, dünyaya göreyse erkektir;[99] ama eril doğası ikinci derecede kalır, öncelikle kadındır, erkekliği sonra gelir. Güneş tarafından döllenmiştir, bu döllenmeyi yeryüzüne aktarır. Böylece acunun birliğini sağlar, ölümlülerle ölümsüzler arasında sözcülük eder.[100] İki yanlı doğasıyla evlilikle birlikte anaerkilliğin simgesidir, evliliğin simgesidir, çünkü burada kadın ve erkek birleşir; anaerkilliği simgeler çünkü önce kadın sonra erkektir, böylece dişil ilkeyi eril ilkeden üstün tutup yüceltir. Bu sezgi (ilerde kanıtlayacağımız gibi)(*) eskiçağ dünyasının bütün dinsel dizgesinin temelini oluşturur ve bunun yankıları Hıristiyanlıkta da duyulur.[101]

---

[98]Cicero, *De inventione rhetorica* 1.2.

[99]Platon'un *Şölen* adlı yapıtına da bakın 190 B.

[100]Plutarkhos, *De defectu oraculorum* 13.416 D E.

(*)213. sayfaya bakın.

[101]I Cor. 15: 40, 41.

Güneşin gündüzü yönetmesi gibi Ay da geceyi yönetir. Anaerki Ay ve geceyle, ataerkiyse Güneş ve gündüzle özdeşleştirilebilir. Ya da başka bir deyişle, anaerkillikte gecenin önceliği vardır, ananın oğul doğurması gibi o da kendi içinden gündüzü çıkarır; ataerkinde baskın olan gündüzdür, yadsımanın onaylanması gibi geceye direnir. Anaerkil dizge geceyarısı başlayan hesaplaşma zamanının,[102] ataerkil dizgeyse günle birlikte başlayan hesaplaşma zamanının yansımasıdır. Ay'a bağlı anaerkilliğin, güneş yılıysa ataerkilliğin simgesidir.

Cinsleraras ilişki, acunsal anlatımını ayla güneş arasındaki ilişkide bulur. Cinsler arasındaki çekişme de. ayla güneş arasında dünyada üstünlük kurmak üzere girişilen savaştır. Anaerkilliği alt ederek utku kazanmış bütün kahramanlar, göklerde güneş gücü olarak yeralmıştır. Yeryüzü olayları acunsal olayların anlatımına dönüştür. Yerle göğün aynı yasalara boyun eğişi eskiçağ insanlarının genel inancıydı; ve bu yasa sonluyla sonsuzu kapsayan tek ve büyük bir uyuma sahipti. Dünyanın gelişimi, göksel nesnelerin acunsal ilkörneğini aslına bağlı kalarak doğru bir biçimde yansıtma çabasıdır. Bu süreç yalnız erkeklerin kadınlar, güneşin ay üzerinde egemenlik kurmasıyla sona erdirilebilir.

Mür yumurtası taşıyan anka kuşu hakkındaki Hint-Mısır söylencesini anlaşılır kılan ve ona derin bir anlam yükleyen sezgi işte budur. Önceki yorumlar[103] kuşun —eskiçağ yazarları tarafından da zaten vurgulanmış olan—[104] güneşle ve sonunda dünyanın yeni bir döneminin, *novus saeclorum ordo*'nun başladığı Phoenix ya da Sothis Yılı'yla ilişkisini ortaya çıkarmış, ona dayanarak bu doğaüstü kuşun niteliklerini açıklamıştır. Ama burada gözden geçirilmesi gereken bir nokta vardır: güneşin ataerkiyle ilişkisi. Bu güneş söylencesinde ana yoktur, yalnız baba vardır. Babanın ardından sürekli kendini yenileyen oğul gelir. Doğaüstü kuş taşıdığı yükü yüce güneş tanrısının Heliopolis tapınağındaki sunağına bırakır. Bir mür yumurtası yumurtlayıp içini boşaltmıştır. Buraya babasını saklar. Deliğini kapadığı zaman yumurta eskisinden daha ağır değildir.

---

[102]Plutarkhos, *Quaest. Rom.* 84. 284; Gellius, *Noctes Atticae* 3.2.2.

[103]Creuzer, *Symbolik*[3], 2.163-70; Martini, *Lactanti Carmen de Ave Phoenix.*

[104]Herodotos 2.73; Tacitus, *Annals* 6.28.1; Pliny, *Natural History* (Doğa Tarihi) 10.2.3; Horapollo 1.34.

Yumurta, her şeyi doğuran, her şeyin geri döndüğü doğanın anayanlı ilkesini simgeler. Ama burada yumurta artık nesnelerin asıl temeli değildir; daha üstün bir güç olan güneş tarafından döllenmiştir. Güneş yumurtanın içine, dölütü oluşturan *vis genitalis*'i aşılamıştır. Tacitus böyle söyler.[105] Yumurta ağırlaşmaz çünkü güneşin dölleyici gücü özdeksel değil, tinseldir. Doğadaki eril ilkenin en yukarı evresini, özdeksel su üzerine kurulu aşağı evresinden ayıran işte bu özdeksiz güçtür. Elbette, anka kuşu su ilkesine yabancı değildir. Epiphanius *Physiologus*'da bu kuşun Doğu'da, bir koyun yakınlarında, Oceanus ırmağında yaşadığını anlatır,[(*)106] Philastratos da onu bataklık sularında yaşayan, ölüm ve ayrılış şarkısını söyleyen bir kuğu olarak gösterir.[107] Ama o, sulardan havalanıp güneşin yanına gider; tüyleri mor ve altın rengidir; kanatlarında "ışıklı" sözcüğü yazılıdır; ve su kökeni, ışık doğasının altında tümüyle silinip gitmiştir. Özdeksel olmayan, özdekseli bütünüyle alt etmiştir. Ateş ölümlülüğün parçalarını yakıp yok etmiş ve küllerden oğul doğmuştur. Güneş, yakıp yok eden ateşe örnek oluşturan ilkesini mür ve günnüğe bağışlamıştır.

Apollon güneş ilkesinin altınını koruyan kanatlı köpekler gibi, Anka kuşu da bu biçimiyle Heliopolis Zeus'unun tam bir imgesini oluşturmaktadır. İşte bu nedenle anka kuşunun Mısır'a gelişi, eski büyük güneş yılının bitip yenisinin başlamasıyla birleştirilebilir. Anka kuşunun soyut zaman düşüncesine dönüşmesi bütünüyle doğaötesi bir görüştür; bu, en yüce biçimiyle aynı ölçüde doğaötesi olan Apollon'un, büyük acunsal yılın başlamasıyla birleştirilişine benzer. Öyleyse anka kuşunda ışık ilkesi en yüce tinselliğe göre geliştirilip ataerkillikle özdeşleştirilmiştir. Anayanlı ilke aşılmıştır. Yavru anka kuşu ateşten tek başına, anasız olarak, Athena'nın Zeus'un başından fırlaması gibi doğ-

---

[105]Takitus *a.g.y.*, 6.28.5.

[(*)]Burada Bachofen'in belleği kendisini yanıltmaktadır. (Artık genel olarak Epiphanius tarafından yazıldığı kabul edilmeyen) *Physiologus*, bunun anka kuşuna değil, — belirsiz bir hayvana, bir olasılıkla antilopa benzeyen— "hydrops'a" ait olduğunu söyler; bunun anka kuşu göndermeleri de "su ilkesiyle" ilişkisinden sözetmez.

[106]*Physiologus* (Yay. Sbordone, s. 154, 4.).

[107]Philostratos, *Vita Apollonii* 3.49.

muştur; o Dionysos'a göre çok daha katışıksız anlamda, "ateşten doğandır". Anayanlı yumurta artık yaşam ilkesi değildir; doğasını aldığı güneşin dölleyici gücüyle yönetilir. Hiçbir söylence, atayanlı güneş ilkesinin anayanlı ay ilkesini alt edişini bu Hint-Mısır büyük Phoenix yılı kavramındaki kadar büyük bir açıklıkla somutlaştırıp gözler önüne sermemiştir.

Düşünce dünyası erkeğe, özdeksel yaşam dünyasıysa kadına özgüdür. Önünde sonunda erkeğin utkusuyla sonuçlanan cinsler arası çatışmada, her büyük dönüm noktası bir önceki dizgenin abartılmasıyla ilişkilidir. Erkeklerin kadınları kötüye kullanışı evlilik anaerkilliğine yolaçmıştır; kadınların Amazonlara özgü yoldan çıkışı, kadın gücüne doğal olmayan bir yoğunluk kazandırarak, Likya'daki gibi, bazen doğal evliliğin geri gelişiyle sonuçlanan erkek başkaldırısını kışkırtmış, ama bazan da anaerkilliğin çöküşü ve Herakles, Dionysos ve Apollon'la birleştirilen ataerkinin gelip yerleşmesine neden olmuştur. Çünkü, her konuda gelişime neden olan en büyük dürtü, kötüye kullanma ve yoldan çıkmadır.

Konumuzla ilgili bütün söylenceler (myths) insan soyunun yaşadığı gerçek olayların anısını somutlaştırmaktadır. Bunlar masalları değil, tarihsel gerçeklikleri gösterir. Amazonlar ve Bellerophon öyküleri gerçektir, şiirsel değildir. Ölümlü insanların yaşadıkları olayların anlatımlarıdır. Tarih, yaratıcı imgelemden çok daha yükseğe çıkmıştır.

Görmüş olduğumuz gibi, Likya anaerkilliği evlilikten önce gelmemiş, ama bir karı-kocalık kurumu olmuştur. Ayrıca bir başka konuda da aydınlatıcıdır. İnsan, bu toplumdaki erkeklerin, kadın yönetimini kabul ettikleri için korkak, kadınımsı, yozlaşmış olduğu kanısına kapılabilir. Likyalıların görünümüyse, böyle bir çıkarsamanın ne denli yanlış olduğunu ortaya koyar. Yiğitlikleri dillere destandır, Xanthus'un[108] adamlarının kahramanca ölümü eskiçağlardan kalmış en soylu yüreklilik, özveri örnekleridir. Adı hep anaerkiyle birlikte anılan Bellerophon, suçsuz bir kahraman olarak ortaya çıkar; güzelliğinden ötürü

[108]Herodotos 1.176.

Amazonlar ona tapar; iffetli ve gözüpektir; Heracles'e özgü işler yapar; kavmi, Posidonius'un Rodos'da[109] karşılaştıkları zaman Pompey'e açıkladığı ilkeye göre davranır. Sözü geçen ilke "Her zaman birinci ve başkalarından üstün olmaya çabala"[110] der. Bu erkeklerin anaerkillikle birleşen savaş gözüpekliği yalnız Likya'da değil, başka yerlerde de, özellikle Girit ve Likya'yla sıkı ilişkiler kurmuş Karyalılar arasında da görülür. Aristoteles'e göre bu ilişki evrenseldir. Lycurga yasalarının büyük zayıflığı olarak onu etkileyen Laconia anaerkilliğinden söz ederken "kavimlerin en savaşkan ve dövüşkenleri kadınlar tarafından yönetilir" der.[111] Anaerkillik, savaş gözüpekliğine engel olmak bir yana, ona özendirir. Şövalyelik her zaman kadın tapıncıyla atbaşı gitmiştir. Savaşta yiğitlikle kadınlara saygı öteden beri gözüpek, dinç kavimlerin niteliği olmuştur.

Dolayısıyla Likya anaerkilliğine ilişkin törelerle kurumlar, bunu yüksek niteliklerin kaynağı sayarlar. Bu nitelikler evlilikte iffet, erkekler için yiğitlik ve çelebilik, kadınlar içinse yetke ve dinsel açıdan kendini adamalarına ölümsüzlerin bile dil uzatamadığı anaca saygınlıktır; bunlar bir ulusa güç veren, geleceğini güvence altına almasını sağlayan öğelerdir. Tarihsel olguların açıklamaları yeterli sayılmazsa, bu, Likyalıların anaerkini neden böylesine uzun sürdürdüğünü açıklayacaktır. Eskiçağ dünyasında özellikle "yasalara saygıları" ve "bilgelikleriyle" ün kazanan iki kavmin yani Locrialılarla Likyalıların anaerkilliği bu denli uzun sürdürmeleri elbette rastlantı değildir. Kuşkusuz bunlar arasında kadınların yüceltilmiş konumu, güçlü bir tutuculuğu yansıtmaktadır. Öbür kavimler arasında anaerki yerini ataerkine daha önce bırakmış, Herodotos'sa Likyalıların bunu korumuş olduğunu görünce hiç şaşırmamıştı. Ama siyasal önemini yitirdiği doğrudur. Strabon'a göre, Likya toplumu en azından bir erkek tarafından yönetiliyordu.[112]

Anaerkillikle erkeklerin savaş gözüpekliği arasındaki ilişki başka türlü de açıklanabilir. Erkeklerin yalnız kendilerini uzaklara taşıyan

[109] Strabon 11.492.

[110] *İlyada* VI, 208.

[111] Aristoteles, *Politika* 2.6.4 (1269 b 24).

[112] Strabon 14. 665.

savaşla uğraştığı eskiçağlarda, çocuklarla mallara ancak kadınlar gözkulak olabilirdi; bir kural olarak bunların denetimi bütünüyle kadınlara bırakılmıştı. Bu koşulların en açık tanımını, İskit kavimleri tarafından sürdürülen, uzak yerlere fetih seferlerinin eski kayıtları verir.[113] Yıkıntılar geçtikleri yolları belirliyordu. Cimmerialar gibi, iyi korunmuş kentleri ele geçiremiyorlardı.[114] Yalnız yağma ve talanla ilgiliydiler. Girişilen bu tür işler yalnız hayvancılık yapan göçebe kavimlerin törelerine uyar. Bu yağma seferleri bazen komşu kavimlerin ilerleyişini, bazan da iç savaşları doğuruyordu. Bununla birlikte kadınlar evde kalır, çocuklarla sığırlara bakardı. Kadınlara dokunulmaz inancı onları düşmandan koruyor, köleler kör ediliyordu.

Anaerkillik bu koşullara tam olarak uygundur. Avcılık, savaş ve yağma erkekleri kadın ve çocuklardan uzak tutuyor, yaşamlarını doldurduyordu. Aile, araba, yurt ve köleler kadınların gözetimindeydi. Üstün toplumsal konumlarının ve tekelci kalıt haklarının kökü burada yatmaktadır. Oğulun kendini avcılık ve savaşla geçindireceği varsayılırdı. Bu olanaklardan yoksun olan kızçocuk aile varlığına bağımlıydı. Tek başına kalıt alırdı; erkeğin silahları vardı, geçim aracı yayı ve mızrağıydı. Varlığını kendisi ya da erkek çocukları için değil, karısı ve kızları için kazanırdı. İşte bu nedenle anaerkillikle savaş yaşamı bir arada bulunur. Etki neden, nedense etki olmuştur. Erkeğin kalıt (miras) hakkından bütünüyle yoksun bırakılması, onu savaş girişimlerine itmiştir; bütün ev içi görevlerden uzak tutuluşu, geçimini yağmacılık ve fetih savaşlarıyla sağlamasına yolaçmıştır. Lesboslu erkekler Trakya kıyılarına yelken açmışlar ve dönüşlerinde tutsak genç kızlarla yerleşip yaşamaya başlamışlardı. Bundan böyle erkeklerin uğraşı savaş yerine el sanatları olmuştu. Olayların bu durumunu Minya ve Lokrialılar arasında görürüz. Savaş ve yağmadan uzak kalan erkekler, kadınların bile aşağılık bulduğu işlerle uğraşmaya başlamıştı. Mısırlılar dokumacılığa, Minyalar demirciliğe merak salmıştı; Lokrialı çoban adını koyun derisinin kokusundan almıştı.[115] Ve toplumsal konumuyla

[113]Justin 2.3-5; Herodotos 4.1.11; 1.15.103.105; Strabon 1.61; 11.511; 15.687.

[114]Herodotos 1.6.

[115]Plutarkhos, Quaest. Graec. 15.294 E.

yücelen, tekelci kalıt hakkıyla kayırılan kadın erkeklerden daha yüksek bir yere gelmişti. Kadın doğası, erkeğin doğası iki yönlü ezikliğiyle saygınlığını yitirdiği ölçüde yücelik ve değer kazanmıştır. Dolayısıyla yaşam biçimi değişmiş ve aynı töre bir başka kılıkta yeniden ortaya çıkmıştır.

Eskiçağ yazarları Amazonculuğun kökenini önceki savaş yaşamının koşullarına bağlar. Bununla birlikte, Amazonculuk eril cinsin aşağılanmasının karşılığını oluşturan durumdan kaynaklanmış anaerkilliğin yapay bir biçimde abartılışıdır. Lesboslu kadınları dillerde dolaşan suçu işlemeye iten neden, erkeklerin seferleri sırasında tutsak aldıkları Trakyalı kızlarla kurdukları birliktelikti: bütün erkekleri öldürmüşler ve Amazoncu yaşama sığınmışlardı(*) Argonautlar, erkeklerin yağmaladığı adada konukseverlikle karşılanmıştı. Thermodonlu (Terme) İskit kadınları erkeklerinin savaşta yenildiğini görmüştü. Artık silaha sarılmak zorundaydılar, ve savaşçı kadın alayı, Afrika'da da bunlardan bağımsız olarak yer almış gibi görünen olayları yineleyerek, utkuyla Küçük Asya, Yunanistan, İtalya ve Galya yollarına döküldü. Bu arada, öbür kavimler yani İskitler, Lacedaemonialılar ve Truva savaşları sırasında Yunanlılar, erkeklerinin yokluğundan bıkıp usandıkları için köleler ve yabancılarla birleşirken, Amazonlar evliliği bir yana atıvermiş ve yalnız dünyaya getirdiği yıkımla soyumuzun tarihinde önemli bir rol oynamakla kalmayıp, aynı zamanda anaerkilliğin çöküşüne de her şeyden çok katkısı olan toplum düzenini kurmuşlardır.

Ataerkinin yükselişi Amazonlara karşı yürütülen savaşla başlar. Ay ilkesi ışık güçleri tarafından yok edilmiş, kadına doğal görevleri geri verilmiş ve özdeksel analığı hep tinsel ataerki yönetir olmuştur. Aşırılığın en büyüğü tam bir çöküşe neden olmuştur. Asya ve Afrika Amazonculuğunu yalnız anaerki ve bunun sonucunda çıkan savaş anlaşılır kılar; çünkü sanat ve söylence süslemelerine karşın, Strabon'un[116] bu tür anlamsız nedenlere bakarak karşı çıktığı eskiçağ bel-

(*)207. sayfaya bakın.

[116]Strabon 11, 504-5.

gelerinin tarihsel temelinden kuşku duyulamaz. Çağdaş bilim, anlamak için ardına düşmesi gereken şeyi yadsımaktadır. Zayıflığı işte burada yatar: çağdaş düşüncelere oranla eskilerle daha az ilgilenen, eskiçağ dünyasından çok çağdaş dünyayı konu alan açıklamalar getirir. Kaçınılmaz son kuşkuculuk, düzensizlik ve umutsuz hiççiliktir. Amazon devletlerinin varlığını kanıtlamak olanaksızdır. Ama bu tarihin doğasından kesin olarak anlaşılmaktadır. Şimdiye kadar tek bir tarihsel gelenek kanıtlanamamıştır. Yalnız söylentilere kulak veririz. Bu tür gelenekleri yadsımak, Simonides gibi söylersek, binyılla savaşmaya benzer;[117] bunları çağdaş ölçütlere göre yargılamak, Alceaus'un dediği gibi, "aslanın resmini pençesine bakarak yapmak değil, evrenle cenneti, lambayla fitile göre düzenlemek" olur.(*)[118]

Elimizde hâlâ Likya anaerkilliğine ilişkin bir parça bilgi daha var. Plutarkhos, *Letter of Consolation to Apollonius*'unda (Apollonius'a Avutma Mektubu) şöyle yazar: "Likyalı yasa koyucular yurttaşlarına yas tutan kadınlar gibi giyinmelerini buyurmuştu, derler."[119] Söz konusu yasa koyucunun adı verilmediği ve elimizde bu Likya yasası hakkında başka bir kayıt bulunmadığı için, kadın giysilerinin erkekler tarafından giyilmesinin, Heraclides'in Likyalılar arasında yazılı yasaların yerine geçtiğini öne sürdüğü yazıya dökülmemiş törelerden biri olduğu kesinlikle söylenebilir.[120] Bu, töreye isteğe bağlı herhangi bir insan kararından uzak yüce bir gelenek imlemi kazandırır. Yas tutmanın kadınlara özgü, dayanıksızlık belirtisi, aşağılık bir şey olduğunu öne sürer; kadınlar buna erkeklerden, barbarlar Yunanlılardan, halk tabakası aksoylulardan (aristokratlardan) daha yatkındır. Ama Likya töresinin kökü daha derindedir. Yukarıda açıkladığımız, somut dinsel

[117] Simonides, *kıs.* 99 (*Lyra Graeca*, Cilt 2, s. 340).

(*) Alcaeus "aslanı pençesine göre resimlemek" demişti, oysa tümceyi Ammon papazlarının sürekli yanan lamba için her geçen yıl daha az yağ kullanması olgusuyla birleştiren kişi Demetrius'du; Öykü Plutarkhos tarafından *On the Cessation of Oracles* 2.3'de kaydedilmiştir.

[118] Alceaus, *kıs.* 66 (*Lyra Graeca*, Cilt 1, s. 360).

[119] Plutarkhos, *Consol ad Apoll.* 22.113 A.

[120] *FHG*, Cilt 2, kıs. 15, s. 217.

görüşten kaynaklanır. Bütün yersel yaşamın doruk noktasında dişil ilke, Likyalıların, Latona, Lara, Lasa Lala'yla eşanlamlı olarak Lada adını verdiği Büyük Ana durur. Bedensel temeli topraktır, ölümlü simgesiyse yeryüzü kadınıdır. Her şey bu ilkeden doğar ve her şey ona geri döner.[121] Çocuğun çıktığı dölyatağı, ölümle onu yeniden içine alır. Ünlü Likya gömütünde Harpyalar bu nedenle anayanlı yumurta biçiminde simgelenmiştir.[122] Gene bu nedenle ölüme asıl analar ağlar. Yalnız gebe kalıp çocuk doğurarak özdeğin yazgısını gerçekleştiren kadın, özdeğin ölümüne yas tutar. Niobe, çocukları ölünce, Sipylus'un (Manisa Dağı'nın) sarp kayalıklarından aşağı dinmek bilmez gözyaşları akıtır. Çocuk doğurmaktan bitip tükenmiş dünyayı simgeleyen Niobe ağlar, çünkü onu avutacak bir tek çocuğu bile kalmamıştır.

Bu nedenle, Plutarkhos'un tragedya ozanı Ion'dan alıntı yaparak Likya töreleri irdelemesinde bize anlattığı gibi, yas tutma yeraltının güneşsiz bölmelerinde barbar kavimler tarafından uygulanan, Toprak Ana'ya adanmış dinsel bir tapınçtır.[123] Erkek, ölüler için yas tutmaya katılmak istiyorsa, Toprak Ana'nın niteliklerine bürünmelidir. Ölüler Demeter'ci nitelikler kazanır, toprağın kederi ancak anayla, anaca iletilip anlatılabilir. Likyalı erkeklerin kadın giysileriyle Likya anaerkilliği arasındaki ilişki son derece açıktır. Babanın diri çocuk için bir anlamı olmadığına göre, ölüsü için yas tutma hakkına da sahip değildir. Likya topraklarında doğan oğlu babasının değil, anasının çocuğudur. Babalığın bedensel döllemenin ötesinde bir anlamı yoksa, çocuk öldükten sonra düşünme hakkından da yoksundur. Ancak ölüleri geri alan anasal özdeğin çocuklarla bir bağı vardır, yaşam bir kez uçup gittikten sonra, ona can veren eril güç unutulup gider. İşte bu nedenle Vergilius yeraltı dünyasını tanımlarken *matres atque patres* (analarla babalar) terimini değil, *matres atque viri* (analarla erkekler) terimini kullanmıştır.[124] Ölümden sonra *patres* değil *viri* kalır. Tanınmış kahramanlar ölüler ülkesinden hep analarını[125] geri getirir, babalarını asla.

---

[121] Cicero, *De natura deorum* 2.66; *Et recidunt omnia in terras et oriuntur e terris.*

[122] F. Winter, *Kunstgeschichte in Bildern* 208.4.

[123] Plutarkhos, *Consol. ad Apoll.* 22.113B.

[124] Vergilius, *Georgics* 4.475.

[125] F.N. Pryce, *Catalogue of Sculpture*, Cilt 1, parça 1, s. 128.

Amasyalı Strabon hep ana soyunu vurgular,[126] Likya gömütlerinde babanın değil yalnız ananın ve ananın anasının adı geçer; gömütte (mezarlıkta) baba değil ancak ana yas tutabilir. Bu iki örge arasında kaçınılmaz bir ilişki vardır. Bu nedenle babanın ana gibi giyinmesi anaerkilliğin en yüce simgesidir. Birçok tapınçta bu tür giysi değişikliğiyle karşılaşırız. Ama ölü kaldırma ve yas tutma törenleri bağlamında bu durum yalnız, törenin en az anaerkillik kadar uzun sürdüğü Likya kavminde belgelenmiştir.

Likya anaerkiyle ilgili eskiçağ kayıtlarını özetleyecek olursak, aşağıdaki sonuç ortaya çıkar.

Anaerkinin dış görünüşteki anlatımı, çocuğun anasının adını almasında görülür. Ama önemi birkaç başka noktada ortaya çıkar. Bu önem öncelikle çocuğun babadan değil anadan aldığı toplumsal konumda görülür; ikinci olarak, mülkiyetin kalıt (miras) hakkının, oğullarda değil de kız çocuklarda olmasıyla kendini gösterir; bu önemi belirten üçüncü noktaysa, aile yönetiminin babaya değil de anaya düşmesi ve bu son ilkenin sonucu ve uzantısı olarak devlet yönetiminin de kadınların eline teslim edilmiş olmasıdır.

Dolayısıyla elimizin altındaki anaerkilliğin görünen terimsel özellikleri değil, yerli yerine oturmuş bir dizgedir; bu dizge dinsel bir sezgiye bağlıdır, insan gelişiminin ataerkinden daha eski bir dönemini simgeler.

---

[126] Strabon 10.478; 11.499; 12.557.

ATİNA

LİKYA'NIN yalnız Girit'le[*] değil Atina'yla da yakın ilişkisi vardır. Çünkü yukarıda alıntı yapılan bölümde[**] Herodotos, (öyküyü Strabon[1] da belgelemiştir) bize, Pandion'un oğlu Lycus'un erkekkardeşi Aegeus tarafından Atina'dan sürülünce Terme topraklarındaki Sarpedon'a sığındığını anlatır. Bu, anaerkinin bir zamanlar Atina'da da geçerli olduğu anlamına mı gelir? Durumun böyle olduğunu gösteren sayısız belge vardır.

St. Augustine *City of God* (Tanrının Kenti) adlı yapıtında[2] Kekrops saltanatı sırasında ortaya çıkan iki katlı bir tansığı anlatan Varro'dan bir bölüm aktarır. Topraktan bir zeytin ağacı; başka bir noktadaysa yerden su fışkırmış. Korkan kral adamlarını Delfi'ye yollayıp bunun ne anlama geldiğini, ne yapılması gerektiğini sormuş. Tanrı zeytin ağacının minerva, suyunsa Neptün olduğunu, ve yurttaşların kentlerine bu iki tanrısal varlıktan hangisinin adını koymak istediklerine karar vermelerini sağlamak için ortaya çıktıklarını söylemiş. Bunun üzerine kral, kadın ve erkek yurttaşlardan oluşan bir kurul toplamış, çünkü o günlerde kadınlar da halkı ilgilendiren kararların alınmasına katılırmış. Erkekler Neptün'ü, kadınlarsa Minerva'yı seçmiş, kadınların sayısı erkeklerden bir fazla olduğu için Minerva kazanmış. Neptün buna çok kızmış, deniz

---

[*] Girit bölümü buraya alınmamıştır.

[**] 150. sayfaya bakın.

[1] Strabon 12.573.

[2] *City of God*, 18.9.

taşmış, tüm Atina topraklarını kaplamış. Tanrının öfkesini yatıştırmak için erkekler kadınlara üç katlı bir ceza biçmişler; oy kullanma hakkını yitirmişler, çocukları artık analarının adını alamayacak, kendileri de (tanrıçadan esinlenerek verilen) Atinalı sanını taşıyamayacaklarmış.

Bu söylencede Neptün ataerkini, Athena'ysa anaerkini simgeler. Anaerki yürürlükteyken çocuklar analarının adını alır, bütün kadınlar da tanrıçanın adını taşırdı. Atinalılar olarak adlandırıldıkları sürece, Atina'nın asıl yurttaşları sayılırlardı. Sonraları yalnız yurttaşların karıları olarak anılır olmuşlardı. Kekrops öncesi yasalarının yerini ataerki almıştı. Aristophanes *Ecclesiazusae*'de (455-7), Atina'da bulunmayan tek şeyin kadınlar tarafından yönetilmek olduğunu yazarken yanılıyordu. Kadın yönetimi varolmakla kalmamış, aynı zamanda yasaların en eski biçimini oluşturmuştu. Likya töresi Attika'da da geçerliydi. Burada da Asya'daki gibi yerel dinle, tanrıça Athena tapıncıyla ve kentin dişil adıyla sıkı bir ilişki içindeydi.

Ayrıca elimizde gene eski Attika'da anaerkinin varlığı konusunda son derece dikkate değer bir anıştırma vardır. Aiskhylos'un *Eumenides*'inden söz ediyorum. İki ilke, yani Varro'dan alınan bölümde Minerva ve Neptün'le simgelenen anaerkiyle ataerki, burada bir yandan Erinys'ler, öte yandan da Apollon ve Athena tarafından savunulmaktadır. Orestes babasının öcünü almak için anasını öldürür. Tartıya vurulunca bunlardan hangisi daha ağır basar, baba mı yoksa ana mı? Hangisi çocuğa daha yakındır? Athena bir yargı kurulu atar. En saygın yurttaşları karar verecektir. Erinys'ler anayı öldürmeye karşı çıkacak; Orestes'iyse bu işi yapıp üzerindeki kan lekesini temizlemesini buyuran Apollon savunacaktır. Apollon Agamemnon'un yanını tutarken, Erinys'ler Klytaemnestra'nın nedenlerini kanıt gösterir. Erinys'ler anaerkinin savunucusu, Apollon'sa ataerkinin yandaşıdır. Erinys'lerin konumu Orestes'le yaptıkları karşılıklı konuşmada anlatılır:

KORO : Ananın canına kıyınan için sana bilici mi yol gösterdi?
ORESTES : Evet. Asla bundan yakınmadım. Şimdi de yakınmıyorum.
KORO : Yargı yakana yapışınca başka türlü konuşursun.
ORESTES : Korkum yok. Babam mezarından bana yardım elini uzatır.

KORO : Ananın canına kıy, sonra bir ölüden yardım um! Çok beklersin.
ORESTES : Evet. O utançla iki kez lekeliydi.
KORO : Nasıl olduğunu anlat, buradaki yargıçlara açıkla.
ORESTES : Kocasını öldürdü, böylelikle benim de babamı.
KORO : Ölüm onu bu lekeden kurtardı. Ama sen hâlâ yaşıyorsun.
ORESTES : Yaşarken neden gelip ona engel olmadınız?
KORO : Öldürdüğü adam kendi kanından değildi.
ORESTES : Ama benim anamla kan-bağım var öyle mi?
KORO : Evet cana kıyıcı. Başka türlü sana nasıl besleyip bakardı Yüreğinin altında? Yadsıyor musun ananın öz kanını taşıdığını?[3]

Erinys'lerin baba ve koca yasasını tanımadığı açıktır, çünkü Klytaemnestra'nın yaptığını cezasız bırakmışlardır. Onlar yalnız ananın yasasını, ana kanının haklarını bilirler; eski yasa ve töreye uygun olarak, anasının canına kıyanın cezasını çekmesini isterler. Apollon öyle değildir. Babasının öcünü alması için bu işi yapmasını Orestes'e o buyurmuştur; o da kendi buyruklarını göklerin tanrısı Zeus'dan alır. Ve şimdi anaerkine karşı ataerkini savunarak Erinysler'in önünde Orestes'i korumaktadır. Kendini Patroos (babaların tanrısı) olarak gösterir ve gerçekten de Atina'nın koruyucu tanrısı olarak ona takılan ad budur. Yargıçlarla aşağıdaki gibi konuşur:

Dinleyin anlatacağım size, yanıtlarım açıklayacak işin doğrusunu.
Anasının soyundan değildir söylendiği gibi
çocuğu, yeni ekilmiş tohumu yalnız beslemiştir
büyüsün diye. Tohumu ekendir asıl atası. Yabancının
tohumunu koruyan bir yabancıydı anası, eğer tanrılar karışmasaydı.
Açıklamalarımın kanıtını da göstereceğim. Olabilir
kişi anasız baba: Duruyor işte karşınızda
canlı tanığı, Olympia tanrısı Zeus'un kızı,
Asla beslenmedi bir dölyatağının karanlıklarında
ve hiçbir tanrıça böyle bir çocuk doğuramadı daha.[4]

[3]Aiskhylos, *Eumenides* 595-608 (Çev.: Lattimore).
[4]*A.g.y.*, 657-66.

Böylece Apollon babanın haklarını savunurken Erinys'ler kan ve anayanlı kalıt hakkını korurlar. Apollon'unki yeni, öbürlerininki eski yasadır. Apollon'un savunmasına Erinys'ler şu yanıtı verir:

> Şarapla kandırdın eski tanrıçaları
> böylece yıktın geçmişteki buyrukları.[5]

ve sürdürürler:

> Genç bir tanrı olduğun için çiğneyebilirim sanıyorsun yasamızı...[6]

Her iki yanın savunmalarıyla aydınlanan yargıçlar artık oy çanağına ilerlemektedir. Athena sunaktan aldığı taşı elinde tutarak şöyle der:

> Burada son kararı vermek benim görevim.
> Orestes için kullanıyorum oyumu.
> Yoktu hiçbir yerde beni doğuran bir ana,
> ama evliliğe gelince erkeklere yandaşım ben
> bütün yüreğimle ve yanındayım babamın kesinlikle.
> Böyle bir durumda öldürdüyse kadın kocasını, efendisini
> evin, bence yoktur önemi onun da ölmesinin. Ve
> eğer eşitse öbür oylar Orestes kazanır o zaman.[7]

İşte bu nedenle yüce erk sahibi ana değil, evin koruyucusu babadır. Hem Apollon hem de Athena'nın babası olan Zeus'tan kaynaklanan bu erke göre Orestes aklanır. Ölümlüler arasında yapılan cana kıyma konusundaki bu ilk yargılamada verilen oyların sayısı eşit çıkar ve *calculus Minervae* (Minerva'nın taşının) yardımıyla karara varılır. Ama bu genç tanrıların yeni yasalarıdır. Apollon için "yıkım yüzlerce yıllık erk bölümünü"[8] ve "yerle bir etti eski zamanların düzenini" denir. Erinys'ler korosu şu şarkıyı söyler:

---

[5] *A.g.y.*, 727 ve sonrası.
[6] *A.g.y.*, 731.
[7] *A.g.y.*, 734-41.
[8] *A.g.y.*, 171.

> Genç kuşakların tanrıları çiğneyip geçti,
> ve koparıp aldı elimizden yasalarını eski günlerin.[9]

İnsanlığın eski tüzel (hukuk) yapısı bütün desteklerinden yoksun kalmış, mutluluğun temeli sarsılmıştır. Artık hiç kimse "Ah! Adalet! Erinys'lerin tahta oturtulmuş güçleri"[10] diye haykıramayacaktır. Tanrıçalar, gecenin bu çocuksuz kızları öfkeden köpürerek, toprağın bereketini yok etmek, ana karnında çocuğun büyümesine engel olmak için yeraltının derinliklerinde saklanmaya karar verir. Ama Athena onları kandırır ve yeni yasayla uzlaşmalarını sağlar. Bundan böyle Erinys'ler de Athena'nın yanında yer alıp inançla ona hizmet edecektir. Sürülmemiş, düşmemişlerdir. Hayır:

> Ve siz, doruklarında
> kentinizin, evinde Erechtheus'un, yanı başında
> törenler düzenleyecek adınıza kadınlarla erkekler
> tüm ülkelerin insanlarının yapacağından fazla.[11]

Onlar da kalıp Pallas'ın yanında hizmet etmeyi hoşnutlukla kabul ederler; böylece gençkızların sevgilisi olur, onları evlilik hazlarına hazırlarlar — bir zamanların tanrıçaları artık barış ve uyum perileri olmuştur. Ama sonradan dindar gençkızlarla yaşlı analar kalabalığı, kentin bu barıştırılmış ortak yöneticilerini kendi ülkeleri Hades'e, ölülerin karanlık evine geri gönderir. Atinalılara göre Moira ve her şeyi gören Zeus uyum içinde birleşmiştir.

Çocukla ana arasındaki kökten ilişki bir yana atılmıştır. Erkek kadından daha üstün tutulur olmuştur. Tensel ilke, tinsel ilkeye bağımlı kılınmıştır. Böylece evlilik ilk kez doruğa ulaşmış olur. Çünkü Apollon'un da gözler önüne serdiği gibi,[12] Erinys'ler Hera'nın buyurduğu kutsal evlilik bağına saygı göstermiyorlardı. Erinys'lere göre Klytaemnestra'nın kuralı bozmasının hiçbir önemi yoktu: onların gözünde bu, Orestes'in haklı, ama kanlı işini bağışlatacak bir neden değildi. Bu

---

[9] *A.g.y.*, 808 ve sonrası.
[10] *A.g.y.*, 511 ve sonrası.
[11] *A.g.y.*, 854-57.
[12] *A.g.y.*, 213 ve sonrası.

anlamda ataerki anaerkine, dolayısıyla da yeni çağın başlangıç noktasına ve içinde büyük bir açılma ve çiçeklenme tohumu taşıyan değişmez bir aile-devlet düzeni dönemine eşittir.

Ataerkiyle anaerki arasındaki karşısavı aydınlatmak için Aiskhylos'un uyarlamasında yeralan birkaç ayrıntıyı daha ele alalım. Öncelikle şu noktaya eğileceğiz: Athena'nın her zaman ceza mahkemesi olarak belirlediği ve eski yeryüzü yasalarının Klytaemnestra'nın kişiliğinde yenilgiye uğratıldığı Ares Tepesi, Amazonlar'ın konakladıkları noktaydı.

> İşte Ares Tepesi, Amazonlar konaklayıp burada
> sığınaklarını kurdular gelince ordularıyla
> hiçe sayıp Theseus'u, kafa tutan kalelerini diktiler buraya
> yeni bir kent kurup meydan okudular onun eski kentine
> kurban ettiler hayvanlarını Ares'e. Bu kayanın adıdır
> Ares Tepesi, o zamandan bu yana.[13]

Burada ataerkiyle anaerki arasında yeni bir karşısav görüyoruz. Theseus'un ataerkil devleti simgeleyişi gibi, Amazonlar da anaerkil devleti simgelemektedir. Kıskançlık dolu öfkeleriyle, Theseus'un yeni kurulmuş kentine meydan okuyarak yüksek kalelerini dikerler. Kıskançlık dolu öfkeleriyle: çünkü Theseus Antiope'yi (Amazonlar'ın ecesi) altetmiş ve onu eşi olmaya zorlamıştır; Theseus'la yeni bir ilke doğmuştur, bu Amazonlar'ınkine doğrudan karşı çıkmakta ve içten içe de düşmanlık beslemektedir. Eğer devlet sözcüğü kadınlardan oluşan bir ulus için kullanılabilirse o zaman, Amazon devleti anaerkilliğin en kusursuz biçimini gerçekleştirmiştir diyebiliriz. Theseus da yeni devletini karşıt ilkeye göre kurar. Atina'nın tarihi iki ilke arasında yeralan savaşımla başlar; Theseus'un Amazonlara karşı kazandığı utkunun da işte bu nedenle böylesine büyük bir önemi vardır. Daha sonraki kuşaklar bu olaya Atina'nın bütün Yunanistan'a sağladığı en büyük yarar diyerek, gururla bakarlar.[14] Bu Asya ve Avrupa arasındaki savaşımın ilk perdesi, Yunan tarihinin de özüdür.

---

[13] *A.g.y.*, 685-90.

[14] Herodotos 9.27; Pausanias 5.11.7.

Bellerophon'un Likya için anlamı neyse, Theseus'un da Attika için anlamı odur. Sevinç içinde ve isteyerek evliliği kabul eden Amazonlar'ı yenmiştir. Ama gene de Korintli-Likyalı kahramandan daha üstündür. Yalnızca Amazonculuğun değil evlilik anaerkilliğinin de çöküşü onun adıyla birlikte anılır. Theseus erkeğin aydınlık doğasını tam olarak kazanmıştır. Apollon'a özgü arılıkla ortaya çıkar.

Ama Aiskhylos konumuza daha da aydınlatıcı bir ışık tutar. Yapıtında anaerkiyle ataerki karşısavı başka bir biçime daha girer. Yeni yasa Olympia tanrısı Zeus'un göksel yasasıdır; eski yasaysa yeraltı güçlerinin ölüler ülkesine özgü erkidir. Athena'nın suçsuzluk kararından hemen sonra yaptığı konuşmada Orestes Olympia tanrılarının, yeni yasanın kaynağı olduğunu duyurur:

> Pallas Athena evimi ayakta tutansın sen.
> Babamın topraklarını yitirince sen verdin
> yaşayacak yeri bana. Yunanlıların dilinde gezecek bundan böyle:
> "Argoslu adam yaşıyor gene topraklarında babasının
> kayrasıyla Pallas Athena ve Apollon'un
> ve yardımıyla her şeyi düzenleyen ulu tanrının"
> — anımsayıp ölümünü babamın, bakıp savunucularına
> anamın, beni kurtaran yüce tanrının.[15]

Athena da durumu şöyle açıklar:

> ..... ama Zeus'un aydınlık tanıklığı
> duruyordu orada, ve bilici olarak konuşandı
> Orestes'e öldürmesini buyuran, canının yanmayacağına inandıran,[16]

Bunun tersine Erinysler şöyle bağırır:

> Bir kişi var mı korkmayan
> bundan, ürkmeyen hiç duymaktan
> evimin nasıl belirlendiğini

[15] Aiskhylos, *a.g.y.*, 754-61 (Çev.: Lattimore).

[16] *A.g.y.*, 797 ve sonrası.

uygun bulunup bana bağışlandığını, mutlak
tanrı ve yazgım tarafından? Oraya giriş hakkım
eskidir oysa, yersiz yurtsuz da değilim
toprağın altında bile olsa
güneşin girmediği, katlanmam gereken karanlıkta.[17]

Ve Orestes'in aklanmasından sonra da:

Genç kuşakların tanrıları ayaklar altında çiğnediniz
eski günlerin yasasını, ve büküp aldınız onu elimden.
Ben, kalıttan yoksun bırakılan, acı duyan, öfkeyle dolu
boşaltacağım topraklara
ölümün zehirini
ölürcesine damlatarak yüreğimden.[18]

Gene:

Böyle mi yapacaklardı bana!
Geçmiş günlerin belleğini çıkarıp toprağın altından,
bir pislik gibi atıvermek bir yana!
Aldığım soluk öfkedir ve nefret tepeden tırnağa.[19]

Zeus'un herkese duyurduğu ataerki, göksel ve Olympia'ya özgüdür, bununla birlikte Erinysler'in ona yükleyerek söylediği gibi, yaşlı babası Kronos'u zincire vurduğu zaman buna uygun davranmamıştı; ölüler ülkesine, yeraltına özgü olansa anaerkidir; savunucuları Erinys'ler gibi o da toprağın derinliklerinden çıkmıştır. Erinys'ler derinliklerde çalışan güçlerdir; özdeğin karanlık derinliklerinde, gecenin çocukları tüm yaşamı doğurur; topraktan çıkan her şey onların armağanı, yaratısıdır. İnsanlarla hayvanlara besin verirler. dölyatağının meyvasının güçlenip büyümesini sağlarlar. Kızdıkları zaman, toprağın ürünü insanlarla hayvanların dölü her şey yok olur. İnsanlar evliliğin bereketiyle çocukların gönencini güvence altına almak üzere toprağın ilk ürünlerini onlara

[17] *A.g.y.*, 389-96.
[18] *A.g.y.*, 778-83.
[19] *A.g.y.*, 837-40.

adar. Aiskhylos'un yapıtında kendi ağızlarıyla anlattıklarından daha iyi bir kanıt aramamıza gerek var mıdır:

> Artık esmesin ağaçları kurutan bir yel.
> Dökülüyor dilimden iyilik dolu sözcükler.
> Ne sıcağın ateşi köreltsin büyüyen bitkilerin tomurcuğunu
> ne de aşsın asıl yerinin sınırlarını.
> Sokulup da yok etmesin kısırlık getiren öldürücü sayrılık
> ve semirsin sürüler. Cömert olsun toprak
> onlara, iki kat versin meyvesini,
> ürün için kararlaştırılan zamanda. Gizli çocuğu
> toprağın, onun saklı varlığı, bağışlasın
> tanrıların kayrasıyla (lütfuyla) beklenmedik armağanını.[20]

Toprağın çok çok altında, Ogygia'nın derinliklerinde ülkeden tüm yıkımları uzak tutsunlar, kente yalnız iyilik göndersinler diye kendilerine sunulan saygıyı, kurbanları ve tören ateşini bulurlar. Onlar, insanların gönencini ve geçimini gözeten dost tanrılardır; Agathodaemon ya da Romalı Bona Dea için söylenen tüm yeraltı dünyasına özgü doğalarıyla sahici Eumenides'lerdir (içten ve sevecen olanlar).

Yeryüzünün Ogygia'ya özgü karanlık derinliklerinde bütün yaşamı dokuyup yukarı, günışığına gönderirler; her şey de onlara ölümle geri döner. Tüm yaşam, borcunu doğaya yani özdeğe öder. Bu nedenle Erinysler geldikleri toprak gibi, ölüm kadar yaşamın da yöneticileridir, çünkü bunların her ikisi de özdeksel (maddi), yersel (dünyevi) varlıklarla kuşatılmıştır. Dünyanın bütün yeraltı güçlerinin bir kişiliğe büründürülmesi iki durumu, yani dünyaya gelmekle göçüp gitmeyi, Platon'un dediği gibi, bütün varlıkların devindiği çevrimin iki kutbunu birleştirir.[21] Bu nedenle özdeksel doğuruşun tanrıçası Venüs, aynı zamanda ölüm tanrıçası Libitina'dır. Delfi'de Epitymbia (gömütün üzerinde) adlı bir direk vardır ve kendilerine sunulan kurbanlardan pay almak için ölüler buraya çağırılır.[22] Campana kül gömütlüğünde bu-

[20] *A.g.y.*, 938-48.

[21] Platon, *Timaeus* 34 A B.

[22] Plutarkhos, *Quaest. Rom.* 23. 269B.

lunan ölülerle ilgili Roma yazısında Priapus'a *mortis et vitai locus* (ölüm ve dirim yeri) adı verilir. Gömütlerde özdeksel soy simgesi Priapus'dan daha çok rastlanan bir başka örge (simge) daha yoktur.

Dost Eumenidesler ayrıca korkunç derecede acımasız, yeryüzü yaşamına düşman tanrıçalardır. Bu yönleriyle yıkımlardan, ölümlerden ve kandan hoşlanır, nefret uyandırırlar, Zeus'un "yönettiği dışlanmış" uğursuz, kana susamış, çirkin canavardırlar.[23] Bu durumlarıyla, ölçüp biçer, herkese hak ettiği ödülü verirler.

Hades büyüktür... Hades insanları hesap vermeye çağırır...[24]

Kıyamet gününün tanrıçaları oldukları için ölüm ve adalet dağıtırlar; bu görevi onlara Moira vermiştir:

Doğduğumuzda yazgıların gözetimi verildi bize.
Öyleyse ölümsüzler çeksin ellerini, ne de olsun
bir teki şölenimizde.
Yok çünkü ne hakkım ne payım saydam ak giysilerde.

Benim işim yerle bir etmek
evleri, içinde savaş tanrısının yere çalan
gücünün büyüdüğü.
Başına çökeceğiz bir atılışta
bu adamın. Güçlü, ama tüketeceğiz
gücünü, döktüğü kurumamış kan için üzerinde duran.[25]

Doğalarının bütün bu yanları tek bir temel düşüncede birleşir; bu yönleri somut yersel doğalarından kaynaklanmaktadır. *Era* (yeryüzü) gibi, Erinys'ler de özdeksel yaşamın ve yersel varoluşun dünyaya özgü anlatımıdır.

* *
*

[23] Aiskhylos, *a.g.y.*, 365 ve sonrası (çev.: Lattimore).
[24] *A.g.y.*, 273.
[25] *A.g.y.*, 347-59.

Herodotos'un bir öyküsü, Aiginalılarla Atinalılar arasındaki dostluğun, Atina evlilik yasası tarihinde ne denli önemli olduğunu anlatır. Bir zamanlar Epidauros toprakları hiç ürün vermiyordu; Pythia, eğer Epidauroslular zeytin ağacından Damia'yla Auxesia'nın yontularını yaparlarsa bu kıtlığın sona ereceğini söyledi. Bunun üzerine Epidauroslular kutsal ağaçlarından birini kesmelerine izin vermeleri için Atinalılara başvurdu. Bu istekleri, Epidauroslulların her yıl Atinalı Pallas'la Erechtheus'a kurban sunmaları koşuluyla kabul edildi. Bu koşul, Epidauroslular iki yontuyu da ellerinde bulundurduğu sürece yerine getirildi. Ama Aiginalılar eski efendileri Epidauroslulara başkaldırıp bu yontuları çalınca, onlar da sözlerini tutmaktan caydılar. Bunun üzerine Atinalılar iki yontunun kendilerine geri verilmesini istedi, bu yapılmayınca da Aigina'ya saldırdılar.

Bu saldırı girişimi kötü bir biçimde sonuçlandı. Çünkü bütün çabalarına karşın, yontular yuvalarından çıkarılamadı, Atinalılar orada toplaşan Aiginalılarla Epidauroslulların tutuştukları savaşın ortasında kaldı — Atinalıların dediğine göre, böyle olmasaydı da öfkeli tanrılar zaten cezalarını verecekti. Atina'ya tek bir asker dönebildi. oraya ulaşır ulaşmaz o da öldü.

Atinaya geldiği zaman yenilgilerini duyurdu, Aigina'ya savaşmaya giden erkeklerin karıları bunu öğrendiği zaman, onun tek başına kaçıp gelişine öfkelendi, pelerinlerinin tokalarını batırarak kocalarının nerede olduğunu sordular; adam böyle can verdi; kadınların yaptığı Atinalılara yenilgiden daha korkunç geldi, onları nasıl cezalandıracaklarını bilemediler; onları Ion biçimi giyinmeye zorladılar. Atinalı kadınlar, önceleri Korintliler gibi Dor giysileri giyerdi. Giysilerini tutturan tokaya gerek kalmaması için, onlara uzun gömlekler giydirdiler. Bu giysinin Ion değil Karya kaynaklı olduğu kesin olarak söylenebilir; eskiden Yunan kadınlarının giysisi her yerde tek ve aynıydı, yani şimdi Yunan giysisi olarak bildiğimiz giysi Dor giysisidir. Bunun üzerine Argiveler ve Aiginalılar, giysi tokalarını o günkünün yarısı kadar uzatan bir yasa getirdiler, kadınlardan bunları sözkonusu tanrıçaların tapınaklarına adak olarak sunmalarını istediler; bundan böyle kadınlar tapınağa Attika'ya özgü hiçbir şey, toprak bir çömlek bile getiremeyeceklerdi; böylece küçük ev çanaklarıyla içki sunmak bir töre oldu. Gene o günden sonra, Argas ve Aigine kadınları, Ati-

nalılara duydukları nefretle, eskisinden daha büyük tokalar takma töresini günümüze dek sürdürdüler.[26]

Herodotos'un anlatısındaki Karya-Ion ve Dor-Yunan giysileri arasındaki ayrılık, dinsel bir imlem taşır. Özellikle de toka kancalarına simgesel bir anlam yüklenir. Argiveler ve Aigineliler bu tokaları yarım boy uzatıp anayanlı tanrıçaları Auxesia ve Damia'ya adarken, tokalar Atinalı kadınların ellerinden alınmıştı. Öyleyse bunun simgesel anlamı nedir? Olayın Aphrodite'e özgü sevisel imleminden kuşku duyulamaz. Pelerini kapalı tutan kancalı tokanın adanışı kadının kuşağının sunuluşuyla aynı anlamı taşır. Her ikisi de el değmemişliğin kurban edilişini simgeler. Tokanın adak olarak sunuluşu analığa geçişi, evliliğe girişi, "gençlik tazeliğinden yapılan evlilik"[27] aracılığıyla kadınların görevinin yerine getirilişini simgeler. Kapalı giysiler artık açılmıştır. Bir zamanlar el değmemişliğin simgesi olan toka, evlilik imgesine dönüşmüştür. Kancayla ikiye bölünen halka da, yavru doğurtmak üzere birleşen cinslerin imgesidir.

Herodotos'un anlatısındaki bütün ayrıntılar bu sevisel yoruma tam olarak uymaktadır. Elimizde öncelikle, Demeterci imlemi kesin olan iki tanrıçanın, Damia ve Auxesia'nın anayanlı doğası vardır. Her iki tanrıça da, adlarının gösterdiği gibi, yersel analığın simgesi, sahici bereket tanrıçalarıdır.[28] Çünkü Auxesia (artmak) sözcüğünden türetilmiştir; Damia'nın adındaysa birçok terimde yinelenen ve temelinde toprağın özdeksel özüne sahip olan (*dâ, gê*) kökü vardır. Dolayısıyla tanrısal yontular, kesinlikle toprağın bereketini simgeleyen ağacın gövdesinden yapılmıştır. Toprağın sürekli döllenmek isteyişi gibi, Damia ve Auxesia da kadınların dölyatağında yaşam tohumuna can verir. Evlilik bağını koruyup geliştirir, eril öğelere eğilim duyarlar.

İki ananın varlığı da, Diskur ya da Molione ikizleri gibi, doğanın iki yanlı gücünü simgeler. İkiz erkek ya da kız kardeşler olarak, bir anadan çıkıp ayrılmaz bir biçimde hep yan yana dururlar. Auxesia doğal yaşamın parlak yanını, Damia'ysa geceye özgü görünüşünü anlatır. Bu-

[26]Herodotos, 5.82-8.

[27]*Odysseia* XX. 74.

[28]Plutarkhos, *Quaestionem convivialium* 9.14.4.

rada Damia kendini, büyük acımasız yosma Lamia olarak ortaya vurur. İki adı da eşanlamlıdır.

Bu ikiliğin bir başka anlamı daha vardır. Doğa ilkesinde birleşen iki erke —dişil olana katılan eril güce— gönderme yapar. İkiden daha kusursuz olan üçtür, çünkü burada anayla babaya bir de çocuk katılmıştır, böylece doğal ilke birleşmesi eski biçimine kavuşmuş olur. Tek küçük birlik, üçse büyük birliktir; tek kendi içine kapalıdır, ikincisiyse gelişmiş birlik, yani üçlükteki birliktir. Çocuk, anayla babada birbirinden ayrılmış olan erki birleştirir. İki cinsel erk arasındaki çözülmez bağ her doğumda biraz daha ilerler; kökendeki birlikleri yeniden biçimlenir. Çocuk aracılığıyla ana baba birbirine kenetlenir. Argiveler'le Aiginalıların kancalı tokaları.ıı yarım boy büyütmeleri, eski dinlerin simgesel havasından da anlaşıldığı üzere, ikiden üçe, dişilden erile ilerleyişi dile getirir. Tanrıçalar[29] için düzenlenen şenlikte kadınların çember oluşturup yaptıkları dansı yöneten koro başkanlarının onluk kümesinde, çiftlerin her üyesi beş sayılırdı. Eskiçağ insanlarına göre beş sayısı evlilik demekti. Bu, dişil ikinin eril üçle birleşmesinden ortaya çıkmıştır. İki ana, beşli kümeleriyle kendilerini, Argive'in Hera'sı gibi, evlilik ve birlik tanrıçaları olarak ortaya koyarlar.

Bütün bunlar kancalı tokadaki sevisel-Aphrodite imleminin nedenini açıklamaktadır: Kanca ve toka kendini erkeğe veren ve çocuk doğurmaktan hoşlanan anaların tam anlatımıdır. Atinalı kadınların cana kıymak için tokalarını kullanmasının kutsal töreye saygısızlık sayılması kaçınılmazdı. Atinalı kadınların elinde doğumun simgesi bir ölüm aracına dönüşmüştü. Kadınların sevinci ölümde değil, erkeklerden aldığı hazda bulması gerekirdi. Bu Kıbrıslı Leucomantis'le Giritli Gorgo'yu,[(*)30] yontuya dönüştüren buyruktan sakınmayı olanaksızlaştırıyordu. Ve Atinalı kadınlar tanrıçaların el sürmeyip koruduğu tek askeri öldürerek bu ilkeye karşı geldikleri için, saygısızlık

---

[29]Herodotos 5.83.

[(*)]"Sevgilisine yüz vermeyip, sevildiği için mutlu olacağına, sevgilisinin ölümüne sevindiği için" ölümden kurtulamayan, tersi olsa anımsanmayacak iki kadın. Bachofen'in *Gesammelte Werke* adlı yapıtında *Grabersymbolik* bölümüne bakın. Cilt 4, s. 91.

[30]Plutarkhos, *Amatorius* 20.766 C.

ettikleri evlilikle ilgili analığı simgeleyen tokayı takına ayrıcalığını yitirmişlerdi.

Atinalı evli kadınların toplumsal konumlarıyla ilgili bu anlatının ortaya koyduğu şey açıktır. Giysilerde yapılan değişiklik toplumsal konum değişikliğiyle atbaşı gitmektedir. Atinalı kadınlar artık kendilerine gösterilen yüksek saygıdan yoksundur. Büyük doğa anaları tapıncında, yeryüzü anaları da kutsallaştırılmış ve böylece erkek egemenliğinden korunmuştu. Eril yetkeye dek, evli kadın, ölümlü temsilcilerini korumak için dirilen büyük yersel asal ana ilkörneğine dayalı analığının dinsel niteliğine karşı çıkmıştı. Şimdiyse bu koruma Atinalı kadınların elinden alınıyordu. Damia ve Auxesia artık Atina'ya geri dönmek istemiyordu; evli kadınlar tokalarını kötüye kullandıkları için ceza olarak korunma hakları ellerinden alınmıştı. Savunmasız, erkeklerin yasalarına bırakıldılar. O zamana kadar taktıkları ana tanrıça simgesi artık yoktu. Buna uygun olarak erkeklerin gücü de arttı. Doğa ananın tapıncı yerini dölleyici tanrınınkine bırakınca, anaerkinde çöküş başladı.

Dor giysisinin Ion biçimine dönüştürülmesi, bu gelişimde atılmış kesin adımı oluşturur; bu bir neden değil, dış görünüş belirtisidir. Dor kadınlarının başat konumu, bedenlerinin küçük bir bölümünü saklayıp onlara devinim özgürlüğü veren giysilerinde yansıtılmıştı. Bunlar kolsuz, omuzda tokalarla tutturulan giysilerdi; bacakların üst bölümünü açıkta bırakıyor, giysinin tümü birçok Ionlu'nun edepsiz bulup etkilendiği bir çıplaklık sergiliyordu. Dor giysisinin, bedeni saklayan ketenden yapılmış bol büklümlü uzun etekleri, yırtmaçlı kolları birleştiren tokalarıyla tam karşıtı Ion giysilerine dönüştürülmesi akla kadınların erkeklerle paylaştığı toplum yaşamından koparılmasını, Doğu törelerinin belirgin niteliği gizlilikle köleliğe geri dönüşü, bunun da Doğu'ya özgü bir yozlaşmayla sonuçlanışını getirir.

Atina'daki Ion'laşmanın tersine, Aiginelilerle Argivler Dor töre ve giysilerini korumuşlardır. Doğanın eski özdeksel-dişil ilkesine bağlı kalmışlardır. Dolayısıyla iki dizge arasında çatışma başlamıştır. Dor kadınları eski giyim biçimlerini, tokanın dinsel imlemini korudular. Ayrımı daha da belirginleştirmek üzere, tokalarını yeniden yarımboy büyüttüler. Ana tanrıçaların tapınağına hiçbir Attika çanağı getirile-

medi. Attika toprağı kutsallığını yitirmiş, yasası bozulmuştu. İçki çanakları artık yerli kilden yapılmak zorundaydı. Bedensel temeli oluşturan toprak, Damia'nın dölyatağı, tek başına bile tanrıçalara hoş gelebilirdi. Pişmiş kil, Demeter'le, bütün toprak analarla, ölülerin gömüt tanrıçalarıyla arasındaki yakın ilişkiyi Damia'yla da sürdürür; bu nedenle, bir çini parçasıyla öldürülen Pyrrhus, Demeter'in sevgilisi sayılır.[31] Suyun yerli çanaklardan içilmesi, anayanlı toprağın, dölyatağında yaşama can veren suyun toplayıcısı ve bağışlayıcısı oluşundandır. Bu nedenle Damia ve Auxesia tapıncı her şeyi doğuran özdeksel analık ve bu analığa doğayla dinin doruklarında yer vermeye dayalı yasalarla töreler tarafından kuşatılmıştır. Atina gittikçe özdeksel görüşten ayrılıp dinde ve ailede eril ilkeyi dişil ilkeye yeğ tutarken, Dorlar toprağın eski yasasına sımsıkı sarılmayı sürdürüyorlardı. Bu açıdan Ionlar ilerleme için durup dinlenmek bilmez bir çaba harcarken, Dorlar geleneğe bağlılık ve sürekliliği simgeliyordu.

Eski anaerkil gelenek en çarpıcı biçimde Dor giysilerinde yansıtılmıştır. Ispartalı kız, erkeklerin arasında bile bedeninin çok az bir bölümünü gizleyen yalın bir giysiyle dolaşırdı. Epidauroslu güzel Melissa kısacık bir giysiyle işçilere şarap doldururdu. Korintli Periander'in onu görür görmez vurulmasının nedeni işte buydu.[32] Dor kızları da dans ederlerken aynı biçimde giyinirlerdi. Plutarkhos,[33] onlar için, çıplak şarkı söyler, halayda başı çekerler, der. Bu Atinalıları gücendirmişti; tutumları, Alman kadınları karşısında Romalıların davranışı gibiydi. Ancak giysilerdeki katı iffetin, her şeyin umutsuzca yitirilip gününü gün etme eğilimi alıp yürüyünce ortaya çıktığı kesindir. Tacitus'un Alman kadınları[34] için söyledikleri Dor kadınları için de geçerlidir; kolları omuzlarına kadar çıplaktı; hattâ göğüslerinin bir yanı da açıktı; ama gene de onlar için evlilik bağının onuruna dokunulamazdı, artılarının hiçbir yönü bundan daha çok övgüye değer değildi. Theanolu biri, Phythagore izdeşi (müridi) bir kadına, ne güzel bir kol demişti, o da adama şu yanıtı vermişti: Evet ama herkes için değil.[35]

---

[31] Pausanias 1.13.8.

[32] Pythainetos *FHG*'de, cilt 4, s. 487, *kıs.* 6.

[33] Plutarkhos, *Lycurgus* 14.4.

[34] Tacitus, *Germania* 17.2; 18.1.

[35] *FPhilG*, Cilt 2, s. 115, *kıs.* 3.

Eski çağlarda, Ispartalı Geradas'ın, Isparta'da zina suçu işleyenlerin nasıl cezalandırıldığını soran bir yabancıya verdiği söylenen yanıtı biliyoruz. "Yabancı" demişti Ispartalı "ülkemizde zina yapan yoktur." Yabancı üstelemişti, "Ama ya olursa?" "O zaman" dedi Geradas "tanrılara öylesine büyük bir öküz adamak zorundadır ki, başını uzattığında Taygetos'u (Yunanistan, dağ) aşıp Eurotos'dan su içebilsin." Şaşıran yabancı şöyle söyler: "Böylesine büyük bir öküz nasıl olabilir?" Geradas gülerek "Isparta'da zina yapan nasıl olabilirse, öyle" der.[36]

Aynı bölümde Plutarkhos Aristoteles'in Lycurga yasasının kadınlara verdiği özgürlük konusunu ele alan eleştirisinden alıntı yapar.[37] Plutarkhos'un, eski Dor ruhunu ne denli iyi kavradığını aşağıdaki satırlardan anlayabiliriz: "Evlenmemiş gençkızların çıplaklıklarında utanç verici hiçbir şey yoktu, çünkü iffetleriyle yaşıyorlardı; cinselliğe düşkünlük de yasaktı. Hattâ bu çıplaklık onlara bir yalınlık ve dışgörünüşteki ağırbaşlılığa önem verme biçemi kazandırmıştı. Kadınlar erkekçe bir yiğitlik alışkısı edinmişti çünkü böylece onur konusunda onlarla eşit haklara sahip olabiliyorlardı. Dolayısıyla, Leonidas'ın karısı Gorgo'nun yabancı bir kadın ona 'Erkeklerini yöneten tek kadın topluluğu siz Lacedaemonialılarsınız' dediği zaman verdiği söylenen şu yanıtla kurumlanışı gibi, Ispartalı kadınlar da kendileriyle övünebilirlerdi: Gorgo 'erkekleri dünyaya getiren de yalnız biziz' demişti."[38] Bu türden sayısız yanıt kaydedilmiştir. Daha sonraki günlerin yaşantıları, Ispartalı kadınların bu özgürlüğünün toplum yaşamı kadar özel yaşamlar için de ne denli verimli olduğunu ortaya koymakta ve Aristoteles'in kadınların ülkelerine hiçbir yararı olmadığı düşüncesini parlak bir biçimde yalanlamaktadır. Ispartalı kadınlara genellikle "evin hanımı" ve "buyruk veren kadın" gibi onurlandırıcı sanlar verilirdi.

Kadınların erdemliliğindeki çöküş genellikle, erkekler onlara tepeden bakmaya başlayıp da ilerleyen uygarlıkla birlikte, içinde bulunduğumuz aydın çağın türettiği birçok, anlamı güzelleştirilmiş terime yer hazırlayan bir züppelik geliştirdiği zaman başlamıştır. Uygarlığın

[36] Plutarkhos, *Lycurgus* 15.10.

[37] Aristoteles, *Politics* (Siyaset) 2.6.7; 1269 b 39.

[38] Plutarkhos, *Lycurgus* 14.4.

gelişimi kadına yararlı olmamıştır. Sözde barbarlık çağı olan dönemde kadın en iyi konumundadır; sonraki çağlar onun üstünlüğünü yok etmiş, bedensel güzelliğini azaltmış, Dor kavimleri arasında tadını çıkarttığı üstün konumundan, Ionya ve Attika'daki yazgısı süslü köleliğe indirilmiş ve sonunda evlilik ilişkilerinde yoksun bırakıldığı etki gücünü, saray yosmalığıyla yeniden kazanmaya zorlanmıştır.

Bütün bu görüngüler aynı yasayı gözler önüne sermektedir: kavimler ne denli ilkelse, dişil doğa ilkesi dinsel yaşamı o denli çok egemenliğine alır ve kadının toplumsal konumu da o denli yüksek olur. Anaerkillik, — tıpkı İskandinav kavimlerinin çağımızın tarihinde öncülük eden göçleri gibi, Yunanistan'la küçük Asya'nın sürekli göçleriyle eskiçağ tarihinin başlangıcını simgeleyen ilk sakinleri — Strabon'un barbarlar dediği kavimlerin kalıtıdır. Karyalılar, Lelegler, Kafkaslar, Pelasglar bu göçebe kavimlerin önde gelenlerindendir. Bunlar yitip gitmişler ya da başka adlar almışlardır; ilkçağların düşün ve töreleri de onlarla birlikte ölmüştür. Bir zamanların dişil doğa ilkesinin üstünlüğüne dayalı bu evrensel dizgenin tanınabilir izlerine şurada, burada rastlayabiliriz; bu dizge dinsel temeli nedeniyle bir ölçüde geniş olarak korunmuştur ama biz bunu ancak birkaç farklı yerde varlığını sürdüren unsurları bulup ortaya çıkararak ve bir kıyaslama yaparak bir bütünlük içinde yeniden kurabiliriz.

LEMNOS

LEMNOSLU kadınların işlediği suçtan daha önce de[*] söz etmiş ve Klytaemnestra'nın kocasının canına kıyışıyla karşılaştırmıştık. Aiskhylos'un *Choephoroi*'sinde koro şu şarkıyı söyler:

> Söylenceler anlatır bütün kötülüklerde Lemnosluların
> yaya bıraktığını, aşağılık büyücülerin tiksindirici oyunlarını
> öyle ki insanlar adlandırır çirkin
> suçları, kötülüklerinin anısına "Lemnos'unkinden" diyerek.[1]

Apollodoros olayı şöyle anlatır: Argonaut'lar, Jason'un yönetiminde önce Lemnos'a yelken açtı. O zamanlar ada Thoas'ın kızı Hypsipyle tarafından yönetilen, insanların elinden bütünüyle alınmış bir yerdi. Olaylar şöyle gelişmişti: Lemnoslu kadınlar Aphrodite tapıncına kayıtsızlık gösteriyordu. Tanrıça verdiği iğrenç bir kokuyla onları cezalandırdı. Tiksinen erkekler yakındaki Trakya'dan tutsak getirilen gençkızlarla yatmaya başladılar. Bu aşağılamadan öfkeye kapılan Lemnoslu kadınlar babalarıyla kocalarını öldürdüler. Yalnız Hypsipyle babasına kıyamayıp, sakladı. Böylece Lemnos o zamanlar kadınlar tarafından yönetilir oldu. Argonautlar bu kadınlarla yattı. Hypsipyle Jason'un yatağını paylaştı ve Euneus'la Nebrophonus'u doğurdu."[2]

---

[*] 133. ve 186. sayfalara bakın.

[1] Aiskhylos, *Choephoroi* (Sunu Taşıyanlar) 631-34 (Çev.: Lattimore).

[2] Apollodoros 1.9.17.

Apollodoros'un öyküsüne özel bir imlem kazandıran şey, onun Lemnos'a ilişkin olarak kadınlar tarafından yönetilen terimini kullanışıdır. Burada anaerkillik, erkek-öldüren Amazonculuğun en aşırı biçimini alır. Alıntı yaptığımız anlatı, yalnızca Amazonculuğun Lemnos'daki varlığını doğrulamakla kalmaz, aynı zamanda evlilik karşıtı Amazonculuğa dönüşüme yolaçan olaylara da ışık tutar. Ve Lemnos soykırımının ana nedeni de burada yatar. Aphrodite Lemnoslu kadınlara düşmanlık duyuyordu çünkü onun tapıncına aldırış etmemişlerdi. Bunun anlamı ortadadır. Lemnoslu kadınlar kadınlık görevlerini yerine getirmekten daha çok, Amazonların savaş yaşamından hoşlanmıştı. Evlilikle çocuk doğurmayı kadının en yüce görevi sayan Aphrodite yasası yerine getirilmemişti. Savaşlarda gösterilen yiğitlik, analıktan üstün tutulmuştu. Aphrodite, kadınların tapıncına kayıtsız kalışının öcünü onların çekiciliklerini bozup yok ederek almıştı. Lemnos kadınlarını çarptırdığı çekiciliklerini bozma cezası, sahici kadın güzelliğinin, Pandora'nın erkekleri tutsak eden çekicilik tuzaklarının, Amazonculukla erkeksi davranışlarla ellerinden alınışını simgeler. Aynı düşünce Penthesilea ve Gorgon'un bütün güzelliğini yaralanıp fatihlerinin kollarında can verirken görüp anlayabilen Akhilleus'la Perseus söylencelerinde de eksiksiz yeralır. Savaş yiğitliği kadının bütün çekiciliğini yoketmiştir. Ama bu çılgınlığa ölüm son verir. Artık ancak ece düşmanın gönlünde asla gerçekleşmeyecek sevgiyi uyandırabilir.

Kadınların iğrenç kokusundan tiksinen erkekler Trakyalı kızlarla yaşamaya başlarlar. Bunlar, erkeklerin yakındaki anakaraya yaptıkları yağmacı seferlerde ele geçirdikleri tutsaklardır. Burada, anaerkil yaşamın temeldeki özgün birikimi olarak gördüğümüz toplumsal koşullarla törelerin ortasında yeralan Lemnos anaerkilliğini buluruz.(*) Savaş erkekleri evden ve aileden uzun zaman uzak tutuyor, böylece kadınların egemenliği de kaçınılmaz oluyordu. Ana çocuklara bakıyor, tarlayı sürüyor, evi ve hizmetçileri yönetiyor, gerektiğinde silaha sarılıp evini ocağını savunuyordu. Silah kullanmadaki becerisiyle birleşen bu egemenlik alıştırması kadının saygınlığını ve erk duygularını arttırmıştır. Kadın erkeğe tepeden bakıyordu ve anaerkil devletlerin

(*) 184. sayfa ve sonrasına bakın.

kadınlarını, özellikle de Lemnosluları başkalarından ayıran bedensel güzellikleri, onların konumundaki ayrıcalığı yansıtıyordu.

Bunun tam tersi Sintion adı, yağmacı, hırsız erkeklerin çapulculuk yaşamının esinlediği bir hor görme durumunu yansıtır. Lemnos kavminin bu en eski adı akla Ozolae'yi, kötü kokuyu ve Psoloeis'i, isi, dumanı getirir. Bu adlarda anıştırılan kötülük, anaerkil kavimler arasında kadının üstünlüğüyle erkeğin köle gibi kullanılışı arasındaki karşıtlığı gösterir. Minyalı Psoloeisler pis demirciler olarak gösterilirler. Lokrisli çobanların keçi derisinin kokusundan yola çıkılarak Ozolae diye adlandırıldığı söylenir. Sintion adı konusunda elimizde iki açıklama vardır: bunu bazıları yabanıl yağmacılık yaşamının imlemesi olarak yorumlar; öte yandan Hellanicus bunu ilk kez Hephaistos'a tapınan Lemnoslu Sintialar tarafından yapılan demir alışverişine, demir silahların yapımına bir gönderme sayar.[3] Her iki açıklamaya göre de erkeklerin elinden, kadınların tinsel ve bedensel güzellik anlayışını daha da arttırmaktan başka bir şey gelmez. Eğer bunu aklımızda tutarsak, evlilik anaerkilliğinin Amazonculuğa kayarak yozlaşmasının; Lemnoslu kadınların, daha talihli düşmanlarından öç almak üzere, şiddetli bir erk arzusuyla kanlı suçlar işlemeye girişmesinin, kaçınılmaz olduğu açıkça anlaşılır.

Erkek soykırımını düşler ülkesinin bir ürünü sayanlar, kadının doymak bilmez kana susamışlığını[4] değerlendirmeyi üstünlük düşkünlüğünün doğal tutkularını nasıl körüklediğini anlamayı başaramaz. Bunlar daha aydın ve ılımlı kuşaklara bir saçmalık gibi gelen, oysa insanlığın yadsınamayacak gerçek yaşantıları arasında sayılması gereken insanlık anılarının tarihini soyutlamış olurlar.

Lemnoslu kadınların kanlı suçları, doruk noktasındaki anaerkilliğin en kusursuz anlatımıdır. Evlilik bağına karşı işlenmiş suçun öcü alınmış, düşman öldürülmüş, soyu yok edilmiştir. Lemnos kadınları kahramanca bir erdem yüklenmiş, cinslerinin bütün zayıflıklarını fırlatıp

[3] *FHG*, Cilt 1, s. 59, *kıs.* 112.

[4] Kar. Euripides, *Ion* 628; *Medea* 264.

atan yiğit Amazon kahramanları olmuşlardır. Ama aslında bu büyük utku da bir yozlaşmadır. Bu kahramanca yücelik kadınlara uygun değildir. Söylence, anaerkilliğin çöküş tohumlarının bu aşırı somutlaşmada yattığını göstermektedir. Çünkü kana bulanmış Amazonların sevgiye boyun eğmiş, suçsuz eceleri, kadınca bir sevecenlik ve duygululuk örneği olarak gözükür. Hypsipyle doğal duygularını Amazon devletinin çıkarlarına bağlayamamıştır. Babası Thoas'a kıyamamıştır. Jason'a iki oğul doğurduğunu düşünürsek, babasını kayırıp kurtarması bize çok daha anlamlı gelir;[5] bu iki oğuldan biri, Homeros'da Jasonidas diye adlandırılan Euneus'dur. Hypsipyle anaerkinden ataerkine geçişe damgasını işte böyle vurmuştur. O bir Amazondur, anaerkinin simgesidir, ama soyu babaya uzanan bir kavmin anası olmuştur. Babasının canına kıymaktan kaçınarak, Lemnoslu kadınlar arasında tek başına ataerkil ilkeyi ortaya atmıştır. Apollonius'da[6] ece, çekip giden Jason'a bir gün dönüp gelirse, kalıt olarak kendi âsasını değil babasınınkini alacağını söyler. Strabon'dan[7] öğrendiğimize göre ecenin (kraliçenin) âsası daha sonra Jasonid Euneus'a geçmiştir. Kuşkusuz eski bir geleneği tanımlayan Hygunus da bize bütün Lemnoslu kadınların Argonaut'lardan edindikleri çocuklara babalarının adını verdiğini anlatır.[8] Bu önemli bir durumdur, çünkü babadan alınan soyadı temel Amazoncluk düşüncesine aykırıdır. Lemnoslu kadınların çocuklarına babalarının adını vermesi ve Hypsipyle'nin oğullarının Jasonid'ler olarak tanınması, Amazonculuk anaerkinin aşılıp geçildiğini, ataerkil ilkenin yerleştiğini gösterir.

Hypsipyle'nin Jason'la birleşmesi insana ataerkinin Lemnos'a, Amazonculuk koşulları tarafından yurtlarından sürülmüş Minya ordusu aracılığıyla getirildiğini düşündürmektedir. Yazında da ada halkını Jasonidler'in ya da Minyalılar'ın oluşturduğunu gösteren birkaç bölüm vardır.[9] Lemnos adasının Argonaut söylencesinde yeralış nedeni de bir olasılıkla budur.

---

[5] *İlyada* VII. 468.

[6] Apollonius Rhodius 1.828-9.

[7] Strabon 1.45.

[8] Hyginus, *fab.* 15.

[9] Strabon 1.45; Herodotos 4.145; Pindar, *Pythian Odes* 4.252.

Bütün öbür kahramanların tersine, Herakles'in *Argo*'da kalıp karaya çıkmayışı, Amazonlar'la yattıkları için arkadaşlarını kınaması örnek bir durumdur. Herakles'in bu kısa konukluğunun öyküsü hem Amazon yaşamının doğasını gösterir hem de onun kişisel nitelikleri tam olarak ortaya çıkar. Kendisiyle ilgili tüm söylencelerde Herakles anaerkilliğin amansız düşmanı, Amazonlara karşı yorulmak bilmez bir savaşçıdır, kadınlar onun adına hiçbir şey adamaz, hiçbir kadın onu anarak yemin etmez ve sonunda bir kadının zehirli giysisiyle can verir. Aynı niteliği Argonautlar arasında da sürdürüp korur. Kendine uygun yeri, ataerkinin kurucuları Minyalar arasında bulur ama bu Amazon kıyıcısı, kadınların yönettiği erkeksiz adaya ayak basamaz.

Hypsipyle'nin babası Thoas, gerçekten hızlı Akhilleus'la açıklayıcı bir koşutluk gösterir. Aslında ayağına çabukluk onun ayırıcı niteliklerinden biridir ve bu Akhilleus'un soyunda da yinelenir. Hızlı devinimi ona hem su tanrısı hem de Deus Lunus olarak verilmiştir — Deus Lunus olarak yaşar, ay adası Leuce'de Helen'le evlenmiştir, Talos'un Girit çevresinde dolanması gibi o da her gün bu ay adasının çevresinde koşar; ve sonunda hızlılık Apollon'un güneş kahramanı olarak Akhilleus'un Tenedos'da Hemithea'ya eziyetiyle simgelenen niteliği olur. Bu koşutluğa özel bir önem kazandıran şey, hızlı Akhilleus'un Dionysos ve öbür güneş kahramanlarından aşağı kalmayan bir biçimde Amazonculuğu altedişiyle ilişkili oluşudur. Ananın babayı gölgede bıraktığı bir soya sahip olan Akhilleus güneş ataerki için utkular kazanarak savaşır, Amazon ilkesine karşı yeryüzünde başlattığı savaşımı Leuce adasında tamamlar. Apollon'un güneş kahramanı olarak, Akhilleus her şeyi çabukluğuyla alt eder ve bu nitelik eril ilkenin dişil ilke üzerinde kurduğu egemenliğin anlatımı olur.

Kahramanla yarışıp, erkeğin utkusunun ödülü olarak kazanılan Amazon gençkızlığıyla ilgisi sık sık yinelenen söylencesel kurmacanın kökü işte burada yatar. Hippodamia, Pelops tarafından kazanılan bir ödüldür. Amazon kız yenilmiş ve üstün doğasını tanıdığı erkek kahramanın ardından kıvançla gitmiştir. Düşmanlığın yerini evlilik almış ve yeni kurulan soyda yöneten kişi baba olmuştur. Pelopid'ler sağ kollarında Neptün'ün ataerki simgesini, sol kollarındaysa anaerki sim-

gesini taşır.(*) Bu, Hypsipyle'nin babası Thoas'ın Lemnos söylencesindeki imlemini tam olarak doğrulamaktadır. Adı ve Dionysos - Ariadne'yle olan soy ilişkisi (onların oğlu olduğu varsayılır), onun kendisinde ve çocuklarında yüce Dionysos ilkesine yolaçan, Amazoncu anaerkiyle bağlantısının kanıtlarıdır.

(*)*Gräbersymbolik*'den (*Gesammelte Werke*, Cilt 4, s. 208) alınan aşağıdaki bölüm bunu açıklamamıza yardım edecektir: "Pelopid'lerin sağ omuzlarında Neptün'ün üç çatallı zıpkınını, sol üst kollarındaysa Gorgon'un başını gösteren bir simge taşıdıkları söylenir. Zıpkın, Pelops'un Hippodamia'yı kazanmasına yardım eden Poseidon Genesios'dan gelen atayanlı çocukları, Gorgon'un başıysa anayanlı olanları gösterir."[10]

[10]Scholia *Olympian Odes* hakkında 1.37.

MISIR

EVLİLİK yasasının Mısır evresi, ay evresi olarak adlandırılabilir. Burada artık ne tam anlamıyla katışıksız yersellik ne de yalnız güneş ilkesi vardır.

Ay evresi evlilik bağı üzerine kuruludur. Güneşle ay karı-koca arasında herkese açık olmayan bir ilişki biçimini simgeler. Bu evrede kadın erkekten üstündür, bedensel ilke can veren nedeni gölgede bırakır. Çocuklar artık *unilaterales* (tekyanlı) değildir, bataklık bitkileri gibi artık yalnız ananın çocukları sayılmazlar; bundan böyle, *bilaterales, tam patris quam matris*'dir (çift doğalı, iki yanlı, ananın olduğu kadar babanın da çocuklarıdır).(*) Katışıksız yersel analaların çocuklarının sahici sayılmadığı gözönüne alınırsa, burada ilk kez sahici doğum kavramıyla karşılaşırız. Bu özellik İsis söylencesinde kesin bir biçimde vurgulanmıştır. Osiris'in ölümünden sonra, Hermes tarafından desteklenen gök tanrıları Horus'un sahici doğumunu bir kesinlik olarak belirtirken, Typhon buna karşı çıkar. Typhon'un yersel bakış açısından, sahicilik diye bir şey yoktur. Ama acunsal-göksel düzenin yüce bakış açısından Horus sahici oğul sayılır. Çünkü o Terra ya da bataklık anası gibi değil, İsis'in göksel kocası Osiris'e doğurduğu Luna gibidir. Anasının ay doğası yüzünden oğul, hem ananın hem de babanın sayılmış ve bu nedenle de sahici, yasal çocuk olarak kabul edilmiştir. Anasının *matrimonium*'u oğula belirli bir baba kazandırmıştır. Ama bu baba salt anası aracılığıyla onun olmuştur. Horus öncelikle İsis'in oğludur ve

(*)178. sayfaya bakın.

ancak böylece Osiris'in de oğlu olur. Anaya göre baba ikinci derecededir, üstündür ama aynı zamanda daha uzak bir nedensellik taşır. Dolayısıyla ay evresi yersel evreden daha üstündür çünkü içinde evlilikle sahici doğumu bulundurur, ama anayı babadan üstün tuttuğu için güneş evresinden daha aşağıdır. Osiris ayın içine girer ve Luna'dan geçerek Lunus'a dönüşür, bunun tersi olamaz. Apollon ve Athena anasız bir babalık durumunu ortaya koyar; İsis'le Osiriş örneğindeyse ataerkil ilke analıkla sınırlıdır. Dolayısıyla elimizde üç evre vardır: bunlar, evlilikdışı analığı yansıtan yersel evre; evlilikteki analıkla sahici doğumu simgeleyen ay evresi; evlilikte ataerkini dile getiren güneş evresidir.

Doğa dininin ay evresinde yalnız geçicilik vardır. Henüz yaratılanların ölümlülüğünden, ilkenin ölümsüzlüğüne yükselmemiştir. Giritli Zeus gibi, Osiris de hâlâ ölümlüdür. Ağırlık merkezi hâlâ anayanlılıktadır ve güneş evresi ikinci derecede kalır. Ama ayın evlilik iffetiyle güneşe bağımlı kılınıp başka hiç kimse tarafından döllenemeyişi gibi, ölümlü kadın da hep nikâhlı kocasına bağlı kalır; çocuğu sahici ve yasaldır. Burada anaerkinin babanın kesinliğiyle sıkı bir ilişkisi vardır. Osiris'in sahici çocuğu Horus, her şeyden önce anasının oğludur. Evlilikle anaerki birarada bulunur; bu, yaşamı eril güneş ilkesinin değişmezliği içinde değil, salt geçici görünümüyle yorumlayan ay dinsel evresinin anlatımıdır. Bu, insan gelişiminin ara evresidir; yüce Apollon evresi henüz gelmemiştir. Şimdi de Oedipus söylencesi içeriğinin Pythia (Apollon) dininin genel yapısında son evreye geçişi nasıl yansıttığını göstereceğiz.

Oedipus söylencesi konusunda, bir önsöz niteliği taşıyan düşüncelerim Sophokles'in, babalarını bütün o gezip dolaşmaları sırasında bağlılıkla izleyen Oedipus'un kızlarını Mısırlı kadınlara benzettiği bölümden çıkarılmıştır:

> Ah! Sanki Mısırlıymış gibi davranırlar,
> Mısırlı gibi yetiştirilmişler! Orada, erkekler
> Gün boyu ev içinde oturup, dokuma yaparlar;

Kadınlar dışarı çıkar, işlere bakar.
Bunu yapması gereken erkek kardeşleriniz de böyle
Ev seven kızlar gibi ateşin başında otururlar
Ve siz ikiniz, onların yerine, katlanmak zorundasınız üzgülere.[1]

Temelini geleneklerden almasa, bir Yunan tragedya ozanının yapıtındaki kıyaslama bize son derece alışılmadık gelebilir. Oedipus söylencesinin çok önemli bir bölümü olan Sphinx Mısır'da yaratılmıştır. Ayrıca Oedipus'la Labdakos'un soyundan geldikleri Kadmos, hem Diodoros'da[2] hem de Pausanias'da[3] belirtildiği üzere, Mısır'la ilişkilidir. Sophokles'in Mısırlı kadınlardan söz etmesine neden olan da işte bu ilişkidir, Sophokles'in Mısırlı kadınlardan söz etmesi nedeniyle Oedipus söylencesi Mısır'a da uygun düşmektedir. Burada söylenceyi ayrıntılı bir biçimde ele almayacağız. Birkaç genel düşünce bunun araştırmamızla ilişkisini göstermeye yeterlidir.

Oedipus'un (Ayağı Şiş) söylencesel kişiliğinin altını çizen dinsel düşünceler apaçık ortadadır. Adını aldığı şiş ayak Oedipus'un, yersel-Poseidoncu görüşte sık sık ayak ya da ayakkabıyla birleştirilen dölleyici eril ilkenin somutlaşmış biçimi olduğunu gösterir. Şişmeye neden olan arabanın Neptün imlemi çok iyi bilinir. Hyginus Oedipus'a, anasıyla ilişkisini bütünüyle gözardı ederek *impudens*[4] (utanmaz) adını verir. Bu, bataklıkların düzensiz yersel cinselliğinde geçerli coşku dolu tensel dölleme ilkesine bir değinmecedir, şişmiş ayağa anlam veren de bu "utanmazlık"tır. Birçok söylencenin gösterdiği gibi, doğa ilkesinin bu evresinde ana hem eştir, hem de kendisini dölleyen adamın kızıdır: erkeklerin her kuşağı sırayla toprağın anayanlı özdeğini döller. Oğul koca ve baba olur, aynı ilk kadın bugün büyükbaba, yarın torun tarafından gebe bırakılır. Böylece İokaste'yle ilgili bilmece ortaya çıkar: *avia filiorum est, quae mater mariti*[5] (oğullarının büyükanası, ko-

[1]Sophokles, *Oedipus Colonus*'ta 337 (Çev.: Fitzgerald, s. 27).

[2]Diodoros 1.23.4.

[3]Pausanias 9.12.2.

[4]Hyginus, *fab.* 67.

[5]Diomedes, Keil'de, *Grammatici Latini* 1.450.26.

casının anası). Bu kavrama göre Oedipus nemli derinliklerin Ladon'u, güçlü erkek ejderha tarafından can verilen *genus draconteum* (ejderha soyu), Spartoi soyundandır; Spartoi'lerin, adı aynı anlama gelen *spurii*'ler gibi, tanınan bir babaları yoktur, yalnız anaları vardır. Çocuk babasını bilmez, babayı öldürmeye izin veren de budur. (Örneksel niteliğiyle Epikasta olarak da adlandırılan) Menaeceus'un kızı İokaste, Oedipus'un anasıdır. Ama Menaeceus kesinlikle *draconteum genus*' dan, yani Spartoi soyundan gelmedir.(*) Spartoiler, kestirebileceğimiz gibi, anasoyunu, anayanlı dizgeyi izlemiştir. Söylencede zorla tahta geçen kişi olarak gösterilen Creon, Laius'un dul eşi olan kız kardeşi Iokaste'yle birleşip yasallığa ulaşmaya çalışır, aynı tüzel dizge doğrultusunda en küçük kızı Glauce'u Iason'la evlendirir. Bu kız kardeşlik imlemini daha önce incelemiştik.(**)

Sphinx yersel (dünyasal) analığın somutlaşmasıdır; o yeryüzünün dişil erkini değiştirilmesi olanaksız ölüm yasası olarak karanlık yönüyle simgeler.(***)[6] Sphinx yeryüzünün en uzak köşelerinden, Etiyopya'dan, Typhon'un yoldaşı Ece Aso'nun ülkesinden, kraliçelerinin son zamanlara dek Candace diye adlandırıldığı topraklardan çıkmıştır. Çözümü Sphinx'in gücüne son veren bilmecede, insan yalnız geçiciliği açısından ölümlü olarak düşünülür; gömüte giden iniş yolu yaşamının tek ve son düşüncesidir. Bu, yersel özdeğin tek başına üstün olduğu dinsel evredir; anayı tanıyıp babayı bilmeyen insanlık aşamasıdır. *Draconteum genus*'un yaşam-yasası Sphinx'in bilmecesinde somutlaşır; bu anlaşıldığında, umutsuz bir olgu olduğu kabul edildiğinde, bu yasanın da sonu gelir. Salt anaya sahip olan ve karanlık derinliklerin ejderi tarafından doğurulan Spartoi soyu, Typhon Sphinx'ini yöneticisi olarak tanır. Bu, özdeği karanlıktan aydınlığa çıkarır, yeniden tüketip yok eder. Bu insanların yazgısı, doğup ölümüne ağlanmadan göçüp giden bataklık bitkilerininkinden farklı değildir. İnsanoğlu henüz yersel oluşumun en alt basamağından yukarı çıkamamıştır.

(*)Bunlara *parthenopaei*, kız oğlan kızın çocukları adı da verilebilir; Diodoros 4.65.4, Atalante'nin oğlu, hızlı adam Schoeneus'un torununun da Parthenopaeus olarak adlandırıldığını söyler. (B)

(**)169 ve sonrasına bakın.

(***)Sphinx Parthenopaeus'un simgesine güçlendirilmiş bir imlem yüklenmiştir (B).

[6]Kar. Pausanias 5.11.2.

Oedipus, yaşamın yukarı evresine ilerleyişi belirler. Çektikleri acı ve eziyetlerle yüce insan uygarlığına yolaçan, bir yandan nesnelerin eski durumuna kök salan, öte yandan bu ortam ve koşulların son büyük kurbanını, aynı zamanda yeni çağın kurucusunu simgeleyen yüce kahramanlardan biridir o. Iokaste'nin babası, *draconteum genus*'un sonuncusu Menoeceus, Sphinx'le ölümüne kavuşur. Birçok söylencede yinelenen duvardan atlayış, toprağın ürünü olduğu için surlar ülkesine özgü sayılan, dolayısıyla yeraltı *sanctitas*'ına (dokunulmazlığına sahip) özdeksel yersellikle aynı ilişkiyi ortaya koyar.(*) Spartoi soyuyla Sphinx'in eşzamanlı çöküşü, ikisinin de aynı ilkeye dayandığını gösterir. Oedipus'un ortaya çıkışı bu ilkenin arkasındaki birikime ters düşer.

Laius'un oğlunda, eril ilke dişille yan yana bağımsız bir imlem kazanır. Oedipus adında erkeklik baskındır. Ayrıca söylencede onun eril soyu vurgulanır. Oğul, babası kabul edilen Polybus'un ölümüne yas tutarken, ayaklarının durumu Laius'un babalığını ortaya koyar. Çocukların sahici doğumu Oedipus'la başlar. Bu yeni soyun erkekleri artık Spartoi ya da *spurii* değil Oedipus'un oğullarıdır, ya da soyları ilk kabile başkanları Cadmus'a ve Labdakus'a uzanan sahici oğullar ve kızlardır: bu, Spartalılar'la Laconialı'lar ya da Lacedaemonlular'ın tarihine de ışık tutan bir geçiştir. Yalnız dişil özdeğin gözönüne alındığı yersel bataklık oluşumunun karşılığı eski tekelci analık, artık yerini evliliğin simgelediği Demeterci evreye bırakmıştır. Oedipus, Demeter'le bağında erince kavuşabilmek için yosmalıkla ilgisini kesmiştir. Oedipus, Demeter'in kendi adı verilen Oedipodeum tapınağında gömülüdür. Bilici, bedeninin bu tapınaktan hiçbir zaman kaldırılmayacağını bildirmiştir.

İokaste'nin tokası da aynı anlama gelir. Bu toka, yukarıda değinilen Aegina-Atina geleneğinin aynısı olan Aphrodite'yi simgeler.(**) Anasıyla yatarak ışık tanrılarının tertemiz yasasını çiğneyen Oedipus, gözlerini Aphrodite'çi birliği simgeleyen bu tokayla oymuştur. Onun bu eylemi, bütün acılarını doğuran, saf Demeter yasasının yanında yer

(*) 67. sayfaya ve sonrasına bakın.

(**) 200. sayfaya bakın.

alarak aştığı herkese açık cinselliğe özgü-yersel analığın kınanışıdır. İnsanların, onu kötülüğü savuşturacak güce sahip iyilikçi bir şeytan olarak görmelerinin nedeni işte buydu. Colonus ve Attica-Boeotia sınır kenti Eteonus'da onun gömütünün yağmacılara karşı koruyucu olduğuna inanılırdı. Özellikle kadınlar Oedipus'a üstün koşullarının yaratıcısı olarak saygı gösterirlerdi. Demeterci yaşama öncülük ederek, onun iyilikçisi, kurtarıcısı olmuştu. Harmonia'nın gerdanlığıyla Iokaste'nin tokasına yüklenen Aphrodite'e özgü yosmalık ilencini sona erdiren Demeter yasası kadınlara erinç ve tekelci evlilikle düzenlenmiş bir sevda yaşamının bütün mutluluklarını getirmişti; saray yosmalığı yerini analığa bırakmıştı. Bu Ismene'yle Antigone'nin özverilerinin derinde yatan anlamıdır. Önceki konumunda tüm kötülüklerin kaynağı sayılan kadın, artık erkeklere sunulan bir kayraya dönüşmüştür. Saray yosmalığına özgü tensel haz, eskiden yalnız Aphrodite'in tensel yasasına bağımlıydı; Laius'un soyuna getirdiği yıkımlar, bu yasaya boyun eğip Pelops'un oğlu Chrysippus'a saygısızlık edişinden kaynaklanmıştı. Artık saray yosmalığının yerini, erkekler arasındaki çekişmeleri yatıştırmaya çalışan özverili sevda almıştı. Kana bulanmış Erinys'ler, Eumenides'lere (İyi niyetliler'e) dönüşmüştü. Aralarında uzlaşıp Oedipus'u kutsal korularına kabul etmişlerdi. Eski günlerin bütün acılarını çekmiş Oedipus da onların yanında erince kavuşmuştu.

Aiskhylos Oedipus üçlemesinde, -—öldürüden öldürü yaratan, göze göz, dişe diş yasasını, suça suçla karşılık veren, hiçbir ödün tanımayan, yalnız Sphinx'in yıkıma yolaçan tutumunu benimseyip bütün insanları yok eden— yeryüzünün ilk kanlı yasasını, Apollon'un yeni ılımlı yasasıyla kıyaslamıştır. Bu *Oresteia*'da gördüğümüz karşıtlığın aynısıdır. *Eumenides*'de, Erinys'lerin öç alan toprak tanrıçalarından tüm iyiliklerin anası durumuna geçmek için kanlı işlerini bırakmaya can atışları gibi, burada da uzun zaman eziyet ettikleri[7] Oedipus'u kanatları altına alıp ona kendilerinden biri gibi davranırlar. Oedipus, Demeter'in ardından Erinys'lerle birleşince tapınılacak biri olur. Yersel toprak anaların öfkesi insanların doğurganlığına bir gözdağı oluşturduğunda, bilici Thebaili Aegidlere Oedipus'la Erinys'ler adına ortak bir tapınak

[7] *İlyada* XXIII. 679.

kurmalarını öğütler.[8] Burada tanrıçaların tertemiz Apollon yasasına bağımlı olduğu açıkça görülmektedir. Çünkü Aegidlerin tanrısı, adına düzenlenen Carnea şenliği Thebes'den Sparta'ya, Thera'dan Cyreneli Battiadlara uzanan Apollon'dur. Kurtuluş Apollon'dan gelir, Erinys'ler onun yüce yasasına gönüllü boyun eğerler; onun uğruna kanlı görevlerinden vazgeçerler. Aegidler'in tanrısı, Oedipus'a Laius'un Erinys'lerinin öfkelerini yatıştırmasını buyurmuştur. *Oresteia*'da anayı öldürme eylemi onları derinliklerden yukarı çağırır, buradaysa toprak tanrıçaları babanın öç alan ruhuna dönüşür. Bu onların tekelci anayanlı doğasıyla çelişmez, tersine bu doğalarını Apollon yasası üzerine oturtup ona güç kazandırırlar. Salt Apollon'a boyun eğişleri onlarla baba arasında, Erinys tapıncının yüce Apollon tapıncıyla kaynaşmasından doğan bir bağın kurulmasına olanak verir; Phytialı bilicinin *Oedipodeia*'nın[9] bütün bölümlerine sokulması bu gelişimin bir yansımasıdır.

İlkel düşünüş biçimine göre, toprak tanrıçaları artık Laius adına, Agamemnon'un öldürülüşüne gösterdikleri tepkiden fazlasını gösteremezlerdi. Onları ilk kez babanın ve çiğnenen erkinin savunucusu yapan, Apollon'a boyun eğişleridir. Bu yeni bağlamda onlar, artık yalnız yeryüzü yasasını tanıyan kanlı ve uzlaşmaz tanrıçalar olmaktan çıkmış, yüce kefaretin doğruluğunu gönüllü kabul eden yatıştırıcı, iyi niyetli güçler olmuştur. Bilici Oedipus'la Laius'un Erinys'lerine bir tapınak yapılması buyruğunu verdiğinde, kanlı ilkel güçlere değil, nefret ve öcün yerine sevgi ve arzuyu koyan, Apollon'la birleşmiş dost tanrıçalara seslenmektedir.

İşte bu nedenle *Oedipodeia Oresteia*'nın yanında yeralır. Her ikisinde de Erinys'lerin yersel yasası aşılmış, yüce Apollon yasasına boyun eğilmiştir. Dolayısıyla *Oedipodeia, Oresteia*'nın tamamlayıcısı ve devamıdır. Oedipus'un bağışlanması, Apollon'un atayanlı ilkesine karşı işlenen bir suçun bile bağışlanabileceğini gösterirken, Apollon, Orestes aracılığıyla anayanlı Erinys'lerle savaşır, onları kimseyi sokmadıkları kendi topraklarında yener. Artık her yerde Pythia tanrısının

[8]Herodotos 4.149.

[9]Pindaros, *Olympian Odes* 2.39.

daha ılımlı yasası geçerli olmuştur. Oedipus'la uzlaşan Laius'un atayanlı Erinys'leri Apollon'un iyilikçi gücünü bütün kusursuzluğuyla gösterir. *Oresteia*'da saygın kişilerin gönlü alınmış, buna karşın anayanlılığın simgeleri anayanlı olarak kalmış, dolayısıyla Apollon'dan uzak düşmüşlerdi; şimdiyse atayanlı tanrıyla çok yakın bir ilişki içinde ortaya çıkmaktadırlar. Apollon'un Oedipus'a yazgısıyla ilgili son yargıyı bildirdiği, Apolloncu Aegidlerin ana tapıncını yaydığı yer bu saygın tanrıçaların tapınağıdır. Oedipus ve Laius'un atayanlı Erinys'leri Pythia dinine çekilmiştir; bunlar Apollon doğasının sanki bir parçası olmuş, böylece aydınlık ataerkine Klytaemnestra'nın Erinys'lerinden daha fazla yaklaşmışlardır; Klytaemnestra'nın Erinys'lerinin dişil ilkeyle kurduğu bağ, onların Pythia'yla böyle bir bağ kurmalarına sonsuza dek engel oluyordu.

Bu aşamalı gelişmeyi özellikle anlamlı kılan, bunun insanlık kurumlarının tarihsel gelişiminin karşılığı oluşudur. Eski dinsel evrelerden saf düşüncelere geçişin, bu değişime eşlik eden, onu körükleyen acılarla yıkımların anıları hem Oedipus hem de Orestes söylencelerine önem kazandırır. En eski ulusal anıların birikimi olan bu söylenceler aynı zamanda dinsel düşüncelerle ilgili en eski bilgilerin de kaynağıdır. Tarihsel olaylar içeriği, dinse biçim ve anlatımı oluşturur. İnsan belleğinde bütün olaylar dinsel bir biçim kazanır. Bu dönemde insanların bütün düşünüş biçimlerini dinsel inançlar yönetmiştir. Olaylar ve kahramanları, dinsel bir kılıkta ortaya çıkar. Tarihsel ve dinsel olguları tek ve aynı söylence kuşatır, bu ikisi birbirinden bağımsız değil birbirinin eşidir. Oedipus ve Orestes hem tarihe hem de dine aittir; biri ötekinin oluş nedenidir. İnsan soyunun gelişimindeki her büyük adım, uygarlığın en büyük, ilk çağların tek aracı olan din dünyasında ortaya çıkmıştır. Dinsel düşünceyi söylencenin biçim alışına uygun geliştirme konusunda zorluk çekmeme karşın, amacım Labdacidlerin yazgısının tarihsel temelini yadsımak değildir. Somut öğeleri bir düşlem düzeyine indirgemek istemiyor, yalnızca hiyeroglife bir anahtar bulmaya çalışıyorum. Eğer bu hiyeroglifi çözebilirsek soyumuzun en eski çağlarına, başka türlü elde edilmesi olanaksız bir gönülgözü açmış oluruz. Gözümüzün önünde kat kat açılan bu resim çok az bir rahatlık sağlasa

da, doğasındaki hayvansı yanı ağır ağır aşan insanın görünümü bize, soyunun bir sürü değişimlerden geçerek, derinliklerden yukarı, özdeğin gecesinden göksel-tinsel ilkenin aydınlığına çıkan utkulu yolculuğunu tamamlayacak bir güç bulduğu, güvenli bir inancın sağlam temellerini gösterebilir.

Doğanın dişil ilkesi yaşamın kaynağı ve anlatımı olarak salt Mısır'a özgü bir kavram değildir. İsis'in yanında öbür doğa tanrıçaları da aynı imlemde ortaya çıkar. Özdeksel yaratıkların tepesinde duran ilke, aynı zamanda yalnız insanların özdeksel yaşamıyla ilgili adaletin kaynağı ve temelidir. Bu kavram Pythagoras rakam gizemciliğinde de göze çarpar. Temel *iustitia* (adalet) sayısı, dişil ikidir. Tıpkı kadının, özdeksel dünyanın, görünen acunun doruk noktasında yer alışı gibi, iki de sayısal dizileri başlatır. Bir sayısı, tekle çift arasında hiçbir ayrıma olanak vermez. Bu, doğa ilkesinin birliğini gösterir. İkiyle, iki sayısal yapının, teklerle çiftlerin ayrımı başlar; iki özdeksel yaratıklarda da görüldüğü gibi, ilkenin birliğinden cinslerin ikiliğine ilerleyişi belirtir. Bunun sonucu olarak iki, özdeğin kendisidir; özdek olarak da kadındır, özdeksel edilgen ilkedir[10], oluşumun merkezi ve özdeğidir[11], aynı zamanda da merkezini ve anlatımını eşit olarak bölünmesinde bulan adalettir.

Bu nedenle iki sayısı, İsis'te ve tüm doğa tanrıçalarında toplanan nitelikleri bir araya getirir. Bir yandan özdekle alıcı ilke düşüncesi, öte yandan eşit paylaşımla adalet düşüncesi analığın yalnız iki ayrı yönüdür; dolayısıyla *iustitia* ve *aequitas,* dişil doğa ilkesinin yaradılışdan gelen niteliğidir. Bunun sonucu olarak iki sayısı solla eşanlamlıdır. Çünkü, önceden de gördüğümüz gibi,(*) sol dişi yandır, aynı zamanda adalet yanıdır. Gerçekten de eskiçağ insanları çift sayıları solla tek sayılarıysa sağla özdeşleştirirdi. Bunlardan birincisi kadına, ikincisiyse erkeğe aittir. Buna karşılık Platon sağ yanla tek sayıları Olympos tan-

[10]Plutarkhos, *De placitis philosophorum* 1.3.876.

[11]Platon, *Timaeus* 52 D, 53 A.

(*)104. sayfa ve sonrasıyla 139. sayfaya bakın.

rılarına, tamamlayıcılarını da kötü ruhlara, yani dünyalı ve ölümlü varlıklara özgü sayardı. Yeryüzü tanrılarına çift olarak daha az yeğlenen hayvanlar kurban edilmeli, bunların sol yanından alınan parçalar verilmeliydi; tek sayıda daha iyi hayvanlarla, sağ yandan alınan parçalarsa Olympos tanrılarına sunulmalıydı.[12] Burada çift sayılar sol yanla birleştirilir, her ikisi yerselliğe, dişil doğa ilkesine bağlanır.

İşte böylece adalet, doğanın dişil-özdeksel yanına, çift sayıya ve sol yana ilişkin görülür. Bu adaletin özelliği apaçık ortadadır. *Dyas* kusursuz bir biçimde eşit bölümlerin, içinde en küçük bir fazlalık bile bulunmayan sayısıdır. Bundan da anlaşılacağı gibi, ikilik üzerine kurulu adalet göze göz, dişe diş yasasıdır. Ceza suça uygun olmalıdır, terazinin iki gözü eşit biçimde dengede durmalıdır. Misilleme ve cezalandırma bu tür ikili adaletin bütün özünü oluşturur. Bu, acıyı acıyla silip yok eden iki karşıt gücün oyunudur; işte bu nedenle Pythagoras'ta "acı acıyı dengeler",[13] Aristoteles'te "sayılarının acısı",[14] Plutarkhos'ta "haksız davranış ve haksızlıktan acı çekişi"[15] vardır; bu nedenle eylemi izleyen ve birden iki yaratan acı, *primus motus*'a karşı koyan *secundus motus* vardır. Erinys'lerin yersel adaletinde, yukarıda da gördüğümüz gibi,(*) iki sayısıyla simgelenen adalet kanlıdır, ikili yeraltı tanrılarına hep kurban sözü verir. İkili adalet çekişme ve çatışmadır; Plutarkhos'a göre de Pythagorasçılar *dyas*'ı bu terimlerle tanımlarlar.[16] Adalet ve çekişme birbiriyle rastlaşır. İkisi özdeştir.

Eskiçağ insanlarının Neoptolemos'a özgü cezalandırma dediği bu tür bir ceza adaletinin imgesi Thebaili kardeşlerin işlediği çifte cana kıyınadır. Babaları Oedipus onlara sırayla bir yıl yönetme görevi vermiştir. Ama bir yıl dolduğunda Eteokles yönetimi Polynices'e bırakmak istemez. Savaşırlar ve, "Polynices doğa yasasına, Eteokles'se

---

[12] Platon, *Yasalar* 4. 717 A B.

[13] Aristoteles, *Ethica Nicomachea*, 5.5.1; 1132 b 21.

[14] Aristoteles, *Metaphysica* 1.5.2; 985 b 29.

[15] Plutarkhos, *De Is. et Os.* 75.381 F.

(*) 198. sayfaya bakın.

[16] *A.g.y.*

adalete uygun olarak göçüp" ölür.[17] Burada adalet kusursuz bir *dyas*'dır: önce krallığın değişimi sonra da Eteokles'in kısas yasasını yerine getirmek üzere, kendi ölümüyle Polynices'in ölümünü ödediği çifte can kıyımıdır. Ama böyle bir adalet hiçbir zaman bir çözüm getirmez. Ölümden sonra bile, iki alev ayrılır ve karşıt yönlerde parlayıp yanar.[18] İkilik olarak kavranan adalet sonsuz, bitip tükenmek bilmeyen bir çekişmedir. Cana kıyma cana kıymayı doğurur ve soyun kötü ruhu, kuşaklar boyu, herkes yokolana dek öfkeden köpürür.

Bunun adalete uygulanmasında *dyas*'ın, eskiçağ insanlarının verdiği adla, bir kez daha "belirsiz sayı" olduğu ortaya çıkar. Onun bu niteliği sınırsızlık ve sonsuzluktur, çünkü hiçbir zaman bir sonuca götürmez, iç yasası sonsuz bir bölünmedir.[19] Bu *mortalis numerus*, yani ölüm ve yokoluş sayısıdır. *Dyas* olarak kavrandığında adalet, ölüm yasasıdır. İkili adalet, "görünen acunu" yöneten sonsuza dek karşıt iki güç arasındaki, —yaratma gücüyle yok etme gücü arasındaki— çatışmanın yinelenmesidir. Adalet, iki kutup arasında bir ileri bir geri devinen doğal yaşamın yalnız bir kopyasıdır; asla bir sonucu olmayan çifte devinimdir, saldırı ve karşı saldırıdır. Özdeksel yaşam yasası, tüzel bir kavrama dönüşmüştür, ölüm *debitum naturae*[20] (doğaya borcumuz) sayılır. Bu salt bir imge olmaktan çıkmıştır; doğal yaşamın adalet demek olduğunu ileri süren bir bildiridir.

Aynı ilişki Dioskur'larda da yinelenir. Bunların günlük almaşık yaşamı yalnız dünyayı yöneten yaşamla ölüm, gündüzle gece arasında yer alan alınaşıklığın imgesi değil, aynı zamanda yaşayan erkek kardeşin ölümsüzlüğünü, ölmüş olanla gönüllü paylaşmasının tanındığı en yüce adaletin de imgesidir.

İki karşıt devinimden oluştuğu kabul edilen adalet Platon'un Gizemciliğe yorduğu öğretide de yinelenir: ".... bu konuları ciddi bir biçimde gizemcilik törenlerine bağlayan kişilerin ağzından duyduğu zaman birçokları tarafından inanılan şu öykünün (sözü edilecek) — bu

---

[17]Pausanias 5.19.6; Hyginus, *fab.* 67, 68.

[18]*A.g.y., fab.* 68.

[19]Plutarkhos, *De defectu oraculorum* 35.428.

[20]Plutarkhos, *Consol. ad. Apoll.* 23.113 C.

tür eylemler için öç, Hades'de tutulur ve bu dünyaya yeniden dönenler doğal cezayı ödemek zorundadır; —her suçlu aynıdır yani kurbanına verdiği cezayla özdeştir— ve onların dünyadaki yaşamı başka birinin elleriyle benzer biçimde son bulur"[21] (Neoptolemos cezası). Doğal yaşamla adalet burada gene özdeştir. İki katlı devinim hem yaşamı hem de adaleti oluşturur, iki gücün karşılıklı etkileşimi, görünen yaratıkların yaşam ve ölümündeki değişim kadar sonuçsuzdur; "yapılan her haksızlık" aynı değerde bir haksızlığa yolaçar "haksızlıktan ötürü acı çekmekle" sonuçlanır. Eşit ve adil dengeyi yeniden kuracağı düşünülen eylem, *partium aequa libratio* (parçaların dengesi'nde) yeni bir kargaşalığa neden olur. *Summum ius* aynı zamanda *summa iniuria*'dır, cana kıymanın öcünü alan Orestes *facto pius et sceleratus eodem*'dir (aynı eylem nedeniyle hem erdemli hem de suçludur).

Özdeksel dişil ilkeye bağımlı adalet, doğal özgürlük ve eşitlik anlamına gelir. Roma hukuk uzmanlarının sözünü ettiği *ius naturale* budur. Phoenicia kökenli Ulpian'ın bu bedensel-doğal adaleti inançla desteklemesi ve onu eskiçağ ana tapıncı ruhuyla tanımlaması elbette bir rastlantı değildir. "Doğal adalet, doğanın bütün canlı yaratıklara öğrettiği adalettir; çünkü bu adalet yalnız insan soyuna özgü değildir, tersine kuşlar da içinde olmak üzere karada ve denizde doğmuş bütün canlı yaratıklar arasında geçerlidir. Kadınla erkeğin adına evlilik dediğimiz birleşmesine, çocuk doğurup büyütmeye yolaçar; bütün öbür yaratıkların, hattâ yabanıl hayvanların bile kendi bilgilerine göre bu adaleti değerlendirdiğini görüyoruz."[22] Ulpian'ın *ius naturale*'sinin, özdeğin içine işleyip onun döllenmesine neden olan Aphrodite yasası olduğu kesindir. İki cinsi de soyunu sürdürme dürtüsüyle dolduran, akıllarına çocuk isteği sokan, anayla çocuk arasındaki bağı ilerleten ve bütün kuşakların özgürlüğüyle eşitliğini güvence altına alan Aphrodite'dir. Bütün özgül ayrıcalıklar tanrıçanın nefretini uyandırır. Böylece denize, deniz kıyısına, havaya varana dek herkes her şeyde eşit hakka sahiptir;

[21] Platon, *Yasalar* 9.870 D E (Çev.: Bury).

[22] Ulpian, *Digestae* 1.1.3.

communis omnium possessio'nun[23] (ortak mülkiyetin) kökeni *ius naturale*'de aranıp bulunabilir. *Vim vi repellere*'yi[24] (güce güçle karşı koymayı) doğa yasası olarak tanıma konusunda Ulpian gene bedensel yaşam ve dişil doğa ilkesinin iki yönlü adaletiyle anlaksal olarak uğraştığını ortaya koyar; somut yasama ve yönetme ilkesine karşı daha büyük bir duyarlılık gösteren bu ilkenin, *natura iustum*'la (salt doğuştan gelenle) eril cinse göre daha derin bir yakınlığı vardır.

Hukukta tam anlamıyla doğal bakışaçısı konusunun sık sık vurgulanışı daha derin bir inceleme gerektirir. Bu Roma'nın tüm yaşamı bağımlı kıldığı somut siyasal görüşe bir tepki, biçimsel yönetimden kaçınma çabasıydı. Doğanın bütünüyle bedensel yasasına yönelik devinim, insan kurumlarında sonun başlangıca yakın olduğunu belirten atasözünü doğrular.

İnsanlığın tüzel gelişimini bir tek büyük yasa yönetir. Bu, özdekselden özdeksel olmayana, bedenselden doğaötesine, yersellikten tinselliğe doğru ilerler. En son ereğe, ancak bütün kavimlerin ve çağların birleşik çabasıyla, ve kuşkusuz yaşamdaki sayısız iniş çıkışla erişilebilir. Özdeksel olarak başlayanlar özdeksel olmayanla sona ermek zorundadır. Her tüzel gelişimin sonunda yeni bir *ius naturale* bulunur, ama artık bu özdeksel değil tinseldir; aynı ilkel adaletin her yerde ve her zaman geçerli olduğu gibi, son adalet de evrensel olacaktır; bu da tıpkı ilkel yasa gibi isteğe bağlı davranışlardan kurtulmuş olacak; nesnelerin kendisi tarafından kabul ettirilecektir; tıpkı ilk bedensel yasanın, her yerde hazır bulunan özdeksel düzen olarak ortaya çıkışı gibi, bu da insanlar tarafından uydurulmayacak, keşfedilecektir. İranlılar, bir gün tek adalet ve tek dilin olacağına inanırdı. "Ahriman yok edildiğinde, yeryüzü düz ve dengeli olacak, mutlu insanlık tek bir yaşam, tek bir yönetim biçimine, tek bir dile kavuşacaktır."[25] Bu son adalet iyilik ilkesinin tertemiz pırıltısını anlatır. İlk özdeksel çağın kanlı, karanlık adaleti gibi yersel değil, Zeus'un kusursuz yasası gibi göksel ve aydınlıktır. Ama adaletin aşırı yüceltilişi akla onun yok oluşunu da getirmelidir. Bütün özdeksel katıp karıştırmalardan kurtulan yasa sevgiye

[23] *A.g.y.*, 47.10.13.7; 8.4.13 pr.

[24] *A.g.y.*, 4.2.12.1. Pomponius'dan alıntı.

[25] Plutarkhos, *De Is. et Os.* 47.370 B.

dönüşür. Sevgi en yüce adalettir. Bu adalet gene ikili olarak ortaya çıkar, ama artık eski yersel adalet gibi çatışmayla sonsuz yok etme ikiliği içinde değildir; o artık öbür yanağını da uzatan, ikinci giysisini seve seve başkasına veren ikiliği sergiler. En yüce adalet bu öğretide gerçekleşmiştir. Kusursuzluğu adalet kavramını bile aşar ve böylece özdeğin en son ve en katıksız yadsınışı, bütün uyumsuzlukların çözümüne dönüşür.

Buraya kadar(*) adaletle özdeksel-dişil doğa ilkesi arasında yeralan ilişkiyle ilgili tartışmamız, yersel yaşamın en alt basamaktaki, bütünüyle Aphroditeci evresiyle sınırlı kalmıştır. Bu evrenin nitelikleri, düzensiz cinsel ilişkilerle, bireysel mülkiyetin ya da ne türden olursa olsun özel hakların bulunmayışıyla, kadınların, çocukların ve sonuç olarak bütün malların ortak sahiplenilmesiyle tanımlanır; bu biçimsiz, düzensiz bir özgürlük evresidir; yaratıklar arasındaki tek bağ Aphrodite'ye özgü arzu bağıdır. O ana kadar, bir devlet ya da belirli bir yerleşim yeri yoktur, buna karşılık ölümle sona eren, gömütten başka sürekli bir konaklama yeri tanımayan göçebe yaşamı vardır. Şimdi bize alçaltıcı ve utandırıcı gibi gelen bu koşullar aslında soyumuzun erken türeyişiyle hızlı gelişimi için kaçınılmazdı.

Din ve hukuk, tarıma geçişle daha yüksek bir biçim kazanmıştır. Katışıksız Aphroditecilik yerini Demeter ilkesine bırakmıştır. Aphrodite'nin kendi kendine yetişen bataklık bitkileri yerini *laborata Ceres*'e[26] (sürülmüş toprağa) bırakırken, ortak malların yerine bireysel sahiplenme, saray yosmalığının yerine de evlilik geçmiştir. Bu geçiş Carpus'la Calamus (tohum ve saz) arasındaki yarışmayla belirlenir. Nonnus söylenceyi kuşkusuz geleneksel biçimiyle aktarır.[27] Altın yemişlerin albenisine kapılan Atalanta sahiplenme tuzağına düşerek utku ve özgürlüğünü harcayıp soyundan yüz çevirir. Hızlı adam Scho-

(*)Buradan başlayıp 229. sayfanın başında biten bölümcenin sonuna kadar olan kısım *Gräbersymbolik*'in 16. bölümünden alınmıştır.

[26]Vergilius, *Aeneas* 8.181.

[27]Nonnus, *Dionysiaca* 11.370 ve sonrası.

eneus'un kızı *Schoeneia virgo* gururlu özgürlüğünden vazgeçip yeni yazgısına boyun eğer.[28] Katışıksız doğal yaşam tanrıları bu yeni ekine düşmandır, çünkü onun getirdiği evlilik ve Demeter gizemciliği özdeğin ilk tanrılarından nefret eder. Bu ilkel güçler Demeter gibi yumurta tanrıçalarıyla, yaşam verip can alan tohum tanrılarını içinde barındırmakla birlikte, artık yeni yaşamın varlığında karanlık yıkımcılara dönüşmüştür. Bu güçler evlilik törenine karşı amansız bir düşmanlık besler. İnsan soyu, şimdiye kadar bütün özdeksel yaratıklara biçim vermiş olan bağlardan kaçıp kurtulur; insanlığın bu büyük ilerleyişi, önceleri yeryüzü yaşamının bütün uyumunu bozar. *Ius naturale,* sonradan yüceltilip eski yerine konmak üzere, şimdilik bir yana atılmıştır. Analık tarımla yeni bir imlem, daha yüksek bir biçim kazanmıştır. Sürekli içine kapalı bir kucaklaşmayla özdeği sonsuza dek canlandıran, yalnız kamışla sazı ya da "kaynakların bataklık döllerini"[29] doğuran, insanları önemsemeden yararsızca fışkıran yabanıl bataklık ürünlerinin yerini artık, sabanıyla toprağın dölyatağını yaran, bu yarıklara tohumunu atan, "keyifli hasatçı Ceres'in dallarını kestiğinde"[30] Demeter'in besleyici yemişini devşiren, toprağı sürenlerin eylemi alır.

Toprak karı ve anaya, sabanı sürüp tohumu eken erkekse koca ve babaya dönüşür. Erkek dişil özdeğe evlilikle bağlanır; bu da cinsler arasında başkalarına kapalı, sürekli ve tekelci bir ilişki biçimi oluşturur. Eril saban toprağın ve kadının dölyatağına dalar; bu iki katlı eylem aslında tektir ve topraktan yola çıkıp kadına bakarsak, geçici yosmalık olmaktan çıkar, evlilik birleşmesine dönüşür. Erkeğin eylemi duyusal arzuların doyurulmasını değil, altın yemişin yaratılmasını amaçlar. Cinsler arzu uğruna değil, *liberorum quaerendorum causa*[31] (çocuk yapmak) için birleşir. Kadın erince ilk kez bu yüceltmeyle ulaşır. Eros'la sürekli birleşmesinde Psyche, düzensiz yosmalığında ve bataklıkların aşağılık düzensiz cinsel ilişkisinde ele geçirmeye çalıştığı mutluluğa erer. Kadın katışıksız yersellikten yaşamın ay evresine yük-

[28] Ovidius, *Dönüşümler* 10.660.

[29] Aristophanes, *Kurbağalar* 211.

[30] Plutarkhos, *De Is. et Os.* 66.377 E.

[31] Plautus, *Captivi* 889.

selmiştir; Luna'nın Sol-Lunus'a verilişi gibi, kadın da erkeğin sürekli ve tekelci mülkiyeti altına sokulmuştur. Artık çocukların anaları gibi babaları da vardır, bunlar yasal çocuklardır.

Yaşamın her evresinin yeni bir adaleti vardır. Aphrodite'in *ius naturale*'sinin yerini Demeter'in *ius naturale*'si almıştır. Ama bu yeni adalet de dişil doğa ilkesine bağımlıdır. Eski evrenin özdeksel-anayanlı niteliğini korur. Aphrodite'in eski *ius naturale*'yi yönetişi gibi, Demeter *ius naturale*'ye,[32] Ceres de yasa yapıcıya[33] dönüşmüştür. Demeter yasası da sahici *ius naturale*'dir ama temeli, kendi haline bırakılmayan, tarımla düzenlenmiş bitkilerdir; bu Aphrodite'in *creatio ultronea*'sı (yabanıl bitki yaşamı)(*) değil, *laborata Ceres*'dir. Bu aşamada tekelci evlilik ilkesi saray yosmallığının tümelliğine üstün gelir. Gaia, yani toprak ve onun imgesinde ölümlü kadın, tekil mal olarak kendini erkeğe sunar. Gaia artık sınırsız tümel ana değildir; şimdi bu niteliğe tohumunu aldığı, yararlı olmak için gebe kaldığı ve sonunda meyvesini verdiği belirli bir erkeğe göre sahiptir. Artık o her erkeğin peşinden koşan, döllenmekten hoşlanan Penia değildir, artık kendi isteği olmadan eril egemenlik eğilimi gösteren kızçocuk değildir. Tersine eril olan her şeyden sakınır, şiddet ve ırza geçmeye katlanır, saygısızlık edilemeyen analığın gizemli niteliğini korur. Bu nedenle kadın yaşamın tüm alanlarına yayılan ve evlilikteki anaerki olarak tanımlanabilecek yüce yasanın bir aracı olur. Demeter'in buyruklarının yalnız erkekler arasındaki evlilik bağını gösterdiği öne sürülmektedir. Bu durum, evliliğin aslında Demeter yasasının merkezini oluşturduğu anlamında alınırsa bir ölçüde doğrudur. Ama evlilik salt insanlarla sınırlanmış olamaz. Bu aynı zamanda insanın, toprakla, ekim alanlarıyla ilişkisini de kapsıyordu. Tarımla cinsel birleşmeyi tek bir kavram, tek bir bilgelik olarak içine almıştı; tarlalarla aileye tek bir adalet getirmişti.

Adalet dinin bir parçasını oluşturur. Aiskhylos'un da eklediği gibi bu en katı anlamda "tanrılar tarafından verilmiş" olandı.[34] Roma ba-

---

[32]Herodotos 6.91.134.

[33]Vergilius, *Aeneas* 4.58.

(*)125. sayfaya da bakın. Bachofen başka bir yerde *creatio ultronea*'nın kaynağı olarak Servius, *Georgics* 2.11'den alıntı yapmıştır, ama deyim burada yer almıyor.

[34]Aiskhylos, *Eumenides* 392.

yındırlık görevlileri, Ceres din adamları gibi yasayla yükümlüydü. Bunların çeşitli nitelikleri, büyük ana tanrıçalarla aralarındaki ilişki aracılığıyla açıklanabilir. Bu kişiler topluluk, yapılar, toplum yaşamı ve adaletle, tanrıçanınkine benzeyen bir ilişki içindeydi. Yargıçlar da Bona Dea ile benzer bir ilişki içindeydi. Plutarkhos, Bona Dea şenliğinin hep yargıcın ya da konsülün evinde kutlandığını anlatır.[35] Bu ev Yunanlıların yalın bir biçimde "kadın tanrı" adını verdiği tanrıçanın tapınağına dönüşürdü.[36] Bona Dea bütün özdeksel yaşamı doğurup besleyen ve insanların özdeksel gönencini sağlayan anayanlı doğa ilkesidir. Bu nedenle devlet gönencinin de anayanlı temelidir; yargıçla konsülün ulus yaşamının özdeksel yanını simgeleyip adaleti uygulaması, Bona Dea ile kurdukları ilişki aracılığıyladır. Adalet, özdeksel bolluğu yaratan birincil tanrıçanın içinde barınırdı. Yargıç adaleti Bona Dea-Fauna-Fatua'nın aracı ve *viva vox*'u olarak yerine getiriyordu. Bu ilk özdeksel tanrıçayla kurulan bağ aracılığıyla yargıç, *ius naturale*'nin kılgısal adaletini, yani yurttaşlık yasasının kaskatı biçimsel mantığına genellikle ters düşen sol yanın adaletini yerine getirme olanağını buluyordu. "Kadın tanrı" olarak Bona Dea, Themis'in eşdeğerlisi olmuştu; Themis'in dinsel gizem törenlerinde *sporium muliebre*'ye (dölyatağına) tapınmanın son derece önemli bir işlevi vardır. "Kadın tanrı" adı ancak bedensel duyusal içerime tanındığında tam anlamını kazanır. Bu nedenle ana tapıncı yalnız anayanlı üreme düşüncesini değil, aynı zamanda adaletin anayanlı gizemciliğini yani yasa tapıncını da kapsar. Yurttaşlık yasasıyla sınırlı *ius Quiritium* terimi, adaletin dişil kökenini de anımsatır. Çünkü Romalılar siyasal yaşamları açısından değil, dişil özdeksel yönleri, anayanlı sabin soyları dolayısıyla da bedensel kökenleri bakımından quirite'lerdi.

Adalet aracı olarak kadınların bir başka belirimi de, Suidas'ın *iustitia in bellis*'le[37] özdeşleştiği İuno Moneta'dır. O, zarar görenlere yardım eder, işlerini kolaylaştırırdı.[38] Tapınağı Area M. Manlii Capitolini'deydi. Romalıların özgürlüğüne saldırısıyla Manlius, özdeksel-dişil

[35]Plutarkhos, *Julius Caesar* 9.4.

[36]Plutarkhos, *Quaest. Rom.* 20.268 D.

[37]Suidas s.v.

[38]Lucan 1.380.

adalet ilkesine karşı suç işleyip onu öfkelendirmişti; Romalılar bu öfkeyi Manlius'un evinin bulunduğu alanı İuno Moneta'ya adayarak yatıştırmıştı.[39] Moneta nitemi, bunun hem özdeksel bolluk kaynağıyla hem de uyarıp ceza biçen adaletle ilişkisini anıştırır. Bolluk tanrıçası, aynı zamanda onu her yerde yöneten adaletin de tanrıçasıdır.

Bu kavramın daha başka bir yönü de *ovatio* ile dişil doğa ilkesi arasındaki ilişkidir. *Triumphus*, aksoylu devletle bunun temelini oluşturan atayanlı güneş ilkesine aitti.[40] *Ovatio*'ysa dişil-özdeksel niteliğe sahipti. Bu Murcia'yla birleştiriliyor, yersel varlıklardan koyunların kurban edilişiyle kutlanıyor ve mutlak yasa yöntemlerinin uygulanmasında herhangi bir yanlışlık belirlendiğinde, onaylanıyordu.[41] Mutlak yasanın hükümleri dişil doğa ilkesiyle uyuşmazlık içindeydi. Böylece *ovatio, ius naturale*'nin küçük utkusu olarak adlandırılabilirken, *triumphus* mutlak aksoylu siyasal yasanın belirimi olarak ortaya çıkar. Dolayısıyla aksoylu olmayan sınıflar, özellikle de şövalyeler, ovatio'da yer alırdı. Halk tabakasının dişil özdeksel analardan geldiği kabul edilirken, aksoylular sanlarını ve yüksek dinsel konumlarını ataerkiyle *patrem ciere*'den alırdı.

Ceres halk tabakasının büyük koruyucusudur. Alt sınıfın oluşturduğu topluluk da, tıpkı halk meclisinin Atina'da Demeter'le sıkı bir ilişki içinde oluşu gibi, Ceres'e verilmişti. Topluluk, hazinesini, yasalarını, Senato'nun kararlarını, düzmececiliğe karşı korunduğu Ceres tapınağına emanet etmişti.[42] Meclis Ceres'in koruması altında toplanırdı. Halk aksoyluların yüce güneş tanrıları için yaptığı kutsama törenlerine, özdeksel asal tanrıçanın kutsallığıyla karşı geliyordu. Halk devlete dişil özdeksel yönden girmişti; yüce atayanlı kutsama törenleri yani *patrem ciere posse* üzerine kurulu siyasal düzene değil *ius Quiritium*'a katılıyordu. (Bir hizmetçi) ananın oğlu olarak Kral Servius'un(*) Latin Topluluğunu, İtalya'da Ops adını taşıyan Diana'nın

[39]Livy 7.28.4 ve sonrası; Ovidius, *Fasti* 6.183.

[40]Livy 5.23.5f., bunu Camillus bağlamında vurgulamaktadır.

[41]Gellius 5.6.21.

[42]Livy 3.55.13.

(*)249 ve izleyen sayfalara bakın.

Aventine tapınağına adayışının nedeni işte budur.[43] Roma siyasal bir bağlaşıklığı imparatorluğun dayalı olduğu atayanlı kanatla değil, ancak dişil özdek yanlısı Latin kavimleriyle kurabilirdi. Dişil öğeyle yönetilense siyasal değil, doğal aileydi.

İnsan gelişiminin iki evresinde yani aşağı Aphrodite'ci yosmalık evresiyle yukarı Demeterci-evlilik evresinde yeralan özdeksel analıkla adalet arasındaki ilişkiyi göstermiştik. Bunlardan ilki düzensiz bataklık oluşumunun, ikincisiyse düzenli tarımın karşılığıdır. Her iki ekinsel evrede de insan kurumlarının örneği ve ölçütü doğal yaşamdır. Adaleti yeşerten doğaydı. Tarım, erkekle kadın arasındaki evlilik bağının ilk örneğidir. Toprak kadına değil, kadın toprağa öykünür. Eskiçağ insanları evliliğe tarımsal bir ilişki gözüyle bakardı, evlilik yasaları bütün terimlerini tarımsal koşullardan almıştı. Erkeğin eylemini anlatan saban sürmek, tohum ekmek, tohum atmak, çift sürmek gibi deyimler görürüz; ayrıca Sabin'e özgü kullanımıyla dişil tarla için *sporium*[44] vb. (dölyolu)[45] sözcükler de vardır. Bu terimler salt imgesel bir anlam taşımaz, tersine tarımın, insan evliliğine örnek oluşturduğunu belirten temel düşünceyi yansıtır. Bu nedenle evlilik yasasıyla ilgili davalardaki kararlar bile tarım yasasından türetilmiştir.

Şimdi Plutarkhos'un *Praecepta coniugalia* adlı yapıtının başındaki törenin tam anlamını kavrayabiliriz; bu töreye göre yeni evlenen gelinle damat, kendilerine toprak ananın yasasını en yüce evlilik yasası olarak öğreten Demeter törenlerinin yürütücüsü kadınla birlikte odalarına kapanırdı.[46] Evlilik Demeter'in gizemiydi, her evlilik yaşamın en yüce ereğine atılan bir adımdı; böylece evlilikteki bağlılıkla dürüstlük sözü Eleusis tanrıları tarafından verilmiş, gençkızlar bir koca için Demeter'e yakarmış, Dido da evliliğinde Ceres Legifera'yı bir kurbanla onurlandırmış oluyordu.[47] Demeterci evlilikler evlilik yasasının bağımlı kılındığı tarım yasasını oluşturmuştu. Tohum taneciğinin gizemi,

---

[43]Livy 1.45.2. Plutarkhos, *Quaest. Rom.* 4.264 C D.

[44]Plutarkhos, *Quaest Rom.* 103.288 F.

[45]Suidas s.v.

[46]Plutarkhos, *Coniugalia praecepta* 138 B.

[47]Vergilius, *Aeneas* 4.58.

evliliğin gizemiydi. Tarımla tekelci evlilik, tüm tüzel biçimi Demeterci analıktan türetilen ekinsel evrenin iki katlı temeliydi. Bu genişletilmiş anlamda tanrıçaya *legifera* adı verilmişti. Yalnız tam anlamıyla evlilik yasası değil, tarımın ekinsel aşamasında ortaya çıkan tüm adalet ve hukuk da kaynağını Demeterci analıkda bulmuş, içeriği ne olursa olsun, bütün *leges aere incisae* (bronzla yazılmış yasalar) doğruca Ceres tapınağına alınmıştı. Eleusis alayında tapınağın yasa kayıtlarını taşıyanlar da, gene haklı bir nedenle, kadınlardı.

Yalnız törelerle yasaların değil kentlerin de kökeni Demeter'e kadar uzatılabilir. Kentler Demeter törenlerinin ortasında kurulmuş, surlar toprağın dölyatağından yükselmiş, dokunulmazlıklarını kesinlikle bu anayanlı özdekle ilişkiden almıştır. Tarımsal yaşamın hiçbir bölümü yoktur ki Demeter'e uzanmasın, temelini onun anayanlı doğasından almasın. Anaların dinsel açıdan kutsanması bu sağlam yaşam döneminin temelidir. Anayanlı gizemciliğin kutsallığını bozma, doğal yosmalığa bir sapış sayılıyordu. Ceres şenliğinde, tanrıçanın katışıksız gizeminin kutsallığı, herhangi bir erillik, evlilik ya da ataerki anısıyla bozulmasın diye ne baba ne de oğul adıyla çağrılmazdı. Bütün Demeter yasaları *sanctitas*(*) özelliğini taşır. Bu *sanctitas* (kutsallık) hukukun temelini oluşturan anaların dokunulmazlığında yatar.

(*)67 ve izleyen sayfalara bakın.

HİNDİSTAN

SUİDAS, *Lexicon*'un "İskender" bölümünde, kılık değiştirmesine karşın Makedonyalı'yı tanıyan Hint ecesi Candace'ın öyküsünü anlatır. Candace'ın zekâsından etkilenen İskender, ona ve topraklarına dokunmayıp barış içinde yaşamalarını engellemeyeceği konusunda söz verir. Aynı olayın sözü birkaç başka yazar tarafından da edilmiştir.[1]

Onbirinci yüzyılda Georgius Cedrenus bu öyküyü şöyle anlatır: Porus'u yendikten sonra, İskender dul Candace'ın ülkesi Hindistan'ın gidebildiğince uzak yerlerine doğru yolculuğunu sürdürür. Hep yaptığı gibi kılık değiştirerek prensesin elçileri arasına katılır. Candace bunu duyunca, bir resminin çizilmesi buyruğunu verir ve kralların arasında onu tanır. Ona şöyle der: Ah, Kral İskender, dünyayı fethettin, ama bir kadın senden üstün çıktı. Şaşıran kral, bunun üzerine kraliçeye ve topraklarına düşmanlık beslemeyi bırakır.[2]

Julius Valerius(*) bu söylencenin MS üçüncü ya da dördüncü yüzyıl kadar eski bir zamandan beri yaşadığını söyler. Onun öyküsü de[3] bir mektuplaşmayla başlar. Hindistan'la Mısır arasındaki eski bağı anımsayan İskender Candace'ı, ikisiyle de yakın ilişkisi olan ve tapıncı din-

---

[1]Tzetzes, *Historiarum variarum Chiliades* 3.885f.; Malalas, *Chronographia* 8.194 (*P.G.* Cilt 97, kol. 306).

[2]Georgius Cedrenus, *Compendium Historiarum* 1.267 (*P.G*, Cilt 121, kol. 302).

(*)Valerius'un *Res gestae Alexandri Macedonis* adlı yapıtı, Yunan romanının Latin uyarlamasıdır.

[3]Julius Valerius, *Res Gestae Alexandri Macedonius* 3.28 (XVIII ve sonrası).

sel törenleri yürüten çocuklu kadınlar tarafından sürdürülen tanrı Amon'a saygılarını sunmak için yapacağı yolculuğa çağırır. Ama prenses Amon bilicisinin yasağını öne sürerek çağrıyı geri çevirir, biliciyle krala yolladığı zengin armağanlar aracılığıyla dostluğunu göstermekle yetinir. Artık kral gidip kraliçeyi görmek için dayanılmaz bir arzuya kapılmıştır. Kralın yakında geleceğini öğrenen kraliçe, görür görmez tanımak için gizlice onun bir resmini yaptırır.

Beklenmedik bir olay İskender'in bu arzusunun gerçekleşmesine yardım eder. Candace'ın oğullarından biri olan Candaules birkaç biniciyle birlikte Makedonyalıların kampının yakınlarında görülür. Yakalanır, İskender sandığı Ptolemy Soter'in önüne getirilir ve kimliğini açıklayarak yolculuğunun nedenini söyler. Karısı Bebrykler'in buyruğundaki Amazon kadınları tarafından kaçırılmış, o da bu saygısızlığın öcünü almak için yola çıkmıştır, İskender'e haber verilir, o da hemen Candaules'in yanılgısının işe yarayacağını düşünür. Ptolemy krallık nişanlarıyla donatılır. İskender'se Antigonus kılığına girer, kralı Ptolemy'nin önünde köle gibi davranır. Görüşmeler sırasında, İskender-Antigonus, Ptolemy'ye Candaules'in girişimine yardım etmesini öğütler, böylece kendi anası Olympias'ın onurunu yükseltecektir. Bunun üzerine sefer düzenlenir ve gene düzmece Antigonus'un öğüdüyle, Bebrykler üzerine bir gece saldırısı tasarlanır. Candaules, büyük bir başarıyla sonuçlanacak gibi görünen ve ancak İskender'e yakışan bu kurnazlık karşısında şaşkınlığa düşer.

Tasarlanan yapılır, Candaules karısını geri alır, İskender amacına ulaşır, çünkü Candaules hak ettiği ödülü Candace'ın elinden alması için onu kraliçenin kentine çağırır. Ama burada İskender kadınların kurnazlığına yenik düşer. Candace'ın gezdirdiği saray odalarının görkemi karşısında şaşkınlığa düşen İskender birdenbire asıl adının söylendiğini duyar. Bir kadına yenildiğini anlar, ama Candace ona gizini saklayacağı konusunda güvence verir. Şimdi yeni ve tehlikeli bir sorun daha ortaya çıkmıştır. Çünkü Candace'ın küçük oğlu Choragus, kayınbabası Porus'un Makedonyalılar tarafından canına kıyılışının öcü olarak elçinin yaşamını istemektedir. İki oğul tartışır, neredeyse yumruk yumruğa gelir. Candaules yalnız kendisine yapılan iyiliği, Choragus'sa yitirdiğini düşünmektedir. Bu çatışmaya bir çözüm bulamayan

Candace İskender'in yüce bilgeliğine başvurur. Kral bu konudaki ününü kanıtlar. Armağanlarını alması için İskender'in kendisini göndereceğine söz verir ve böylece onu Choragus'un ellerine bırakır. Barışan iki kardeş, hâlâ tanımadıkları bu yabancıya boyun eğer. Candace kurnazlıkta geçildiğini görür. Hayranlıkla dolu, İskender'in, yalnız savaş gözüpekliğinin değil kurnazlığın da en büyük örneği olduğunu kabul eder. Ondan oğlu olmasını ister; İskender'in anası olarak dünyayı yöneteceğinden kuşku duymadığını söyler. Gizlice ona krallığın bütün nişanlarıyla tacını verir ve kahraman, Candace'ın satraplarıyla yurduna doğru yola çıkar.

Ama onu daha büyük bir ödül beklemektedir. Çünkü tapınakta göksel tanrılar tarafından, onlardan biri gibi karşılanır. Sesonchosis-Sesostris ona gelecekte ölümsüzlük sözü verir. Kurduracağı İskenderiye kentinde Sarapis olarak aynı saygıyı görür; İskender bu iki yanlı ödülle, yani Candace tarafından bağışlanan taçla ve göksel ışık tanrılarının verdiği sözle, ordusuna katılır, Amazonları yenmek üzere yola koyulur.

Artık Candace söylencesini yorumlayacak duruma geldik. Bu, yüce eril ilke ile aşağı dişil ilke arasındaki savaşımı simgeler. Doğu'da bu iki ilke buluşur. Candace, Mısır ve Etiyopya'da, anaerkinin simgesidir; İskender'se anaerkinin bağımlı kılındığı daha yüce bakışı simgeler.

Yalancı-Callisthenes'de gördüğümüz abartılı biçimi yakıştırılana kadar, bu buluşmanın sonradan süslenmiş bir olaya dayanıp dayanmadığını söylemek olanaksızdır. Buna karşılık, İskender tarihçilerinden hiçbirinin ne Diodorus ne Plutarkhos, ne Curtius ne Arrian, ne de Justin'in buna benzer bir olaydan söz ettiğini hiçbir biçimde söyleyemeyiz. Ancak bütün öykü bir masal sayılsa bile, önemi azalmaz — tersine artar. Çünkü bu durumda söylence artık başlı başına tek bir olayın işlenmesi değil, bütün zamanların büyük ve evrensel beliriminin —bir tek gerçek olay biçiminde düşünülmüş, anlatılmış ve kuşaktan kuşağa aktarılmış— anlatımıdır. Masalın biçimiyle, onun özü ya da düşüncesi arasında bir ayrım yapmamız gerekir. Biçim, olacağına varan, ve ayrıntıların sıralanmasıyla birkaç kişinin işe karışması ta-

rafından yaratılmış bir sonuca ulaşan belirli tek bir olayın kurgusunda yatar. Bu biçimsel öğe, bir uydurmadan, öykünceden, peri masalından ya da imgelemimizin bu tür ürünlerine verilen herhangi bir terimden ayrı olarak düşünülmeli ve tarihsel doğrular dünyasından uzak tutulmalıdır. Yol gösterici düşünceye bakarak farklı bir ölçüt uygulamalıyız. Altına gizlendiği örtü çok az saygı uyandırsa bile, önemini korur. Aslında, bu tek olaydan ayrı ele alındığında, bunun genel tarihsel yönü belirli yörelerle kişilerden bağımsız olarak, çok daha büyük bir boyut kazanır. Bu açıdan Candace söylencesi büyük bir tarihsel imleme sahiptir.

İskender'in Doğu Afrika ve Asya'ya girişi değişik dinler, görüşler ve uygarlıklar arasında çatışmaya neden olmuştur. İki dünya yüz yüze gelmiş ve ancak ondan sonra aralarındaki temel farklılıkların ayrımına varmıştır. Tarihsel İskender insanların anılarından gün geçtikçe silinirken, halkın belleği özgürce işlemiştir. Doğu'yla Batı. Yunan'la Asya kurumları arasındaki düşünce ayrılıklarını birçok olağanüstü masalda yansıtan halk belleği işte budur. Dolayısıyla İskender'in öyküsü bütün öbürlerine oranla, tam kaynağında, doğrularla şiirlerden oluşturulup yazılmıştır, dolayısıyla olaylara dayanan tarihle geleneksel masallar arasındaki ayırıcı çizgiyi saptamak olanaksızlaşmıştır. Kahramanın başladığı iş halkın belleğinde tamamlanıp geliştirilmiştir. Çağdaşlarının ve hemen ardından gelenlerin, İskender'in geçtiği ülkelerdeki etkisini nasıl yargıladıklarını; onun yerel koşullar, töreler ve kurumlarla ilişkisini nasıl değerlendirdiklerini bize en iyi halk belleğinin yaratıları anlatır. Bu türün en anlamlı geleneklerinden biri, İskender'in Candace'la karşılaşması öyküsüdür. Bunun ilk olarak Mısır'da yaratıldığına kuşku yoktur. Büyük fatihin, yerel anaerkil görüşlerle ilişkisi sorusu her yerden çok burada ortaya çıkmak zorundaydı. Asal olan öykünün özüdür. Bunu değerlendirecek tek doğru ölçüt masalın içindedir. Ayrıca burada masalın yalnız Candace (Toprak Ana) adını benimseyerek değil aynı zamanda tüm anaerkil dizgeyi yansıtması, anaerkil görüşü koruması da son derece dikkate değer bir noktadır.

LESBOS

SAPPHO'NUN adası hakkında şaşırtıcı birçok şey vardır ve buraya kadar bütün çabalarına karşın bilimadamlarımız, bu adanın özel koşul ve olaylarını çok az kavrayabilmişlerdir. Onları yalnız Sappho ve erkeklere yaraşır bir tutumla ev yaşamının gösterişsiz işleriyle uğraşmayı bir yana atan kadın ozanlar çevresi şaşırtmıştır. Övgünün yerini yergiler almış ve çoğunlukla Hıristiyanlığın ahlâk kavramlarına göre değerlendirilmişlerdir. Oysa çağdaş yazarların hem övgüleri hem de kınamaları, kısa ama güçlü bir Plutarkhos[1] ya da Horace[2] anlatısıyla karşılaştırıldığında, son derece yavan kalır. Bu tür övgü ve yergiler anlama açısından aynı oranda boş ve verimsizdir.

Ancak kuşkusuz hiçbir tarihsel görüngü, en azından kendi türünde en kusursuz görüngü, tam anlamıyla açıklanamaz; eskiçağ da Sappho'ya böyle bir kusursuzluk yükleme konusunda oy birliği etmiştir. Sappho sorunu çoğunlukla dışdünyayla ilgilenen bilimlerin yararsızlığını şimdiye kadar olduğundan çok daha güçlü algılamamıza yolaçmıştır. Lesboslu kadınlar görüngüsünün açıklaması Pelasg ve Aeol kavimlerinin doğal niteliklerinde; İtalyan ve Yunan Locrianların anaerkil kurumlarında; son olarak da Dorlar'ın, özellikle de Spartalı kadınların tadını çıkarttığı yüksek düzeydeki bağımsızlıkta aranmıştır. Kuşkusuz bütün bu görüngeleri haklı çıkaran bir neden vardır. Ama bunlar 'soruna gerçekten ışık tutabilecek tek açıklamadan hiç söz

[1]Plutarkhos, *Amatorius* 18.762.

[2]Horace, *Odes* 4.9.10.

etmez. Biz bunu Dionysos kadınları konusundaki düşüncelerimizde belirtmiştik.(*) Söz konusu açıklama, Lesboslu kadınları güçlü bir biçimde etkileyen Orphik dininde görülebilir. En belirgin simgeleri kadınlar olan, Aeol şiirselliği kendi ruhuyla dopdoludur.

Lesbos konusunda Baküs tapıncının önemini gösteren sayısız kanıtı tartışmaya gerek görmüyorum. Ama Lesbosluların şiir konusundaki ününü, Trakya'daki Hebrus ırmağı boyunca yüzüp denizi aşarak adalarına gelen Orpheus'un şarkılar söyleyen başını içtenlikle karşılayıp kabul etmelerine bağlayan geleneği anımsamakta yarar var. Birçokları gibi bu söylence de, günümüzün acınası bir eğilimine göre, bir başka çağda geçerli koşulların aşıladığı son uydurmalardan biri sayılmaktadır. Ama bu noktayı tartışmamıza gerek yoktur, çünkü çağı ve kaynağı ne olursa olsun söylence, Lesbos'un Dionysos Orpheciliğinin en ünlü yerlerinden biri olduğunu kanıtlamaktadır. Orpheus'un lirine sahip olan Terpander'i; Arion'un[3] Lesboslu olduğunu; Pythagoras'ın burada konuk kaldığını[4] anlatan söylencelerden de aynı sonuç çıkartılabilir. Ayrıntılardaki farklılıklara karşın, bu söylencelerin hepsi özde, yani Orpheus'çu esin perileriyle Lesbos şiiri arasındaki ilişkide, aynı düşünceyi paylaşmaktadır. Ayrıca Trakyalı ve Lesboslu kadınların birbirine karşıt davranışları bu ilişkiye daha da çok ışık tutar. Trakyalı kadınlar Orpheus'çu öğretiye düşmanlık duyuyordu, oysa Lesboslular onu çok iyi karşılamış ve en yüce anlatımını bulana kadar da geliştirmişlerdi. Orpheus Trakyalı kadınlar tarafından öldürülmüş, Lesboslu kadınlarsa onun şarkı söyleyen başını Aeolia topraklarına seve seve gömmüşlerdi.

Söylence bunun temelini oluşturan düşünceyi, Kikon[5] kadınlarının suçuyla bedenlerindeki dağlamalar arasında kurduğu ilişkiyle açıklar.

(*)Bachofen daha önce (*Gesammelte Werke*, Cilt 3, s. 585, *Mutterrecht*'de) şöyle yazmıştır: "Dionysos öncelikle kadınların tanrısıdır. Kadın doğasının bütün yanları onda doyum bulur. Yaşamın efendisi, genç ve güzel olduğu için kadınlara karşı sevecen bir eğilim gösterir; Amazoncu nefrete ve yasalara boyun eğmeyen saray yosmalığı birleşmesine, evlilik ve tekelci evlilik bağı düzenine karşıdır. Evliliğin kusursuzlaştırıcısı, Hymenaeus'un dostu, özgür evliliğin ilkömeği olarak, kadına sürekli erinci ancak kendi doğasında bulabileceğini söyleyen büyük yasayı gösterir.

[3]Herodotos 1.23.

[4]Diogenes Laertius 8.1.2.

[5]Vergilius, *Georgics* 4.520.

Birçok yazar Trakyalı kadınların çok yakın zamana kadar bedenlerine dövme yaptırdıklarını anlatmıştır. Dio Chrysostom'un da vurguladığı gibi,[6] bir kadının bedenindeki dövme onun anayanlı soyluluğunun simgesi, doğuştan gelen soyluluğun iziydi. Ancak ece ve özgür-doğan kadınlar böyle bir simge taşıma hakkına sahipti. Erkek çocuklarda bu anasoyundan aktarılan bir soyluluk belirtisiydi. Burada gene ananın önde gelen konumu, yaşamın aşağı, bütünüyle özdeksel evresini tanımlıyordu. Bu durum Trakyalı kadınların özgür cinselliğinde,[7] dövme simgelerini çizmek için kullanılan çengelli iğnelerde (bunların cinsel imlemi yukarıda tartışılmıştı),[(*)] haçı andıran ve Eski dünyada olduğu gibi Yeni Dünya'da da geniş ölçüde yaygın olan simgeciliğe uygun olarak, cinsel edimi çağrıştıran dağlamanın lambda yani (L) biçimiyle dile getirilir.

Orpheus bu aşağı dinsel evrenin düşmanıydı. Apolloncu din adamlarının duyurduğu daha temiz ve aydınlık öğreti kadınları bu kanlı öç alma işine bulaştırmıştı. Tüm kaynaklarımız kadınların bu arıtılmış öğretiye karşı koyduğunu kabul etmektedir; söylencenin bütün uyarlamaları da yeni dinle anaerki arasındaki derin görüş ayrılıklarını vurgulamaktadır.[8] Daha yukarı bir öğretinin bakış açısından kadınların dövmelenmesi yalnız direnişlerinin cezası olarak düşünülebilir. Kökende soylu doğum belirteci olan dövme sonradan utanç ve suç damgasına dönüşmüştür. Orpheus'u öldürmenin cezası olan dağlama izleri bu geleneğin nedenlerini açıklar; Getae'ler arasında niçin yalnız kölelerin dövmelendiğini, Clearchus'la[9] Eustathius'un[10] niçin sonunda bu izleri salt süs olarak ele aldığını da gösterir.

Bu durum ve koşullar yalnız (Phanocles tarafından uzun uzadıya yazılmış)[11] Orpheus söylencesini açıklayıp aydınlatmakla kalmaz, aynı zamanda erkek eşcinselliğinin doğru imlemini de ortaya koyar. "Erkek sevileri" kadınların uyandırdığı bütünüyle tensel ve cinsel arzuların

---

[6]Dio Chrysostom, *Orationes* 14. 19.

[7]Herodotos 5.3-6.

[(*)]200. ve izleyen sayfalara bakın.

[8]Pausanias 9.30.5; Ovidius *Dönüşümler* 10.80.

[9]Clearchus, ***FHG***'de, Cilt 2, s. 306.

[10]Eustathius, *Commentarii (Odyssey)* 24.1.230.

[11]Phanocles, Powell'da *Collectanea Alexandrina*, s. 106.

tam karşısında yeralmaktadır. Orpheus, duyguların en güçlüsüne yeni bir yön vermiştir. Apollon'un yalvaçlarına göre erkek eşcinselliği, erkeği, saray yosması tenselliğinin batağından yaşamın daha yüksek bir basamağına yüceltme aracıdır. Asıl düşünce, geçip gitmiş çağın ozanı Ovidius'un sandığı gibi,[12] tensellik değil, kesinlikle bir arıtma, aşağılık Eros'un törel açıdan aşılmasıydı. Bu, din tarihinde çok önemli bir yeri olan bir düşüncedir. Bunu aynı zamanda Mytilene'yle ilgisi olan Pelops'da da görmüştük. Chrysippus'un Yunanlı kahraman Laius'la olan ilişkisi ile, Ganymede'nin Zeus'la ve Pelops'un Poseidon'la(*) kurmuş olduğu ilişki aynıdır, ve Giritlilerin Elealıların, Megaralıların ve Chalcidionluların eşcinselliğinin aslında aynı dinsel imleme sahip olduğuna kuşku yoktur. Bu görüngü bize şaşırtıcı gelse de, tarihsel kanıtlarını dikkatle incelemek kaçınılmazdır. Erkek Eros, eskiçağ insanları[13] özellikle de Aeolianlar'la Dorlar tarafından erdemin kurucusu olarak karşılanmıştı. Orpheus gibi, onu da yüce Apollon gibi yaşamının kurucusu yapmışlardı. Sokrates insanın ilk yükselişini erkek eşcinselliğine bağlar; onlarda özdeğin üstünlüğünden kurtuluşunu, bedenden tine yükselişi, sevinin cinselliği aşmasını görür ve bunların kusursuzluğa giden en iyi yol olduğunu söyler.[14] Xenophon'un *Sympo-sium*'unda Callias'ın, sevgilisi Autolycus onuruna verdiği şölene, arkadaşlarının tat katan konuşmalarının büyük bir bölümü, aynı soru çevresinde dönüp dolaşır ve aynı bakışaçısını yansıtır. Her iki yazar da Trakyalı kadınları direnişe geçiren düşünceyi açıkça anlatır.

Dolayısıyla Orpheus'çu erkek eşcinselliğinin insanların ekinsel (kültürel) gelişiminde önemli bir işlevi olduğuna kuşku yoktur. Ayrıca bu ışık altında, Trakya ve Lesbos dünyaları arasındaki ilişki açıkça görülür. Trakyalı kadınlar Orpheusçu öğretiye düşmandılar, yaşamın tensel evresine bağlı kalmışlardı; Lesboslularsa Orpheus'çu yaşamı, eski Amazonculuklarına yeğlemişti: En yüksek noktasına Sappho ve onun çevresinde ulaşan yüce tinsel gelişimlerini, Orpheciliğe borçluydular.

---

[12]Ovidius, *Dönüşümler* 10.83 ve sonrası.

(*)Bachofen galiba Pelops'la Laius'u birbirine karıştırmaktadır (218. sayfaya bakın).

[13]Plutarkhos, *Lycurgus* 18.2.

[14]Platon, *Şölen* 211 B.

Aphrodite'le Eros'un Orpheus şiirinde önemli bir işlevi vardır. Çünkü kökünü en eski Samothrake (Semendirek) Orpheciliğinden almış ve Lesbos şiirindeki iki imgenin gelişimi de Orpheus'çu dinsel düşünceyi izlemiştir. Geçmişteki birikimden uzaklaştırılan Lesboslu kadınlar ortaya umutsuz bir bilmece atar; bunu aklımızda tutarsak yaşamlarının en alışılmadık yanları bile anlaşılır duruma gelir.

Kadınların kendi cinslerine duyduğu sevi Orpheus'çu erkek eşcinselliğiyle eşdeğerdedir. Burada tek amaç aşağı tenselliği aşmak, bedensel güzelliği arıtılmış tinsel güzelliğe dönüştürmekti. Cinsini yüceltmeye çalışmak Sappho'nun bütün sevinç ve üzüntülerinin kaynağıydı,[15] bu girişiminde ona esin verense Eros'du. Ateşli sözcükleri analık arzusundan değil, sevi tutkusundan doğuyordu, ancak tenselle aşkını, bedenselle tinseli aynı güçle kavrayan bu coşku en yüce ve zengin kaynağını dinde buluyordu. Tekelciliği karşılıklı gibi görünen seviyle cinsel kimlik birleşmişti. Sappho, tutkuyla Lesboslu genç kızların sevgisini arıyordu;[16] onları elde etmek üzere kendinden daha aşağıdakilere hizmet ediyordu. Ayrıca ilgisi bir kişiyle sınırlı değildi; Eros onu tümüne birden yöneltiyordu; görevi cinsini yüceltip eğitmekti.[17] Bedensel güzellik bulduğu her yerde, Eros onu tinsel güzelliği de yaratmaya itiyordu. Şarkıları Eros'un ürünüydü; insan usunun başarabileceğinden çok daha fazlasını ortaya koyan yüreğinin çılgınlıklarıydı.

Bu çılgınlığın dinsel doğası, Sappho'nun şiirlerinde durmadan yinelenerek dile getirilen amaçta yansıtılmıştır. Sappho, giysilerle dış görünüşte bile düzensizlikten, incelik yoksunluğundan nefret ediyordu;[18] ona göre güzellik *tekti*, bütün tinsel dünyasının merkezi, soyluluğun başlangıcıydı. Ama bedensel güzelliklerin üzerinde, bütün çabaların son ereği[19] tinsel güzellik yer alıyordu. Her türlü saray yosmalığına, Orpheus'çu yaşamın uyumunu bozan her tutkuya karşı çı-

---

[15] Sappho, *kıs.* 13 (Yay.: Edmonds).

[16] *A.g.y., kıs.* 1.22.23.48.

[17] *A.g.y., kıs.* 12.14.

[18] *A.g.y., kıs.* 98.115.

[19] *A.g.y., kıs.* 58.72.

kıyor,[20] bunları cezalandırıyordu;[21] ona göre iffetli bir yüz, kadının en güzel süsü saydığı tinsel iffetin aynasıydı. Dolayısıyla Sappho aşağı evreden yukarı evreye çıkarak, bedeni yüceltip bedensel yaşamı tinsel yaşamın temeline dönüştürerek, çevresindeki gençkızları bedensel yaşamın sınırları ötesine taşımış, onlara yüce Eros'u da içine alan düşsel ölümsüzlükten söz etmiş, kurtların ve pasın[22] yok etmeyi başaramayacağı güzelliğin altın gibi, kalıcı değerini göstermiş; böylece bu kadınların yüreklerinde, babalarının altın sarayını bırakıp gelen esin perilerinin yapıtlarındaki hüner aracılığıyla kendisine kazandırdığı ölümsüz üne dönük bir özlem uyandırmıştı.[23] Bu düşünceyle gençkızken önemsediği her şeye, varlığa, değerli takılara, tatlı yaşamın görünüşteki süslerine sırt çevirmeye başlamıştı.[24] Ruhları, yücelmek üzere hiçbir emek harcamadan, sessiz ve karanlık gölgelerde, Pieria güllerinden paylarına düşen tadını çıkartamadan yitip gidecek varsıl kadınlara ne kadar da acıyordu.[25] Ama Eros'un kendisine verdiği büyük armağan, kanatlı ruhunu keder ve ölümün üstüne çıkaracaktı. Esin perilerinin evinde[26] ağıt yakmanın günah olduğunu söylerken, Orpheus'çu dinin en yüce düşüncesini dile getiriyordu; lir üstünde taşınan Apollon yalvacının başı, adasının kıyılarına şarkılar söyleyerek gelmemiş miydi? Solon'un dileği "Ah, böyle bir şarkı dinleyerek ölebilseydim" olmuştu.[27]

Yazarlar, ölüm karşısındaki bu tutumu yalnız Sapphoculuğun en belirgin özelliği saydıkları yaşam hazlarının peşinde koşmak olarak görmüştür. Sappho'ya özgü yüceltmenin asıl doğası karşısında gözleri kördür. Lesbos şiirini kaplayan dinsel düşünceyi dikkate almamak, onun asıl güzelliğini gözden kaçırmak olur. Sappho'nun, Selene'yle

---

[20] *A.g.y., kıs.* 100.

[21] *A.g.y., kıs.* 119.

[22] *A.g.y., kıs.* 109.110.

[23] *A.g.y., kıs.* 10.76.

[24] *A.g.y., kıs.* 51.

[25] *A.g.y., kıs.* 71.

[26] *A.g.y., kıs.* 108.

[27] Stobaeus, *Florilegium* 29.58; Lyra Gracea'daki alıntı, Cilt 1, s. 141.

Endymion[28] arasındaki sevdayı anlatan şarkısının temelini oluşturan yüce gizemciliğin doğru incelenmesi, Aeolia esin perisinin açıklanması en zor yanını aydınlatır; bu, bütün dertleri uzaklaştıran yüce ölümsüzlük inancıyla bütün üzüntülerin iç içe geçip kaynaşması karşısında, bütün varlıkların sonsuz ölümü karşısında duyulan hüzündür. Bu çelişki Orphecilikte çözümlenir. Orpheus'çu din, Janus'un başını ortaya koyar: bu başın bir yüzü acı ve tasayı, ötekiyse sevinç ve güveni sergiler ve bu ikisi tüm yersel yaşamın geçiciliğinin üzerinde göksel yaşamın avutucu sonsuzluğunun yeraldığını belirten düşüncede birleşir.

Sappho esin perisinin Orpheusçu niteliği, eski insanların kadın ozana yüklediği kutsallığın nedenini açıklar. Çok daha etkili olansa, Sokrates'in onunla ilgili görüşüdür. *Phaedrus*'da Sappho'yu, yüreğini "bir testi gibi" dolduranların başında gelen güzel olarak tanımlar, Eros övgüsündeki coşku dolu konuşmasının özünü onun sağladığını söyler. Sokrates, Orpheus'la ilgili bütün kutsal bilgisini bu sıradışı kadına bağlar;[29] bu kavramın Sokrates'in bu bilgiyi ileten konuşmasındaki imgeler tarafından desteklenişi, Sappho'yu sanatsal simgelerle donatan gerçek erdemli kadın saygınlığı tarafından desteklenişinden aşağı kalmaz.[30] Öyleyse, Sokrates burada Sappho'nun bilgeliğine öykünmektedir; *Şölen*'de de sevda öğretisinin en gizemli ve yüce bölümünü Mantinealı Diotima'nın ağzından söyler. Kendini aşanları anlatmayı ona bırakır. Gizemlerin derinliğine inerken Sappho'yu güçlükle izlediğini açıkça kabul eder, esin dolu Pythia gibi onun bilgeliği önünde de eğilir.[31] Her iki kadın da aynı niteliğe sahiptir; Sokrates ikisine de aynı yüceliği, aynı sezgili gönülgözünü, aynı bilicilik ve din adamlığını yakıştırır. Bütün varlık ve bilgileri dinseldir; yüce özünü gösterdikleri tanrı içrektir; konuşmalarının akışıyla coşkularının kaynağı da içrektir. Kadınların yücelişi onun bu gizli öğretiyle ilişkisinin sonucudur. Bilgelik kadının güvencesine bırakılmıştır; onu koruyan, yöneten ve erkeklere ileten kadındır.

---

[28]Sappho, *kıs.* 167 (Yay.: Edmonds).

[29]Platon, *Phaedrus* 235 C.

[30]Karl Schfold, *Die Bildnisse der antiken Dichter, Redner und Denker*'e bakın, 54 f, 203.

[31]Platon, *Şölen* 210.

Kadınlığın ve doğanın şarkılarını söyleyen Sappho, hizmet ettiği tanrıçanın bütün özelliklerini taşır, Phaon'la Leucos kayalıklarından atlayışını anlatan halk masalında Sappho onunla tek beden olur. Sappho'da ortaya çıkan ve Aeolia dünyasının bütün özünü oluşturan tinsel gelişim evresi, acunda ruhun *nous* ve *soma* arasındaki konumunu belirleyen ara evredir. Diotima aynı konumu Eros'a yakıştırır; çünkü onu ne güzel ne de çirkin sayar, ikisinin arasında bir yere koyar; ona göre Eros ne ölümsüzdür ne de ölümlü, ikisinin ortasında bir yerdedir; akıllı ya da aptal değildir, düşünsel açıdan ikisinin arasıdır; tanrı ya da insan değil, ikisi birdendir; bölünmez ve arı değildir, iki yönlüdür. İki dünyayı birleştiren ay gibi ekinin Aeolia evresi de, dişil-özdek ilkesinin yadsınması değil, arıtılıp yüceltilmesidir, dolayısıyla doruktayken bile kalımsızdır, coşkusal açıdan belli ölçüde tekdüzedir; duyuların tutsağı olduğundan, belirleyici özelliği ana çizgilerinin keskinliğiyle özgürlüğünden çok iç dünyasının önsezileridir; düşünceden çok duygusallıkla yönetilir, hep bir düşünce ayrılığının ve kadınların alışık olmadığı, Sappho'nun da acıklı bulduğu garip, amaçsız bir çabanın etkisi altındadır;[32] çılgınlıkla düşüncelilik, kösnüyle erdem arasında gidip gelir — bu nedenle her konuda eril Apollon değil, dişil-özdek yanlısıdır; bütünüyle Aphrodite tarafından yönetilir, onun büyüklüğüyle sınırlılığını paylaşır, tutkuyla usun sonsuz bir çatışkı içinde birbirine kilitlendiği başdöndürücü yükseklikler onunla birlikte oturur.

---

[32] Sappho, *kis.* 52 (Yay.: Edmonds).

TANAQUIL SÖYLENCESİ'nden

Roma Ve İtalya'da Doğu Töreleri İncelemesi

GİRİŞ(*)

İTALYAN ekini kendi topraklarının ürünü müdür yoksa yabancı ülkelerden mi alınmıştır? Tek dış etki Eski Yunan Uygarlığı mıdır, yoksa bundan daha eskiye dayanan bir Doğu uygarlığı dönemi var mıdır? Elinizdeki çalışma bu soruya bir yanıt arama girişimidir. Bu sorunun önemini hiç kimse yadsıyamaz. Çünkü yarımadanın bunun sonucunda ortaya çıkan tarihine kusursuz bir yaklaşım, başlangıçların doğru bir biçimde irdelenmesini gerektirir. Ama gene de doyurucu bir çözüm var mı sorusu sorulabilir. Eski gelenekleri uzun süre önce bir yana atmış bu çağda, Asya göçlerinin eski kayıtlarına nasıl bir değer biçebiliriz? Roma, Etrüsk ve çeşitli küçük gelenekler arasındaki uyuşumun, Romalılarla Etrüsklerin Doğu kökenli olduğu konusundaki inancı güçlü bir biçimde desteklediğini belirtmenin bir yararı yoktur. Gene bu kavimlerin Doğu kökenli olduklarını bilmekle kalmayıp, bunu hiçbir zaman unutmadıklarını, tarihleri boyunca bu geleneğe bağlı kaldıklarını söylemek de işe yaramaz. Çağımızın eleştirel aydınlanması bu tür dolaysız kanıtlardan çoktan vazgeçmiştir, bugün sezgileriyle övünen bilimerlerinin hiçbiri bu kanıtları, güvenmek şöyle dursun, hesaba bile katmaz. Bu bilimadamlarının tek isteği kanıtların karşı çıkılmaz olmasıdır.

(*)Bu "Giriş" bölümü, kitabın içeriğinin bir özetidir; okuma sürekliliğini sağlamak amacıyla bu duruma gönderme yapan bölümler (birkaç yineleme de içinde olmak üzere) buraya alınmamış ve gelecek zaman kipi yerine geniş zaman kipi kullanılmıştır. [Yayımcı.]

Bu satırlarla hiçbir yere varılamayacağı için, tek aydınlanma kaynağı olarak yapıtlarla yetinmek zorundayız. Kavimlerin yazınının, dilinin, mimarlık yapıtlarının ve sanatının, onların nitelikleri ve kökeni hakkında belirli ölçüde bir bilgi sağlayabileceğini kim yadsıyabilir? Çünkü insan emeğinin tüm alanlarına uygulanan karşılaştırma yöntemi, kesinlikle en verimli araştırma araçlarından biridir. Ama burada karşımıza yeni güçlükler çıkar, bunlardan bir bölümü bize kadar ulaşan gereçlerin yapısından gelir, bir bölümüyse çağımızın ruhuna kök salmıştır. Ama karşılaştırmalı dilbilim gereç yoksunluğu çekerken neyin üstesinden gelebilir? Bu bize Etruria hakkında, dilinden arta kalan birkaç Mezopotamya sözcüğünden daha çapraşık olduğu sürece, ne anlatabilir? Elbette, soyu tükenmiş kavimlerin sesini gelecek kuşaklara taşıyan mimarlık anıtlarıyla öbür kalıntılar çok daha zengindir; ayrıca bunların çözümlenmesi de gerekmez, hiçbiri ciddi bir düzmecelik kuşkusu uyandırmaz: bununla birlikte *Zeitgeist*'imizin isteklerini karşılayamazlar. Ne söylence örgeleriyle sanatsal biçimlerde, belirli tanrıların nitelikleriyle simgelerinde, uzunluk ve ağırlık ölçü dizgelerinde herkes tarafından açıkça görülen Doğu etkisinin kanıtları, ne de G. Conestabile, Noel des Vergers, J. de Witte ve son döneminde Micali gibi en güvenilir, direşken ve bağımsız araştırmacıların yetkesi, şu ana kadar bilimadamlarımızı etrüsklerin Doğu'dan geldiğine inandırabilmiş, ya da incelememiz yönünde önemli bir etki elde edebilmiştir. Eskiçağ dilleri konusundaki kuramsal irdelemelerimizin genellikle Yunancayla sınırlı kalışı olgusu, Eski Yunan Uygarlığı savunucularının başka bir karşı çıkış yolu bulamadığı yerlerde, daha uzak benzerlikler olasılığına karşı sağlam bir kanıt sayılmıştır.

Dolayısıyla büyük umutlara yolaçabilecek bir araştırma yöntemi izlemekten kaçındık. Ama yüzyıllardır kullanılsa da, ele aldığı her şeyin tam karşılığını veren hiçbir tarihsel kaynağın bulunmayışı gibi, doğruluğu ya da yanlışlığı elimizdeki tüm araçlarla sınanabilecek temel bir olgu da yoktur. Bununla birlikte, dil ve insan elinden çıkmış yapıtlardan başka, karşılaştırmalı araştırmamızda kullanabileceğimiz bir yapıt türü daha, yani söylence hazır beklemektedir. Gerçekten de söylence çeşitli kavimler arasındaki ekinsel ilişkiler konusunda içimizde

zengin ve güvenilir gönülgözleri açmıştır. Çünkü göçebe kavimler genellikle yerleriyle birlikte ya da öbür kavimlerle ilişkileri sonunda dillerini değiştirmeseler, ancak tanınmayacak derecede bozmuş olsalar da; sanat ve elsanatları ürünleri iklim ve öbür yerel koşullardan etkilense de, hiçbir toplum yerini değiştirirken tanrısını, temel dinsel görüşlerini, geleneksel tören yöntemlerini değiştirmemiştir. Söylence, dinsel inançların ışığında toplumsal yaşantıların görüntüsünden başka bir şey değildir. Bundan da, birbirinden uzak düşmüş ülkelerin söylenceleri arasındaki biçim ve düşünce uyuşumunun, yalnız göçlerle açıklanabilecek ekinsel bir ilişkiyi gösterdiği sonucuna rahatlıkla varabiliriz.

Romalılara Etruria'yı yerle bir ettiren ve tüm ekinsel izlerini kökünden söküp attıran inanılmaz öfke, söylencesel yapıtları sindirip önleme konusunda başarılı olamamıştır. Bütün yazınlarıyla dilleri yok olsa bile, Roma tarihinde hâlâ bir Etrüsk tarihi bölümü kalmıştır. Romalılar sonunda boyun eğdirdikleri bu kavmin tam yüz yıl kölesi olmuştu. Etrüsk kökenli üç güçlü kişi (Tarquinius Priscus, Servius Tullius, ve Tarquinius Superbus) Roma krallarının sonuncularıydı. Tarihleri güçlü komşu kavimlerin tarihini, söylenceleri de çağın inançlarını eksiksiz yansıtır.

Tanaquil söylencesinin, bu dönemin gelenekleri arasında önemli bir yeri vardır. Bu yalnız birinci Tarquin'in tarihiyle değil, aynı zamanda Servius Tullius'unkiyle çok sıkı biçimde iç içe geçip kaynaşmıştır. Onurlu Tarquin'le ilgili olarak da bu söylence anlatılır, böylece yabancı egemenliği altındaki yüzyıl boyunca da sürüp gider. Masal olağanüstü bir zenginliğe sahiptir. Tanaquil tacı kayırdıklarına bağışlamakla kalmaz, Kral Servius'un doğumunda, yani bütünüyle farklı bir konuda da önemli bir yer tutar. Resmi gömütlerle tapınaklara yapılmıştır; düşüncesi insanların kendi kökenlerini kavrayışından daha uzun bir zamandan beri varlığını sürdüren niteliklerde, törelerde, din ve yurttaşlık kurallarında yansıtılmıştır. Söz konusu kaynaklar bize bu tür eski geleneklerle ilgili çok değerli gereçler sağlar.

Bugüne kadar bilimadamlarımız, bu zengin, iyi belgelenmiş geleneği yeterince önemsememiştir. Bu kişiler yalnızca, her zaman umut

kırıcı bir görev olan "tarihsel doğru'yu" araştırmakla uğraşmış, söylenceyi tarih dünyasından sürekli uzak tutan olağanüstü öykülerin ve her tür sıradışı olayın yer aldığı masallara ilgi göstermemiştir. Söylenceyi ya küçük görüp kötülemiş ya da ondan hiç söz etmemişlerdir. Ama bir söylencenin tarihsel geçerliliğini yadsımak onun değerini azaltmaz. Olmuş olması mümkün olmayan, hiç değilse düşünülmüştür. Burada dış doğrunun yerini iç doğru alır. Olguların yerine tinsel eylemleri görürüz. Tarih dünyasında yeri olmayan Tanaquil geleneği, düşünce dünyasından çıkmış bir yapıttır. Bu öğe düşünsel amacımız için yeterlidir. Karşılaştırmalı araştırmamızın konusunu tarihsel olaylar değil, gelenekte biçimlenip somutlaşan düşünceler oluşturmaktadır. Aynı düşünce bileşiminin benzeşik anlatım biçimleri oluşturduğu yerlerde, yakın bir ekinsel ilişki varlığını düşünmekte haklıyız. Benzer söylence çevrimlerinden hangisinin temel düşünceye yakın, hangisinin uzak olduğunu saptayabilirsek, o zaman hangi kavmin bunu bir başkasından aldığını da bulabiliriz. Kavimler arası akrabalık konusunda karşılaştırmalı dilbilime başvurduğumuz bir çağda, söylencelerle düşüncelerin kıyaslanmasına ancak biraz güvenebiliriz.

İncelememizi tek bir yapıtla sınırlı tutacağız. Güvenilir bir kanıt sağlama umudumuz, ortaya koyulan birkaç koşutlukta değil, tek bir örgenin ayrıntılı biçimde ele alınmasında yatmaktadır. Aşağıdaki araştırmada düşüncelerimizin adım adım gelişimini gösterecek ve kanıtlarımızın farklı bölümleri arasındaki iç ilişkiyi açıklayacağız.

Dikkatimiz öncelikle, tarihsel anlatılarda çarpıcı bir işlev yüklenen masalın tek bir yönü açısından önemli bir kişiye, Tanaquil'e çevrildi. Yaşlı Tarquin, Roma tahtına çıkışını bir kadının yardımına borçludur. Aynı örge, biraz değiştirilmiş olmakla birlikte, Servius Tullius'un tahta çıkışında da yinelenir. Her iki durumda da taç bir kadının armağanıdır; ikisinde de talih beklenmedik bir anda güler. Sonunda Onurlu Tarquin aynı düşünceye uygun olarak, suçlu Tullia'nın yardımıyla yüce erki ele geçirir; Tullia, Tarquin'in öykünmecisi olarak gösterilir.

Öyleyse burada temel bir düşünceye sahibiz: yüce erkin dişil kökeni. Bu bir Roma düşüncesi midir? Öyle olduğunu kimse söyleyemez.

Tersine bu Roma'nın siyasal ilkeleriyle öylesine çarpıcı bir karşıtlık oluşturur ki benzeşimler ancak, Doğu kavramlarının Roma'da kendine bir yer edinebildiği son imparatorluk döneminde ortaya çıkabilir. Eski Yunan Uygarlığı da özel bir ilişki durumu göstermez. Ama Asya söylencebilimi öylesine çok sayıda koşutluklar gösterir ki Roma'yla Doğu görüşleri arasındaki ilişki kendini zorla kabul ettirir. Asya krallık ailelerinin masalları birden çok Tanaquil örneği sergiler. Asur dünyasında tahtı bağışlayan hep kadın olmuştur. Geleneğin özellikle Doğu'yla ilişkili saydığı üç İtalyan kavminin (Etrüskler, Tyrrhenoslar, Lidyalılar, Sabinler) hepsi anılmaya değer koşutluklar gösterir. Biz de önce bu kavimlerle ilgileneceğiz. Daha sonra Karyalılarla Mysialıların, Aramaealılarla Phoenicialıların, İranlılarla Asurluların geleneklerine döneceğiz. Bu denli çok kavimde ortak özelliklerin varlığı, krallık erkinin dişil kökenli olduğu inancının, büyük bir ekinsel dönemin ayırıcı niteliklerinden biri olduğunu kanıtlar.

Şimdi koşutlukları ayrıntılı biçimde almamızı sağlayacak bir temelimiz var. Genel çizgilerin benzerliği yeterli değildir. Asyalı hükümdar-kadınların ayırıcı niteliğinin Tanaquil'de yinelendiğini göstermeyi sürdüreceğiz. Her yerde üç tür nitelik görülmüştür: Asya krallık ailesinin hükümdar-kadını her zaman gözde kadın sayılırdı; bu kadın hep Heracles'le ilişki içindeydi; ayrıca her zaman erkek yoldaşını yönetirdi. Dolayısıyla, Tanaquil Asyalı hükümdar-kadınlardan biriyse, söylencesinin aynı nitelikleri taşıması gerekir.

Araştırmamız burada bir güçlüğe takılıp kalır. Roma geleneği krallık erkinin dişil kökeni düşüncesini değiştirmeden benimsemiş, ama Tanaquil'i bu niteliklerden yoksun bırakmıştır; oysa Doğu dünyası taht armağan eden kadınlarını bu niteliklerle donatmıştı. Nitekim Roma döneminde soylu kişinin gördüğü saygı genellikle Doğu'nun aşağı, duyumsal kavramlarının karşıtı olan nitelikler üzerine kuruludur. Eğer söylencenin bu son uyarlaması aynı zamanda onun özgün biçimiyse ve eğer Tanaquil eski Romalıların gördüğünden başka biri değilse, o zaman genel ana çizgilerin birbirine uymasına karşın, kurduğumuz koşutluk bozulur ve bu kanıt zincirini bir yana atmamız gerekir. Öyleyse, burada başka bir yöne saparak ilerlemeliyiz. Yapıtımızdan yüzyıllar

boyunca uğradığı değişiklikleri çıkartmak, sonraki eklemeleri eleyerek onun özgün anlamını bulmak zorundayız; çünkü bir yapıt sonraki düşüncelere göre baştan aşağı yeniden kurulmuş olsa bile, özgün biçimi hiçbir zaman bütünüyle gizlenemez ve boşluklarla çatlaklar yapıtın özdeki niteliğine açılacak gönülgözlerini engelleyecek ölçüde doldurulamaz.

Bununla birlikte, Tanaquil söylencesinin belirli bölümlerinde Doğu'nun saray yosmalığı düşünceleriyle, töreleri açıkça görülmektedir. Romalılar bu düşüncelerle töreleri olabildiğince çok gizlemeye çalışmış ve bunlara taban tabana zıt düşen kendi düşünce ve beğenilerine göre yeniden yorumlamışlardır. Ama açıklamalar hiçbir zaman tam anlamıyla doyurucu değildir, ve bu yetersizlik, eski ve bütünüyle farklı bir dizgenin yasalarından çıkmış bir durumu yeni bir bakış açısından yorumlama girişimini göstermektedir. Bu bilgi yakın zamanlardaki düşüncelerden daha eski olanlarına, yani Romalı ulusal Tanaquil'den Asyalı hükümdar-kadının özgün biçimine, düşünce ayrılıklarından Doğu'yla Batı arasındaki uzlaşmaya geri dönmemizi sağlar. Daha sonraki dönem için bütün analık erdemlerinin somutlaşmış biçimi olan bu kadın, kökende Asya'nın saray yosması hükümdar-kadınıyla aynı sınıftandır.

Tanaquil'le Heracles arasındaki ilişki de daha az belirgin değildir. Tarihsel öyküde bu, kesinlikle bir anlatım bulamamıştır ama görkemli yapısıyla Tanaquil yontusunun dikileceği ve evli kadın olarak sahip olduğu kişisel eşyalarını koruyabileceği alan için Quirinal'deki Heracles tapınağının seçilmesi, krallık erkini hep Heracles'in sevgilisi sıfatıyla bağışlayan kadınları simgeleyen Asur dini dizgesiyle açıklanabilir. Özgün Tanaquil'de, erkek yoldaşından üstün tutulan Doğu'nun gözde kadın kavramına tam bir koşutluk getirir. Daha sonraki Roma Tanaquil geleneğinde korunan dişil erkle bağımsızlık, yalnız daha eski, daha uzak erimli anaerkil biçimlerin geçmişten kalan izleridir. Tanaquil, adı son Roma dönemine kadar bir atasözü gibi sürdürülse de, Roma evlilik yasası sınırları içinde salt bir *imperiosa coniux*[1] (egemen eş) değildi; Heracles'le asıl ilişkisi, Lidyalı Omphale'nin yönetilen ve onun tensel

[1]Ovidius, *Ibis* 536.

çekicilikleri tarafından aşağılanan kocasıyla ilişkisine benziyordu. Ama Batı'nın daha yüksek törel duyguları Doğu tutumunun bu yanına aykırı düşüyordu; babayla kocanın tekelci haklarına dayalı Roma siyasal düşüncesi, böyle bir Tanaquil'e geçmişin saygın kişileri arasında bir yer bağışlayamazdı. Bu, özgün resimdeki bütün Omphale benzeri özelliklerin üstünün boyayla kapatılmasına ya da tarih sapması açıklamaları tarafından gizlenmesine gösterilen özenden açıkça anlaşılabilir. Ama burada daha önceki araştırmalarla eğitilmiş bir göz, eskiyle yeni arasındaki ayrım çizgisini kolayca bulabilir ve konuyu bu iki katman arasına doğru biçimde yayabilir.

Bu araştırmada, Tanaquil'in anayurdu Etruria'da geçen Omphale-Heracles söylencesinin başka yerlere de yayıldığı düşüncesi bazı bilimadamlarını Lidya'dan göç geleneğine geri götürmüş olmakla birlikte, biz bunu yol gösterici düşünce olarak değerlendirmedik. Bunun yerine, Tanaquil yontusuyla kişisel eşyalarını barındıran Heracles tapınağının Sabin kökeninden yola çıkıp, Tanaquil'in Heracles'le ilişkisinin ilk anlamını aydınlatmak üzere Sabin geleneğine başvurduk. Umut kırıklığına da uğramadık. Erk bağışlayan, kocasına köle gibi davranan gözde hükümdar-kadınla ilgili Doğu inançlarının bütün yapısı, Sabin söylencesinde Romalılaştırılmış Tanaquil masalına oranla çok daha katışıksız olarak korunmuştur. Erk bağışlayan Tarpeia ve Heracles'in Larentia'yla sevda serüveni, Flora'nın Mars-Heracles'le ilişkisini simgeleyen gelenekler, eski saray yosmalığı şenliklerinin kuruluşuyla ilgili masallar, bunların tümü Sabin kökenlidir. Doğu'nun bu geçmişten kalan izlerinin, Sabin ailesinin Amazonculuk aşırılığına kadar yükseltilen anaerkillik ilkesiyle yönetildiğini karşı çıkılamayacak bir biçimde kanıtlayan yanlış anlaşılmış ve hep bir yana atılmış geleneklerle çok yakın bir ilişkisi vardır. Eğer ilk ekinsel evrelerde inanç nesneleriyle toplumsal yaşam ilkeleri arasındaki kopukluğun çok geniş olduğunu aklımızda tutarsak, Sabin Heracles'inin Tanaquil'le ilişkisinin yalnız erkeklerin kadınlara boyun eğmesi bağlamında anlaşılabileceği, dolayısıyla Lidyalı Omphale-Heracles ilişkisiyle bir koşutluk oluşturabileceği açıkça görülür. Varılan bu sonuç ancak, Heracles tapınağında Tanaquil yontusuyla birlikte korunan ve sonraki

dönemlerde bütünüyle yeniden yorumlanan kadının kişisel eşyalarını açıkladığımız zaman kesinlik kazanır. Bu noktada Tanaquil'i Doğu'nun hükümdar-kadınıyla tam olarak özdeşleştirebiliriz. Onun söylencesi yalnız Asya'nın kral öykülerinin temel örgesini, yani erkin bir kadın tarafından bağışlanmasını somutlaştırmakla kalmaz, aynı zamanda Tanaquil'in bu ilk uyarlaması Doğu'nun hükümdar-kadınının tüm özelliklerini, Lidyalı Omphale'de açıkça görüldüğü üzere, gözler önüne serer.

Üçüncü nokta hâlâ açıklanmayı beklemektedir. Eğer kurduğumuz koşutluk sağlamsa, o zaman Heracles-Tanaquil bağlantısının Heracles'iyle, Asurlu Bel-Heracles arasında, Tanaquil'le Asur-Lidya gözdesi arasındakine benzer bir uygunluğun bulunması gerekir. Tanaquil'in Sabin eşi, Quirinal'deki tapınakta korunan yerel Semo Sancus Dius Fidius adını taşır. Öyleyse ilk sorumuz şu olmalıdır: Önce Sabinlerin, ardından da Romalıların Semo Sancus'da bulduğu tanrı Asurlu Bel-Heracles'in benzeri midir? Eğer öyleyse, Romalı Tanaquil-Heracles'in, Lidya-Asur Omphale-Heracles'i ve benzeri Doğu çiftleriyle özdeşleştiği doğrulanır ve yalnız tek bir Asya geleneğinin değil, Doğu'ya özgü tüm Heracles dizgesinin İtalya'ya aşılandığı kesinlik kazanır; eğer değilse, bütün açıklamalarımız olayların özdeşliğine değil, salt adların uyuşumuna dayanması nedeniyle kaldırılıp atılmalıdır. Sonuç olarak, bu karşılaştırmalı din bölümüyle çok uğraştık. Okuyucu, söylencesel gereçleri ele alış yöntemimizden, burada bütünüyle yetersiz kaldığı için, vazgeçtiğimizi görecektir. Yalnız olguların olabilen en kusursuz biçimiyle belgelenip kanıtlanmasını değil, aynı zamanda her şeyden çok düşüncelerin anlaşılır kılınıp kıyaslanmasını amaçladık. Öncelikle Bel dini dizgesinde Asurlu Heracles'in konumunu saptamak, katışıksız Heracles düşüncesinin yozlaştığı, yerselliğin tensel çekiciliklerine dayanamayıp gözde kadın tarafından köleleştirilen kahraman kavramına dönüştüğü çeşitli evreleri göstereceğiz. Sonra, bu düşünce bileşimini, Sabin'lerin Semo Sancus Dius Fidius'unu Sabin-Roma Heracles'inin doğrudan doğruya, Asur-Phoenicia tanrısından türetildiğini kanıtlayacak biçimde sarmalayan düşünce bileşimiyle karşılaştıracağız. Bir bilimadamının alışılmadık düşünceler arasındaki de-

vinim yeteneği hiçbir yerde bu denli zorlu bir sınavla karşılaşmamıştır.

Ama çektiğimiz sıkıntıların karşılığını bol bol aldık. Karşılaştırmamız İtalyan dininin, kaynağına kadar inilmiş ve bütünüyle kurutulmuş Heracles'le ilgili Eski Yunan düşüncesinin yardımıyla ulaşılması olanaksız, şu ana kadar da ulaşılamamış en çapraşık bölümüne ışık tutmaktadır. Ayrıca Sabin kavmi, İtalyan Doğubiliminin en önemli taşıyıcıları arasında yer almış ve çok önceleri K.O. Müller[2] tarafından öne sürülmesine karşın bilimadamlarımızın hiçbir zaman kabul etmediği, Etrüsklü Heracles soyuyla ilişkiye girmiştir. Son olarak Tanaquil'le Asur söylencelerinin hükümdar-kadını arasındaki koşutluğun, Tanaquil'in Roma'daki eşiyle Asya'daki eşi arasında kurulan koşutluk tarafından tamamlanması, İtalya'da bir Doğu ekini döneminin tarihsel geçerliliğini kesinlikle kanıtlamaktadır.

Bizi bu sonuca tek bir söylencesel yapıt götürmüştür. Ama Doğu düşüncelerinin bu denli bol oluşu, İtalya'da Doğu kavimlerinin yaşadığını varsayar, bu düşüncelerin kökleşmesi de Asur ekini döneminin uzun sürdüğünü gösterir. Apenin yarımadası, yayılan Eski Yunan Uygarlığının sömürgesi olmadan çok önce Asya'nın sömürgesiydi. İtalya her zaman aynı görüngüyü göstermiştir. Başka yerlerde zayıflamakta olan ekinlerin, değerini yitiren düşüncelerin ve bozguna uğrayan toplumların son sığınağı İtalya olmuştur. Burada Doğu dinleri, Eski Yunan Uygarlığının en etkili dönemlerinde bile silip yokedemediği derin ve canlı kökler salmıştır.

Romalı Tanaquil'in, Doğu'daki krallık bağışlayan Aphrodite-Mylitta (Isthar) ilkörneğinden türetilmesi, araştırmamızın her basamağında gittikçe artan bir açıklık kazandı. Bu, iki masal kahramanı kadının Heracles'le kurduğu özdeş ilişkiyle, Heracles hakkında Asur-Lidya ve Sabin-Roma'da karşılaştığımız anlayışlar arasındaki koşutluk tarafından da doğrulanmıştır. Karşılaştırmalı araştırmamızın aradığı kanıt artık tamamlanmıştır. Ama sonuçların sınanması da gereklidir.

[2]K. O. Müller, *Die Etrusker*,[2] Cilt 1, s. 103; Cilt 2, s. 44, 66 ve sonrası.

Tanaquil hakkındaki ikinci küme masallar, yani Servius Tullius'un doğumunu anlatanlar tarafından sağlanan gereçler elimizin altındadır. Bunları ikinci bölümümüzde dikkatle inceleyeceğiz. Çünkü eğer Tanaquil'in taht bağışlayan konumu Mylitta'ya ilişkin Asur anlayışını yansıtıyorsa, o zaman onun doğum masalıyla ilişkisi de Mylitta tapıncının ilkeleriyle törelerine kök salmış demektir. Bu iki gelenek öylesine sıkı bir biçimde iç içe geçmiştir ki ancak aynı ilkörnekten ortaya çıkmış olabileceği düşünülür. Bundan da anlaşılacağı gibi, ilk araştırmamızda ulaştığımız sonuç, ya tüm kuşkuları ortadan kaldıracak biçimde kanıtlanacak ya da ikinci araştırmamızın sonuçları tarafından yalanlanacaktır.

Söz konusu ikinci araştırmaya giriştiğimiz zaman bunun, Roma geleneğinin Doğu kökenini ne ölçüde desteklediği önceden kestirilemiyordu. Bir önceki araştırmamızın sonuçlarından sonra, çok bilinen Roma masallarından biriyle, kendini en denetimsiz saray yosmalığında ortaya koyan Asur'un doğa-ana tapıncı arasında bir ilişki bulmak artık bizi şaşırtamazdı. Ama tüm beklentilerimizi aşan şey, en yabanıl, Batı anlayışına göre de Aphroditeciliğin en tiksindirici anlatımını simgeleyen dinsel törenin kuşkuya yer bırakmayacak biçimde, tüm ayrıntılarıyla bunun aynısı ilk Roma söylencesinin Servius masalında ortaya çıkmasıdır. Çünkü ikinci küme Tanaquil söylencelerimiz salt Sacaea'nın, yani Mylitta'nın aşağılık tensel yasasının eksiksiz anlatımı olan şenlik törenlerinin,(*) tarihsel geçerlilik kazanmasıdır. Roma söylencesinin kendine özgü nitelikleri, Babil ve Asur'un saray yosmalığına özgü köle şenliklerinde aynı ölçüde vardı; Tanaquil törenleri, Sacaea'nın kutsal ecesine yakıştırılanların aynısıydı. Roma söylencesinin aslı bu ilkörnekte arandığında, onun sayısız çelişkisi de çözümlenmiş olur. Görünüşte birbirine uymayan öğeler tutarlı bir bütün oluşturur, kuraldışı gibi görünenler tam anlamıyla uyumlu bir gelişimin bölümleri olarak yerli yerine oturur.

(*)Bachofen bu şenliği şöyle tanımlar: "*Ius naturale*'yle karışmış bütün yurttaşlık ve toplum kuralları askıya alınır. 9 Temmuz'dan başlayarak beş gün boyunca her şeyi Mylitta yasası yönetir. Sacaea evrensel eşitlik ve özgürlük şenliğidir" (*Die Sage von Tanaquil*'den, *Gesammelte Werke*, Cilt 6, s. 100).

Bu araştırma, daha önceleri dikkatimizi çekmiş bir olguya sürekli parmak basmaktadır. İtalya'da ancak darmadağınık ve fazlasıyla üstü kapalı bölümlerde ayırdına varılabilen durum ve koşullar, Doğu'da özgün biçiminde, tam ve uyumlu olarak bulunmaktadır. Bozulmadan kalmış Asya'ya özgü durum ve koşulların yardımıyla, bizim darmadağınık bölümlerimiz bir düzene girmiş, her parça asıl yerine oturmuştur.

Dolayısıyla, güvenli bir yolgösterici eşliğinde ilerlediğimizde, bu söylenceleri açıklamaya çalışan Roma girişimlerinin işe yaramazlığı bize sıkıntı vermeyecektir. Bu tür açıklamalar, Roma ulusal düşünyapısıyla, eski düşün dünyası arasındaki çelişkiye parmak basmaya yaradığı için dikkatimizi çeker. Ama amaçlarımız için çok daha önemli olan, dinsel gelenek kümesidir; bu da dinsel şenliklerle ilişkili her şey gibi, yeni düşüncelerin etkisine görece bağışıklık kazanmıştır. Çünkü Servius'un doğuş söylencesinin kökünün Sacaea törenlerinde bulunması ancak bu tür şenliklerin İtalya'da ve Roma'da yapıldığını kanıtlayabilirsek akla yakın gelir. İtalya'nın halk belleği, sevgili kral-larının doğumunu günlük yaşamında bilmediği dinsel bir ilkörneğe göre nasıl tasarlayabilirdi?

Söylencelerimiz bize salt olguları verir. Bunlar, kaynaklar ya da temel yaratıcı düşünceler konusunda hiçbir şey anlatmaz, her şey bir bilmece olarak kalır. Şimdi ilk olarak Roma ve Latium'daki belirli birkaç Sacaea şenliğini ele alacağız. Bu şenlikler arasında Nonae Caprotinae, küçük Quinquatrus, Tubilustria, Floralia, Anna Perenna günleri, ve kentin dışında Tiber kıyılarında kutlanan Servian Fortuna günleri vardır. Eski düşünceyle eski ruh içlerinden çıkıp gitse de. beğenilirliğinin son zamanlara kadar sürmesi denetimsiz eğlencenin halk yığınlarına çekici gelmesinden kaynaklansa da — biz bu şenliklerde Sacaea'yı ne olursa olsun tanımakta güçlük çekmeyiz. Tapıncın büyük bir değişikliğe uğradığını aklımızdan çıkarmamalıyız. Bu Doğu'daki örneğinden en çok, Batı'nın ılımlılık anlayışını inciten görenekleri bastırması açısından ayrılır.

Daha geniş bilgi kaynağı, tapınçların kökenine ilişkin, birtakım belirli şenlik törelerinin nedenini açıklamaya çalışan çok sayıda söy-

lencede bulunabilir. Bunların hepsinde karşılaştırmamız için son derece zengin, tutarlı ve güvenilir gereçler vardır. Son Roma açıklamaları olmaksızın bir kez daha işin içinden çıkabiliriz. Alışılmadık bir şey gibi görünen törenleri yeni *Zeitgeist*'la (Çağ Anlayışıyla) uzlaştırmaya çalışan yakıştırmalar kendi çağlarına ilişkin bilgi kaynaklarıdır, ama özgün düşünceye ışık tutmazlar. Eski konu genellikle temel düşüncesi anlaşıldığı için değil, bu düşüncenin yitip gitmesinden ötürü ve buna karşın korunmuştur. Roma ve Latium'daki Sacaea'nın geçmişten kalan izlerini araştırdığımız bu incelemenin sonunda, Doğu'yla Batı arasındaki koşutluk, Tanaquil söylencesinin bize verdiği umuttan çok daha büyük bir genişlik kazanmıştır. Ama hiç kimse bizi söylencenin ait olduğu düşünce dünyasının ötesine geçmekle suçlayamaz. Biz, sağlam kanıtlar elde etmek uğruna bu tuzağa düşmekten dikkatle kaçındık; ama Tanaquil söylencesiyle ortak bir kaynağa sahip tüm görüngüleri inceden inceye ele almamız da gerekliydi. Çünkü sağlam bir düşüncenin değeri, onun şaşırtıcı noktalara tuttuğu ışıkta yatar; araştırmamızın değeriyse, görünüşte birbiriyle ilgisi bulunmayan olgular arasında kurduğu düşünsel bağdadır.

Bu araştırmanın bizi yönelttiği son nokta şudur: değerbilir çağdaşlarına göre, Roma topluluğunun kurucusu, halk özgürlüğünün yaratıcısı Kral Servius, yosma köleler şenliğinin bir ürünüydü; bu şenlikte Asur'un ekinsel dünyasındaki kavimler, insanların yaşamın büyük tanrıçasının buyruklarına geri dönüşünü, herkesin eşitlik ve özgürlüğüne kavuşmasını denetim altına alınamayan bir coşkuyla kutlardı. Bu söylencenin her evresi şaşkınlık verici niteliklerine bir açıklama getiren bu düşüncede birleşir. Yaşamı ve tahtı kendi isteğiyle bırakan yaşlı Tarquin'in gözde hükümdar-kadını Sacaea'nın tüm doğal özgürlüğü ve coşkunluğuyla ortaya çıkan kösnül tanrıçasından başkası değildir; küçük oğlan Servius'un sütanası ve koruyucusu kılığına bürünen de odur. Her iki söylencede de gerçekleştirdiği işlevler aynı dinsel dizgeden kaynaklanmış, iki ayrı sonuç doğurmasına karşın, aynı temel düşünceyi dile getirmiştir. Her zaman olduğu gibi burada da söylenceye biçim veren halk belleği tepeden tırnağa tutarlıdır. Bu bellek doğal yaradılış yasalarıyla yarışan yasalara uygundur, üzerine çıkamadığı ilkel ekinsel evreyi bir kez daha gözler önüne serer.

Bu noktaya kadar, Tanaquil söylencelerinin Doğu kökenini, kökenbilime ve sözcük karşılaştırmasına başvurmadan kanıtladık. Amacımız salt düşüncelerin uyuşumuna dayanan bir koşutluk kurmaktı. Ama şimdi bu ereğe ulaşılmış gözüyle bakılabileceğinden, kanıtlanmış benzeşimin tanrıların adlarıyla desteklenip desteklenmediğini saptamak başlıca ereğimiz olacak.

Bu dilbilimsel arasözden sonra ikinci bölümümüz, Romalı Servius Tullius'la açık bir benzeşim gösteren Spartalı Kral Demaratus'un doğumuyla ilgili söylencelerin irdelenmesiyle sona erecek. Demaratus'u konu alan söylence Herodotos tarafından bütün ayrıntılarıyla anlatılmıştır.[3] Biz burada Heracles-Bel dininin kaynağına her açıdan inmeye çalışacak, böylece Sparta doğum söylencesinin, benzeri Roma söylencesi gibi, kendiliğinden ortaya çıkmış bir düş ürünü olmadığını, ikisinin de doğanın düzenlilik özelliğine sahip kavimlerin dinsel görüşlerinden kaynaklandığını göstereceğiz. Bu karşılaştırma boyunca, Sparta ve Roma söylenceleri arasındaki koşutlukla bunların Asya ilkörneğinden türeyişi tam olarak açıklığa kavuştu. Servius'un doğum söylencesinin tüm niteliklerini bir kez daha gözden geçirdik. Ana ve atayanlı soy kavramları aynıydı. Her adımda, başka bir biçimde anlatılmasına karşın, İtalyan söylencesindeki düşüncelerle karşılaştık.

Böylece Sparta, Asya anakarası ile İtalya'nın Batısı arasındaki budunsal bağ kanıtlanmış oldu, o yüzden bu konuyla ilgili geleneği kaçınılmaz saymak zorundayız. Çünkü bizim karşılaştırmalı söylencebilimle ulaştığımız sonuç, eskiçağ insanlarına göre tarihsel bir inançtı. İtalya'da Doğubiliminin ana korunaklarından biri olarak bildiğimiz ve kendi kabile tanrıları Semo Sancus'un, Servius'un kutsal koruyucusu Tanaquil'le yakın ilişki kurduğu Sabin kavminin şimdi Sacaea'nın anayurdu Asya'yla, aynı zamanda da Demaratus söylencesinin yurdu Sparta'yla bağlantılı olduğu kabul ediliyor. Ayrıca Tanaquil söylenceleriyle hiçbir ilgisi yokmuş gibi görünen bir araştırma, sonunda gene onlara gerekli yanıtı veriyor.

* *
*

[3]Herodotos 6.61-75.

Dikkatimizi bundan sonra, İtalya'daki Doğu geleneklerinin tarihine çevireceğiz.

Buraya kadar İtalyan kavimlerinin sayısız düşünce ve töreyi Doğu'dan aldığını gördük; şimdi de dışardan alınan bu öğeleri değiştirip kendi düşünce biçimlerine uyarlama konusundaki becerilerine şaşıp kalacağız. Çünkü Asyalı hükümdar-kadın, Omphale'nin eşi, Amazon saray yosması Anaitis, kösnül cinsellik şenliklerinde tapınılan Sacaea tanrıçasının, Romalı yazarlar tarafından tanımlanan Tanaquil'e; Latin okullarında kafamıza saray yosmalığı niteliklerinden, Amazon zorbalığından arınmış bir biçimde analık erdemleriyle saygınlığının canlı örneği, aile yaşamının tertemiz törel anlayışının kusursuz anlatımı diye kazınan Tanaquil'e dönüştürülmesi dikkate değer değil midir? Ya iç dünyamızın dinsel sezgilerinin, tarihsel bir kişiliğe, dinsel düşüncelerle törelerinse insan ilişkileri ve alınyazısına dönüşerek başkalaşım geçirmesi bundan daha mı az şaşkınlık uyandırıcıdır?

Burada insanlık gelişiminin gizini açıklamak için bu tarihsel süreci kendisini aydınlatmaya çalışmayacağız. Gelişimin gizemi ne tarihle ne de doğabilimi yöntemleriyle açıklanabilir. Bitkinin toprağın yapısına bağlı olarak değiştiğini, meyvanın yeni bir ülkede farklı bir tat kazandığını, eksiksiz gelişimin birden çok iklim değişikliğine gerek duyduğunu biliyoruz. Ama bütün bunlar bize kaynağın özünü göstermez. Biz ancak başkalaşım olgusunu kurabilir, bunu bilimsel deneyimizin bir bölümü sayabiliriz. Ama ele aldığımız örnekte Tanaquil'in Doğu ve Batı uyarlamalarını yan yana koymak yeterli değildir; daha sonra ortaya çıkan kavramın, doğal bir dönüşüm sürecinden geçerek eskisinden türetildiğini kanıtlamalıyız. Başkalaşımın, açıklık sağlama ereğiyle ayrı ayrı ele aldığımız iki yönü vardır.

Öncelikle saray yosması hükümdar-kadının tüm analık erdemlerini taşıyan bir örneğe dönüşümünü irdeledik. Burada, saray yosmalığı düşüncesinin bastırılmasına karşın Doğu yosmalarının ayırıcı özelliklerinin Roma Tanaquil'inde hâlâ görülebildiğini, bunun sonucu olarak da daha sonraki düşüncelerin, ancak daha eski olanların ışığında anlaşılabileceğini kanıtladık. Kocasını köleleştirip kadına dönüştüren zorba anaerkil Omphale'ye benzeyen bir Tanaquil Romalıların yü-

reğinde yaşayamazdı. Saray yosmalığıyla Amazonculuğundan sıyrılan Tanaquil, erkeklerin yurttaşlık yasasının sağladığı şiddete dayalı baskıcı erkine karşı analık haklarının savunucusu ve koruyucusu oldu; devlet yasaları anaları gittikçe korunmasız duruma düşürdükçe, saygınlığı arttı. Bu yeni yorumunda, Herakles'le birleşmesi önemini korur. Artık erkek, kadının tensel çekiciliklerini kötüye kullanmasıyla köleleştirilemez: geriye, ev işlerinin özenle gerçekleştirilmesini üstlenen anaya erkeklerin borçlu olduğu saygı kalır. Dius Fidius tapınağında örekesi, çıkrığı ve sandallarıyla görülen Tanaquil yontusu, yerini ve görevini bilen Romalı kadın için erkek acımasızlığıyla adaletsizliğine karşı öç alıcının sağladığı bir korunma simgesidir. Geleneksel birleşme saklanmış, ama Roma bunu kendi ruhu ve yüksek törel anlayışıyla yoğurmuştur. Ayrıca yeni Tanaquil, Sacaea'daki gibi, insanlara göre hâlâ *aynı* ananın çocukları arasında varolan evrensel özgürlükle eşitliğin simgesidir. Asya'nın bu düşünceye yüklediği aşağılık tensel anlamın Romalılar arasında yaşayamadığı doğrudur; ama köle çocuğun sütanası, resmi yasaların sertliğine karşı köle sınıfının doğal haklarının savunucusu olarak, halkın belleğinde hep sevilen kişidir. Aslında Asya kökenli bu kişi, yosma Aphroditçiliğinden bütünüyle arınarak, yüce sevgi ve özveri düşüncesine gittikçe artan bir somutluk kazandırmıştır. Mutlak devlet düzeninin sertliğiyle ezilen insanların güçlendikçe güçlenen savunucusu ve koruyucusu olmuştur.

Eski Sacaea dizgesinin öbür simgelerinin de nasıl dönüşüme uğradığını; Nonae Caprotinae'de alayın başını çeken sıradan insanların Tutela Philotis'e ve özgürlüğe susamış aç halkın sevecen sütanası Phoenicia kavminden Bovillae'li Anna'ya, Tanaquil'le Ocrisia'ya(*) ne gözle baktığını; son olarak da devlet yasasının katılığı yüzünden ana tanrıçaya karşı işlenen günahın bilincinin, dinsel törenlerde, söylencelerde ve hatta düpedüz tarihsel olaylarda nasıl anlatıldığını göstermeyi sürdüreceğiz. Bağışlanma dileğiyle yapılan bu tür şenliklerin

(*)Servius Tullius'un annesi Ocrisia, Tarquinius Priscus'un evine köle kız olarak gelmişti. Kız bir gün aile ocağında adağını yerine getirirken, kendisine bir kamış uzandı. Tanaquil krallık ocağından insanüstü bir ırkın doğacağını anladı ve Ocrisia'ya gelinliğini giymesini buyurdu. Vulcan ya da *lar*, onun aracılığıyla Servius Tullius'un babası oldu.

hepsi olmasa da çoğu bölümü —bu konuda Sabin Floralia'yı anımsamak yeter— Asya'daki Sacaea şenliklerinin lekeli saray yosmalığı aşırılıklarından temizlenip arıtılmıştır; ama eski doğal toplum düzeninin mutluluğuna belli zamanda dönme düşüncesi geleneksel biçimlerde dile gelir. Doğu'nun düşünceleriyle dinsel görenekleri bütünüyle bir yana atılmamış, yalnız daha ılımlı kılınmıştır. Bütün dünyaya kendi dinini yayan tutkulu Asya her şeyi daha derinden duyumsamış, doğal duygularını daha şiddetli bir anlatımla açığa vurmuştur. Özünde yaratıcı olmayan Batı'da her şey çok daha dingindi; burada her şey daha yüce bir yaşam görüşü uğruna yeniden düzenlenip dönüştürülmüş, böylece Asya kalıtının bütünüyle farklı düşünsel koşullarda yaşaması sağlanmıştır.

Böylesine önemli bir gelişimi bir karşılaştırma yapmadan bırakamayız. Kuşkusuz araştırmamız bunun şaşırtıcılığını büyük ölçüde gidermiştir, ama tutarlılığını benzer bir görüngü göstererek kanıtlayamazsak bilimsel bilincimizin bunu bütünüyle kabul etmesine olanak yoktur. Şaşırtıcı görünmekle birlikte, aranan koşutluğu, çözülmesi güç ikincil bir alanda değil, kutsallık ilkesinin en önemli yanlarından birinde bulduk. Hiçbir din adamlığı Eski Roma biliciliği kadar ulusal, hiçbir kutsal yasa *ordo sacerdotum*'da ilk sırayı alan ve papalardan bile üstün olan bu üç büyük bilicinin yasası kadar köklü biçimde katışıksız Romalı değildi. Ancak bu yerlilik bir yanılsamadır. Tanaquil'le söylenceleri gibi, Eski Roma bilicileri de Doğu kökenlerini adandıkları kutsal üçlüde, bütün açıklamalara Roma ve Yunan düşünceleri açısından karşı koyan çok sayıdaki törensel gelenekle açığa vurur. Ayrıca Roma dinadamlığı yasalarıyla birlikte, Tanaquil'le Bel-Heracles'in yeraldığı dizgeden, yani daha önceki araştırmamızda alt ve üst düzeylerini irdelediğimiz dizgeden doğmuştur. İlk iki bölümde bulduğumuz tüm öğeler şimdi bir kez daha karşımıza çıkıyor. Analık öndeliği ve saray yosmalığı kavramları, erkeğin saray yosması üstün kadın tarafından belli bir kılığa sokulması, Omphale-benzeri ecenin Heracles'e adanmış erkek eşiyle birleşmesi: Asur Heracles dininin bu ayırıcı niteliklerinin her biri, Doğu kökeninden uzaklaşmış, sonraki çağların artık uygun bir açıklama bulamadığı kutsal kuralların kay-

nağıdır. Ama bu geleneksel öğeler, Tanaquil söylencesinin temelini oluşturanlar gibi, düzeltimlerden kaçınamamıştır. İtalyan toprağında eski, yeni bir ruhla yoğrulmuş, tepeden tırnağa değişime uğramıştır. Omphale-benzeri yosma *flaminica*'ya yani erdemleri ve saygın konumuyla Romalı analar ilkörneğine dönüşmüştür. Yosma Amazonculuğunun geçmişten kalan tüm izleri silinip gitmiştir: arta kalansa, *flaminica*'nın biliciyle ilişkisinde sürdürdüğü, Tanaquil'in örneğindeki gibi, bütün anaların, yerini ve görevini bilen eşlerin yurttaşlık yasasındaki katı kurallara karşı korunacağını güvence altına alan bir söz sayıp övünç ve sevinçle karşıladıkları yüce bağımsızlıktı. Karşılaştırma tamamdır.

Belirli Roma yasalarının sertliğinin ancak hoşgörülmeyecek bir gelişim gösteren yabancı düşünceler karşısındaki tepkiyle açıklanabileceği bilinen, köklü bir doğrudur. Genellikle, bu anlamsız terimle açıkladığımızı sandığımız şeyin bir savaşım ürünü olduğunu ve böyle bir savaşım olmadan toplumların da, bireylerin de gücünü ve kendine özgü niteliğini eksiksiz geliştiremeyeceğini unutarak "Romalıların katılı"ndan söz ederiz. Doğubilimini Roma'nın geçmişteki birikiminden bağlantısız düşünürsek, onun yüzyıllar boyunca İtalyan toprağına saldığı derin kökleri unutursak, Roma'nın devleti dinin, ataerkini anaerkil dizgenin üstüne çıkartmak için verdiği acımasız savaşımdan hiçbir şey anlayamayız; yosmanın evlilik payının yerini çeyizin almasına neden bu denli önem verildiği, ya da *flaminica*'nın davranışlarıyla giyiminin neden Musa katılığıyla kurallara bağlanması gerektiğini kavrayamayız.

Bir aşırılık ancak bir tepki uyandıran başka bir aşırılığa dayanarak açıklanabilir, aşırı saray yosmalığı, aşırılıkta ondan geri kalmayan bir sofuluğu doğurur. İnsanlık ekininin ancak tersliklerle karşılaştığı zaman ilerlediğini söylemek bir aykırı söz değildir; bu bütün tarih tarafından desteklenen bir doğrudur. Bu doğruyu kavrayamayanlar, yetersiz kuramları, ama geniş yaşam deneyimleriyle yalnız Romalılar mıydı? Yanılmıyorsam bütün Roma yazarlarının en yaygın yorumları, benim bilicilerle ve İtalya'da Doğu ekini tarihiyle ilgili görüşümü desteklemektedir. Bu eski yetkeye bir göz atalım. Ünlü destanında Ver-

gilius, başından sonuna kadar Aeneas'ı bilici, Dido'yuysa *flaminica* olarak gösterir. Her iki kahramanı da, siyasal niteliklerini gizleyen dinsel bir ışık altında gözler önüne serer ayrıca tüm anlatısı din adamlarının ilk ve en yücesini akla getirmektedir. Hem Aeneas'ın hem de Dido'nun kökleri Doğu'da olduğundan, Vergilius'a göre de bunlar Tyrialılarla Troyalılar[4] arasındaki akrabalık nedeniyle sıkı bir ilişki içinde bulunduklarından, ozan bilicileri Roma öncesi dönemin ürünü, Asya kökenli saymış olabilir.

Kartaca'daki dönüm noktası niteliğindeki buluşma, ekinsel törelerin birbirinden ayrılışını gösterir. Dido, yosmalık sanatını kullanarak erkeği köleleştirmeye çalışan Doğulu hükümdar-kadındır. Omphale'nin Heracles, Semiramis'in Ninus, Delila'nın Samson üzerinde egemenlik kuruşu gibi, o da Aeneas'ı yönetmeye çalışır. Asya'nın saray yosması eceye, yaşam ve kocasının tahtı konusunda bağışladığı gücü somutlaştırmaya çabalar. Dido ele avuca sığmaz kocasını kendine bağlı kalmadığı için suçlarken, geleneksel Asya yasasının bakış açısını benimser, bu yasadan başkasını tanımaz. Ama Aeneas, Roma'nın insanlığı ulaştırmaya çalıştığı yeni yaşama anlayışını simgelemektedir.[5] Tüm geçmişinin kökleri Asya ekininde bulunsa da Heracles'çiliğin temeli Dido'nun haklarını dayandırdığı dinsel düşüncede yatsa da, Aeneas'ın gözleri, yüce karara uygun olarak, görev almaya çağrıldığı yeni yurduna ve yeni çağa dönüktür. Ne dokunaklı anılar, ne de benimsedikleri ortak Asya kökeni düşüncesi, onu sarsıp yolundan çevirebilir. Cleopatra-İsis'in yeni baştan kurmaya çalıştığı Doğu gözdesinin tahtı, Romalı kahramanın bir vuruşuyla yıkılır. Zoganes'i Heracles ilkörneğiyle bağlamak üzere tutuşturulan Asur Sacaea'sının şenlik ateşi yenilen Dido'yu yakıp kül eder, Aeneas'sa yalnız cansız bir yontu olarak yanar. Dönüm noktası budur. Eski flaminates'lerin üzerinde yenisi yükselir, Aeneas onu utkuya ulaştırır, Dido'ysa eski *flaminate*'yi (rahipliği) Batı'da sürdürmeye çalışır. Latium'da *flaminica* (rahip karısı) buyurucu Omphale olmaktan çıkmış, tertemiz ışık ke-

[4]Vergilius, *Aeneas* 1.574.

[5]*A.g.y.*, 4.338; 4.373.

şişinin tertemiz yoldaşına dönüşmüştür; Asya'nın duygusal analığı *Weltgeist*'ın (Dünya anlayışının) yeni çağın doğum yeri olarak seçtiği bu ülkeye hiçbir zaman ulaşamamıştır.

Vergilius bu düşünceye en geniş yayılımını kazandırmıştır. Bunu salt dinadamlığı sınıfının düzeltimiyle sınırlamamıştır. Troyalı kahraman Tiber'in ağzına ulaştığı zaman, Asya'ya özgü ne varsa yok olmuştur. Aeneas —gene Herakles kılığında— Asurlu atalarını ve gözde hükümdar-kral Dido'yu Cumae ölüler ülkesinde görmeye gitmiştir. Asya'nın geçmişinden çıkan bu kişiler cansız birer gölge olmaktan öteye geçememektedir. Artık ne onlar ne de onların ölüler dünyası Latium'da yaşayabilir. Anchises, Creusa, sütana Caieta, Palinurus ve Doğu düşüncelerinin bu bütün simgeleri söz verilen topraklara ulaşamaz. Aeneas, yosma Circe'nin akıl çelici adasından kaçınır. Son olarak da Latin krallığını kuran Aeneas değil, küçük bir çocukken yurdundan alınan Ascanius'dur. *Aeneas*'ı içerdiği düşünceler için okursak, baştan sona tek bir kavramla karşılaşırız. Vergilius bütün ekinsel gelişimin temelini oluşturan iki etmene de aynı ölçüde önem verir: bu etmenler gelenekle olan bağların korunması ve bunu aşan sonraki gelişmelerdir. Vergilius'un yalnızca İtalya ile Asya arasındaki bağları dikkate aldığı yönündeki görüş, son derece tek yanlı bir görüştür. Ancak Roma dünyasının, Doğu geleneklerinin bukağılarından kurtuluşu bundan az önemli değildir. Aslında bütün destanın anadüşüncesi, Doğu'da bozguna uğrayan Doğu ekininin, uzaktaki Batı'da daha yüce bir yazgıya erişmesidir. Asya temelleri üzerine kurulu Roma Asya'nın en son fatihidir. *Aeneas*'ın özü işte budur. *Occidit accideritque sinas cum nomine Troia* (Troya yıkıldı, varsın yıkılsın sonsuza dek, adı bile).[6]

Ozan, Roma tarihi yorumunda haklı mıydı? Anlatısı Batı Roma'nın gerçek gelişimine uygun mudur? Bu anlatı ulusal düşünceyi iletir mi? Bu sorular araştırmamızın konusu dışında kalır. Tanaquil'le flaminate'nin başkalaşım geçirmesi, İtalyan topraklarında Doğu geleneklerinin yazgısını gösteriyorsa, o zaman bütün Roma tarihinin aynı devinimi izlemesi gerekir. Çünkü parçaların bütünle aynı yasaya uyması, iç ve dış gelişim arasında bir uyum olması gerekmez mi? Doğu'nun düşünsel

[6] *A.g.y.*, 12.828.

utkusunu aynı yönde ulusal bir savaşım olmaksızın kavrayabilir miyiz? Gerçekten de İtalya'yla Doğu arasındaki ilişkiler Roma tarihinin evrensel görüşünü oluşturmaktadır. Bu gelişimin yüce amacı ve doğurduğu sonuçlar, dünyanın ekinsel (kültürel) merkezini Doğu'dan Batı'ya kaydırmak olmuştur. Tüm önemli olaylar bu anadüşüncenin çevresinde kümelenmiştir.

Yüzyıllar boyunca İtalya hep Asya'nın sömürgesi olarak kalacakmış gibi görünmüştü. Denizden ve karadan, Hellespontos (Çanakkale Boğazı), Adriyatik ve İber yarımadası yoluyla Doğu kavimleri ya da Doğu ekini kavimleri İtalya'ya dökülmüştü. Kıyılarıyla adaları tarafından hazırlanan limanları, Akdeniz'in merkezindeki konumu, bu yarımadanın sanki ulusların buluşma yerini oluşturmak üzere tasarlanmış gibi görünmesine neden oluyordu. İtalyan tarihinin ilk çağlarında olduğu kadar orta çağlarında da akın eden olaylarla dolu büyük göçler döneminden sonra, Alplerin eteklerinden Campana'daki verimli tarlalara kadar bütün ülkeye Asya kavimleriyle dinlerinin egemen olduğunu görüyoruz; bunların İtalyan, özellikle de Roma tarihi üzerinde çok büyük etkisi olmuştur. Orta İtalya'nın dağlık bölgelerinde, Etrüsklerle sanıldığından daha yakın ilişki içinde olan Sabinler Doğu ekininin ana direklerinden biriydi; Batıdaki düzlüklerde Alba krallığı, benzeri krallıklar arasında en göze çarpanıydı. Bunların hepsi köken ve gelenek olarak Asyalıydı. Roma bunların dölyatağından çıkmış ve gücüyle düşüncelerini onlardan almıştı. Roma, geçmişini görkemli Eski Yunan Uygarlığından çok ölmekte olan Asya'ya göre tanımlayıp çizmiş, bu inancı Yunan soyuyla Yunan ekini en büyük onur sanı olduğu zamanda bile korumuştu. Mylitta'nın oğlu ve dinadamı-kral olarak Romalı ulusal kahraman, Troyalı Aeneas dine dayalı Asya'nın en doğru anlatımı olmuş ve hep öyle kalmıştı; içindeki Doğu hiçbir zaman Yunanlaşmış kahraman tarafından bastırılıp kapatılmamıştı — burada Yunan sömürgeciliğinin Tiber'in kuzeyinde ayak basacak sağlam bir yer bulamadığını da anımsamak yerinde olur.(*) Gelecekteki başarı umutlarını boşa çıkarmasına karşın, Alba'dan barınaksız bataklık bölgesine çıkış,

(*)Strabon tarafından 8.376'da sözü edilen Umbria'daki Aegineta topluluğundan geriye hiçbir iz kalmamıştır. [B.]

geleneğin bukağılarından kurtuluşa atılmış ilk adımı simgeler; Sabin din adamı-kralları ile sürgün edilen Etrüsk prensleri, Doğu düşüncesine gelişen kentte güçlü ve yeni bir destek sağlamıştır. Cicero[7] bize Yunan ekininin, Tarquinler zamanında bile Doğu kavramlarına karşı ciddi bir savaşım başlattığını söylese de — Servius söylencesinin tam Asya ilk-örneğine göre kavranıp gelişmesi, Doğu düşüncelerinin İtalya'da derinlere kök saldığını ve gücünü yüzyıllarca koruduğunu gösterir. İnsanlığı hep yaşamın daha yüksek katına yüceltmeyi iş edinip bu konuda ustalaşmak isteyen ilk Batı devletlerinin çetin bir çıraklık döneminden geçmesi kaçınılmazdı.

Uzun zamandan beri biriken tepkilerin ilk patlak verişi, sonuncu Tarquin'in düşüşünde ortaya çıkmıştı; tam Doğu niteliklerine sahip bu hükümdar, tarihteki en büyük ilerlemelerin aşırılıklardan kaynaklandığını bize bir kez daha kanıtlar. Roma gelişiminin her basamağı, Batı ruhunun saf görünümünün utkusudur. Roma ulusal düşüncesi, yani Batı düşüncesi Etrüsk hanedanının eski iyi durumuna döndürülmesine karşı verilen savaşımda güçlenmiştir. Romalılar bunların arasındaki düşmanlığı, çevrelerindeki yabancı ekini ve aynı zamanda da kendi tarihsel görevlerini gittikçe güçlenen bir açıklıkta görüyordu. Asya öğesinin yıkımı önce yaşamın, sonra Roma gücünün ve çoğunlukla her ikisinin birden önkoşuluydu.

Böylece o eşsiz öfke, yeryüzünden yeni düşünceyle bağdaştırılamayan her şeyi süpürüp attı; bunu yaparken hiçbir orta yol ya da uzlaşma bilmeyen aynı derecede şaşırtıcı tek yanlı düşünüşle direngenliği de yok etti. Porsena'nın geçici başarısı hiçbir şeyin üstesinden gelemedi. Ne Tarquin'leri eski durumuna getirebildi ne de Roma'yı dingin bir alışveriş merkezi önemsizliğine indirgeyebildi. Alba çökünce Veii ve öbür Etrüsk kentleri, yani Doğubiliminin kaleleri de birbiri ardı sıra yıkıldı. Capua'nın, yakınlığı nedeniyle iki kat daha tehlikeli yıkılışı, bize tarihin en görkemli varlık, sanat ve incelik merkezlerini nasıl bir umursamazlıkla ezip geçtiğini gösterir. İki dünya arasında kavşak noktası olan Aphrodite'in Korint'iyle Phonecia'nın Kartaca'sının yıkılışı tek bir yıl içinde olmuştu — bütün bunlar in-

[7] Cicero, *De republica* 2.34.

sanların iyiliği içindi; insanlığın daha saf bir yaşam düzeyine yükselişi, eski duyumcu uygarlıklarla bunların tecimsel ve işleyimsel temellerinin bütünüyle yok edilmesini gerekli kılıyordu. Mezopotamya yıkıntıları gibi, bazıları Roma kapılarının çok yakınında yer alan, yüzüstü bırakılıvermiş kentleri dönemini tamamlayan bir çağın sonunu duyuruyordu.

Pun savaşları ancak bu büyük tarihsel sürecin bir parçası olarak doğru bir biçimde değerlendirilebilir. Asya, Batı'da sonucu belirleyecek kesin savaşım için son gücünü toplamıştı. Avrupalı insanlar bir kez daha Doğu'nun yaşam ilkesine, hem de sonsuza dek yenilecek miydi? Oraya çok daha yakın yerde yaşayan Yunanlılar Asya egemenliğinden daha çabuk ve eksiksiz sıyrılıp kurtulmuştu; ama yerel çıkarlar onları kısa sürede büyük ulusal düşünceden kopardı. Özel niteliklerin büyüklüğünden çok, üstünyeteneğin pırıltısına kapılarak dokundukları her şeyi en önce ve en çok kendileri parçalayıp bozmuştu. Doğu güçlerine karşı gerçekleştirdikleri kahramanca girişimlerde, bu kişiler gençliklerinde ün kazanıp sonra da hemen unutuluveren Olimpiyat birincilerini anımsatır. Tarihin çevreninde bin göktaşı gibi yükselip düşen Achilles, İskender, Pyrrhus Yunan üstünyeteneğine sahip kişilerdi. İşe Yunanistan başlamıştı, ama tamamlayacak kararlı tinsel güçten yoksundu. Dipdiri ruhuyla Makedonya, Asya ve Yunan dünyalarının, sonunda da kendisinin aynı çöküşe uğramasına neden olmuştu. Pyrrhus savaşları sırasında yaşayan Lycophron'un düşündüğünün tersine,[8] Herodotos tarihinin ana örgesi Doğu'ya karşı verilen bin yıllık savaşı bitiren İskender değil, Roma'dır; evrensel krallık yönetimini Doğudan Batıya aktaran, eski dünyaya son veren de Yunanistan değil Roma'dır. Annibal'e karşı verilen savaşla kıyaslanınca Marathon, Salamis ve Plataea nedir ki? Roma'nın ölümsüzlüğü karşısında Atina erkinin kısacık on yıllık dönemleri bir hiçtir. Roma seferlerine oranla Agathocles'in Kartaca'yla tutuştuğu savaşlar nedir? Yunanlı buna Phoenicia kentine boyun eğdirmek üzere yapılan önemsiz bir iş gözüyle bakıyordu, ama sonunda ne elde etti? Kartaca'nın yıkılışı, insanlığın alınyazısındaki bu en büyük dönüm noktası, Roma'nın

[8]Lycophron, *Cassandra* (Alexandra) 1439 ve sonrası.

Cumhuriyetçi öncülüğünde birleşen İtalyan uluslarının geçekleştirdiği bir işti; Batı ruhunun bütün öbür başarılarını bastıran bu yengi, en derinlerdeki özünden fışkırmıştı. Kent asıl tarihsel görevini bu yıllarda gerçekleştirmişti. Batı, Doğu'nun kalıtını sonsuza dek ele geçiriyordu, utkuya ulaşan halk düşünsel gücünün doruğundaydı.

Kartaca'nın yıkılışıyla büyük bir bilgi birikimi ve deneyim de yok oldu. Ama bundan üzüntü duymuyoruz. Bu, bütün dünyayı saran önemli girişimlerin yeniden canlandırılmasından bin beşyüz yıl önceydi. Batı Avrupalı insanların yüce törel ilkelerinin, Asya'nın aşağılık kösnüllüğüne karşı kazandığı utku bize bu zayıflamayı unutturur. Kararlı savaşımında Roma ulusu, Asya kökeninin ayrımına iki kat daha fazla varmıştır. İtalya'yı Annibal yıkımından kurtarmak için, anayurdu Frigya'dan Roma'ya biçimsiz bir göktaşı[*] getirilmişti. Aphrodit'in kenti Roma, tanrıçaya uzun zaman kayıtsız kalmış olmaktan ve her şeyi dışlayıp salt ataerkil imparatorluğun siyasal ilkesine bağlılık göstermekten ürküntüye kapılmıştı. Pun savaşlarıyla Aeneas söylencesi arasında sıkı bir ilişki olduğunu gören ve bunları binlerce yıl önce başlamış bir gelişimin doruk noktası sayan ilk ve tek Romalı, Vergilius değildi.[9] Scipios'un çağdaşları da böyle düşünüyordu; biz de doğru bir yargıya varmak istiyorsak, geniş zaman dilimlerini aynı derecede önemseyerek ele alıp irdelemeliyiz, çünkü tarihin işlerliği her zaman uzun görüngelerde olmuştur. Ne yiyip içeceğini, ne giyip nasıl eğleneceğini kararlaştırdığı zaman hoşnut olan biz ondokuzuncu yüzyıl insanları, Aeneas masalı gibi halk geleneklerinin bir ulusun tarihinde gördüğü işlevin değerini kavrayamadığımız gibi, yüce amaçların bütün insanlara verebileceği enerjiyi değerlendirmekte de güçlük çekeriz. Bunları yazınsal birer uydurma, yazınsal tartışma konuları, geçmiş zamanların peri masalları ya da tarihsel olayların söylencesel ilkörnekleri sayarız. Ama eskiçağ insanlarına göre bunlar güç öğeleri ve bizim William Tell masalımız gibi, bir ulusun yürek gücüyle tarihinin akışı üzerindeki kesin etkisiydi. Vergilius'un şiiri, içinde kendi alınyazısını,

---

[*] Kibele'yi simgelediğine inanılan Frigya, Pessinius'daki göktaşı; Roma'ya götürülmüş ve Magna Mater olarak Kibele'nin anısına bir tapınak kurulmuştur.

[9] Vergilius, *Aeneas*, 10.11-15; 622 ve sonrası.

ona yön veren ulusal düşünceyi bulduğu için *Aeneas*, Romalı'nın en sevdiği kitaptı.

Roma, Annibal'le savaşımından sonra yalnız yabancılarla savaşa girdi.[10] Doğu'da İskender'in, Batı'da Kartaca'nın ordularının kısa bir süre için ele geçirdiği yerler, batılı Aenea:: soyunun sürekli sömürgesi oldu. Batı, Roma'da gittikçe artan yozlaşmaya karşın, yüce düşününü tinsel gücünün yardımıyla her yere zorla benimsetti. İç savaşların yoğun kargaşası içinde bile bütün dünyanın Doğu mu, Batı mı? sorusu her zaman partilerin sorunuyla iç içe olmuştu. Pompey, Brutus, Cassius ve hepsinden çok da Mark Antonyus karşısında Doğu Batı'ya yenik düşmüş, onların gerilemesi de Asya'nın yıkımını tamamlamıştır. Destanın Meroeli Candace'la(*) benzeri bir buluşma yakıştırdığı kişi, Mısırlı Kleopatra'nın sevgilisi olmadığı gibi, öncülü İskender de değildi; tarih ruhunun imparatorluğu kurma görevini yüklediği kişi, Doğulu hükümdar-kadının ikinci fatihi (Augustus-Octavious) ya da kendi babasının canına kıyandan öç alan yeni Orestes'di:(**) çağdaş uygarlıkların kökünde, buradaki Batılı düşün yatar. Doğu dünyasının savaşçıları bize yabancı ve anlaşılmaz gibi görünür. Bizi Annibal, Mithridates, Jugurtha gibi kişilerden ayıran uçurumu duyumsarız. Ama Scipios, Catos ve Julians'da kavrayabileceğimiz bir Batı ruhu vardır; onların siyasal ve yasal yaratıları, bugün uyarlanması olası, giderek kaçınılmaz ve sık sık da rahatsızlık veren düşünceleri somutlaştırır.

Roma dünyaya yepyeni birşey getirdi. Troya kökeni artık salt bir sabuklama olmadığı için, Roma ulusu İda Dağı eteklerindeki ovaları gururla anımsayabilirdi. Aeacus soyundan gelen Pyrrhus'un kendi kendine kanıtlamaya çalıştığı gibi, Tiber kıyılarında yeniden doğanlar Troyalılarla Asurlu Heracles'in torunları değildi;[11] tersine Batı'nın yeni siyasal düşüncesi Doğu dünyasının yıkıntılarından fışkırmıştı. Caesar'ın kökenine dönmeyi erek edindiğini düşünenler, kavrayış gücünden yoksundur.[12] Soyunun beşiği Asya'daydı, ama Batı İmpara-

[10]Pausanias 2.17.3.

(*)233. sayfaya ve sonrasına bakın.

(**)Pausanias[10] Mycenae'deki Hera tapınağının önünde, üzerinde Augustus'un adı kazılı olan bir Orestes yontusundan söz eder. [B.]

[11]Pausanias 1.12.1.

[12]Suetonius, Julius Caesar 79.

torluğunu Doğulu Aphrodite'in oğlu kurmuştu. Caesar tepeden tırnağa batılı bir kahramandı; kurduğu Roma İmparatorluğu bütünüyle Batı temelleri üzerinde duruyordu; işte bu yüzden, ikibin yıl boyunca batıyla özdeşleştirildi. Roma'nın görevi isanlığı aşkın yaşam ilkesine geri döndürmek değil, Doğu'nun Yunanlılaştırılmasıyla iki kat daha tehlikeli olan Doğu dünyasının büyük tepkilerine karşı yeni ilkeyi koruyup güçlendirmekti.

Doğu, dinleri aracılığıyla Batı'yı bir kez daha zorla boyunduruğuna almaya çalıştı. Asya'yla Mısır'ın ana tanrıçaları utkuyla ilerliyordu. Batı ruhu, Batı İmparatorluğunun en uzak köşelerine kadar, Yunan ulusal tapıncının dışlanan kişilerinin sahip olamadıkları bir gücü kullanan bu tepeden tırnağa dişil, tepeden tırnağa yosma panteonun etkisiyle sarsıldı. Dionysos-Sandon'un Asya'ya özgü gizemciliğinin çürümüş etkisine eskiden İtalya'nın yıkılışıyla karşı koyulmuştu; ama şimdi Elagabalus, imparatorluğun tam ortasında, Babil Mylitta ilkesini tüm sonuçlarıyla yeniden canlandırmaya ciddi bir biçimde koyulabilirdi. Nitocris'in(*) kızkardeşleri, siyasal yaşamın temellerini tehlikeye atarak Roma imparatorlarının tahtını kuşatmıştı. Ama sonunda bütün büyük ilkelerin kösteklerden kurtarılmasına izin veren yürek gücüyle bu tehlike de atlatıldı. Palmyran Candace'ı Zenobia, Aurelian tarafından utkuyla Roma'ya getirildi, böylece Octavius'un, üçbuçuk yüzyıl önce Kleopatra'nın canına kıyışıyla engellenen arzusu gerçekleştirilmiş oldu.

Bu gelişimi yöneten iç yasayı anladığımıza göre, Kartaca'nın çöküşünden beri en büyük olay, Kudüs'ün yıkılışını da Roma tarihindeki yerine oturtabiliriz. Flavius hanedanının Jülyenler tarafından kurulan Caesarcılık üzerinde son düzenlemeleri yaptıkları bir sırada ve Julius Civilis'in Roma İmparatorluğuna karşıt, kuzeyde ilk bağımsız devleti

---

(*)Bu bir olasılıkla, Herodotos'un sözünü ettiği (1.184 ve sonrası) VI. Hanedan'ın son yöneticisi Kraliçe Nit-aqerti'dir (Nitocris). Strabon (17.808) ve Aelian'da (*Varia Historia* 13.33) bu Mısır kralıyla evlenen ve Hetaera'nın Gömütü adıyla anılan piramidi alan Memphite gözdesidir. (*Gesammelte Werke*'de, *Die Sage von Tanaquil*'e bakın, Cilt 6, s. 107 ve sonrası). Bachofen "kız kardeşler"le Elagabalus'un büyükanası Julia Maesa ve Elexianus'un (İmparator Alexander Severus, M.S. 222-35) anası Julia Mamaea gibi kadınlardan söz etmek istemiştir.

kurma girişiminin başarısızlığa uğramasıyla — Yehova tapınağı yıkılmış ve Roma, dolayısıyla da Batı yeni bir imparatorluğu yani bir din imparatorluğunu kalıt almıştı. Kartaca'yla Kudüs'ün çöküşü yalnız en şaşırtıcı tiyatro yapıtının —Roma Tarihi'nin— tragedyaları olmakla kalmaz, aynı zamanda dünya tarihindeki en önemli dönüm noktalarından ikisidir. Scipio'nun eylemi, Batı'nın siyasal açıdan Doğu'dan kurtulmasını sağlıyor, anısı —günümüze kadar ayakta kalmış— bütün eski anıtların en önemlisi Titus Kemeri tarafından yaşatılan Flavian'ın utkusu geleceğin dininin, Musa'ya özgü Doğu törelerinden kurtulduğunu gösteriyor, Roma'nın Doğu'nun tinsel kalıtını sahiplenmesini güvence altına alıyordu. Kudüs'ün yerini ne Byzantium ne Antioch, ne Alexandria ne de Afrika'daki Hippo alabilmiştir. Hıristiyanlık Batılı olmuş, bu özümlemeyle Roma Batı yarıküreyle öylesine özdeşleşmiştir ki ardından gelen bütün bir çağ boyunca Doğu'ya karşı açılan tüm savaşlar onların katılımıyla sürdürülmüştür.

İtalya Hıristiyanlığı, bir önceki çağda Doğu'nun dinsel düşüncelerine duyduğu şiddetli arzuyla kabul edip destekler olmuştur, ayrıca Roma yabancı özdeği kendi niteliklerine öylesine köktenci bir yaklaşımla uyarlamıştır ki, dışarıdan alınanlar kısa zamanda ulusal bir sonuç görünümü kazanmıştır. Dışarıdan alınan düşünceler arasında en uzun yaşayanı, Roma'nın bütünüyle farklı bir *Weltanschauungen* (dünya görüşü) içinde günümüze kadar koruduğu Doğu'nun din-adamlığı kavramı olmuştur. Roma, incili daha önce benimsemesine karşın Yunanlıların elde edemediği bir dünya egemenliğini bu düşünce üzerinde kurmuştur. Bilgi verici olmakla birlikte, bu düşünceler araştırmamızın sınırları dışında kalmaktadır. Tarihi boyunca Roma'nın Doğu'yla, Tanaquil söylencesi tarihinde somutlaşmış olarak gördüğümüz ikili ilişkiyi sürdürdüğünü söylemek yeterlidir: Roma köklerinin Doğu'da olduğunu unutmamış, ama aynı zamanda Asya'nın insana ve dünyaya bakışını hem içyüzüyle hem de dış görünüşüyle sürekli aşmıştır. Utkulu orduları Tigris'le (Dicle) Euphrates'e (Fırat) Alplerimizden daha çabuk ulaşmıştır. İtalya kapılarına çok yakın olan Kuzey dünyası, Roma için yeni ve daha üstün bir çağın, varlığı bulanık bir biçimde sezilen, ama hiçbir zaman anlaşılamayan gizli tohumu ola-

rak kalmıştır. Bu genel tarihsel yansıma üzerinde elimizdeki konunun gerektirdiğinden daha uzun durduk belki, ancak kitabımızın son amacı bize hak verdirecektir. Çünkü ereğimiz, tek bir yapıtı çözümleyerek, evrensel bir tarih yasası saptamak, yaşamın tüm alanlarındaki Roma gelişimi düşüncesine, gerekli olsa da şimdiye dek hep bir yana atılmış bir bakışaçısı kazandırmaktır.

Tanaquil'in İtalyan topraklarında uğradığı biçim değişimi, saray yosmalığı ilkesinden başlayıp Roma analık ülküsüne uzanan bir gelişimin ötesine geçer. Bu Batı ruhunu gene başka bir biçimde iletir. Tanaquil yalnız, Asya krallık ailelerinin yosma hükümdar-kadınından erdemli, saygın Romalı eş ilkörneğine dönüştürülmemiştir: aynı zamanda dinsel kişilikten, tarihsel kişiliğe aktarılmıştır. Bu süreç, Roma düşünüş biçimine ve onun eski Asya ekiniyle ilişkisine yeni bir ışık tutar. Batı Doğu'nun doğal görüşünün yerine tarihsel bakışaçısını koymuştur. Özellikle Roma, her şeye kendi siyasal yaşamı açısından bakıyordu. İncelememiz dirimselden, tarihsel-siyasal tutuma geçişi gösteren sayısız örneği açıklamaktadır. Tanaquil gibi Sacaea kökenli birçok kişi, Roma devleti ve onun gelişiminde yer alan olaylarla ilişkilidir. Tutela Philotis de Bovillae'li Anna Perenna da artık tapınçlarını, içinden kendilerinin ve törenlerinin çıktığı Asya'nın doğal düşüncesine değil, her şeyden çok, söylencenin bize anlattığı gibi, siyasal olaylar sırasında kullandıkları etki gücüne borçluydu. Aynı gelişim bütün Roma dininde gözlenebilir. Saygınlığını tarihsel bir güdülenmeden türetmemiş bir tapınak, önemli bir dinsel tören neredeyse yoktur. Tanrısallığın insan düşüncesine boyun eğişini, daha eski ve arı bir görüşten yozlaşma sürecine geçişin son aşaması sayma eğilimine kapılabiliriz. Gerçekten de yaşam ve taht üzerinde sözü geçen kadın kavramını doğuran Bel-Heracles dininin dünyayı kuşatan evrensel düşüncesinin yanında, Roma geleneğinin alıp günlük yaşama uyarladığı insanlaştırılmış Tanaquil'inin, koskoca Doğu düşüncesiyle karşılaştırılamayacak kadar güçsüz kaldığını kim yadsıyabilir. Bu gerileme, gene de çok önemli bir ilerlemenin başlangıcını oluşturur. Ruhumuzu, yaşamın acunsal-

dirimsel görünümünü felce uğratan bukağılarından kurtaran her adımın böyle düşünülüp değerlendirilmesi gerekir.

En kapsamlı en yüce doğa dizgeleri, insanı tarihte ilk ve en önemli öğe sayan inançlara denk bir başarı gösterememiştir. Doğu uygarlıklarını, kendini yosmanın tanrılaştırılmasında ortaya koyan aşağılık duyumculuğa indirgeyen nedir? Kuşkusuz bu, insanı doğa güçlerinin acımasına bırakan tutumdur. Roma'nın bu evreyi aşmasını sağlayan ve bu büyük yıkımda haklı görünmesine olanak veren üstünlüğü ona bağışlayan nedir? Bu elbette, tarihsel bilincin doğa düşüncesi üzerinde kurduğu üstünlüğün ardından gelen tinsel özgürlüktür. Roma burada gene dünyaya yepyeni bir şey getirmiştir. En büyük başarı alanlarında Yunan dehası özdeksel yaşamın dış belirtileriyle bağını hiçbir zaman koparmamıştır; Yunanlıların güzellik ülküsü her zaman duyumculuğu körüklemiş, törel açıdan güçsüz kavimlerin belirleyici özelliği olan güzelduyuya (estetiğe) dayalı yargıyı doğurmuştur. Roma'nın ana düşüncesi, yani tarihsel durumuyla yasalarının temelini oluşturan düşünce bütünüyle özdekten bağımsızdır; bu düşünce tam anlamıyla törel bir başarı olduğu gibi, geçip gitmiş eski çağların ardından gelen çağlara bıraktığı en tinsel bağıştır.

Roma düşüncesi, Avrupalı insanlığın tüm dünyaya kendi damgasını vurmasına izin veren bir düşüncedir; bu düşünüşe göre insanların yazgısını özdeksel yasalar değil, tinin (ruhun) özgür eylemleri belirler. Etrüsk insan soyunun geçiciliği konusunda kuşkuya yer bırakmayan bir beklentiyi üzüntüyle yansıtırken, Roma insanı, devletinin sonsuzluğunun tadını çıkartıyordu. Veii'nin(*) düşüşü destanında, Doğulu güçsüz bir biçimde yazgıcılığa boyun eğerken, Romalı anlaşılmaz doğa görüngüleri karşısında özgüvenini koruyarak ayakta durur, özdeksel gereklilik yasasını yadsır ve Doğuluyu korkulara salan taşkınları alteder. Aynı ilkeye uygun olarak, Asyalı en önemsiz doğa görüngülerine

(*)Kuşatmanın onuncu yılında (MÖ 396) Alba koruluğundaki gölün suları, yağmur yağmamasına karşın, alışılmadık bir düzeye çıkmıştı. Etrüsklü tutsak bir bilici bunu sular çekilmeden Veii'nin düşmeyeceği biçiminde açıklamıştı; oysa Camillus suları akıtmış, bir yeraltı geçidinden gelerek kenti ele geçirmişti.[13]

[13]Livy 5.15-22.

edilgen bir biçimde boyun eğer, doğanın küçücük bir iletisine bile ürküntüyle kulak verip zihinsel enerjisini boşa harcarken, Romalı önbiliyi kabul etmemeye hakkı olduğunu düşünür, insan aklının üstünlüğüne güvenir. Her yerde kendini tarihsel yaşamın asal etkeni sayar. Doğu doğalcılığının (naturalizmin) kendisine vurduğu zincirleri kırar, dini bütün kurgularıyla birlikte devletin amaçlarına bağlar, ve bu kurguların, hızlı gelişimi için gittikçe daha gerekli olduğunu bilir. İlk değil son sözü kesin sayan ilke, Avrupalı insanlığın ayırıcı özelliği olan durup dinlenmeden didinme, Roma'yla öne çıkmıştır; Roma'nın dünya çapındaki utkusunun, Hıristiyanlığın tarihsel yönünü belirleyen doğal gereklilikten kurtuluş için büyük bir savaşım başlatmasının nedeni işte budur.

Tanaquil söylencesinin tarihselleştirilmesini bu ışık altında irdeleyeceğiz. Bu süreç içinde, duruk geleneksel düşünceler insanların edimleriyle alınyazılarının canlı simgesine dönüşmüş, dinsel kurumlar devlet gelişiminin tarihiyle kaynaşmış, doğa düşüncesi yerini, her şeyi kendi gereksinimlerine göre biçimlendiren siyasal düşünceye bırakmıştır. Aynı görüngü bilinen birkaç tarihsel söylencede de gözlenebilir. Ama tinsel süreç konusunda en köklü açıklamayı Tanaquil geleneği sağlar. Dinsel ve tarihsel etkenler arasındaki ayırıcı çizgi, başka hiçbir yerde bu denli belirgin olmamıştır. Çünkü, Tanaquil'in dinsel içeriğini, kökende onunla ilişkili başka bir ana tanrıçaya, Praenestine Fortuna'ya aktaran, böylece Etrüsklü hükümdar-kadının tarihselleştirilmesini kolaylaştıran olağanüstü koşullar bize yardım etmektedir. Önce yabancı birinin yerli olanın yerine geçişini ele alacağız. İleriye yönelik Latin öğesinin nasıl Tanaquil'den Fortuna'ya dönüştüğünü, Latinlerin söylenceden nasıl yalnız Etrüsk öğesini değil, aynı zamanda buna ilişkin Sabin öğesini de silip atmaya çalıştığını özgürlüklerinin yaratıcısı kahraman kral Servius Tullius'u Fortuna'nın oğlu ve Roma tapıncının değerbilir kurucusu sayıp, Tanaquil'le bağlarından kurtarana kadar rahata ermediklerini göstereceğiz. İnsanlar ilkçağların kavramlarından kurtulma konusunda başarılı olamamıştı. Asyalı hükümdar-kadın Tanaquil'in bütün ayırıcı nitelikleri Fortuna'da ortaya çıkmıştı. Servius'un Fortuna'yla ilişkisini anlatan söylence, My-

litta ilkesinin temelindeki saray yosmalığı (hetaeric) düşüncesini yeniden canlandırır; Tanaquil'in tarihleşmiş destanında süslü oyunlara dönüşen saray yosmalığı töreleri dinsel niteliklerini Fortuna destanında sürdürür. Hattâ Sacaea Latin tanrıçanın tapıncında yaşarken, Tanaquil söylencesinde bunlar bölük pörçük anılara dönüşür.

Doğu'nun saray yosmalığı ilkesine karşı yüce törelliğin utkulu savaşımının, Fortuna tapıncının tarihinde de yansıtıldığını gösterdik. Burada kadının saygınlığı, yosma-ana kavramıyla örtülmemiştir. Tanaquil'le *flaminica* gibi, Fortuna Muliebris de dürüst eşleri erkek buyurganlığına karşı korur. Anaların tapınçlarla söylencelerdeki saygınlığının, Roma'nın gelişimine öbürlerinden daha çok katkısı olan sözünü ettiğimiz krala kadar uzandığını henüz yeterince anımsatmadık. Devlet yasasının içine alınmayan analık saygınlığı, dinsel düşüncelere dayanan tarihsel söylencelerde ve dinde korunmuştu. Analık saygınlığı burada yurttaşlık yasasının acımasız uygulamalarına karşı yararlı bir engelleme. Roma'ya özgü niteliklerin değişmez ağırlığı karşısında iki kat daha gerekli bir savunma bulmuştu. Tapınçta Tanaquil'in yerine Fortuna'nın koyuluşunu irdelediğimiz araştırma, Roma'nın özgül niteliğine çok daha fazla ışık tutacak bir yorumla sona erecek. Ulus, yaşantılarının hiçbirini bütünüyle bir yana atmamıştı. Ruhuna aykırı düşen her şeyi bastırıp yasaklamaya çalışıyor; ama utkuya ulaşınca, önceleri şiddetle karşı koyduğu öğeleri amaçlarına nasıl uyduracağını biliyordu. Devlet düşüncesine boyun eğen eski düşüncelerse, siyasal düşüncenin yetersiz kaldığı alanlarda gücünü ve saygınlığını koruyordu.

Tanaquil'in dinsel imleminin Fortuna'ya tam olarak aktarılması (hatta Tanaquil'in Semo Sancus tapınağındaki görkemli anıtının dinsel tapınma nesnesi olmaktan çıkarılması), geleneksel dinsel düşüncenin tarihselleştirilmesi konusundaki tüm engelleri ortadan kaldırmıştı. Bu gelişimde birbirinden farklı iki aşama vardır. Birinci aşamada dinsel düşünce tek başına önemlidir; ikinci aşamadaysa onun yerini tarihsel olabilirliğin bütünüyle insana özgü önemsiz uygulamacılığı almıştır. Şimdi bu evreleri ayrı ayrı ele alalım.

Tanaquil tarihsel geleneğinin özgün biçimi, dinsel kaynağın aslına uygun benzeridir. Tam aktarım, anlatının yalnız kaba anaçizgilerinde

değil, küçük ayrıntılarında da görülür. Halk tini, destana ussal bir insan güdülenimi yükleme gereksinimi duymamaktadır. Kişiler ve olaylar, insan ilişkilerine girmekle birlikte, asıl dayandıkları doğaüstü ülkeleri açığa vururlar. İnsana özgü olanla tanrısal yan yana devinir. İnsan yaşamının dünyasal sınırları önemsizdir. Zamandizini dikkate alınmaz. Öyküyü tamamlamaya, düzgün olmayan yanları düzeltmeye gerek duyulmaz. Eskiçağ kavimlerinin yapılarındaki gibi, kitleler yan yana durur, bunları birbirine ulayan harç yoktur, bitirilişine sanatçı eli değmemiştir. Eskiye özgü bir görkem ve süreklilik izlenimi uyandırırlar. Yaratıcı dinsel düşünce, gücünü koruyup anlaşılır kaldığı sürece hiçbir değişiklik yapılmaz, hiçbir eksiklik duyulmaz.

Gelişimin ikinci evresiyse, dinsel düşünce karmaşıklaştığı, anlaşılmasına yardım edecek bir çözüm yolu kalmadığı zaman başlar. Artık insan uygulamacılığı (pragmatizm) gereklidir. Doğaüstüyle olağandışı olayların, aşkın inançların izleri çelişkilere yolaçmıştır; bunların yerini ussal nedensellikler alır ya da salt çocuksu bir geçmişin anlamsız ürünleri sayılıp eğlence konusu edilirler. Eski yapıdaki çatlak ve yarıklar küçük taşlarla doldurulur, ölü yüzeylere can verilir, zamandizinsel olanaksızlıklar ortadan kaldırılır, soy ağaçları geliştirilir, eksik kalmış adlar yerlerine konur, bütün bunların yardımıyla anlatılar çağdaş tinin haz duyabileceği biçime sokulur.

Tarih-yapmanın ilk aşamasıyla karşılaştırılınca, bu ikinci evre, yöntemleri açısından önemsiz ve yapaydır; kılı kırk yaran bir beceriklilikle doludur. Ortaya çıkan sonuçsa, eski Asya insanlığındaki dinsel kişileri yeniçağın ölümlü kişilerine indirgeyen, önemsiz bir deneysel uygulamacılıktır. Özgün tarihselleştirme yalnız kavimlerin, sonraki işlemeyse bireysel eleştirmenlerin ürünüdür; ilki bilinçsiz doğal etkinliğin, ikincisi uslamlama yapan anlağın (intellect) işidir; kitlelerinin işlenmemişliğiyle birincisi ilkçağların dağları kadar doğaldır; ikincisiyse bir koyağın dibindeki düzenli bir bahçe gibi yapay olarak düzenlenmiştir.

İki evre arasındaki savaşımın sonucu Roma düşünüş biçiminin son derece kendine özgü niteliğini açığa vurur. Usçuluk başarılı olamadı; yalnız yalıtılmış sonuçlar elde edildi, bunlar da her yerde kabul gör-

medi. Halkın tini, dinsel niteliğinin dokunulmaz kıldığı yaratısını koruyordu. O günlerde yaşayan hiçbir tarihçi, bu ulusal kalıt üzerine oynayıp onu bozma yürekliliğini gösteremezdi. Onların geçmiş hakkında yazdıklarını eksik, uydurma, güvenilmez diye nitelemek anlamsızdır: bu ekinsel bir evrenin kendine özgü niteliğidir ve bu açılardan kesinlikle bir bütündür, tepeden tırnağa sahici bir gelenektir, ama yapı olarak da dinseldir. Çok daha kesin ve gerçekçi yaklaşımı yaratıp destekleyen ancak —ülkesi gelişiminin sonuna gelmiş Yunanlı Polybius tarafından Roma'da başlatılan— bir sonraki çağ olmuştur; eskiçağ her şeyi inançların ışığında algılayıp değerlendiriyor, dinsel doğruyu insanların doğrusunun üzerinde tutuyordu.

Roma bu görüşü hiçbir zaman bütünüyle altedememişti. Ama eski dönemde bu tek başına egemendi. İrdelediğimiz destanlarda hiçbir şey özgür yaratıcılık üzerine kurulmamış, tek bir özellik bile boşluktan alınmamış, hiçbir şey Yunan söylence yaratıcılarının denetimsiz düşgücünden fışkırmamıştı. Her şey, Romalı tarihçilerin bulup sonraki çağlar için kaydettiği gibi, dinsel bir kalıba dökülmüştü. İtalyan kavimlerinin ancak tek bir tür imgelemi vardı, bu da dinseldi; biraz şiirsel düşleme sahiptiler, ama bunun tarihsel geleneği yaratma konusunda hiçbir işlevi yoktu. İnanç, eski geleneği bir bütün olarak ayıran törensel bir hava, daha sonraki çağların tarihsel gerçekliğinin hiçbir zaman elde edemediği bir nitelik yaratmıştı. Bir bütün olarak Tanaquil geleneği, tanrısal iyilik ve öfke, günah ve ceza, suç ve yıkımla doludur. Her şey yargının yani ulusal bilincin anlatımıdır. Bu tragedyada yeryüzüne özgü her şey, tanrısalla ilişkisine göre değerlendirilir. Ulusal yazgıya böyle bir yaklaşımda yüceliğin, dolayısıyla haklılığın bulunmadığını kim söyleyebilir? İnsanların doğrusu olmaksızın tanrısal doğru Batı düşüncesi için yetersiz kaldığından, buna tek-yanlı diyebiliriz. Ama günümüzde son derece değerli bulunan karşıt aşırı uç, yani tanrısal doğrudan, kutsallaştırılmadan yoksun, kısır insan doğrusunun tek başına önem kazanışı, elbette çok daha kötüdür.

Bu çözümlemeyle egemen görüş arasındaki karşıtlıklar, kitabımı biraz dikkatle izleyen bir okurun gözünden kaçmayacaktır. Aslında ancak

biraz daha köktenci olabilen bu karşıtlığın, yöntemlerimiz ve bulgularımız üzerinde büyük bir etkisi vardır. Bu bulgular bizi, dogmacı önyargıların geçerli saymadığı, genel tarih anlayışımız için gerekli de olmayan tarihsel olgulara döndürür.(*) Yöntem, tarihin doğasına bakışımıza dayanır, yani tanrısal düşüncenin yüce beliriminin mutlak kökenini, yasalara uygunluğunu, son ereğini, doğanın daha aşağı bölümleriyle paylaşmasına, dolayısıyla sorgulamasının aynı koşullara bağlı oluşuna bakışımızı temel alır. Ereğim, iki dünyanın keskin bir biçimde birbirinden ayrıldığını savunan eski görüşe ve tarihin özdeksel güçler tarafından eyleme geçirilen bir süreç olduğunu, bu nedenle de tanrısalın, düşünsel ve bedensel belirimleri arasındaki farklılıklarının yok edildiğini söyleyen yürürlükteki çağdaş görüşe karşı çıkarak bu benzerlik konusunda tartışma yaratmak değil. Hıristiyanlık ve bunun sonsuz esinlemeleri tarafından belirli kalıplara sokulan daha sonraki çağların insanlarına oranla eskiçağ insanlarının yaşamın doğal durumundan büyük ölçüde hoşnut olduğunu ve özdeksel bukağılardan kurtuluş savaşımlarında bile, bu düşünceyi akıllarından çıkaramadıklarını kanıtlamaya çalışmayacağım. Görevimin yalnız, araştırma yöntemlerimiz için bu karşılaştırmanın mantıksal içermelerini elden geldiğince açık olarak irdelemek olduğuna inanıyorum.

Bilimsel yöntemimizi, kendini eleştirel olarak nitelemekten hoşlanan çağdaş yöntemden en çok ayıran şey, incelememizin konusunu oluşturan kavramla onu ele alış biçimimizdir. Araştırma konumuz açısından, bütün insan etkinlikleri geçici ve kısa süreli olduğu için, yorumlarımızın deneysel olaylara dayanmayışının kaçınılmaz olacağı kanısındayım. Biz ancak gelenek aracılığıyla geçici olanları köklendirebiliriz. Zaten gelenek temel olayın doğasını paylaşabilir. Dış dünyamızın görünen olayları gibi, inançlarla gelenekleri oluşturan tinsel davranışlarımız da sürekli ve değişmez değil, tersine akışkan ve geçici bir ilkeye dayanır, dolayısıyla canlı her şey gibi bu da tarihe bağımlıdır. Bundan da anlaşılacağı üzere, tarihsel araştırma hep gelişip ilerleyen

(*)Roma ve Etrüsk göç destanlarını unutmuyorum; bunlardan ikincisinin sözü Herodotos, Strabon ve Tertullian tarafından edilmiştir.[14] (B)

[14]Herodotos 1.94; Strabon 5.221; Tertullian, *De spectaculis* 5.

tinsel belirimlerle ilgilenir; geleneğin olgusal ve düşünsel öğeleri yan yana sıralanmamış, tersine öylesine iç içe geçmiştir ki onları birbirinden ayırmaya yönelik her girişime karşı koyar; ve son olarak geçmiş tarihe bakarak ulaştığımız doğru somut değil, düşünseldir. Ama gösteriş meraklısı bilimadamları geleneğe (örneğin yaşlı Tarquin'in ya da Servius Tullius'un tahta çıkışıyla ilgili geleneğe) "aslında ne oldu" sorusuyla yanaştığı olayların asıl akışını eldeki gereçlerin sözümona eleştirel incelemesiyle saptamaya çalıştığı zaman, bunların olaylara dayandığını yadsımalarına, olaylara dayalılığı kanıtlayarak ("eleştirel yaklaşım" işte budur) karşı çıkmak ya da olayların asıl akışıyla ilgili yeni varsayım olasılıkları ortaya atmak bizim için temelde boş ve yararsız bir tutum olur — çünkü böyle bir sav, eskiçağ incelemelerinin, tinsel doğrudan çok olaylara dayalı doğruların keşfinin ve gelenekte açıklandığı üzere çağın anlayışından çok deneysel olayların çevresinde döndüğünü öne süren yanlış inancın onaylandığını akla getirir.

Hiçbir doğru, yaşantılarımızla bundan daha güçlü bir biçimde desteklenmemiştir. Katı ilkeci tarihçilerle yerleşik öğretilere karşıt tarihçiler arasındaki ateşli tartışmaların hiçbiri, olaylar dizisinin gerçekliğiyle gerçekdışılığına şu ana kadar kimseyi inandırmayı başaramamıştır; bunların kanıtlarıyla karşıkanıtları inandırıcılıktan uzaktır. Gösteriş meraklısı kuşkucu tarihçiler tarafından ortaya atılan öznel yorumlar, açıklığı su götürmez saçmalıklarla sonuçlanmıştır. Ayrıca körü körüne inanma ya da yüreklice her şeyi yadsıma yiğitliğini gösteremeyen, cennetle cehennem arasında kalmış, seçilmiş belli özellikleri kabul edip geri kalanları yok sayan çağdaş tarihçilerin, bağdaştırılamayacak iki düşünce eğilimini birleştirmeye çalıştıkları boş anlatılarını düşünün. Bütün bunlar, gelenek ortamının, dolayısıyla yaratıcı insan tininin ilettiği bilgiyle uğraştığımız her yerde, olguların değil düşüncelerin gerçekliğinin; olayların ya da doğurdukları koşulların olabilirliğinin değil, bilginin aktarıldığı yöntemin sağlam kavranmasının önemli olduğunu göstermektedir.

Bilimsel yöntemimizin gelenek karşısında tutumu nedir? Bu tür yorumların, özellikle bu durumda, nelere gerek duyup nelere duymadığının belirlenmesi gerekmese, sorunun yanıtı bir tek deyimle verilebilir

— nesnel düşünce. Nesnel tarihsel araştırmanın ilk kaygısı, inceleme konusunu yadsınamayan bir doğrulukla göstermektir. Gelişimin bütün evrelerindeki gelenek ancak yazılı yapıtlardan seçilip alınabildiği için, her yazarın neler söylediğini araştırarak, kitabın güvenilirliğini ya da yorumların sağlamlığını sarsacak tartışmalar karşısında bulgularımızı savunucu önlemler alarak işe başlayacağız. Dilbilimsel eleştiri ancak bu titiz sınırlar içinde geçerlidir. Bilimsel yöntemin asıl doğası, dilbilim kaynaklarımızın içeriğinin, akılcı ya da mantıklı olup olmadığını sormayı yasaklar. Çünkü bir belgenin varlığı inanılmazlıkla, olanaksızlıkla ya da içeriğinin kusurlu mantığıyla çürütülemez. Bütünüyle mekanik biçimciliğe dayanan uygulamalar da aynı bunun gibi dışarıda bırakılır; bu uygulamalar, şaşkınlık verici bir biçimde, eleştiri ya da kaynakların doğrulaması olarak adlandırılır ve her zaman bilimsel araştırmanın yüce işlevleri arasında sayılır. Burada, görece yakın geçmişte çalışan bir yazarın eski kaynakları dikkatsizce kullandığı ya da hiç kullanmadığı için reddedilmesinden; öbürlerinin bırakılıp tek bir yetkenin seçilişinden; kaynak gereçlerin, önemle üzerinde durulacak öğelerin isteğe bağlı seçiminden; onaylanmış bölümlerin parçalarının bütünüyle yeni bir anlatı oluşturacak biçimde birleştirilip işe yaramaz duruma getirilmesinden; yazarının takma adının doğru ya da yanlış oluşu yüzünden bir yana atılıveren belgelerden söz ediyorum. Çünkü bu tür sorular çözümlerini dilbilim dünyasında değil, aktaran yazarın yeterli olup olmayışına bakmadan, bütün bir geleneğin tanınmasını gerektiren düşüncelerin üstün yorumlarında bulur. Eskiçağ incelemeleri dilbilimin salt bir uzantısı yapan tutumu. yani hecelerle harflerin ele alınışını bir başlangıçtan çok, son erek sayan; kuramsal Hint-Avrupa dilinin sağlam bir tarihsel bakış güvencesi sağladığı kanısına ciddi biçimde kapılan öğretiyi, sözü geçen çalışmalarımızın gittikçe artan tatsızlığını yaratan başlıca nedenlerden biri sayıyorum. Gençlik kendini beğenmişliğiyle şişirilmiş dilbilimin haksız istekleri karşısında tarihsel araştırmanın sahici araçlarını geliştirmek için birçok sıkıntıya katlanmak zorundayız.

Böylece sorunun dönüm noktasına, yani gelenek gereçlerine yaklaşımımıza gelmiş oluyorum. Burada karşısava gönderme yapmaksızın bilimsel yöntemi aydınlatmak güçtür. Dolayısıyla gelenek tarafından

ortaya koyulan her görüngüyü, salt varoluşu nedeniyle kanıtlanabilen bağımsız tinsel oluşumlar saymak, bu tür görüngülerin her birini ortaya çıkış yasasına göre, bütün düşünceleri kendi bağlamları içinde yorumlamak zorunda olduğumuzu söylemekle yetinmeyecek, bu ilkeye karşı işlenen en büyük kusurun, yorumladığımız konuya kendimizi de sokmamızda; nesnelerin doğasındaki düşünceleri kavramak yerine, yabancı bir konuya kendi düşüncelerimizi taşımamızda; kendimizi görüngüye bağımlı sayıp onun özel niteliklerini sezip anlamaya çalışmak yerine doğaya aşırı eleştirel ve tartışmacı bir anlayışla yaklaşmakta yattığını ekleyeceğim. Bu genel irdelemelerden özgül uygulamalara ilerlerken, yukarıda geleneğin doğası konusunda söylenenleri anımsamalıyız. Gelip geçici olaylar ancak gelenek aracılığıyla köklendirilebilir, ama ekinsel düzeye ve belirli bir dönemde geçerli düşünce yapısına, dolayısıyla belirli bir yasaya bağlı geleneğin biçimlendirilmesi düşünsel bir olgu olduğu için, sahici nesnellik yalnız onu doğuran biçim verici yasa bilgisine, görüngünün somut deneysel yorumu aracılığıyla ulaşmayı kapsar. Düşünsel yapısı yüzünden geleneğin değişimlerle gelişimlerden bağımsız kalmasına olanak yoktur, tersine düşünce yapısındaki biçim değişikliklerinden etkilenmesi kaçınılmazdır. İşte bu nedenle yüzyıllar boyunca, her biri belirli bir oluşum yasasına uygun birçok farklı türde gelenek ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak sahiden nesnel bir açıklama, yalnız bir kez değil, görüngüler değiştikçe yapılmalıdır. Bu zincirin halkaları birbirinden dikkatli bir biçimde ayrılmalı; her birinin oluşum yasası salt görüngünün kendisiyle ve buna uygun düşen dille açıklanmalıdır. Gelenek insan uygarlıkları gibi adım adım, bölüm bölüm geliştiği ve her evre eskiyle yeni düşüncelerin karışımını barındıracağı için, sahici nesnel bir araştırmanın kendini hiçbir zaman tek bir görüngüyle ya da belirli bir dönemle sınırlayamayacağı, tersine her dönemi önceki ve sonrakilerle bağlantı kurarak ele almak zorunda olduğu açıkça anlaşılır. Kısacası geçmişle ilgili tüm araştırmalar, bütünün havası gözönüne alınarak yapılmalıdır.

Bütün bunların çok büyük bir düşünme derinliği gerektirdiğine; bugün çok değer verilen, yani günümüz çıkarlarının uşağı haline getirilen tarihbilimin çağdaşlaştırılmasının yarattığı güçlüklerden çok

daha ciddilerini karşımıza çıkarttığına kuşku yoktur. Ama yüzyıllarca karanlıkta kalmış çağdaş doğa bilimlerinin başarı ve saygınlıklarını sağlayan somut sonuçlarla boy ölçüşebilecek sonuçlara başka türlü ulaşamayız. Yöntemimizin sağladığı üstünlük, tarihin doğasında var olan yapıya ulaşmamıza olanak vermesidir. Tarihe bilimsel yaklaşım, kendi görüngülerini yavaş yavaş yaratan düşünsel değerlerin katman katman olduğunu bilir, her katmanı görüngüsüne göre ayırır, düşüncelerin oluşumunu gösterir. Böylece, gerçekliğin bütün evrelerinden geçirerek, çağlar boyunca yaptığımız yolculukta, bugün artık eskisi gibi olmayan ruhumuzun bir zamanlar nasıl olduğunu anlamamıza yolaçar. Sonuçta ortaya çıkan büyük bilimsel yapı varsayımlarla, olasılıklarla, kuşkularla sarsılmaz ya da güvenilirliğini yitirmez; bütün öznel yargılarla kanılardan bağımsızdır, tepeden tırnağa arı olumlamalardan oluşur. Düşünsel açıklamalar dünyası, doğal gelişimin özdeksel dünyası kadar sağlam ve sarsılmaz bir yapı kazanır. Doğru, parçalarda değil, bütün bölümlerin kaçınılmaz bileşiminde, yani bütün bağlamda dile gelir. Artık bu, dış dünyadaki olgusalcılığın bütünüyle deneysel doğrusu değil, çok daha yüce bir doğru, hattâ bütün geçici nesneleri aşıp bunlarda beliren düşünceye ulaşan tek gerçek düşünsel doğrudur. Dolayısıyla sonuçlarımız, yöntemimizin temelini oluşturan düşünceye uygundur. Bilimimiz artık hem yeni bir bilimsel ilke, hem de, kendine eleştirel nitemini yakıştıran okulun yabancısı olduğu, belirli bir erek kazanmıştır.

Tanaquil söylencesi irdelememiz, tek bir bölümün incelenmesiyle geleceğin tarihsel yapısı konusunda Roma geleneğini nasıl değerlendirmemiz gerektiğini göstermeyi amaçlamaktadır. Elbette yön verici düşünceler buna yetmemiştir. Çünkü ne kadar kararlı ve yürekli olursak olalım, mutlak nesnelliğe ancak derece derece ve ilerledikçe ulaşabiliriz. Ama bir kitap tam olarak başaramadığı bir şeye özendirebilir; ayrıca hangi kitabın bundan daha yüce bir amacı olabilir? Eğer geride kalmak istemiyorsak kendi gücümüzü aşmaya çalışmalıyız.

1869 yazında, Basel'de yazıldı.

KISALTMALAR

Tam göndermeler için, Adı Geçen Yapıtlar Dizelgesi'ne bakın.

FHG	Müller,	*Fragmenta Historicorum Graecorum*
FPhilG	Mullach,	*Fragmenta Philosophorum Graecorum*
LCL	Loeb Classical Library, Londra ve Cambridge, Mass. (ya da New York)	
PG	Migne,	*Patrologiae cursus completus: Series Graeca*
PL	Migne,	*Patrologiae cursus completus: Series Latina*

Plutarkhos

De Is. et Os.	*De Iside et Osiride*
Consol ad Apoll.	*Consolatio ad Apollonium*
Quaest Graec.	*Quaestiones Graecae*
Quaest Rom.	*Quaestiones Romanae*

KAYNAKÇA

J. J. BACHOFEN

SEÇME YAPITLAR

ÖZGÜN BASIMLAR

Versuch über die Gräbersymbolik der Alten. Basel, 1859. C. A. Bernoulli'nin önsözü ve Ludwig Klages'in değerlendirmesiyle yeniden basıldı. Basel, 1925.

Das Mutterrecht: Eine Untersuchung über die Gynaikokratie der alten Welt nach ihrer religiösen und rechtlichen Natur. Stuttgart, 1861. İkinci baskı, Basel, 1897.

Die Sage von Tanaquil. Heidelberg, 1870.

"Lebens-Rückschau", *Zeitschrift für vergleichende Rechtwissenschaft*'da Cilt 34 (1916), s. 337-80. *Basler Jahrbuch 1917*'de "Selbstbiographie" adı altında da yayımlanmıştır (s. 298-343).

TOPLU YAPITLAR

Johann Jakob Bachofens Gesammelte Werke. Yayına hazırlayan: Karl Meuli. Basel, 1943- . (1966'ya kadar 8 cilt.)

İLGİLİ YAZIN

BAEUMLER, ALFRED. "Bachofen, der Mythologe der Romantik", *Der Mythus von Orient und Okzident*'de. Yayına haz. Manfred Schröter (Münih, 1926).

BERNOULLI, C. A., *J J.Bachofen und das Natursymbol*. Basel, 1924.
——— *J. J. Bachofen als Religionsforscher*. Leipzig, 1924.
KERÉNYI, KARL. *Bachofen und die Zukunft des Humanismus*. Zürih, 1945.
MORGAN, LEWIS HENRY. *Systems of Consanquinity and Affinity of the Human Family*. Washington, 1871.
——— *Eski Toplum*. Londra, 1877. İstanbul, 1986
SCHMIDT, GEORG. *J. J. Bachofens Geschichtsphilosophie*. Münih, 1929.

ADI GEÇEN YAPITLAR DİZELGESİ

AELIAN (CLAUDIUS AELIANUS). *De natura animalium (On Animals)* (Hayvanlar Hakkında), Yay. haz. ve çev. A. F. Scholfield, LCL, 1958-59, 3 Cilt. *Varia Historia, Epistolae, Fragmenta.* Yay. haz. Rudolf Hercher, Leipzig, 1866.

AISKHYLOS. (Oyunlar) Yay. haz. ve çev. H. Weir Smyth, LCL, 1922-26, 2 Cilt. [Cilt 1: *Prometheus Bound* (Zincire Vurulmuş Prometheus.)] (Oyunlar.) çev. Richmond Lattimore, (Complete Greek Tragedies.) Chicago, 1953-56. 2 Cilt [Cilt 1: *Oresteia: Agamemnon, The Libation Bearers (Choiphoroi), The Eumenides.*]

ALCAEUS, *Lyra Graeca* , Cilt 1 de.

APOLLODOROS. *Bibliotheca.* Yay. haz. ve çev. Sir James George Frazer. LCL, 1912. 2. Cilt.

APOLLONIUS RHODIUS. *Argonautica.* Yay. haz. ve çev. R.C. Seaton. LCL, 1912.

ARISTOPHANES. (*Komediler*) Yay. haz. ve çev. Benjamin Bickley Rogers, LCL, 1924, 2 Cilt, (Cilt 2: *Kuşlar, Kurbağalar*; Cilt 3: *Ecclesiazusae, Lysistrata.*)

ARISTOTELES. (*Aristotelis qui ferebantur*) *Fragmenta.* Yay. haz: Valentine Rose. Leipzig, 1886.

Metaphysics (Doğaötesi) Yay. haz. ve çev. H. Tredennick. LCL, 1933-35, 2 Cilt.

Nicomachaean Ethics. Yay. haz. ve çev. H. Rackham. LCL, 1926.

Politics (Siyaset) Yay. haz. ve çev. H. Rackham. LCL, 1932.

ARNOBIUS. *Adversus nationes.* Yay. haz. August Reifferscheid. (Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum.) Viyana. 1875. / = *The Seven Books of Arnobius adversus Gentes.* Çev. Archibald Hamilton Bryce ve Hugh Campbell. (Ante-Nicene Christian Library, 19.), Edinburgh, 1871.

ATHENAEUS. *The Deipnosophists.* Yay. haz. ve çev. Charles Burton Gulick. LCL, 1927-41, 7 Cilt.

AUGUSTINE, ST. *The City of God.* Yay. haz. ve çev. G. E. McCracken ve başkaları. LCL, 1957-, 7 Cilt.

AULUS GELLIUS. *Bkz.* GELLIUS AULUS.

BLUME, FRIEDRICH. *Iter Italicum.* Cilt 1, Berlin ve Stettin; Cilt 2-4, Halle: 1824-36. 4 Cilt.

BRAUN, EMIL. "Scavi romani: Villa Pamfili", *Bulletino dell'nstituto di Corrispondenza Archeologica*'da. Roma, 1838.

BULFINCH, THOMAS. *The Age of Fable.* Boston, 1855.

BURCKHARDT, JACOB. *The Civilization of the Renaissance in Italy.* Çev. S. G. C. Middlemore, New York ve Londra, 1944. (İlk olarak Almanca yayımlanmıştır, Basel, 1860.)

CAMPANA, GIOVANNI PIETRO. *Illustrazione di due sepolcri romani del secolo di Augusto scoperti... presso la tomba degli Scipioni.* Roma, 1840.

CASSIODORUS, FLAVIUS MAGNUS AURELIUS. *Variae.* Yay. haz. Theodor Mommsen. (Monumenta Germaniae Historica, Auctores Antiquissimi, XII). Berlin, 1894.

CASSIUS DIO. *Bkz.* DIO CASSIUS.

CEDRENUS, GEORGIUS. *Compendium historiarum, PG*'de, Cilt 121 ve Cilt 122 1-367 sütunlar.

CICERO, MARCUS TULLIUS. *De inventione rhetorica.* ... Yay. haz. ve çev. H. M. Hubbell. LCL, 1949.

De natura deorum. ... Yay. haz. ve çev. H. Rackham. LCL, 1933.

De oratore. Yay. haz. ve çev. E. W. Sutton ve H. Rackham. LCL, 1942, 2 cilt.

De republica. Laws'da, *Republic*'de. Yay. haz. ve çev. Clinton Walker. LCL, 1928.

Letters to Atticus. çev. E. O. Winstedt, LCL, 1912-18, 3 Cilt.

CLEARCHUS OF SOLI. *Fragmenta, FHG*'de (*bkz.*), cilt 2.

Codex Iustinianus. Corpus Juris Civilis'de (*bkz.*), cilt 2.

Corpus Juris Civilis. Yay. haz. P. Krueger ve T. Mommsen. 9. basım, Berlin, 1902. 2 cilt.

CRATINUS, THEODOR KOCK. *Comicorum Atticorum Fragmenta.*

CREUZER. *Bkz.* FRIEDRICH. *Symbolik und Mythologie der alten Völker.* Darmstadt, 1810-23, 6 cilt, 3. basım, Darmstadt, 1836-42, 4 cilt.

CUJACIUS, JACOBUS (JACQUES CUJAS). *Opera.* Venedik ve Modena, 1758-83, 11 cilt

DIO CASSIUS. *Roman History* (Roma Tarihi), Yay. haz. ve çev. E. Cary. LCL, 1914-27. 9 cilt.

DIO CHRYSOSTOM. (*Discourses*). Yay. haz. ve çev. J. W. Cohoon ve H. Lamar Crosby. LCL, 1932-35, 5 cilt.

DIODORUS SICULUS. *Historical Library*, yay. ve çev. C. H. Oldfather ve başkaları. LCL, 1933-57, 12 cilt.

DIOGENES LAERTIUS. *Lives of Eminent Philosophers*. Yay. haz. ve çev. R. D. Hicks. LCL, 1925, 2 cilt.

DIOMEDES. *Ars Grammatica*, Heinrich Keil, *Grammatici Latini*'de.

DIONYSIUS PERIEGETES. *Geographi Graeci Minores*'de. Yay. haz. Karl Müller. Paris, 1855-61, 2 cilt (cilt 2, s. 104-76).

ENNIUS, QUINTUS. *Bkz.* SERVIUS.

EPHORUS. *Bkz.* STRABO.

EPIPHANIUS. *Bkz. Physiologus.*

EURIPIDES (Oyunlar). Yay. haz. ve çev. Arthur S. Way. LCL, 1912, 4 cilt. (Cilt 2: *Orestes;* Cilt 4: *Hippolytus, Ion, Medea.*)

Fragments. Euripidis Periditarum Tragoediarum Fragmenta'da. Yay. haz. August Nauck. Leipzig, 1885.

Hippolytus, Euripides'de, Cilt 1. Çev. David Greene. (Complete Greek Tragedies.) Chicago, 1955.

EUSTATHIUS. *Commentarii ad Homeri Iliadem et Odysseam*, Leipzig, 1825-28, 7 cilt (tıpkıbasım Hildesheim, 1960, aynı sayfa numaraları, 4 cilde sığdırılmış 7 cilt.)

FELLOWS, CHARLES. *An Account of Discoveries in Lycia.* Londra, 1841.

Fragmenta Historicorum Graecorum. Bkz. MÜLLER CARL ve THEODOR.

Fragmenta Philosophorum Graecorum. Bkz. MULLACH, F. W. A.

FREEMAN, KATLEEN. *Ancilla to the Pre-Socratic Philosophers.* Oxford, 1948.

GAIUS. *Institutiones.* Yay. haz. Paul Krüger ve Wilhelm Studemund. (Collectio Librorum Juris Anteiustiniani, 1.) 6. basım, Berlin, 1912.

GELLIUS, AULUS. *Attic Nights.* Yay. haz. ve çev. John C. Rolfe. LCL, 1927. 3 cilt.

GRAVES, ROBERT. *The Greek Myths.* düzeltilmiş 3. basım. Baltimore ve Harmondsworth, 1960.

Greek Anthology, The. Yay. haz. ve çev. W. R. Paton. LCL, 1916-18. 5 cilt.

HELBIG, WOLFGANG. *Führer durch die öffenlichen Sammlungen klassischer Altertümer in Rom.*, 3. basım, Leipzig, 1912-13. 2 cilt.

HERODOTOS. (*The Histories*) Yay. haz. ve çev. A. D. Godley. LCL, 1921-24, 4 cilt.

(HESIOD) *Hesiod and the Homeric Hymns*. Yay. haz. ve çev. H. G. Evelyn-White. LCL, 1914.

HOMEROS. *The Iliad*. Yay. haz. ve çev. A. C. Murray. LCL, 1924-25. 2 cilt.

The Iliad. Çev. Richmond Lattimore, Chicago, 1951.

The Odyssey. Yay. haz. ve çev. A. C. Murray. LCL, 1919. 2 cilt.

Homeric Hymn to Apollo. Bkz. HESIOD.

HORACE. *Odes and Epodes*. Yay. haz. ve çev. C. E. Bennett. LCL, 1914.

HORAPOLLO NILIACUS. *Hieroglyphica*. Yay. haz. C. Leemans. Amsterdam, 1835./= *The Hieroglyphics of Horapollo*. Çev. George Boas. New York (Bollingen Series XXIII), 1950.

HYGINUS, GAIUS JULIUS. *Fabulae*. Yay. haz. M. Schmidt. Jena, 1872.

IAMBLICHUS. *De Vita Pythagorica*. Yay. haz. Ludwig Deubner. Leipzig, 1937./ = *Iamblichus, Life of Pythagoras*. Çev. Thomas Taylor. Londra, 1926.

JOSEPHUS, FLAVIUS. *The Jewish War*. Yay. haz. ve çev. H. Thackeray. LCL, 1927-28. 2 cilt.

JULIAN (ANTECESSOR). *Digestae, Corpus Juris Civilis*'de (bkz.), cilt 1.

JULIUS VALERIUS. *Res Gestae Alexandri Macedonis*. Yay. haz. Bernhard Kübler. Leipzig, 1888.

JUSTIN (MARCUS JUNIANUS JUSTINUS). *Epitome historiarum Phillippicarum Pompei Trogi*. Yay. haz. Otto Seel. Leipzig, 1935.

JUSTINIAN. *Bkz. Codex Iustinianus*.

(JUVENAL) (DECIMUS JUNIUS JUVENALIS). *Juvenal and Persius*. Yay. ve çev. G. G. Ramsay. LCL, 1918.

KEIL, HEINRICH. *Grammatici Latini*. Hildesheim. 1867 (1961'de yeni basım). 8 cilt (*Diomedis Artis Grammaticae Libri III* 1. ciltte, s. 299-529).

KERÉNYI, CARL. *The Gods of the Greeks*. Çev. Norman Cameron. New York ve Londra, 1951.

The Heroes of the Greeks. Çev. H. J. Rose. Londra 1959.

The Religion of the Greeks and Romans. Çev. Christopher Holme. Londra, 1962.

KOCK, THEODOR (Yay. hazırlayan). *Comicorum Atticorum Fragmenta*, Leipzig, 1880-88, 3 cilt (Cratinus, cilt 1).

LACTANTIUS, LUCIUS CAERCILIUS FIRMIANUS. *Divinae Institutiones*. *PL*'de cilt 6 sütun 111-822.
Ayrıca bkz. MARTINI.

LEOPARDI, GIACOMO. *Poems*. Yay. haz. ve çev. Geoffrey L. Bickersteth. Cambridge, 1923.

LIVY (TITUS LIVIUS). (History of Rome.) Yay. haz. ve çev. B. O. Foster. F. G. Moore ve başkaları. LCL, 1919-59. 14 cilt.

LONGINUS, PSEUDO. *On the Sublime*. Aristotle, *The Poetics: "Longinus"*da, *On the Sublime*. Yay. haz. ve çev. W. Hamilton Fyfe. LCL, 1928.

LUCAN (MARCUS ANNAEUS LUCANUS). *The Civil War (Pharsalia)*. Yay. haz. ve çev. J. D. Duff. LCL, 1928.

LUCIAN. *(Works.)* Yay. haz. ve çev. A. M. Harmon, K. Kilburn ve M. D. Macleod. LCL, 1913-41. 8 cilt. [("The Dance" (*De Saltatio*) 5. ciltte.)]

LYCOPHRON. *Cassandra (Alexandra)*. Yay. haz. Gottfried Kinkel. Leipzig, 1880. (Scholia da içinde).
Lyra Graeca. Yay. haz. ve çev. J. M. Edmonds. LCL, 1922-27. 3 cilt.

MALALAS, JOANES. *Chronographia*. *PG*'de, cilt 97, sütun: 65-718.

MARTIANUS CAPELLA. *De Nuptiis Philologiae et Mercurii*. Yay. haz. Adolf Dick. Leipzig, 1925.

MARTINI. *Lactanti Carmen de Ave Phoenix*. Lüneburg, 1825.

MELA, POMPONIUS. *Chronographia*. Yay. haz. Karl Frick. Leipzig, 1880.

MENANDER. (The Fragments.) Yay haz. ve çev. F. C. Allinson. LCL, 1921.

MULLACH, F. W. A. (Yay. haz.). *Fragmenta Philosophorum Graecorum*. Paris, 1870-81. 3 cilt.

MÜLLER, CARL VE THEODOR. (Yay. haz.). *Fragmenta Historicorum Graecorum*. Paris, 1841-84. 5 cilt.

MÜLLER, KARL OTFRIED. *Die Etrusker*. 2. basım. Stuttgart, 1877. 2 cilt.

NICOLAUS OF DAMASCUS. *Fragmenta*. *FHG*'de. cilt 3, s. 343-463.

NIETZSCHE, FRIEDRICH. *The Birth of Tragedy*. Çev. William A. Hausmann. Edinburgh ve Londra, 1909.
Thus Spake Zarathustra. Çev. Thomas Common. Londra, 1932.

NONNUS. *Dionysiaca*. Yay. haz. ve çev. W. H. D. Rouse. LCL, 1940. 3. cilt.

OVIDIUS (PUBLIUS OVIDIUS NASO). *The Art of Love and Other Poems*, Yay. haz. ve çev. J. H. Mozley. LCL, 1929. (*a.g.y.*, 252-30).
Fasti, Yay. ve çev. Sir James George Frazer. LCL, 1931.
Metamorphoses (Dönüşümler). Yay. haz. ve çev. F. J. Miller. LCL. 1916. 2 cilt.

PAULUS. *Corpus Juris Civilis*'de (bkz.), cilt 1.

PAUSANIAS. *Description of Greece*. Yay. haz. ve çev. W. H. S. Jones ve H. A. Ormerod. LCL, 1918-35. 5 cilt.

PHANOCLES, POWELL. *Bkz.* JOHN UNDERSHELL.

PHILOSTRATOS. *Heroicus. Flavii Philostrati Opera*'da. Yay. haz. C. L. Kayser. Leipzig, 1870-71. 2 cilt (cilt 2, s. 128-219).
Imagines. Yay. haz. ve çev. Arthur Fairbanks. LCL, 1931.
Life of Apollonius of Tyana. Yay. haz. ve çev. F. C. Conybeare. LCL, 1912, 2 cilt.

PHOTIUS. *Lexicon*. Yay. haz. Gottfried Hermann. Leipzig, 1808.
Physiologus. Yay. haz. F. Sbardone. Milano, 1936.

PINDAROS. *Odes*. Yay. haz. ve çev. Sir J. E. Sandys. LCL, 1915.
Odes. Çev. Richmond Lattimore. Chicago, 1947.
Scholia. Bkz. Pindari Carmina. Yay. haz. C. Gottlieb Heyne. Göttingen, 1798. 2 cilt.

PLATON. *The Dialogues*. Çev. Benjamin Jowett. New York, 1937. 2 cilt [cilt 1: Symposium (Şölen).]
Euthyphro Apology Crito Phaedo Phaedrus. Yay. haz. ve çev. H. N. Fowler. LCL, 1914.
The Laws (Yasalar). Yay. haz. ve çev. R. G. Bury. LCL, 1926. 2 cilt.
Lysis, Symposium, Gorgias. Yay. haz. ve çev. W. R. M. Lamb. LCL, 1925.
The Republic (Cumhuriyet). Yay. haz. ve çev. Paul Shorey. LCL, 1930-35. 2 cilt.
Timaeus Cleitphon Critia Menexenus Epistles. Yay. haz. ve çev. R. G. Bury. LCL, 1929.

PLAUTUS. (Works.) Yay. haz. ve çev. Paul Nix[illegible]., 1916-38. 5 cilt [cilt 1: *Captivi* (Esirler); cilt 2: *Cistellaria* (Kutu].

PLINY (GAIUS PLINIUS SECUNDUS). *Natural History* (Doğa Tarihi). Yay. haz. ve çev. H. Rackham ve başkaları. LCL, 1938-42. 11 cilt.

PLUTARKHOS. *The Parallel Lives* (Hayatlar). Yay. haz. ve çev. B. Perrin. LCL, 1914-26. 11 cilt (Cilt 1: Romulus, Solon, Lycurgus; cilt 4: Alcibiades; cilt 7:

Caesar; cilt 9: Marius).

Moralia (Ahlâk.) Yay. haz. ve çev. F. C. Babbitt ve başkaları. LCL, 1927, 15 cilt (cilt 2: *Consolatio ad Apollonium* (Apollonius'a Avutma Mektubu), *Coniugalia preecepta* (Gelinle Damada Öğütler); cilt 3: *Mulierum virtutes* (Kadınların Yürekliliği); cilt 4: *Quaestiones Romanae* (Roma Sorunları); *Quaestiones Graecae* (Yunan Sorunları); cilt 5: *De Iside et Osiride* (Isis ve Osiris), *De defectu oraculorum* (Eskiyen Bilicilik); cilt 6: *De tranquillitate animi* (Aklın Dinginliği); cilt 7: *De genio Socratis* (Sokrat'ın Etkileri); cilt 8-9: *Quaestionem convivialium* (Sofra Söyleşileri); cilt 9: *Amatorius* (Sevda Konusunda Söyleşiler); cilt 11: *De placitis philosophorum* (Düşünbilimcilerin Benimsediği Düşünceler); cilt 12: *De facie quae in orbe lunae apparet* (Ay Küresinde Görülen Yüz Konusunda); cilt 13: *De communibus notitiis adversus Stoicos* (Stoacılara Karşı Genel Törel Kavramlar).

POLYBIUS. *(History).* Yay. haz. ve çev. W. R. Paton. LCL, 1922-27. 6 cilt.

POMPONIUS MELA. *Bkz.* MELA.

POWELL, JOHN UNDERSHELL. *Collectanea Alexandrina.* Oxford, 1925.

PROPERTIUS. (*Works*). Yay. haz. ve çev. H. E. Butler. LCL, 1912.

PRYCE, F. N. *Catalogue of Sculpture in the Department of Greek and Roman Antiquities in the British Museum.* Londra 1928-31. 2 bölüm, (Bölüm I).

PYTHAINETOS. *FHG*'de (bkz.), cilt 4.

REINACH, SALOMON. *Répertoire de relief grecs et romains.* Paris, 1909-12. 3 cilt.

SAPPHO. Lyra Graeca'da, cilt 1.

SCHEFOLD, KARL. *Die Bildnisse der antiken Dichter, Redner und Denker.* Basel, 1943.

SCHWAB, GUSTAV BENJAMİN. *Die schönsten Sagen des klassischen Altertums.* Stuttgart 1838-39, 2 cilt.

SERVIUS. (*Servii grammatici qui feruntur) Commentarii.* Yay. haz. Georg Thilo ve Hermann Hagen. Leipzig, 1881-87. 3 cilt. (cilt 1-2: *Aeneid* (Aeneas); *cilt 3: Bucolics, Georgics.*)

SEXTUS EMPIRICUS. (*Pyrrhoneioi hypotyposeis*). Yay. haz. ve çev. R. G. Bury. LCL, 1933-36. 4 cilt.

SIMONIDES. *Lyra Graeca*'da, cilt 2.

SOLINUS, GAIUS JULIUS. *Collectanea Rerum Memorabilium.* Yay. haz. Theodor Mommsen. Berlin, 1864.

SOPHOKLES. *Oedipus at Colonus.* Çev. Robert Fitzgerald. New York, 1941. Complete Greek Tragedies dizisi olarak yeniden basıldı, Chicago, 1954.

SPARTIANUS, AELIUS. *Caracalla, Scriptores Historiae Augustae*'de. Yay. haz. ve çev. D. Magie. LCL, 1953. 3 cilt (cilt 2, s. 2-31.)
STACKELBERG, OTTO MAGNUS VON. *Der Apollotempel zu Bassae in Arcadien.* Roma, 1826.
STOBAEUS, JOANNES. *Florilegium.* Yay. haz. August Meineke. Leipzig, 1855-56, 3 cilt.
STRABON. *Geography.* Yay. haz. ve çev. H. L. Jones. LCL, 1917-32. 8 cilt.
SUETONIUS. *Lives of the Caesars.* Yay. haz. ve çev. J. C. Rolfe. LCL, 1914. (Cilt 1: *The Defied Julius.*)
SUIDAS. *Lexicon.* Yay. haz. Ada Adler, (Lexicographi Graeci). Leipzig, 1928-38. 5 cilt.

TACITUS, CORNELIUS. *Dialogus, Agricola, and Germania.* Yay. haz. ve çev. William Peterson ve Maurice Hutton. LCL, 1914.
Histories and Annals. Yay. haz. ve çev. Clifford H. Moore ve John Jackson. LCL, 1925-51. 4 cilt.
TERTULLIAN (A. SEPTIMUS FLORENS TERTULLIANUS). *Apology, De spectaculis.* Yay. haz. ve çev. T. R. Glover. LCL, 1931.
TZETZES, JOANES. *Variarum Historiarum Liber, Lycophronis Chalcidensis Alexandra ..... adjectus quoque est Joannis Tzetzae Variarum Historiarum Liber.* Basel, 1546.

ULPIAN (DOMITIUS ULPIANUS). *Digestae, Corpus Juris Civilis*'de (bkz.), cilt 1.

VARRO, MARCUS TERENTIUS. (Cato and) Varro, *De re rustica.* Yay. haz. ve çev. W. D. Hooper ve H. B. Ash. LCL, 1934.
VERGILIUS (PUBLIUS VERGILIUS MARO). *(Works).* Yay. haz. ve çev. H. R. Fairclough. LCL 1916-18, 2 cilt, (cilt 1: *Georgics,* cilt 1-2: *Aeneid.*)
The Georgics. Çev. Cecil Day Lewis. Londra, 1940.

WESTERMARCK, EDWARD. *The History of Human Marriage.* Londra, 1891. 5. baskı, Londra 1921, 3 cilt.
WINCKELMANN, JOHANN JOACHIM. *Werke.* Yay. haz. C. L. Fernow. Dresden ve Berlin, 1808-25. 11 cilt.
WINTER, FRANZ (Yay. haz.) *Kunstgeschichte in Bildern.* Leipzig, 1910-27. 13 bölüm.

XENOPHON. *Hellenica, Anabasis, Symposium.* Yay. haz. ve çev. C. L. Brownson ve O. J. Todd. LCL, 1918-22. 3 cilt. (Cilt 2-3: *Anabasis;* cilt 3: *Symposium*).

SÖZLÜK

Abylles (Fas'ta günümüzdeki adıyla Ceuta yakınlarında yaşayan kavim)

Acanthus (Mısır'da bir kent)

Acca Larentia (Roma söylencesinde Herakles tarafından karşılaştığı ilk erkeğe kendini vermesi öğütlenen kişi; o da böyle yapmış, ölümü üzerine varlığını kalıt almış ve bunu Roma kavmine bağışlamıştır)

Acheron (Hades'deki ırmak, bazen Hades'in yerine geçer)

Akhilleus (Troya savaşlarının Yunanlı kahramanı, Peleus'la Thetis'in çocuğu)

Actor'un oğulları Molioneler'e bakın

Aeacid (Aeacus'un torunu, Zeus'la Troya surlarının yapılmasına yardım eden, Aegina'nın koruyucu tanrısının oğlu)

aediles (kamu yapılarını, kamu düzenini ve devlet yarışlarını denetleyen Roma yönetici yargıçları)

Aegeus (Atina'nın söylencesel kralı, Theseus'un babası)

Aegidler (Aegeus'un torunları, q.v.)

Aeginetanlar (Aegina halkı, Epidarus'dan alınıp sömürgeleştirilen Egin Körfezi'ndeki ada)

Aelian (Claudius Aelianus; fl. ca. MS 200; Romalı yazar)

Aeneadlar (Aeneas'ın torunları, q.v.)

Aeneas (Troyalı prens, Anchises'le Aphrodite'in oğlu; Troya savaşından sonra İtalya'ya yelken açmış, ama Dido'yla karşılaştığı Kartaca kıyılarında gemisi kaza geçirmişti, q.v.; Roma kavminin atasıdır)

Aeolianlar (Kuzeybatı, Küçük Asya'da, Troya bölgesinde ve Lesbos adasında yaşayan Yunan kavmi)

Aiskhylos (MÖ 525-456; Yunan tragedya ozanı)

Aetolianlar (Orta Yunanistan'da Aetolia kavmi)

Agamemnon (Troya Savaşı'nın Yunan önderi, dönüşünde yasak cinsel ilişkiye giren karısı Klytaemnestra tarafından öldürülmüştü; sonradan öcü oğulları Orestes tarafından alındı)

Agathocles (Sicilya'da Siraküza'nın yöneticisi, MÖ. 317-289, Kartaca'ya karşı savaştı)
agathodaemon (bireyin "iyilik cini")
Agrippa, Marcus Vipsanius (MÖ 63-MS 14 Romalı kumandan ve İmparator Augustus'un arkadaşı)
Ahriman (Zerdüştlük dininde kötülük ilkesi)
Aides Aidoneus (Yunan yeraltı tanrısı; Hades'in bir başka biçimi)
Ajax ("Telemonialı" Ajax'dan ayırmak için ona "Lokrialı" Ajax adı verilmiştir; Troya Kralı Priamos'un kızı Kassandra'yı kirleten ve Poseidon ya da Neptün'e saygısızlığından ötürü boğulan Troya savaşının Yunanlı kahramanı)
Alba Longa (Roma yakınlarında, Latium'daki kent; MÖ yaklaşık 600 yıllarında Romalılar tarafından yıkılmıştır)
Alcaeus, (Lesboslu Yunan lirik ozan; MÖ yaklaşık 620)
Alkibiades (MÖ yaklaşık 450-405; Atinalı siyasetçi ve Sokrates'in öğrencisi)
Alcmaeon (Yunan söylencesinde, babası Amphiaraus'un buyruğuyla anası Eriphyle'in canına kıymış ve delilikle cezalandırılmıştır)
Aleian çayırlığı (bir olasılıkla Kilikya'da; Herodotos'la karşılaştır 6.95)
Alexander (Homeros'un *İlyada*'sında Paris'e verilen ad, Priam'la Hecuba'nın oğlu; Menelaus'un karısı Helen'i kaçırması Troya savaşının başlamasına neden olmuştur)
Alexander the Great (Büyük İskender) (Makedonya Kralı; MÖ 356-323)
Alexander Severus, Marcus Aurelius (Roma İmparatoru, MS 222-235)
Altes (Troya Savaşı'na soktuğu Lelegler'in kralı)
Amazonlar (Yunan söylencesindeki, Pontus ve Kapadokya bölgesinde yaşayan, Troya Savaşı'na katılıp Atina'ya saldıran ve Theseus tarafından püskürtülen savaşçı kadınlar soyu)
Amisodarus (Ya da Isaras; Chimaera tarafından eğitilen, Likya Kralı)
Ammonium (şimdi Siva olan, Libya'daki Zeus Ammon bilicisi)
Amor (sevda tanrısı Eros'un Romalı adı)
Amphion (söylencesel müzikçi, lirinin sesiyle Thebai surları yükselmiştir)
Anahita (Yun. Anaitis; İran, Ermenistan vb. yerlerde tapınılan Asyalı tanrıça; Yunanlılar tarafından Artemis/Diana ya da Aphrodite/Venüs'le özdeşleştirilmiştir)
Anchises (Aeneas'ın babası, oğlunu yanan Troya'dan sırtında taşıyarak çıkartmıştır)
Anius (Delos Kralı; üç kızı kumruya dönüşmüştü)
Anna Perenna (genellikle Dido'nun kız kardeşi Anna'yla özdeşleştirilen Roma tanrıçası, 15 Mart'ta yapılan kösnül şenliklerin simgesi; bazen Bovillae'lı Anna'yla özdeşleştirilir ya da karıştırılır)
Anna, Bovillae'lı (Mons Sacer'e çekildiği zaman Roma halkına yiyecek bulan kadın: genellikle bir tanrıça olarak, Anna Perenna'yla özdeşleştirilir.)
Anteia (Argos kralı Proetus'un karısı Stheneboea olarak da adlandırılır; Bellerophon'u kendisine gözdiktiğini söyleyerek yalan yere suçlamıştır)
Antigone (Oedipus'la Iocasta'nın kızı, Polynices'le Eteokles'in kız kardeşi)

Antigonus (Büyük İskender'in generali; İskender'in ölümünden sonra Asya'nın büyük bir bölümünü yönetmişti)

Antiope (Amazonların ecesi, Theseus tarafından yenilgiye uğratılmıştı)

Antony, Marc (Marcus Antonius, MÖ 83?-30; Romalı general, Julius Caesar'ın ölümünden sonra gelen triumvir, Kleopatra'nın sevgilisi)

Anxur (Roma'nın güneydoğusunda bir kent; şimdiki adı Terracina)

Aphrodite (Yunan sevi tanrıçası=Romalı Venüs; Ares/Mars'ın eşi; özellikle Kıbrıs'da tapınılır, bu nedenle Cypria, Kıbrıslı olarak adlandırılır)

Apollo (tapıncının merkezi Delphi olan, Yunan ışık ve güneş, bilicilik ve adalet tanrısı; yeraltını simgeleyen Python canavarını ortadan kaldırışının anısına ona Pythia da denir; ayrıca bir olasılıkla "Likya'dan" anlamında ya da kurtlara gönderme yapılarak "Lykia'lı" olarak da anılır)

Apollodoros (MÖ yaklaşık 140; Yunan söylencecisi ve yazar)

Apollonius Rhodius (MÖ yaklaşık 295-215; Yunan koçaklama ozanı)

Arachne (dokuma yarışmasında Athena'ya meydan okuyan, kumaşına tanrıların sevdalarını işleyen ve tanrıça tarafından bir örümceğe dönüştürülen Lidyalı kadın)

Aramaealılar (Şam yakınlarında yaşayan bir Suriye kavmi)

Arcadia/Arcadialılar (Orta Peloponnesos'daki Yunan bölgesi ve buralı kavim)

Archias, A. Licinius (Roma'da yaşayan Yunan ozanı, yasalara aykırı olarak Roma yurttaşlığını üstlendiği için cezalandırılmasına karşı Cicero tarafından savunulmuştur)

Ares (Yunan savaş tanrısı=Roma'da Mars; Atina'daki Areopagus ya da Ares Tepesi, yüce Atina suç mahkemesinin ve Orestes duruşmasının yeraldığı alandır)

Arete (Phaeacialıların Kralı Alcinous'un karısı)

Argiveler (Argos halkı)

Argo (Argonautlar'ın teknesi)

Argonautlar (Altın Post'u geri almak için Jason tarafından Kolchis'e götürülen kurul üyeleri)

Argos (Doğu Peleponnesos'da Argolis'in başkenti, Hera tapıncının merkezi Yunan kenti)

Ariadne (Girit Kralı Minos'un kızı; Theseus tarafından kaçırılmış ama sonra bırakılmıştır; bunun ardından Dionysos=Bacchus ya da Liber tarafından evlendirilmiş, böylece Roma'daki adı Libera olmuştur; bazen Aphrodite'le özdeşleştirilir)

Arion (Lesboslu ozan ve müzikçi, müziksever bir yunus tarafından boğulmaktan kurtarıldığı söylenir)

Aristophanes (Yunanlı güldürü ozanı, MÖ 455-375)

Aristoteles (Yunanlı düşünbilimci, MÖ 384-322)

Arnobius (MS yaklaşık 305. Hıristiyan savunman)

Arrian (Flavius Arrianus, MS yaklaşık 95-175; Yunanlı yazar)

Artemis (Yunan tanrıçası=Romalı Diana, Apollo'nun kız kardeşi; yabanıl hayvanlarla erdenliğin ve Amazonların koruyucusu)

Ascanius (Aeneas'ın oğlu, ona İtalya'ya kadar eşlik etmiştir; Alba Longa'nın kurucusu)
Aso (Etiyopya ecesi, *De Is. et Os.*'a Plutarkhos tarafından sözü edilmiştir 13.356)
Atalanta [Schoeneus'un kızı (başka uyarlamalarda Iasus'un kızı) sevdalılarına kendisiyle yarışmaları konusunda meydan okuyup yenilenlere ölüm cezası veren hızlı koşucu; sonunda yarışta Atalanta'yı şaşırtmak için Aphrodite'in verdiği üç altın elmayı kullanan Melanion ya da Hippomenes'e yenilmiştir]
Ataranteler (Libyalı kavim)
Athenaeus (MS 230; Yunanlı yazar)
Athene (Yunan tanrıçası Roma'da Minerva; Zeus'un kafasından doğmuştur; ikinci ya da öbür adı Pallas'dır; Atina'nın koruyucusudur; dişi savaşçı ve kız oğlan kızdır.
Attica (başkenti Atina olan Yunan toprakları)
Augileler (Ammonium'un batısında yaşayan Libyalı kavim)
Augustine, St. (Aurelius Augustinus, MS 354-430, Hippo piskoposu)
Augustus, Gaius Julius Caesar Octavianus (asıl adı Gaius Octavius, MÖ 63-MS 14; ilk Roma İmparatoru)
Aulus Gellius, Gellius, Aulus'a *bakın.*
Aurelian (MS 212; Roma İmparatoru, 270-275)
Aurora (Eos'un Roma karşılığı, Yunanlı tan ve gençlik tanrıçası)
Ausialılar (Tunus'ta şimdiki adı Cerid Şot'u olan Tritonis gölü ve ırmağı yakınlarında yaşayan Afrika kavmi,)
Autolycus (Xenophon'un *Symposium*'unda bir kişi)
Auxesia (Girit bereket tanrıçası)
Aventine (Roma'nın yedi tepesinden biri, Diana Tapınağı'nın bulunduğu bölge)

Bacchus (Dionysos'un öbür adı, q.v.)
Bassae (Arkadia'da bir kent, ünlü Apollon tapınağının bulunduğu yer)
Battiadlar (Kyrene'nin MÖ 6. yüzyıldaki yöneticileri, adlarını kurucuları I. Battus'dan almışlardır)
Bel ya da Baal (Samilerin —Asurlular'la Babillilerin— tanrısı, Yunanlılar onu Heracles'le özdeşleştirmiştir)
Bellerophon [Yunan söylence kahramanı, Poseidon'un (ya da Korint Kralı Glaucus'un) oğlu; haksız yere Anteia'yı baştan çıkartmaya kalkışmakla suçlanmıştır; Likya'ya gönderilmiş, kralın hizmetindeyken önce Khimaira'yı alt etmiş, sonra da Amazonları yenmiştir; ama daha sonra tanrıların nefretine uğrayarak, Aleion ovasında yersiz yurtsuz dolaşıp durmuştur]
Berenice II (Mısır kraliçesi)
Bithynia (Küçük Asya'nın kuzeyinde, Karadeniz kıyısındaki topraklar)
Boeotia (Atina'nın kuzeybatısında, merkezi Thebes olan Yunan toprakları)
Bona Dea (Roma toprak tanrıçası, Fauna, Maia ve Ops'la özdeşleştirilir; Mayıs, Haziran ve Aralık'taki şenliklerin yapılış nedenidir)

Bovillae (Roma'nın kuzeybatısında, Latium'da bir kent)
Brutus, Marcus Junius (MÖ yaklaşık 78-42); Julius Caesar'ı öldürenlerden biri)

Cadmealar (Cadmus'un torunları)
Cadmus (dişlerinden silahlı adamların fırladığı canavarı öldüren Yunan söylence kahramanı, Thebanlar'ın atası)
Caesar, Gaius Julius (MÖ yaklaşık 102-44; Romalı general ve buyurgan)
Caieta (Aeneas'ın sütanası, Campania'da Napoli yakınlarında, aynı adı taşıyan çağdaş Gaeta'da gömülüdür)
Calamus (Carpus'un dostu; Carpus, Calamus'un kazanmasına izin verdiği yüzme yarışından sonra boğulmuştur; bu iki dosttan Calamus saza, Carpus'sa meyvaya dönüşmüştür, bunlar adlarının anlamlarıdır)
Callias (Xenophon'un *Symposium*'unda yer alan bir kahraman)
Callisthenes, yalancı (bir olasılıkla MS. 3. yüzyıl; Büyük İskender hakkındaki inanılmaz tarihin yazan)
Calypso (Atlas'ın kızı, Odysseus'un, adasında deniz kazası geçirdiği peri)
Camillus, Marcus Furius (MÖ 4. yüzyıl; Romalı general, Roma'yı Gal'lilere karşı savunmuştur)
Camisa (Janus'un karısı ve kız kardeşi, ilgili başlığa bakın)
Campagna di Roma (Roma'yı çevreleyen bölge)
Campania (Orta İtalya'nın güney bölgesi)
Candace (Etiyopya ecelerine, özellikle de MÖ 22'de Mısır'a başarısız bir saldırı düzenleyen Meroe ecesine verilen genel ad; bu ad aynı zamanda son Büyük İskender destanında ortaya çıkan söylencesel Hint ecesine de verilir)
Candaules (söylencesel Hint Candace'ının oğlu)
Cantabri (Augustus tarafından fethedilen, kuzeybatı İspanya'da yaşayan kavim)
Capua (MÖ 4. yüzyılda Roma topraklarına katılan ve Campania'da yeralan bir kent)
Caria (Karya)/Carians (Karyalılar) (Küçük Asya'nın güneybatısında, Lidya'nın güneyinde ve Likya'nın batısındaki bölge ve bu bölgede yaşayan kavim)
Carnea (Sparta ve Dor Yunanistan'ında Ağustos/Eylül aylarında kutlanan ve Apollon'un onuruna yapılan şenlik)
Carpus, Calamus'a *bakın*,
Carrhae (şimdiki Harran)
Carthage (Kartaca),
Caspian (Hazar Denizi)
Cassandra, Philonoe'ya *bakın*,
Cassiodorus, Flavius Magnus Aurelius (MS yaklaşık 487-583; Ortaçağ'da Romalı Hıristiyan tarihçi ve bilimadamı)
Cassius Dio, Dio Cassius'a *bakın*
Cassius Longinus, Gaius (ölümü MÖ 42; Romalı general, Caesar'ı öldürenlerden biri)

Catos (Marcus Porcius Cato, takma adı "Censor", MÖ 234-149; Romalı devlet adamı ve yazar, "Utica'lı" Marcus Porcius Cato, MÖ 95-46, onun torununun oğluydu, katışıksız dürüstlüğüyle ünlü, Romalı kamu görevlisiydi)

Caucones (Küçük Asya'nın kuzeybatısında yaşayan kavim, bir olasılıkla İskit kökenli)

Cedrenus, Georgius (11. yüzyıl Bizans tarihçisi)

Cephallenia/Cephallenialılar (Patras Körfezi açıklarında, İon denizindeki ada, günümüzde Caphalonia, ve burada yaşayan kavim)

Cerberus (Hades'in üç başlı bekçi köpeği, Herakles tarafından yeryüzüne çıkarılıp sonra geri götürülmüştür)

Ceres (Roma'nın ekin, hasat ve bereketli topraklar tanrıçası, Yunanlı Demeter'le aynıdır, ilgili başlığa bakın)

Chalcidialılar (Yunanistan'ın kuzeydoğu kıyılarının ve Chalcidia yarımadasıyla üç-dilli Güney Makedonya Yarımadası'nın açıklarında büyük bir ada olan Euboia'daki Chalcis'de yaşayanlar, Chalcisli topluluk)

Charon (Hades'teki ırmak Styx üzerinde ölülerin ruhlarını taşıyan sandalcı)

Cheimarrhus (Bellerophon tarafından alt edilen korsan önder)

Chimaera (Bellerophon'un yendiği üç-kafalı, alev püskürten canavar)

Chiron (Kentaur, genç Akhilleus'a Jason'a ve başka bazı kahramanlara öğretmenlik eden, kavrayışlılığıyla ünlü, yarı insan yarı at adam)

Choragus (İskender söylencesindeki Hint Candace'ının oğlu)

Chysippus (Laius tarafından kaçırılan, Pelops'un oğlu; kendi canına kıymıştır ya da bir başka uyarlamaya göre Pelops'un karısı Hippodamia tarafından öldürülmüştür)

Cicero, Marcus Tullius (MÖ 106-43; Romalı devlet adamı ve konuşmacı)

Ciconialı analar (Orpheus'u parçalayan Trakyalı bir kavmin kadınları)

Cimmerialılar (Kimmer'ler) (Küçük Asya'ya sık sık akın eden Azak Denizi ve Kırım kavmi)

Cinyras (dışarıdan gelip Kıbrıslı olan kahraman, kendi kızı Smyma'yla cinsel ilişkiye girdiğini öğrenince canına kıymıştır)

Circe [Aenea Adasının, Ulysses'in (Odysseus) dostlarını domuza dönüştürüp onlarla bir yıl geçiren söylencesel büyücü kadın; kayıncı rüzgârlar Aeneas'ı onun adasından uzak tutmuştur]

Civilis, Julius (yanlış olarak Claudius; MS 69-70'de Roma'ya karşı Batavialı Alman kavminin yarı yarıya başarılı sayılabilecek başkaldırısını yönetmiştir)

Clearchus, Soli'li (MÖ 3. yüzyıl; Aristoteles'in öğrencisi, yalnızca birkaç bölümü Athenaeus ve başka yazarlar tarafından korunmuş çeşitli yapıtların yazarı)

Cleitae (Penthesilea'nın sütanası Cleite tarafından kurulan, İtalya'daki Cleite kentinin Amazon ecesi; bu kent Crotonlu'lar tarafından yok edilmiştir)

Cocytus (Acheron'un yardımcısı, ilgili başlığa bakın)

Colonus (Atina'nın kuzeyindeki tepe, Oedipus'un öldüğü yer)

Colophon (Küçük Asya'da, Lidya'daki eski Ion kenti)

Consus (tarım ve iyi öğütler tanrısıdır, bazen Neptün ya da Poseidon'la özdeşleştirilir)

Corneto (Roma'nın kuzeybatısında Etrüsk kenti; bugünkü Tarquinia)

Cratinius (MÖ yaklaşık 520-423; birkaç parça dışında yapıtları kaybolmuş olan, Yunan güldürü ozanı)

Creon (Glauce'nin babası, İokaste'nin erkek kardeşi; İokaste'nin kocası Laius'un ölümünden sonra Thebai Kralı olmuş ama tacını Oedipus'a bırakmıştır; Oedipus'un oğulları Eteokles'le Polynices'in ölümlerinden sonra bir kez daha yönetime geçmiştir)

Creusa (Priamos'un kızı, Troya Kralı Aeneas'ın ilk karısı)

Cronos ya da Kronos (Titan, Zeus, Poseidon, Hera, Demeter ve öbür tanrıların babası;=Romalı tanrı Satürn; babası Uranüs'ü iğdiş etmiş ve onun dökülen kanından Erinys'ler çıkmıştır; sonra Zeus'un yönetiminde sırayla bütün çocukları tarafından yenilgiye uğratılmıştır)

Croton (Güney İtalya'da, Taranto Körfezi'nde bir kent, bugünkü Crotone; düşünbilimci Pythagoras tarafından kurulan okuluyla ünlüdür)

Cujacius (Jacques Cujas'ın Latince'deki adı 1522-1590, Fransız hukuk bilimci; hukuk uzmanı Ulpian'la Paulus'un yapıtlarının yayımcısı)

Cumae (Napoli yakınlarında İtalyan kıyılarında yaşayan Yunan topluluğu, mağarası ölüler ülkesine giriş kapılarından biri olan bilici Cumaeli Sibyl'in yeri)

Curtius Rufus, Quintus (MS 1. yüzyıl; Romalı tarihçi, büyük bir bölümü günümüze kadar gelen Büyük İskender'in yaşamöyküsünün yazarı)

Cybele ya da Kybele (Roma tanrıçası Rhea; tutku dolu törenlerle tapınılan Asyalı doğa tanrıçası; tapıncı Yunanlılar arasında geniş ölçüde benimsenmiş, sonraları Romalılar tarafından Magna Mater "Büyük Tanrıça" olarak kabul edilmiştir; kutsal göktaşı MÖ 204'de tapıncının Asya'daki ana merkezi olan pessinus'dan Roma'ya getirilmiştir)

Cylon (MÖ 632'de hükümeti düşürmeye kalkışan Atinalı devrimci önder)

Cypria, Aphrodite'e *bakın*,

Cyrus II (ölümü MÖ 401; İranlı general, II. Darius'un küçük oğlu; Peleponnes savaşında Sparta'nın yanında yeralmıştır)

Daedalus (Ege'yi aşmak için kendisine kanat yapan ve Girit labirentini kuran söylencesel Yunanlı ya da Giritli)

Damia (Bazen Demeter'le özdeşleştirilen Giritli bereket tanrıçası)

Danaos kızları (önce Libya, sonra da Argos Kralı olan Danaos'un elli kızı, bu kızlar Danaos'un erkek kardeşi Aegyptus'un elli oğluyla evlenmiş ve evlendikleri gece biri dışında hepsi kendi kocasını öldürmüştür; Hades'te delikli bir fıçıya ya da kalbura sonsuza dek su doldurma cezasına çarptırılmışlardır)

Delilah (İncil'de bulunan bu öyküde Samson'un doğaüstü gücünü, onun saçını keserek yok eden Filistinli yosma)

Delos/Deloslu (Yunanistan'da, Atina'nın batısında, Korint Körfezi'nin kuzeyinde yeralan kent, en ünlü Apollo bilicilik merkezi ve eski Yunanistan devletlerinin ortak hazinesinin bulunduğu yer)

Demaratus (Sparta Kralı, MÖ yaklaşık 510-491; yasadışı doğmuş olmakla suçlanması onun anayurdunu bırakıp İran'a gitmesine neden olmuştur; daha sonra Yunanistan saldırısında Xerxes'e katılmıştır, 480)

Demeter (=Roma'da Ceres; Yunanlı ekin, tarım ve aile yaşamı tanrıçası; Zeus tarafından Persephone'nin anası olmuştur (Lat. Proserpina); bu kız aynı zamanda Kore "Genç kız" olarak da bilinir, Zeus anasının haberi olmadan onu Hades'le evlendirmeye söz vermiştir; buna kızan Demeter gökyüzünden ayrılıp Persephone bırakılana kadar yeryüzünde Eleusis'de yaşamıştır — Persephone Hades'den, yılın üçte birini yeraltında kocasıyla geçirmek koşuluyla salınmıştır)

Diana (Ay, kadınlar ve çocukların doğumuyla ilgilenen Roma tanrıçası=Yunanlı Artemis)

Dido (Libya kıyılarında deniz kazası geçirdiği zaman Aeneas'a sevdalanan Kartaca'nın söylencesel ecesi ve kurucusu; Aeneas'ın ayrılışından sonra kendini odun yığını üzerine atarak diri diri yakar)

Dike (ya da Dikaia; adaletin bir kişiliğe bürünmesi)

Dio Cassius, soyadı Cocceianus (155?-MS 230; Bithynia'da doğan Romalı siyasetçi ve tarihçi)

Dio Chrysostom (MS yaklaşık 40-115; Yunanlı konuşmacı, Kinik düşünbilimci, yazın eleştirmeni)

Diodoros Siculus (MÖ 1. yüzyıl; Sicilya, Agyrium'da doğan tarihçi, büyük bir bölümü günümüze kadar gelmiş dünya tarihi yazarı)

Diogenes Laërtius (MS 3. yüzyıl; Cilicialı eski düşünbilimcilerle ilgili öğrettiğimiz bilgilerin çoğunu elde etmemizi sağlayan, günümüze kadar gelmiş, düşünbilimcilerin yaşamlarını anlatan derlemenin yazarı)

Diomedes (MS 4. yüzyıl; Latince dilbilgisi konulu yapıtın yazarı)

Diomedes (Tydeus'un, Tydides de denilen oğlu; Troya savaşı kahramanı, güç durumda kalan soydaşı ve konuk-dostu Glaucus'la silah değişmiştir)

Dionysios ("Periegetes" de denir; MS yaklaşık 300; bilinen dünyayı yalın şiirle tanımlayan Yunanlı yazar)

Dionysos (Baküs de denir, Romalı Liber'le aynıdır, Yunan şarap ve esriklik tanrısıdır; anası Semele bir yıldırımla Zeus tarafından öldürülünce, Zeus'un baldırından doğar; bu nedenle Dimeto, ya da iki-analı olarak adlandırılır)

Dioscuri (Leda ve Zeus'un kuğu biçimindeki, tek yumurtadan doğan, Castor ve Polydeuces ya da Pollux adlı ikiz kardeş oğulları; Troyalı Helen bunların kız kardeşi sayılır; ölümlerinden sonra sırayla bir gün ölüler ülkesinde bir gün de gökyüzünde yaşamalarına izin verilmiştir)

Diotima (Arkadia'da Mantinealı, bir olasılıkla söylencesel Yunan kadın düşünbilimci; Platon tarafından *Şölen* 'de Sokrates'in kadın öğretmeni olarak tanıtılmıştır)

Dius Fidius (Semo Sancus Dius Fidius; pek tanınmayan bir Roma tanrısı; Heracles'le özdeşleştirilip ant ve antlaşmalarla ilişkili görülür)

Dorlar (Geleneğe göre MÖ 12. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar Epirus'dan gelen Yunan soyunun belli başlı kavimlerinden biri; Argos, Korint, Girit ve Sparta yerleşim yerleri arasındadır)

Earth Mother (Toprak Ana) *Demeter*'e bakın,

Eileithyia (Zeus'la Hera'nın kızı, doğum tanrıçası, Roma'da Juno Lucina)

Elagabalus ya da Heliogabalus (MS 218-222, Romalı imparator; doğduğu kent Emesa'nın Suriyeli güneş tanrısına yapılan açık-saçık ve aşırılık dolu törenlerini Roma'ya sokmuştur)

Elealı kardeşler, Moliones'e *bakın*

Eleusis (Demeter'le Persephone onuruna Eleusis Gizemcilik törenlerinin her yıl kutlandığı Atina'nın kuzeybatısındaki kent)

Elis (Olympia da içinde olmak üzere, kuzeybatı Peleponnesos'daki Yunan devleti; öbürlerine oranla kadınlara verdiği özgürlük açısından önemlidir)

Endymion (Selene ya da Ay'ın sevdalandığı yakışıklı çoban; onu sonsuz bir uykuya gömen Selene geceleri koynuna gimek için aşağı inermiş)

Ennius, Quintus (MÖ 239-169; tragedyalarıyla tarihsel olayları kaydettiği yazılarından ancak birkaç bölümün günümüze kaldığı Romalı ozan)

Eos (Lat. Aurora; gündoğumu tanrıçası; bir söylencede Pegasus onun atıdır)

Ephesus (Batı Anadolu'da, Ege Denizi kıyıları yakınında eski bir İon kenti; Diana tapınının ünlü merkezi)

Epicasta (İokaste'nin öbür adı, ilgili başlığa bakın, Oedipus'un anası)

Epidarus (Peloponnesos'daki Argolis'de bir kent, Aesculapius tapımının en önemli merkezi)

Epiphanius (yaklaşık 310-402 ya da 403; Kıbrıs'ta Salamis piskoposu ve kilise yazarı; eskiden bazı kişiler onun *Physiologus*'un yazarı olduğunu düşünüyordu)

Epizephyrialı Lokrisler, Lokrisler'e *bakın*

era ("yeryüzü" sözcüğünün Yunancası, kesin olmamakla birlikte, bir olasılıkla Erinys'lerin adıyla ilişkisi olduğu düşünülmektedir)

Erekhtheus (söylencesel Atina Kralı, ölümünden sonra tanrılaştırılmıştır; Demeter gizemcilik törenlerini Eleusis'e onun getirdiği söylenmektedir)

Erinysler ya da Furialar (Cronus tarafından sakatlandıktan sonra Uranus'un kanından doğan kanatlı üç kız kardeş; kan bağına karşı işlenen suçların öcünü alırlar; Orestes öyküsünde önemli işlevleri vardır; adlarının anlamı hafifletilerek Eumenides yani sevecen kişiler olarak da tanınırlar)

Eriphyle (Amphiaraus'un karısı; kocasını, öldürüldüğü Thebai'ye karşı yapılan sefere katılması için kandırmıştır; kullanana ölüm getiren Harmonia'nın gerdanlığı ona rüşvet olarak verilmiştir)

Eros (=Lat. Cupido ya da Amor; Yunan sevi tanrıçası, Aphrodite'in oğlu, Psyche'nin sevgilisi)

Eteokles ve Polynices [Oedipus'la İokaste'nin iki oğlu; Oedipus'un tahttan indirilmesinden sonra iki kardeş Thebai'yi her yıl biri olmak üzere sırayla yönetmeye karar vermiştir ama birinci yıldan sonra Eteokles yerini kardeşine bırakmaya yanaşmamış, o da yedi arkadaşıyla (*Thebai'ye Karşı Yediler*'le) saldırıya geçmiştir; tek çarpışmada iki kardeş birbirini öldürmüştür]

Eteonus (Attica sınırındaki Boiotia kenti, bir öyküye göre Oedipus'un gömüldüğü yer)

Etruria (Roma'nın kuzeybatısında bir İtalyan bölgesi, Etrüsklerin yurdu, aşağı yukarı bugünkü Tuscania'nın bulunduğu yer)

Euboea (Attika'yla Boiotia'nın kuzeydoğusunda, Ege Denizi'nde bir ada)

Eumenides, Erinysler'e *bakın*

Euneos (Jason'la Hypsipyle'nin oğlu)

Euphrates, (Fırat) Mezopotamya'ya *bakın;* Tigris (Dicle) ve Euphrates (Fırat) ırmakları

Euripides (Yunanlı tragedya ozanı, MÖ yaklaşık 480-406)

Eurotas (Sparta'dan geçen, Laconia'nın en önemli ırmağı)

Eurytos ve Cteatos, Moliones'e *bakın*

Eustathius (Selanik başpiskoposu, MS 12. yüzyılın ikinci yarısı; *İlyada* ve *Odysseia*'yla ilgili kapsamlı bir yorumun yazarı)

Fatua, Fauna'ya *bakın*

Fauna, ya da Fatua (Roma bereket ve orman tanrıçası, Bona Dea'yla bir tutulur)

flamines (tekil flamen; Roma'da her biri büyük tanrılardan birine ayrılan onbeş kişilik dinadamları topluluğu; *flaminicae* denilen karıları onlara yardım ederdi ve görevlerinin yerine getirilişinde çok büyük bir önem taşırlardı)

Flavian'lar, (üç Roma İmparatoru: Vesperian 69-79; Titus 79-81 ve Domitian 81-96)

Flora (çiçeklenen bitkilerle bahçelerin Romalı bereket tanrıçası, Sabine kökenlidir; 28 Nisan-1 Mayıs arasındaki Floralia şenliği yoğun bir töretanımazlık içinde kutlanırdı)

Fortuna (Roma talih tanrıçası, Roma'nın güneydoğusundaki Praeneste tapınağı nedeniyle Praenestine olarak adlandırılır; Fortuna Muliebris olarak kadınların koruyucusudur, bu nedenle büyük bir saygı görür; ona Servian Fortuna da denir, çünkü tapımının söylencesel kral Servius Tullius tarafından getirildiği söylenmektedir)

Fundanius, Gaius (Varro'nun *De re rustica* söyleşisindeki konuşmacı)

Gaius (MS 2. yüzyıl; Romalı hukukçu, *Institutionum commentarii*'nin yazarı)

Galactophagi ("sütle beslenenler" İskit göçebe kavmi)

Ganymedes (Zeus'un tutkularını yatıştırmak için bir kartal tarafından kaçırılan Frigyalı yakışıklı genç; tanrıların içki sunucusu olmuştur)

Garamanteler (bugünkü Fizan'da bir Afrika kabilesi)

Ge (aynı zamanda Gaia, yeryüzünü canlandıran Yunan tanrısı; Kaos'dan çıkmış ve Uranus'un anası ve eşi olmuştur, Uranus'tan olan, Cronus'un, Titanların vb. anasıdır.)

Gellius, Aulus (MS yaklaşık 123-165; Romalı yazar)

Geradas (Plutarkhos'un *Lycurgus*'da 15.49 söz ettiği Spartalı)

Getae (Romalılar tarafından Daci olarak adlandırılan, Tuna Irmağı ağzı yakınlarında yaşayan Trakyalı kavim)

Gindaneler (Libya kavmi)

Glauke (Korintli Creon'un kızı; Jason onun uğruna Medea'dan ayrılmaya kalkışınca, Medea Glauke'ye ölümüne neden olan büyülü bir taçla giysi göndermiştir)

Glaukos, Diomedes'e *bakın*

Glaukos (Platon tarafından sözü edilen bir deniz tanrısı)

Gorgo (Sparta Kralı Leonidas'ın karısı)

Gorgo (Plutarkhos tarafından, sevgilisi Asander'e yüz vermeyince taşa döndürüldüğü anlatılan Giritli kadın)

Gorgo(n) (kendilerine bakan herkesi taşa döndüren korkunç görünüşlü üç kız kardeş; Perseus, aralarında tek ölümlü olan Medusa'nın kafasını kesmiş ve kanından at Pegasus fırlamıştır)

Great Mother (Büyük Tanrıça) (çeşitli adlar altında tapınılan Asyalı bereket anatanrıçası; ona verilen adlar arasında Kybele, Artemis, İsis, Rhea vb. sayılabilir)

Gyges (Lidya'nın söylencesel Kralı MÖ yaklaşık 685; takanı görünmez kılan altın yüzüğün sahibi)

Hades (=Romalı Pluto; yeraltı dünyasıyla burayı yöneten tanrının Yunanca adı)

Hannibal (MÖ 247-182; Roma'ya karşı yapılan İkinci Pun savaşlarındaki Kartacalı general)

Harmonia (Kadmos'un karısı, Thebainin söylencesel kurucusu; kullanan herkese ölüm getiren, Hephaistos tarafından yapılan gerdanlığın sahibi. Eriphyle'e *bakın*

Hebrews (İbraniler)

Hebrus (Trakya'da, şimdiki adı Meriç olan, Ege Denizi'ne dökülen ırmak)

Hektor (Troyalı kahraman ve Priamos'un oğlu; Akhilleus'un arkadaşı Patroklos'u öldürmüş, kendisi de Akhilleus tarafından öldürülmüştür)

Helen (Zeus'la Leda'nın kızı, Sparta Kralı Menelaos'un karısı; Paris tarafından kaçırılması Troya savaşının nedeni olmuştur; daha sonraki yazgısıyla ilgili bir başka öyküde Akhilleus'un karısı olmuş ve onunla birlikte Leuce adasında yaşamıştır)

Heliodorus, Emesalı (MS 4. yüzyıl; Theagenes'le Chariclea'nın yaşamını anlatan *Ethiopica* adlı sevda öyküsünün Yunan yazarı)

Heliopolis (Aşağı Mısır'da bir kent, İncil'deki On; sonraları Zeus'la bir tutulan güneş tanrısı Ra'nın tapım merkezi)

Helios (tanrı olarak canlandırılan güneş=Apollon ve Sol, ilgili başlığa bakın)

Hellanicus, Mytilene (yapıtlarından yalnız birkaç bölüm kalan Yunanlı tarihçi, MÖ 5. yüzyıl)

Hellas (Yunanistan'ın Yunanca'daki adı)

Hellespont (şimdiki Çanakkale Boğazı)

Hemithea (Akhilleus kovalarken toprak tarafından yutulan kadın)

Hephaistos (Romalılar tarafından Vulcan'la eş tutulan Yunan ateş ve beceri sanatları tanrısı; Aphrodite'in kocası)

Hera (Zeus'un kız kardeşi ve karısı=Romalı Juno; yasal evliliğin koruyucu tanrıçası; özellikle Argos'a eşlik eder)

Heraclea (Küçük Asya'daki Pontus'ta bir kent)

Herakles (Roma'da Hercules; Zeus'la Alcmene'nin oğlu; ölümünden sonra tanrılaştırılmıştır; oniki ünlü "iş" gerçekleştirmiştir, bir süre Lidya ecesi Omphale'nin kölesi ve sevgilisi olmuştur)

Heracles-Bel, Bel'e *bakın*

Heraclides Ponticus (MÖ yaklaşık 390-310; yapıtlarından yalnız birkaç bölüm kalmış olan Yunanlı yazar ve düşünbilimci)

Heraclidler (Herakles'in torunları)

Hermes (Yunan talih ve varlık tanrısı, tanrıların ulağı=Roma'da Mercury, Mısır'da Thoth; ölülerin ruhlarına yol gösterir)

Herodotos (MÖ yaklaşık 480-425; Yunanlı tarihçi

Hesiodos (MÖ 8. yüzyıl; Yunanlı ozan)

Hesperia (Yunanlı ozanların İtalya'ya verdiği ad)

Hestia (evdeki ocak ateşinin Yunan tanrıçası, Roma'da Vesta'yla özdeştir)

Hiera (Mysia Kralı Telephus'un karısı)

Hippo (Kuzey Afrika'da Numidia kıyısındaki kent, St. Augustine'in piskoposluğu olarak ünlüdür.)

Hippodamia (Oenomaus'un kızı, Pelops'un karısı; Pelops onu bir araba yarışında Oenomaus'u düzenle yenerek kazanmıştır)

Hippolochus (Bellerophon'un Philonoe'den olma oğlu, Glaukus'un babası)

Horace (Quintos Horatius Flaccus, MÖ 65-8; Romalı ozan)

Horapollo(n) (MS 4. yüzyıl; Yunan dilbilgisi uzmanı, *Hieroglyphica*'nın yazarı)

Horta (Romalı gençlik ve talih tanrıçası)

Horus (Mısırlı ışık tanrısı, İsis'le Osiris'in oğlu)

Hyginus, Gaius Julius (MÖ 1. yüzyıl; *Fabulae*'nin Latin yazarı)

Hymenaus (evliliği gözeten söylencesel güzel, genç tanrı; adı geleneksel Yunan düğün türküsündeki "hymen" ya da "Hymenae" seslenişinden türetilmiştir)

Hyperborealılar (Avrupa ve Asya'nın en kuzey bölgesindeki söylencesel kavim)

Hypsipyle (Lemnos Kralı Thoas'ın kızı, Thoas, adadaki bütün erkekler Lemnoslu kadınlar tarafından öldürüldüğünde onun tarafından kurtarılmıştır; Hypsipyle Jason'a iki çocuk doğurmuştur)

Iamblichus (ölümü MS yaklaşık 330; Suriyeli gizemci, Pythagoras düşününü konu alan bir yapıtın yazarı)

Iamus (Iamidae'nin atası, Olympia'daki biliciler ailesi)

İberyalılar (Karadeniz'le Hazar Denizi arasında yeralan İberya'da yaşayanlar; bugünkü Güney Gürcistan)

İda Dağı (tanrıların Troya savaşını izlediği, Troya'nın güneyinde yeralan dağ kütlesi)

İlium (Troya'nın öbür adı, ilgili başlığa bakın)

İobates (Proetus'un Bellerophon'u öldürmesi için gönderdiği Likya Kralı; kurulan pusudan kurtulan Bellerophon, İobates'in kızı Philonoe'yle evlendirilir)

İokaste (Menoeceus'un kızı ve kocası Laius'tan olan Oedipus'un anası; oğlu Oedipus'la bilmeden yasak ilişkiye girdiğini öğrenince kendi canına kıymıştır)

İonlu Chios (MÖ 5. yüzyılda Yunanlı tragedya ozanı; yapıtlarından yalnızca birkaç bölüm kalmıştır)

İonya/İonyalılar (Küçük Asya'nın güneybatısında ve komşu adalarda yaşayan Yunan soyunun en önemli kavimlerinden biri)

İoxids (Karya'da bir koloni kuran Theseus'un torunu Ioxus'un soyu; bunlar çalılarla sazlara saygı gösterip onları asla yakmazlardı)

İsander (Bellerophon'un Philonoe'den olan oğlu)

İsthar (Doğu Ana'yla bereket tanrıçasının Babil'e özgü adı)

İsis (Mısırlı ana tanrıça, Osiris'in kız kardeşi ve karısı, Horus'un anası; kötü erkek kardeşi Typhon ya da Set tarafından öldürülünce Osiris'in bedenini kurtarmıştır)

İsmene (Oedipus'un kızı ve Antigone'nin kız kardeşi)

İxion (Hera'ya saldırdığı için yeraltında sürekli dönen bir çarka bağlanarak Zeus tarafından cezalandırılmıştır)

Janus (eski Roma'da kapıların ve başlangıçların tanrısıdır)

Jason (Argonaut seferinin önderi, bu sefer sırasında Lemnos'da durmuş ve Hypsipyle'ye iki oğul vermiştir; daha sonra Glauke'yle evlenir)

Jericho (eski bir Filistin kenti)

Josephus, Flavius (MS yaklaşık 37-100; Yunanca yazan Yahudi tarihçi)

Jugurtha (Romalı general Sulla tarafından MÖ 105 yılında yenilip tutsak edilen Afrika'daki Numidia Kralı)

Julia Maesa (Emesan güneş tanrısı Elegabalus'un soydan gelen dinsel tören yürütücüsü ve bu adı kabul eden imparatorun büyükanası)

Julia Mamaea (Julia Maesa'nın kızı ve Roma imparatoru Alexander Severus'un anası)

Julian, Julianus'a *bakın*

Julianlar (Julius Caesar'la Augustus'un da üyesi olduğu Roma aksoylu soyağacı)

Julianus, Salvius (MS 2. yüzyıl; Romalı hukuk uzmanı, *Digestae* ve başka yasa derlemelerinin yazarı)

Julius Valerius, Valerius, Julius'a *bakın*

Juno (Romalı tanrıça, Jupiter'in eşi, Yunan söylencesinde Hera, ilgili başlığa bakın)

Juno Moneta (iyi öğütlerin dağıtıcısı olarak tapınılan Juno'nun öbür adı; "para" sözcüğü onun adından türetilmiştir. Çünkü Capitoline Tepesi'ndeki tapınağı Romalıların para basım yeri olmuştur)

Jupiter (Roma söylencesinin en büyük tanrısı, aslında göklerin tanrısıdır, = Yunan söylencesinde Zeus; Anxur'da sakalsız bir çocuk biçiminde saygı görür)

Justin (Marcus Junianus Justinus, MS 3. yüzyıl ya da daha sonrası; Romalı tarihçi, Trogus Pompeius'un genel tarihinin özetini derlemiştir)

Justinian (Flavius Petrus Sabbatius Justinianus, Doğu İmparatoru, MS 527-565; Roma hukuku yasalarını kurmuştur)

Juvenal (Decimus Junius Juvenalis, MS 60?-140; Romalı taşlama yazarı)

Kekrops (evlilikle ilgili düzenlemeler getiren, söylencesel ilk Atina Kralı)

Kleopatra (Batlamyus döneminde MÖ 193'den başlayarak, birkaç Mısır ecesinin adı olmuştur, en çok bilineni VII. Kleopatra'dır, MÖ 68-30, babası Julius Caesar olan bir oğlu vardır, Mark Antony'ninse sevgilisidir)

Klytaemnestra (Agamemnon'un karısı, kocasının kuzeni Aigistheus'la yasak ilişkiye girmiştir; Troya savaşından dönüşünde Agamemnon'u öldürür, buna karşılık olarak o da oğlu tarafından öldürülür)

Kore, Demeter ve Persephone'ye *bakın*

Kronos, Cronos'a *bakın*

Labdacidler (Laius'un babası Labdacus'un soyu, ilgili başlığa bakın)

Lacedaemonialılar (Lacedaemon ya da Sparta'da yaşayanlar)

Laconia (Güney Peloponnesos ülkesi, başkent Sparta)

Lactantius Firmianus, Lucius Caecullius (MS yaklaşık 250-317; Hıristiyan konuşmacı ve yazar)

Ladon (Hesperides'in altın elmalarını bekleyen yüz başlı canavar ya da yılan)

Laius (İokaste'nin kocası ve Oedipus'un babası Labdacus'un oğlu; Oedipus tarafından öldürülmüştür)

Lamia (Zeus'dan olan çocukları Hera tarafından öldürülmüştür; öç almak için bir kan emiciye dönüşmüş ve başkalarının çocuklarını yok etmiştir)

Laodamia (Acastus'un kızı ve Protesilaus'un karısı; Protesilaus Troya savaşında öldürülünce, öylesine büyük bir üzüntüye kapılmıştır ki tanrılar kocasının kısa bir

zaman için geri gelmesine izin vermiştir; bu kısa dönüşün sonunda Laodamia kendi canına kıymıştır)

Laodamia (Bellerophon'un kızı, Zeus'dan olan Sarpedon'un anası)

Laophontes (Bellerophon'un öbür adı, ilgili başlığa bakın)

Larentia, Acca Larentia'ya *bakın*

Latin League (Servius Tullius'un hükümdarlığı sırasında Roma'yla komşu Latium kentleri arasında yapılan anlaşma)

Latium (Latinler tarafından ele geçirilen İtalya'nın Roma'yı ve güneyini de içine alan orta bölgesi)

Latona, Leto'ya *bakın*

Lelegler (birçok eski yazar tarafından sözü edilen, yeri kesin olmayan ama bir olasılıkla Karya'yla ilişkili bir kavim)

Lemnos (Kuzey Ege'de ada, Hephaistos'un anısına kutsal sayılır)

Leonidas (Sparta Kralı, MÖ 491-480; Thermopylae'yi İranlılara karşı savunurken ölmüştür)

Lesbos (Küçük Asya kıyıları açıklarında Ege Denizi'nde bir ada)

Leto (Zeus'tan olan Artemis'le Apollon'un anası)

Leucas (Arcamania kıyıları açıklarında, İon Denizi'nde kayalık bir ada; Phaon tarafından geri çevrilince Sappho'nun kendini buradan denize atarak öldürdüğü söylenir)

Leuce (Tuna'yla Dinyeper'in denize döküldüğü yerler arasında, Karadeniz'de küçük bir ada)

Leucus (Nonnus tarafından sözü edilen Lesboslu ozan, Aphrodite'le Athene arasındaki dokuma yarışmasını konu alan bir şiirin yazarı)

Liber (Romalıların daha sonraları Dionysos ya da Baküs'le karıştırdığı eski bir İtalyan tanrısı)

Libera (her zaman Liber'le birleştirilip Ariadne'yle eş tutulan İtalyan bereket tanrıçası)

Libitina (İtalyan toprak tanrıçası, ölülerin kutsal varlığı, sonraları Aphrodite'le Venüs Libitina olarak özdeşleştirilmiştir)

Liburnialılar (günümüz Dalmaçyası'nın kuzeyinde Adriyatik kıyılarının doğusunda yaşayan bir kavim)

Licinius Calvus Stolo, Gaius (MÖ 4. yüzyıl başları; Romalı yasa yapıcı ve halk savunmanı, MÖ 377)

Livy (Titus Livius, MÖ 59-MS 17; Romalı tarihçi)

Lokrisliler (iki ayrı bölgede yaşayan, Orta Yunanistan kavmi: Euboea karşısında doğu kıyısında yaşayan Epicnemidyalılar ya da Opuntia Lokrisleri, Korint körfezinin kuzey kıyılarında yaşayan Ozolia Lokrisleri ya da Ozolae'ler; İtalya'nın en güney ucunda yaşayanlarsa Epizephyrialı Lokrisler olarak bilinir)

Longinus, Dionysios Cassius (MS 3. yüzyıl; Yunanlı düşünbilimci, *On the Sublime* adlı bilimsel incelemeyi uzun zaman onun yazdığına inanılmıştır; günümüzdeyse bilinmeyen ve daha eski bir yazara ait olduğu düşünülmektedir)

Lubentina ("istekli olan"; tensel haz tanrıçası olarak Venüs'e yakıştırılan nitem)
Lucan (Marcus Annaeus Lucanus, MS 39-65; Romalı ozan)
Lucian(us) (MS 2. yüzyıl; Yunanlı taşlama söyleşileri yazarı)
Luna (Yunan söylencesinde Selene; Ay'ın bir tanrı olarak kişileştirilmesi)
Lunus (eril kişilik olarak Ay'a, ya da Ay'ın kocası olarak Güneş'e verilen ad)
Lycaon (Troya Kralı Priam'ın Laothoe'den olan oğlu)
Likya/Likyalılar (Küçük Asya'nın güneybatı kıyısındaki ülke ve kavim)
Lycophron (Yunanlı ozan, MÖ 285-247; söylenbilimde çok büyük bir önem taşıyan, Isaac ve John Tzetzes'in açıklamalarıyla birlikte ele alınan *Cassandra* ya da *Alexandra* adlı şiirin yazarı)
Lycurgus (MÖ 7. yüzyıl?; Spartalı söylencesel yasa yapıcı)
Lycus (Lycia'nın kurucusu, Pandion'un oğlu)
Lidya/Lidyalılar (Batı Küçük Asya'da, Sardis'i kuşatan bölgedeki ülke ve kavim)

Magna Mater, Büyük Ana'ya *bakın*
Malalas, Ioannes [yaklaşık 491-578; Bizanslı süreyazar (kronograf)]
Manlius Capitolinus, Marcus (Romalı konsül, MÖ 392; Gallilere karşı Capitol'ü savunmuştur)
Mantinea (Arcadia'da kent)
Marathon (Attica'da, Atina'dan 25 mil uzaklıkta, Yunanlılarla İranlılar arasındaki son savaşın yapıldığı ova, MÖ 490)
Mars (Roma söylencesinde savaş tanrısı. Yunanlılarda Ares, Aphrodite/Venüs'ün kocası ya da sevgilisi)
Mars Gradivus (birinci Mars)
Martha (Romalı general Marius'un danıştığı Suriyeli kadın yalvaç)
Martianus (Mineus Felix) Capella (MS 5. yüzyıl; Kuzey Afrika'dan gelen Latin yazar)
Massagetae (Orta Asya kavmi, bugünkü Türkmenistan)
Mastarna (Roma'nın ilk Etrüsk yöneticisi, bir olasılıkla Servius Tullius'un özdeşi)
Mater Matuta (Roma'da sabah güneşi perisi, sonraları Leucothea'yla bir tutulmuştur)
Megarialılar (Salamis'i tepeden gören Korint'in İsthmus üzerinde yeralan kenti Megara'da yaşayan kavim)
Mela, Pomponius (MS 1. yüzyıl; Romalı coğrafyacı)
Melampus (Yunanlı bilici, Yunanistan'da Dionysos tapımını kurumlaştırdığı söylenir)
Melchizedek (Salem Kralı)
Melissa (Korintli buyurgan Periander'in karısı)
Menander (MÖ yaklaşık 343-291; Yunanlı güldürü ozanı)
Menoeceus (Creon ve İokaste'nin babası; son Spartalı)
Mercury, Hermes'e *bakın*
Midas (Frigya'nın söylencesel Kralı)

Mincio (Garda Gölü'nden doğan Po ırmağının bir kolu)
Minerva (Romalı akıl, sanat ve elsanatları tanrıçası, Yunan söylencesindeki Athene'yle bir tutulur, ilgili başlığa bakın)
Minyalılar (adlarını kralları Minyas'dan alan ve Lemnoslu kadınların soyundan geldiği söylenen Boiotia'daki Orchomenus halkı)
Mithridates (VI. ya da VII.) (Pontus Kralı, ölümü MÖ 63; Roma'ya karşı yapılan bir dizi savaşta önder)
Moira (Yazgı'nın tanrıça olarak biçimlenişi)
Molioneler (Actor ya da Poseidon'la Molione'nin tek yumurtadan doğan, bir araba yarışında Nestor'u yenen ikiz oğulları, Eurytus ve Cteatus; Herakles tarafından pusuya düşürülüp öldürülmüşlerdir)
Mosynoeceler (Küçük Asya'daki Pontus'lu kavim)
Mummius, Lucius (MÖ 2. yüzyıl; Korint'i ele geçirip yok eden Romalı general)
Murcia (Roma söylencesinde tembellik ve yorgunluk tanrıçası, Venüs'ün bir başka nitemi)
Müz'ler (güzel sanatlarla bilimden sorumlu dokuz tanrıça)
Mycenae (Argolis'te kent, Agamemnon'un başkenti ve ilk Yunan uygarlığının merkezi)
Mylitta (Babil doğa tanrıçası, Isthar/Aphrodite/Venüs'le bir tutulur; onun tapınağında, her Babilli kadın yaşamında bir kez bir yabancıyla cinsel ilişkiye girmek zorundadır)
Mysia (Küçük Asya'nın kuzeybatısında, Troya'yı da içine alan topraklar)
Mytilene (Midilli) (Lesbos'un en önemli kenti)

Nasamoneler (Kuzey Afrika'da Cyrenaica'lı kavim)
Nausicaa (Odysseus'u kurtaran prenses)
Nebrophonus (Jason'la Hypsipyle'nin oğlu)
Nemea (Yunanistan'da Heracles'in aslanı öldürdüğü Argolis'deki koyak)
Neoptolemos (Troya Yunanlılar tarafından ele geçirildiğinde Priamos'u öldürüp, kızı Polyxena'yı babasının ruhuna kurban eden Akhilleus'un oğlu)
Neptün (Roma söylencesinde deniz ve su tanrısı = Yunanistan'da Poseidon, Cronos'la Rhea'nın oğlu)
Nicolaus (Nicholas), Şamlı, (doğumu MÖ yaklaşık 64; Roma'da yaşayan Yunanlı tarihçi, yalnızca birkaç seçilmiş bölümü günümüze kalan genel tarihin yazarı)
Ninus (Ninova'nın söylencesel kurucusu ve Semiramis'in kocası, ilgili başlığa bakın)
Niobe (Thebai Kralı Amphion'un karısı, on iki çocuk anası; bu konuda Leto'dan üstün olduğunu söyleyerek övündüğü için, Apollon'la Artemis tarafından bütün çocukları öldürülmüş, kendisi de sonsuza dek ağlayan bir taşa dönüştürülmüştür)
Nonae Caprotinae (Roma'da 7 Temmuz'da Juno'nun onuruna kutlanan şenlik)
Nonnus (MS 4. yüzyıl sonları ya da 5. yüzyıl başları; Mısırlı Yunan ozan)
Nymphis, Herakleali (MÖ yaklaşık 250; Büyük İskender konusunda, artık bulunmayan bir yapıtın yazarı)

Oceanus (Yunanlılar tarafından yassı yeryüzünü kuşattığı varsayılan, Titanlardan biri olarak nitelenen ve bütün ırmaklarla denizlerin babası kabul edilen ırmak)

Ocnus (Hades'de, bir eşek tarafından sürekli kemirilen, sazdan bir ip örme cezasına çarptırılan söylence kahramanı)

Octavian, Augustus'a *bakın*

Oedipus (Thebai Kralı Laius'la karısı İokaste'nin oğlu; bilmeden babasını öldürmüş ve anasıyla yatmıştır; yaptığının ayırdına varınca kendini kör etmiş, tahtını yitirmiş ve sonunda Theseus'un koruması altındaki Colonus'da ölmüştür)

Oedipus'un oğulları, Eteokles'e *bakın*

Ogygian (Thebai'nin söylencesel Kralı Ogyges'le ya da hükümdarlığı sırasında Boiotia'yı basan selle ilgili olanlar)

Olympia tanrıları (Zeus'un —Roma'da Jupiter— yönetimi altında, Teselya'daki Olympos Dağı'nda yaşadığı varsayılan tanrılar)

Olympias (ölümü MÖ 316, Makedonyalı II. Philip'in karısı ve Büyük İskender'in anası)

Omphale (Heracles'i köle olarak satın alan, sonra sevgilisi yapan ve onunla giysi değiştiren Lidya ecesi)

Ops (Rhea'yla bazen de Diana'yla bir tutulan, Romalı bolluk ve tarım ürünleri tanrıçası)

Orestes (Agamemnon'la Klytaemnestra'nın oğlu; anasını öldürerek babasının öcünü almış, bu nedenle de Erinys'ler tarafından eziyete uğratılmıştır)

Orpheus (Trakyalı söylencesel ozan ve müzikçi, Eurydice'in kocası; adı ruhgöçünü öğreten gizemcilik tapıncıyla bir arada anılır)

Osiris (Mısırlı Tanrı, İsis'in erkek kardeşi ve kocası, ölüm ve yeniden dirilişin tanrısı, üremenin eril ilkesini simgeler)

ovatio (küçük utku), [*triumphus*'un (yengi'nin) küçük ve daha az etkili biçimi]

Ovidius (Publius Ovidius Naso, MÖ 43-MS 18?; Romalı ozan)

Ozolae, Lokrisler'e *bakın*

Palinurus (Aeneas'ın gemisinin, denize düşen ve karaya çıkartılıp orada öldürülen dümencisi)

Pallas, Athene'ye *bakın*

Palmyra (Suriye'de, İmparator Aurelian tarafından MS 272 yılında yok edilen Roma koruması altındaki kent-devlet)

Pandion (Lycus'un babası, ilgili başlığa bakın)

Pandora (tanrılar tarafından kilden oluşturulan ve Prometheus'un erkek kardeşi Epimetheus'a armağan edilen kadın; insanlığı kuşatan keder ve tasaları ortalığa saçmıştır)

Paris, İskender'e *bakın*

Parthenopaeus (Meleager'la Atalanta'nın oğlu, "Thebai'ye Karşı Yediler" seferine katılanlardan biri)

Pasiphae (Girit Kralı Minos'un karısı; bir boğaya tutulmuş ve Minotaur olarak bilinen canavarı doğurmuştur)
Paulus, Julius (MS yaklaşık 200; Romalı hukukbilimci)
Pausanias (MS 2. yüzyıl; Yunanlı coğrafyacı)
Pegasus (kahraman Bellerophon'un, Gorgon Medusa'nın kanından çıkan kanatlı atı)
Pelasglar (Yunan kavimlerinin gelişinden önce Yunanistan'da yaşayan geleneksel halk)
Pelopidler (Pelops'un soyu)
Pelops (Agamemnon'la Menelaus'un atası, araba yarışında kazanmak için bir dolap çevirmiş ve böylece Hippodamia'yla evlenmeyi başarmıştır)
Penelope (Ulyses ya da Odysseus'un karısı; kocasının yokluğunda, sevdalılarını dokumasını bitirmek zorunda olduğunu söyleyerek oyalamış ve gündüz dokuduğu bölümü gece sökerek onları engellemiştir)
Penia (yokluk ya da yoksulluk)
Penthesilea (Amazonların Troya savaşındaki önderi ve ecesi; Akhilleus tarafından öldürülmüştür)
Periander (Korintli buyurgan, MÖ 625-585)
Persephone (Demeter'in kızı, ilgili başlığa bakın)
Perseus (Yunanlı kahraman, Zeusla Danaos'un oğlu, Gorgon Medusa'yı öldürmüştür)
Phaeacialılar (Homeros'un *Odysseia*'sında, Odysseus'un karaya çıkarıldığı Scheria'da yaşayanlar)
Phaennis (Pausanias tarafından sözü edilen kadın yalvaç)
Phanocles (Yunanlı ağıt yazarı, bir olasılıkla MÖ 4. yüzyıl)
Phaon (Sappho'nun tutulduğu, kendisine yüzvermeyince de canına kıydığı söylenen genç)
Philonoe ya da Kassandra (Iobates'in kızı, Bellerophon'un karısı)
Philostratos, Flavius (MS yaklaşık 170-245; Yunanlı sofist düşünbilimci)
Phoenicialılar (Fenikeliler)
Phoenix (bir öyküye göre, mür yumurtasından çıkarak her 500 yılda bir "Phoenix'in büyük yılında" kendini yenileyen düş ürünü kuş)
Photius (Kostantinopol Patriği, 857-886; klasikbilimci ve yazar)
Phrygia (Frigya)
Pieria (Müz tapıncının kökenlendiği söylenen Olympos Dağı'nın kuzey yamaçlarında yeralan bölge)
Pindaros (MÖ yaklaşık 522 ya da 518-440; Yunanlı ozan)
Pisistratidler (Hippias ve Hipparcus, Pisistratos'un oğulları, MÖ 6. yüzyılda Atina buyurganları)
Plataea [Yunanlıların İranlıları alt ettiği savaşın (MÖ 479) yapıldığı yer olan, Boiotia'da bir kent]
Platon (MÖ yaklaşık 428-348; Yunanlı düşünür)
Plautus, Titus Maccius (MÖ yaklaşık 254-184; Romalı oyun yazarı)

Pliny (Gaius Plinius Secundus, MS 23-79; birçok konunun uzmanı Romalı)
Plutarkhos (MS yaklaşık 46-120; Yunanlı yaşamöyküsü ve deneme yazarı)
Pluto, Hades'e *bakın*
Pollentia (çocukları güçlendirdiğine inanılan Romalı tanrıça)
Polybius (MÖ yaklaşık 204-122; Roma'nın Yunanlı tarihçisi)
Polybus (Korint Kralı, Oedipus'un babalığı)
Polygnotus (MÖ 5. yüzyılda ünlü Yunan ressam; Atina ve Delphi'deki halka ait yapıları bezemiştir)
Polynices, Eteokles'e *bakın*
Pompey (Gnaeus Pompeius Magnus, MÖ 106-48; Roma adına Doğu'nun büyük bir bölümünü fetheden Romalı general)
pontifices (tekil pontifex; dinsel tapınçları yöneten Romalı din adamları)
Porsena, Lars (MÖ 6. yüzyılda Clusiumlu Etrüsk Kralı; geleneğe göre sürgündeki kral Tarquinius Superbus'un çıkarına Roma'ya saldırmış ama tutsak alıp geri çekilmiştir; aslında bir süre kenti elinde tutmuş gibi görünmektedir)
Porus (daha sonra egemenliğini geri veren Büyük İskender'e yenilen Hint Kralı)
Poseidon (Yunanlı deniz ve atların tanrısı Neptün; Troya kentinin surlarını kurmuş ama ücret konusunda aldatılınca ülkeyi yok etmesi için bir deniz canavarı gönderir; bedensel eril gücü simgeler)
Posidonius (MÖ yaklaşık 135-50; Yunanlı Stoacı düşünür ve Pompey savaşlarını yazan tarihçi)
Praeneste (Roma'nın güneydoğusunda kent, bugünkü Palestrina)
praetorlar (adalet ve taşra eyaletlerinin yönetimiyle ilgili Romalı yargıçlar)
Priamos (Troya savaşları sırasında Troya Kralı)
Priapus (genellikle dikilmiş bir kamışla simgelenen Yunan bereket ve üreme tanrısı)
Proetus (Argos Kralı, Stheneboea ya da Anteia'nın kocası; karısının suçlamalarına inanıp Bellerophon'un ölümünü tasarlamıştır)
Prometheus (insanlara ateşi getiren Titan; ceza olarak Zeus onu bir kayaya zincirlemiş ve ciğerini yemesi için her gün bir kartal göndermiştir)
Propertius, Sextus (doğumu MÖ yaklaşık 51; Romalı ozan)
Protesilaus, Laodamia'ya *bakın*
psoloeis (Boiotia'da Orchomenos törenlerinde yas tutan erkekler)
Psyche [tinin kişileştirilmesi, Eros'un sevgilisi (= Amor, Cupid), Psyche merak edip bir lambayla kendisine bakana kadar Eros her gece yanına gelir; Eros kaçar, Psyche ardına düşer; sonunda Eros'la birleşir ve ölümsüzleşir]
Ptolemieler (Mısır'ın Yunanlı kralları, I. Ptolemy Soter'in soyu)
Ptolemy I. Soter (MÖ. 367?; Lagus'un oğlu, Büyük İskender'in generallerinden biri, sonradan Mısır'ın ilk Yunanlı yöneticisi olmuştur; MÖ yaklaşık 323-285)
Puer Jupiter Anxurus ("Anxur'un çocuk Jupiter'i"), Jupiter'e *bakın*

Pygmalion (düşlerindeki kadının yontusunu yapan ve sonra da ona tutulan söylencesel yontucu)

Pyrrhus (MÖ 318?-272; Epirus Kralı, Zeus'un oğlu Aecus'un soyu olduğu varsayılır; Romalılara karşı durmadan yinelenen savaşları yönetmiştir; bir evin çatısından bir kadının öfkeyle fırlattığı kiremit yüzünden öldüğü söylenir)

Pythagoras (MÖ 6. yüzyıl; Samoslu Yunan düşünür; birçok yer dolaşmış ve İtalya'da Crotona'da yerleşmiştir; burada her iki cinsi de üyeliğe kabul ederek bir tür dinsel kardeşlik kurmuştur; birkaç gizemcilik dizgesiyle belirli yiyeceklere yasak getiren dervişlik kurallarını öğretmiştir)

Pythainetos (Yunanlı tarihçi, birkaç parça dışında, yapıtları bilinmemektedir)

Pythia (Apollon'un Delphi'deki dinsel törenleri yürüten kadın bilicisi)

Quinquatrus minores (kutlandığı sırada katılıp eğlenenlerin kadın kılığına girdiği, 13 Haziran'da yapılan Romalıların Minerva şenliği)

Quirinal (Semo Sancus tapınağının yeraldığı, Roma'nın yedi tepesinden biri)

Quirites (Romalıların yurttaşlık niteni olarak kendilerine taktıkları ad)

Rhea (Cronus'un kız kardeşi ve karısı, Olympia tanrılarının anası Uranus'un kızı; sonraları Kybele'yle bir tutulmuş ve İsis'le Osiris'le de bağlantılı olduğu düşünülmüştür)

Rodos (Ege Denizi'nin en doğusunda yeralan ada)

Romus'la Romulus (söylenceye göre Roma'nın kurucuları sayılan, Mars'la Rhea Silvia'nın ikiz oğulları)

Sabinler (Roma'nın kuzeydoğusunda yaşayan kavim, sonunda MÖ 3. yüzyıl başlarında Roma devletine katılmışlardır)

Sacaea (Babillilerin, bir olasılıkla yeni Yıl şenlikleri, burada kölelerle efendiler yer değiştirir, şölenler verilir ve töretanımazlık her şeyi bastırırdı)

Salamis (Attika açıklarında bir ada, MÖ 480'de İran donanmasının Yunanlılar tarafından yenilgiye uğratıldığı yer)

Samothrace (Semendirek) (Kuzeydoğu Ege'de bir ada)

Samson (gücü uzun saçlarına bağlı olan İsrail kavminden bir kahraman)

Sandon ya da Sandas (tanınmamış bir Kilikya tanrısı, Kybele ya da Kybele'yle özdeşleştirilen Hititli Kupepe'nin eşi)

Sappho (doğumu yaklaşık MÖ 612; Lesboslu kadın lirik şiir ozanı, Yunan)

Sarapis ya da Serapis (I. Ptolemy tarafından Sinop'tan Mısır'a getirildiği söylenen Mısır tanrısı; tapıncının İsis'inkiyle çok yakın bir ilişkisi vardır)

Sardolibyalılar (Sardinya'ya göç eden Libyalılar)

Sarpedon (Likya Kralı, Troya savaşında Troyalıların yanında savaşmıştır)

Saturnus (Roma tanrısı, bir olasılıkla kökende tohum ekmekle ilgilidir; sonradan Yunan söylencesindeki Cronus'la özdeşleştirilmiştir; ilk "altın çağda" Latium'u yönettiği düşünülür)

Schoeneus ("çalı adam"), Atalanta'ya *bakın*

Scipio Africanus Major, Publius Cornelius (MÖ 237-183; İspanya'da Roma egemenliğini kuran ve Kartaca'yı fetheden Romalı general)

Scipios (Romalı bir ailenin üyeleri, MÖ üçüncü ve ikinci yüzyıllarda bu ailenin birkaç üyesi halkla ilişkiler konusunda çok önemli roller oynamıştır)

Scyros (Ege Denizi'nde küçük bir ada, Akhilleus'un anası Troya savaşına katılmasını önlemek için oğlunu burada saklamıştır)

Scythia (İskitya)/Scythians (İskitler) (Don ve Karpatlar arasında, Karadeniz'in kuzeyinde yeralan ülke ve burada yaşayan kavim)

Scythius ya da Scyphius (Poseidon'un tohumundan çıkan ilk at)

Segetia (Romalı ekin tanrıçası)

Seia (Romalı ekim tanrıçası)

Selene (Yunan söylencesinde Ay tanrıçası = Roma'da Luna)

Semiramis (söylencesel Asur ecesi, Ninus'un karısı)

Semo Sancus (Sabin tanrısı, tapınağı Quirinal'de bulunan Romalı Dius Fidius'la özdeşleştirilmiştir; antları gözetir)

Servius Marius (ya da Maurus) Honoratus (MS 4. yüzyıl; Romalı dilbilgisi uzmanı, Vergilius konulu kapsamlı bir yorumun yazarı)

Servius Tullius (Roma'nın söylencelere göre 6. kralı, Tarquinius Priscus'un ardılı; köle Ocrisia'nın oğlu, Tanaquil tarafından büyütülmüştür)

Sesonchosis (Julius Valerius'un sözünü ettiği Mısır Kralı, bir olasılıkla Sheshonk I, MÖ yaklaşık 950)

Sextus Empiricus (MS 3. yüzyıl; düşünbilimsel sorunlar konusunda yazan Yunanlı hekim)

Sibyl (bilicilik bağışlanan birçok kadına, özellikle de Aeneas'ın danıştığı Cumaealı Sibyl'e verilen ad)

Silenus (Dionysos'un arkadaşı ve öğretmeni olan satyr)

Simonides, Ceoslu (MÖ 556-467; Yunanlı lirik ozan)

Sinope (Karadeniz kıyısında bir Yunan kenti, Sarapis tapıncı, Ptolemy I tarafından Mısır'a buradan götürülmüştür)

Sintialılar (Lemnos'un eski halkı)

Sipylus (Lidya'da bir dağ)

Sisyphus (Korint Kralı, Bellerophon'un büyükbabası; Hades'de hep yeniden aşağıya yuvarlanacak olan büyük bir kayayı sonsuza dek tepeye itmekle cezalandırılmıştır)

Sokrates [Pliny tarafından *Natural History* (Doğa Tarihi) adlı yapıtta gönderme yapılan ressam]

Sol (güneş, bir Roma tanrısı olarak Yunan söylencesindeki Helios'la bir tutulur, sonraları Apollon'la özdeşleştirilmiştir)

Solinus, Gaius Julius (MS yaklaşık 3. yüzyıl; dilbilgisi uzmanı ve tarihsel, toplumsal ve-dinsel yorumlar içeren bir coğrafya özetinin yazarı)

Solon (MÖ yaklaşık 638-559; Yunanlı yasa yapıcı)

Solymi (Likyalılara verilen eski ad, Strabon tarafından kullanılmıştır)

Sophokles (MÖ 495?-406; Yunanlı tragedya ozanı)

Sothis (yükselişi yılın başlangıcını belirleyen Sirius yıldızına Mısırlıların verdiği ad; Sothic yıl, artık yılların yokluğunda takvimin kendini düzeltmesi için gereken 1460 yıllık dönemi kapsıyordu)

Sparta (Peloponnesos'daki Laconia'nın önemli bir kenti)

Spartoi ("ekilenler'den" anlamında, Cadmos tarafından öldürülen ejderin dişlerinden çıkan Thebai'nin ilk halkı)

Sphinx (Oedipus bilmecesini çözene değin Thebai'den beslenen dişi canavar)

Stobaeus, Johannes (MS yaklaşık 500; Yunan klasiklerinden bölümlerin derlemesini yapan Bizanslı yazar)

Stolo, Gaius Licinius Calvus, Licinius Calvus Stolo'ya *bakın*

Strabon (MÖ yaklaşık 63-MS 24; Yunanlı gezgin ve coğrafyacı)

Suetonius (Gaius Suetonius Tranquillus, MS yaklaşık 70-160; Romalı yaşamöyküsü yazarı)

Suidas (MS 10. yüzyıl; Yunanlı sözlük düzenleyici)

Tacitus, Cornelius (MS yaklaşık 55-117; Romalı tarihçi)

Talos (Hephaistos tarafından tunçtan yaratılan, Girit'i korumak için ada kıyıları boyunca günde üç kez yürüyen söylencesel canavar)

Tanaquil (söylenceye göre Roma tahtını Servius Tullius için koruyan, Tarquinius Priscus'un karısı)

Tantalus (Pelops'un babası, ölümünden sonra üzerine yemiş ağaçları sarkan bir gölde durmasına karşın, suya ve yemişlere uzanamayıp açlığıyla susuzluğunu gideremekle cezalandırılmıştır)

Tarpeia (söylenceye göre, Sabinler Roma'ya saldırdığı zaman, sol kollarında taşıdıklarını verirlerse kenti ele geçirmelerine yardım edeceğini söyleyen Romalı kadın; sözünü ettiği eşyalar bilezikleriydi, ama Sabin'ler onu kalkanlarıyla ezip geçmişti)

Tarquinia Kralları/Tarquinler (Tarquinus Priscus ve Tarquinus Superbus, Roma'nın yarı-söylencesel krallarından ikisi)

Tarquinius Priscus (Roma'nın yarı-söylencesel krallarından beşincisi; kent alanı Circus Maximus'u ilk tasarlayan kişi olduğu söylenir)

Tarquinius Superbus (yarı söylencesel Roma krallarından yedincisi ve sonuncusu, MÖ 510'da sürgün edildiği söylenir)
Taygetus (Laconia'yla Messenia arasında, Peloponnesos'daki sıradağlar)
Teleboealar (Ion Denizi'ndeki Taphian adalarında yaşayan halk)
Telemakhos (Odysseus —Ulysses— ve Penelope'nin oğlu)
Telephus (Mysia Kralı)
Tell, William (15. yüzyıl sonunda Hapsburglar'la yapılan savaşta önemli bir rol oynayan İsviçrelilerin yarı-söylencesel, ulusal kahramanı)
Tellus (yeryüzü)
Tenedos (Troya kıyıları açıklarında küçük bir Ege adası)
Termilialılar/Trimilialılar (Likyalıların eski adı)
Terpander (MÖ 7. yüzyıl; Lesboslu müzikçi ve ozan, dört-telli lirin yerine yedi-telli liri getirdiği söylenir)
Terra (dünya ya da yeryüzünün canlandırılması)
Tertullian (Quintus Septimius Florens Tertullianus, MS yaklaşık 160-225; Kartaca'da doğmuş Latin Hıristiyan yazar)
Theagenes (Megaralı buyurgan, MÖ yaklaşık 640-620)
Theano (Pythagoras'ın karısı ya da kız öğrencisi)
Thebaili kardeşler, Eteokles'e *bakın*
Thebai/Thebaililer (Atina'nın kuzeybatısında Boiotia'nın başkenti; surları, söylenceye göre müziğin bulucusu olan Amphion lirini çalarken yükselmiştir)
Themis (adaletin kişiliğe bürünmesi, Zeus'tan olan Horae'nin ya da mevsimlerin anası)
Thera (Güney Ege'de Sporadelerin adası)
Thermodon [(Terme Çayı) Kuzey Küçük Asya'da, Kapadokya'da, Amazonların ülkesinde bir ırmak]
Theseus Atina'nın söylencesel Yunan Kralı; mühür yüzüğünü denizden kurtarmak için Giritli Minos'un meydan okumasına başarıyla karşı koymuş ve minotauru öldürmüştür; Amazonların Atina'ya saldırısını geri püskürtmüştür)
Thetis (bir deniz tanrıçası, Peleus'tan olan Akhilleus'un anası)
Thoas, Hypsipyle'ye *bakın*
Titus (Titus Flavius Sabinus Vespasianus, Romalı İmparator, MS 79-81, Kudüs fatihi)
Tritonian Gölü (şimdiki Cerid Şotu, Orta Tunus'ta bir bataklık gölü)
triumphus (utku kazanan generale Roma'ya dönüşünde yapılan resmi şenlik, bu şenlikte Capitoline Tepesi'nde Jupiter'e kurban kesilir)
Troglodyteler (Kızıl Deniz'in batı kıyısında, Dacia'da ve daha başka yerlerde mağaralarda yaşayan kavimler)
Tubilustria (tören borazanlarını arındırmak için 23 Mart'la 23 Mayıs'ta Roma'da yapılan şenlik)
Tullia (Roma Kralı Servius Tullius'un kızı; Tarquinius Superbus'la evlenip tahta onu geçirmek için babasını öldürdüğü söylenir)

Tutela Philotis (Romalı köle kız, Latin kenti Fidanae tarafından yapılan bir saldırıyı, Romalıların püskürtmesini sağlamıştır)
Tutiliana (Romalı hasat tanrıçası)
Tydides (Tydeus'un oğlu olarak Diomedes'e verilen ad)
Typhon (yüz-kafalı canavar, Tartarus'la Ge'nin oğlu, Zeus tarafından alt edilip Etna Dağı'nın altına gömülen birçok söylencesel canavarın babası; sonraları Osiris'in kötü erkek kardeşi Mısırlı Set'le bir tutulmuştur)
Tyrrhenialı Lidyalılar (eski yazarların, Etrüsklerle Tyrrheniali'ların aslında Lidyalılardan geldiği inancına yapılan bir gönderme)
Tzetzes, Joannes (yaklaşık 1110-1180; Bizanslı bilimadamı, *İlyada*'yla ilgili yorumların yazarı)

Ulpian (Domitius Ulpianus, MS 170?-228; doğum yeri Sur kenti olan Romalı hukukçu)
Umbria (Orta İtalya'da Apenin'lerde bir bölge)

Valerius, Julius (MS 300, yalancı Callisthenes'in Büyük İskender'le ilgili romantik tarihini Latince'ye çevirmiştir)
Varro, Marcus Terentius (MÖ 116-27; birçok konunun uzmanı Romalı)
Veii (komşusu Roma'yla 350 yıl boyunca neredeyse sürekli savaşan Etrüsk kenti; 10 yıllık bir kuşatmadan sonra Romalılar tarafından ele geçirilmiştir)
Venüs, Aphrodite'e *bakın*
Vergilius (Publius Vergilius Maro, MÖ 70-19; Romalı ozan)
Vulcan, Hephaistos'a *bakın*

Xanthialılar (İranlı Harpagus tarafından kuşatıldığı zaman, insanlarının kahramanca öldüğü bir Likya kenti olan Xanthus'da yaşayanlar)
Xenephon (MÖ yaklaşık 430-355; Yunanlı tarihçi ve deneme yazarı)
Xerxes (İran Kralı, MÖ 486-465)

Zeleia (Likya'da bir kent)
Zenobia (Asya'yla Mısır'ı ele geçirdikten sonra, İmparator Aurelian'a yenilip, tahttan indirilen Palmyra ecesi)
Zeus (Yunan söylencesinin en büyük, öncelikle de gökyüzü tanrısı= Roma'da Jupiter; alt ettiği Kronos'un oğludur, Mısır'da Heliopolis'de tapınılan Mısır güneş tanrısı Ra'yla bir tutulur, ayrıca Lübnan'daki Heliopolis'de (Baalbek) yeralan tapınağında Suriyeli Baal'le özdeşleştirilir)
Zoganes (Sacaea şenliğinde düzmece kral, İshtar ya da Semiramis'i simgeleyen bir kadın eşle birlikte beş-günlük saltanattan sonra öldürülür)

PAYEL YAYINEVİ — Cağaloğlu Yokuşu
Evren Han Kat 4, No: 63
Cağaloğlu - İstanbul
Tel: 528 44 09 - 511 82 33
Fax: 512 43 53